UNIWERSYTET SZCZECIŃSKI

EUROPA REGIONUM
TOM XXIII

SZCZECIN 2015

Rada Wydawnicza
Adam Bechler, Tomasz Bernat, Anna Cedro, Paweł Cięszczyk. Piotr Michałowski, Małgorzata Ofiarska, Aleksander Panasiuk, Grzegorz Wejman, Dariusz Wysocki, Renata Ziemińska
Marek Górski – przewodniczący Rady Wydawniczej
Radosław Gaziński – redaktor naczelny Wydawnictwa Naukowego

Rada Naukowa
Hubert Bronk, Eberhard Drechsel, Beata Filipiak, Krystyna Gawlikowska-Hueckel
Mirosława Klamut, Wojciech Kosiedowski, Irena Pietrzyk, Janusz Ruszkowski
Włodzimierz Stępiński, Jacek Szlachta, Hermann Witte
Edward Włodarczyk, Zbigniew Zychowicz

Redaktor Naukowy
Stanisław Flejterski – redaktor naczelny

Redaktor tematyczny
Wojciech Downar, Bogusław Stankiewicz, Marlena Prochorowicz

Sekretarz redakcji
Ireneusz Jaźwiński, Marlena Prochorowicz

Recenzenci
Lista recenzentów znajduje się na stronie internetowej czasopisma
www.europa.wzieu.pl i w wersji papierowej tomu XXI

Projekt okładki
Maria Radomska-Tomczuk, Andrzej Maciejewski

Korektor
Joanna Grzybowska

Skład komputerowy
Roman Kozak

Wersja papierowa jest wersją pierwotną
Pełna wersja publikacji www.europa.wzieu.pl

ADRES REDAKCJI
Wydział Zarządzania i Ekonomiki Usług Uniwersytetu Szczecińskiego
71-004 Szczecin, ul. Cukrowa 8
tel. 91 444 31 77, faks 91 444 31 16
e-mail stanislaw.flejterski@wzieu.pl

Streszczenia opublikowanych artykułów są dostępne online w międzynarodowej bazie danych
The Central European Journal of Social Sciences and Humanities
http://cejsh.icm.edu.pl
Streszczenia opublikowanych artykułów zamieszczane są w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon; http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

© Copyright by Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2015
ISSN 1428-278X

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIWERSYTETU SZCZECIŃSKIEGO
Ark. wyd. 20,5. Ark. druk. 22,6. Format B5. Nakład 127 egz.

Spis Treści

Grzegorz Gołembski
Miejsce ekologii i ochrony środowiska w kreowaniu i promocji produktu turystycznego przez samorządy 7
The place of ecology and protection of the environment in the creation and promotion of a tourism product by local governments 20

Teresa Banaszkiewicz, Jakub Wysmyk
Ekologiczny aspekt wykorzystania substratów rolniczych 21
Ecological aspect of utilization of agricultural feedstock..... 34

Zygmunt Młynarczyk, Grzegorz Borkowski
Limnoturystyka w Polsce Zachodniej na przykładzie Jeziora Zbąszyńskiego 35
Limnotourism in western Poland: the example of Zbąszyń Lake 54

Agnieszka Mąkosza, Czesław Koźmiński, Bożena Michalska
Potencjał bioklimatyczny polskiego wybrzeża Bałtyku w letnim sezonie turystycznym 55
Bioclimatic potential of the Polish coast of the Baltic Sea in the summer tourist season 66

Bogusław Sawicki, Marta Kulawczuk
Wybrane cechy ilościowe i jakościowe ruchu turystycznego w „Chełmskich Podziemiach Kredowych – Labirynt”..... 67
Selected quantitative and qualitative features of tourist traffic in The Chalk Undergrounds of Chełm – The Labyrinth 76

Danuta Kołodziejczyk
Instytucjonalny wymiar procesu zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich 77
Institutional dimension of the process of sustainable development of rural areas in Poland 86

Bartosz Mickiewicz
Rola i znaczenie rozwoju agroturystyki dla funkcjonowania regionu w wybranych krajach Unii Europejskiej 87
Agrotourism development in selected countries of the European Union 96

Włodzimierz Deluga
Wybrane aspekty wykorzystania marketingu ekologicznego dla poprawy środowiska naturalnego w Koszalinie 97
Selected aspects of the use of ecological marketing for improving natural environment in Koszalin 108

Bogusław Stankiewicz
Przed ćwierćwieczem polskiej agroturystyki – glosa do jubileuszowej publikacji profesor Jolanty Wojciechowskiej 109
Before the quater of a century of polish agrotourism – gloss to the jubilee publication of Professor Jolanta Wojciechowska 118

Ewa Skowronek, Teresa Brzezińska-Wójcik, Marian Harasimiuk, Tomasz Rutkowski, Karolina Szeląg, Andrzej Świeca, Wiesław Czerniec
Projekt zintegrowanego produktu turystycznego „Szlak zdrowia i urody – spotkanie z naturą" w świetle geograficznych uwarunkowań Obszaru Funkcjonalnego Powiśle..... 119
Concept of the integrated tourist product "Health and Beauty Trail – Meeting Nature" in the context of the geographical conditions of the Powiśle Functional Area..... 135

Leonid Worobjow, Ilona Kordek
Długoterminowa strategia zarządzania marką Szczecin „Floating Garden 2050" 137
Long-term strategy of brand management on the example of „Szczecin Floating Garden 2050" 148

Szczepan Kalinowski, Grzegorz Godlewski
Potencjał turystyczno-rekreacyjny krajobrazu Polesia Zachodniego 149
Tourist and recreational potential of the landscape of the West Polesie 160

Darina Eliašová
Pozycja Uzdrowiska Cerwony Klastor-Smerdzonka w słowacko-polskim rejonie przygranicznym 161
The position of the Cerveny Klastor-Smerdzonka SPA in the Slovak-Polish border area 172

Karol Kukuła
Struktura oraz dynamika produkcji energii odnawialnej w państwach UE 173
Structure and Dynamics of Production of Renewable Energy in EU Countries 184

Ewa Mazur-Wierzbicka
Zaspokojenie potrzeb ekoturysty w zakresie przyrodniczym w województwie zachodniopomorskim 185
Meeting the ecotourist's needs by the nature of the West Pomeranian Province 194

Irena Łącka
Ekoturystyka jako obszar działalności podmiotów ekonomii społecznej 195
Ecotourism as an area of activity of social economy entities 210

Marlena Prochorowicz
Działalność obiektów hotelowych w kierunku ochrony środowiska 211
Activity of hotel facilities towards the environmental protection 222

Gabriela Rutkowska, Piotr Wichowski, Marek Srok
Analiza możliwości wykorzystania pomp ciepła dla budynku mieszkalnego zlokalizowanego w Euroregionie Beskidy 223
Analysis of the possibilities of using heat pumps for residential building located in the Beskids Euroregion 230

Jacek Witkowski
Bariery rozwoju usług ekoturystycznych w województwie lubelskim 231
Barriers to the development of ecotourism services in Lublin province 240

Iwona Bąk
Atrakcyjność środowiska przyrodniczego w województwie zachodniopomorskim a aktywność turystyczna turystów zagranicznych 241
The attractiveness of the natural environment of West Pomeranian voivodeship and tourist activity of foreign tourists 250

Anna Białk-Wolf
Kulturowy aspekt ekoturystyki w rozwoju regionalnym 251
Culture as an element of ecotourism in regional development 258

Jan Krupa, Łukasz Stokłosa
Winnice oraz imprezy winiarskie atrakcją turystyczną regionu 259
Vineyards and wine events as a tourist attraction of the region 270

Małgorzata Borkowska-Niszczota
Rola władz samorządowych w rozwoju turystycznych struktur klastrowych w ujęciu teoretycznym oraz empirycznym 271
The role of local authorities in the development of tourism clusters structures from the theoretical and empirical objective 284

Wojciech Brocki, Wawrzyniec Wawrzyniak, Przemysław Czerniejewski
Morskie połowy rekreacyjne szansą rozwoju w strefie brzegowej Bałtyku 285
Marine recreational fishing the opportunity for socio-economic development of the coastal zone of the Baltic Sea 300

Mieszko Ciesielski
Doświadczenie krajobrazu jako element różniący turystykę alternatywną i turystykę masową 301
A landscape as the element distinguishing alternative and mass tourism 310

Robert Golej
Inteligentna specjalizacja – szansa czy zagrożenie dla rozwoju klastrów branży turystycznej 311
Smart specialization opportunity or a threat for the development of the cluster in tourism industry 324

Małgorzata Gałązka
Turystyka w gminie Izabelin w opinii społeczności lokalnej 325
Tourism in Izabelin community in the opinion of the local community 334

Jolanta Barbara Jabłonkowska
Ekologiczna świadomość backpackerów 335
Backpackers ecologic awareness 348

Jarosław Lichacy
Działalność organizacji turystycznych w Polsce na przykładzie Darłowskiej Lokalnej Organizacji Turystycznej 349
Activities of tourist organizations in Poland presented on the example of the local Tourist Organization In Darlowo 361

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-01

GRZEGORZ GOŁEMBSKI
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

Miejsce ekologii i ochrony środowiska w kreowaniu i promocji produktu turystycznego przez samorządy

Wprowadzenie

Podstawą rozważań jest szerokie ujęcie produktu turystycznego. Zawarte w nim są wszystkie dobra i usługi (wliczając w to walory naturalne i antropogeniczne obszaru), które zaspakajają potrzeby wynikające z wyjazdu poza miejsce stałego zamieszkania. Produkt zawsze związany jest z określonym obszarem będącym miejscem zainteresowania turysty, chociaż można go także poszerzyć na wszystkie dobra i usługi kupowane w związku z wyjazdem w miejscu zamieszkania turysty i w drodze do miejsca przeznaczenia. Biorąc pod uwagę destynację turystyczną, produkt stanowi zespół świadczeń z podstawową ofertą walorów turystycznych, usług bytowych i handlowych: udogodnień o nierynkowym charakterze ochrony środowiska, bezpieczeństwa czy usług umożliwiających korzystanie z dóbr turystycznych (rekreacyjnych, sportowych, rozrywkowych, leczniczych itp.) (Gołembski red. 2009). Z punktu widzenia konsumenta produkt turystyczny obejmuje całość przeżyć i doświadczeń związanych z uprawianiem turystyki, które na obszarach turystycznych stanowią dwie grupy komponentów: środowiska i infrastruktury (Majewska 2012). Jedynie takie ujęcie zapewnia kompleksowe zagospodarowanie obszarów turystycznych ujmując także problemy ochrony środowiska.

Istnieje bowiem niebezpieczeństwo pojmowania produktu w zbyt wąski sposób (szlak, wydarzenie, obiekt itp.) (Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk 2005). Upraszcza to pojęcie produktu do jego rdzenia (a i to jest wysoce wątpliwe – jak

można uznać za rdzeń produktu turystycznego pole golfowe czy bulwar nad Wartą). W sposób wypaczony określa prawdziwy rozwój usług turystycznych sprawiając absolutnie mylne wrażenie, że produkty są gotowe, czekają na turystów i trzeba je jedynie wypromować. Koncentruje się na jakimś punkcie czy miejscu, a nie na interesach społeczności lokalnej, gospodarki czy ochronie środowiska będących podstawą rozwoju zrównoważonego.

W dobie globalnej konkurencji między regionami turystycznymi poszukuje się takich propozycji i ofert, które odpowiadałyby na nowe trendy w rozwoju popytu turystycznego. Owe trendy stymulują do poszukiwania produktów oferowanych przez miasta (jako centra kultury, rozrywki, zakupów i biznesu), a także takich produktów, które są konsekwencją wzrostu świadomości związanej z ekologią i ochroną środowiska. Konsekwencją tej świadomości jest wzrost atrakcyjności „dziewiczych" chronionych obszarów i popytu na ekoturystykę. Należy podkreślić, że poziom równowagi między rozwojem turystyki a priorytetami dotyczącymi ochrony środowiska jest zmienny w zależności od obszaru. Dla niektórych siedlisk sens ma tylko niewielkie zaangażowanie turystyki, dla innych będzie ona kluczowym czynnikiem rozwoju (Gołembski, Nawrot 2002).

Powstają pytania: kto i jak ma kształtować taki złożony produkt turystyczny na obszarach chronionych – produkt oferowany przez przedsiębiorców, samorządy i społeczność lokalną? A także jak kształtować produkt w sytuacji złożonych problemów ochrony środowiska oraz zróżnicowania instytucjonalnego dotyczącego tej ochrony? Odpowiedź na te pytania nie jest możliwa bez uwzględnienia władz samorządowych na różnych szczeblach. Dlatego celem referatu jest określenie zadań samorządu w kreacji produktu turystycznego na obszarach chronionych.

1. Uwarunkowania

Podstawowym uwarunkowaniem w zakresie kształtowania produktu jest turystyka zrównoważona rozumiana jako kompromis pomiędzy interesami kreatorów usług turystycznych (w tym ludności miejscowej), ludności miejscowej ogółem (a wiec także tych, którzy nie zarabiają bezpośrednio na obsłudze turystów), samych turystów, jak i koniecznością ochrony środowiska naturalnego. Innymi słowy jest to każda forma rozwoju turystycznego, zarządzania i aktywności turystycznej, która podtrzymuje ekologiczną, społeczną i ekonomiczną integralność

terenów, a także zachowuje w niezmienionym stanie zasoby naturalne i kulturowe tych obszarów (Niezgoda 2006). Jednym z celów tej turystyki jest integracja turystów ze społecznością lokalną. Podkreśla się wręcz, że turystyka na obszarach przyrodniczo cennych musi współuczestniczyć w rozwoju lokalnym poprzez aktywizację ludności miejscowej (Miedzińska 2008). Musi być osiągnięty kompromis, bowiem konieczność ochrony przyrody przyczynia się do ograniczania ruchu, co może spowodować zmniejszenie wpływów z tytułu obsługi turystów i nie jest bez znaczenia szczególnie w dobie kryzysu. Z drugiej strony od jakości ekosystemów uzależniony jest dalszy rozwój turystyki. Przyjmuje się, że im większa wartość przyrody, tym mniejsze powinno być użytkowanie turystyczne (Staniewska-Zątek 2007). Osiąganie tego kompromisu jest zadaniem długotrwałym i musi być wsparte zarówno intensywną edukacją proekologiczną i działaniami natury prawnej nawet na szczeblu międzynarodowym. Ich efektem jest zapobieganie przekraczania pojemności ekologicznej, która określa granicę turystycznego otwarcia na inwestycje turystyczne i granicę, do której może być przyjmowany ruch turystyczny bez groźby utraty przez dany teren atrakcyjności turystycznej (Kachniewska, Nawrocka, Niezgoda, Pawlicz 2012). Uważa się, że rozwój turystyki na obszarach przyrodniczo cennych nie nastąpi, jeśli osoby zarządzające obszarami o wartości turystycznej, akcjonariusze i sami turyści nie będą postępować odpowiedzialnie, mając na uwadze ochronę środowiska, gospodarkę i etykę (Hakon, Huijbens 2011). Stąd niezbędna jest edukacja proekologiczna.

Edukacja proekologiczna polega na propagowaniu wiedzy ekologicznej zarówno wśród turystów, jak i oferujących usługi (mniejsze zużycie dóbr, preferowanie produktów mniej uciążliwych dla środowiska, wydłużenie okresów ich użytkowania). Przykładem takich działań jest projekt Instytutu na rzecz Ekorozwoju „Prawidłowe wykorzystanie zasobów przyrodniczych obszarów Natura 2000 w turystyce wiejskiej na poziomie lokalnym" (www.ine-isd.org.pl).

Działania natury prawnej na szczeblu międzynarodowym dotyczą przede wszystkim programu Natura 2000. Przejawem takich działań jest ogłoszenie przez Komisję Europejską 3.05.2011 nowej „Unijnej strategii ochrony różnorodności biologicznej", która wyznacza kierunki działania na najbliższe 10 lat oraz dłużej, aż do 2050 roku (www.europa.eu/legislation/maritime). Strategia ta została przyjęta przez Radę Unii Europejskiej (ds. ochrony środowiska) w czerwcu 2011 roku. Na tej podstawie powstały w Polsce plany zadań ochronnych dla obszarów Natura 2000 sporządzone przez Generalną Dyrekcję Ochrony Środowiska.

Zostanie to omówione podczas analizy zadań samorządów w kształtowaniu produktu turystycznego.

2. Studium przypadku – Międzynarodowa droga wodna E 70

To niezwykle ciekawy, europejski projekt łączący drogą wodną Antwerpię z Kaliningradem. Bardzo długi odcinek tej drogi przebiega przez terytorium Polski – od ujścia Warty do Odry aż do Zalewu Wiślanego. Brany przez nas pod uwagę odcinek dotyczy województwa lubuskiego: od Kostrzyna nad Odrą do Drezdenka. Jest to odcinek o długości 123 km w tym 70-kilometrowy odcinek Warty, 47-kilometrowy odcinek Noteci i 6-kilometrowy odcinek Odry. Wzdłuż szlaku znajdują się takie ciekawe miejscowości jak: Kostrzyn nad Odrą z tradycją walk podczas II wojny światowej i przystankiem Woodstock z teraźniejszości czy Santok – brama Słowiańszczyzny i miejsce ujścia Noteci do Warty. Utworzenie tej drogi wodnej jest ogromną szansą dla lokalnego biznesu i mieszkańców na rozwój turystyki międzynarodowej, przypływ znacznych środków finansowych od inwestorów i turystów i pojawienie się silnych efektów mnożnikowych. Jednakże cały ten obszar objęty jest programem Natura 2000. Stanowi to siłę przyciągania turystów. Jak wynika z badań, dla 64% turystów wypoczynek w miejscach o szczególnych walorach przyrodniczych ma duże znaczenie, w przypadku połowy badanych istnienie obszarów Natura 2000 było podstawą decyzji o spędzeniu tam urlopu (Kamieniecka 2012). Jednocześnie ścisła ochrona przyrody jest niewątpliwie utrudnieniem w tworzeniu i realizacji strategii rozwoju produktu turystycznego na tym obszarze.

Występują tu takie obszary Natura 2000 jak:

1. Park Narodowy „Ujście Warty" o powierzchni 33297 ha – obszar zarówno siedliskowy, jak i lęgowy dla licznych gatunków ptactwa.
2. Obszar o nazwie „Ostoja Witnicko – Dębiańska" o powierzchni aż 46993 ha będący ostoją lęgową dla licznych gatunków ptactwa.
3. Dolina dolnej Noteci o powierzchni 20154 ha – także ostoja lęgowa ptactwa.
4. Ujście Noteci o powierzchni 3995 ha jako obszar siedliskowy (http://natura2000gdos.gov.pl/natura2000).

W sumie więc obszar kreacji nowego produktu turystycznego to obszar chroniony o powierzchni dochodzącej do 105 000 ha. Jest to omalże 25% powierzchni województwa lubuskiego nadzorowane przez Regionalną Dyrekcję

Ochrony Środowiska w Gorzowie. Warto wspomnieć, że chroniąc cenne przyrodniczo obszary, człowiek w sposób niezamierzony tworzy nowe, bardzo atrakcyjne przyrodniczo przestrzenie turystyczne. Dzieje się tak dlatego, że fakt objęcia ochroną prawną jakiegoś obszaru przez utworzenie np. parku narodowego lub krajobrazowego natychmiast wzmaga zainteresowanie tą przestrzenią i powoduje często wielokrotnie zwiększony ruch turystyczny (Liszewski 2006). Należy jednak zauważyć, że rozwój funkcji turystycznej nie odbywa się w sprzeczności z funkcją ochronną. Turystyka jest bowiem jednym z najbardziej pożądanych kierunków rozwoju gospodarczego obszarów chronionych. Nawet w odniesieniu do parków narodowych jednym z założeń funkcjonowania tych obszarów jest rozwój funkcji turystycznej w ich obrębie (Pawlusiński 2005).

3. Zadania samorządu w kształtowaniu produktu turystycznego

Jak już wspomniano, produkt turystyczny tworzony jest lub współtworzony przez podmioty gospodarcze, samorządy, instytucje rządowe i ich oddziały regionalne oraz ludność miejscową. Samorządy odgrywają najistotniejszą rolę w fazie kreacji produktu turystycznego oraz jego dystrybucji i promocji. Działania te są bezpośrednio związane z rozwojem turystyki (dotyczą charakterystycznych rodzajów działalności turystycznej – zaplecza noclegowego, gastronomicznego, dróg dojazdowych, informacji, usług rekreacyjnych, parkingów, renowacji obiektów zabytkowych, przewodnictwa itp.). Mają one też charakter pośredni, ale stanowią niezbędne uzupełnienie produktu. Zaliczyć można do nich takie działania, jak rozwój infrastruktury technicznej, ochronę środowiska naturalnego, analizę stosunków ludnościowych, zapotrzebowanie na pracę, możliwości inwestycyjne czy rozwój komunikacji. Działania te przenikają się wzajemnie. Władze samorządowe spełniają też kluczową rolę w prowadzeniu polityki przestrzennej na terenie gmin w regionach turystycznych (Nawrot, Zmyślony 2009).

W pierwszej fazie budowy produktu turystycznego niezbędne jest opracowanie rdzenia produktu na wybranym obszarze, a w dalszej kolejności propozycje budowy infrastruktury dla wybranego rodzaju turystyki, a także zaplecza noclegowego i gastronomicznego. Zadania te należą do samorządów wojewódzkich i lokalnych jako partnerów dla przyszłych inwestorów.

Rdzeniem produktu na wybranym przez nas obszarze jest rozwój turystyki wodnej we wszelkich jej przejawach. Udział samorządów w tworzeniu przesłanek

do rozwoju inwestycji zależy od określenia lokalizacji ogólnej i szczegółowej przyszłych inwestycji. Na etapie lokalizacji ogólnej decyzje podejmowane są przez samorządy wojewódzkie i powiatowe, na etapie lokalizacji szczegółowej – przez gminne. Lokalizacja ta dotyczyć może zarówno obszarów objętych ochroną środowiska, jak i ich otuliny.

Analiza czynników lokalizacji ogólnej musi dać odpowiedź na pytanie, czy na danym obszarze występują wystarczające przesłanki ku temu, by inwestycja turystyczna mogła zaistnieć. Jednym z najistotniejszych czynników są walory turystyczne obszarów, a także ich ochrona. Poza tym liczy się położenie obszarów względem rynków zbytu, jego dostępność komunikacyjna, analiza zasobów siły roboczej, profil społeczno-ekonomiczny (zdolność do absorpcji kapitału i inwestycji – plany zagospodarowania przestrzennego), poziom cen ziemi czy dynamika rozwoju nowoczesnych usług (banki, ubezpieczenia itp.).

Na tym etapie kwestie ochrony środowiska szczególnie na obszarach Natura 2000 muszą odgrywać istotną rolę. W tej materii występuje konieczność współdziałania wielu niezależnych od siebie instytucji.

Egzekwowaniem przepisów dotyczących ochrony środowiska zagrożonego szybko postępującymi procesami inwestycyjnymi czy rozwojem infrastruktury komunikacyjnej zajmują się regionalne dyrekcje ochrony środowiska. Odpowiadają one za realizację polityki ochrony środowiska w zakresie zarządzania ochroną przyrody, w tym Natura 2000, kontroli procesu inwestycyjnego poprzez przeprowadzenie ocen oddziaływania na środowisko przedsięwzięć oraz udział w strategicznych ocenach. Realizują także zadania dotyczące zapobiegania i naprawy szkód w środowisku. Regionalne dyrekcje ochrony środowiska są częścią pionu administracyjnego niepodlegającego jurysdykcji samorządów. Na czele stoi Minister ds. Ochrony Środowiska. Dalsze szczeble tworzą generalny dyrektor ochrony środowiska oraz na najniższym szczeblu Państwowa Inspekcja Ochrony Środowiska. Trzeba jednak podkreślić, że w procesie ochrony środowiska bierze udział wiele innych instytucji związanych i niezwiązanych z samorządami.

Efektem oddziaływania na środowisko podejmowanych procesów inwestycyjnych zajmują się też Wojewódzkie Inspektoraty Ochrony Środowiska. Ich głównym zadaniem jest monitoring środowiska umożliwiający szybkie wychwycenie wszelkich negatywnych skutków zarówno działalności inwestycyjnej jak i eksploatacji obiektów czy urządzeń służących turystom.

Kontrola wpływu podejmowanych działań inwestycyjnych na środowisko nie zamyka problemu. Ochrona środowiska wymaga też dodatkowych inwestycji zabezpieczających środowisko przed działaniem czynników zewnętrznych. Finansowaniem tej działalności zajmuje się Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, któremu podlega 16 wojewódzkich funduszy. Wspierają one na poziomie regionalnym finansowanie wspomnianych wyżej inwestycji (w latach 1989–2013 wydatki funduszy na ten cel przekroczyły poziom 33 mld złotych, co stanowiło około 28% całej puli wydatków na ochronę środowiska) (www.nfosigw.gov.pl).

Tak skomplikowana struktura niewątpliwie ogranicza kompetencje i możliwości władz samorządowych na szczeblu województw w zakresie aktywnego kształtowania produktu turystycznego w drodze realizacji inwestycji. Z drugiej strony powołanie niezależnych od samorządów instytucji sprzyja dodatkowej kontroli i zwiększa efektywność działań ochronnych szczególnie wtedy, kiedy w grę wchodzą obszary chronione.

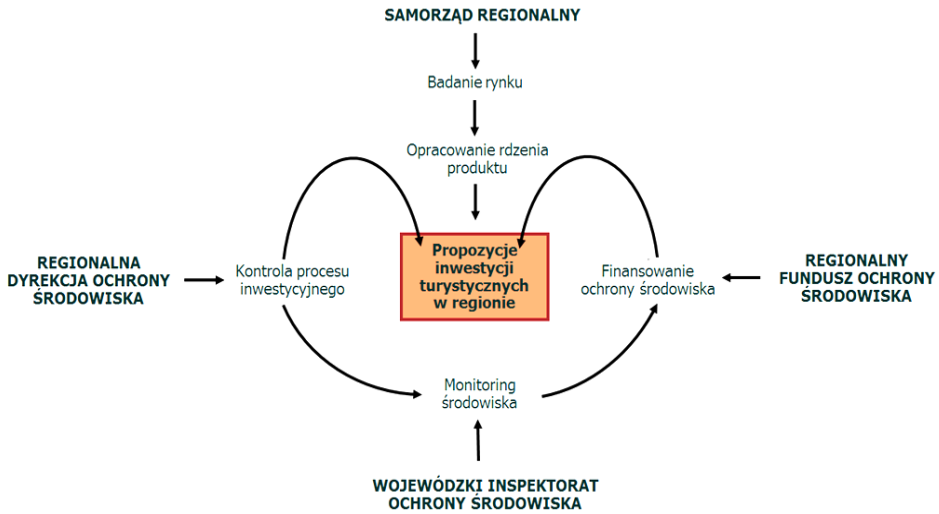
Można stwierdzić, że w tej sytuacji rola władz samorządowych na szczeblu województw sprowadza się do promowania działań proekologicznych. Takie bowiem działania przypisane są Departamentom Środowiska przy Urzędach Wojewódzkich.

Z analizy czynników lokalizacji ogólnej inwestycji wynikają pytania pod adresem władz regionalnych. Odpowiedź na te pytania ma kluczowe znaczenie dla dalszego rozwoju inwestycji i dla rozwoju krajowej i zagranicznej turystyki przyjazdowej. Są one następujące:

- Czy proponowane inwestycje nie mają negatywnego wpływu na środowisko naturalne?
- Czy tworzone są projekty rozwoju infrastruktury środowiska naturalnego, a także rozwoju gospodarki lokalnej mogące być podstawą ubiegania się o fundusze unijne, a których realizacja spowoduje większą siłę przyciągania kapitału? Czy istnieje możliwość finansowania tych projektów poprzez wojewódzkie fundusze ochrony środowiska?
- Czy walory turystyczne terenu są dostatecznie wyeksponowane w planach zagospodarowania przestrzennego?
- Jakie są poczynania władz regionalnych, które stymulują poprawę dostępności komunikacyjnej obszaru i czy zgodne są one z koniecznością ochrony środowiska?

– Czy tworzy się system szkoleń umożliwiających pracę w sektorze turystyki bądź tworzenie własnego biznesu?

Z powyższych rozważań wynika, że zadaniem samorządu regionalnego (szczebel wojewódzki) jest opracowanie rdzenia produktu na wybranym obszarze. Jak już wspomniano, rdzeniem tym dla wybranego obszaru jest rozwój turystyki wodnej w oparciu o zaprojektowaną specjalistyczną infrastrukturę turystyczną. Władze samorządowe mogą to zadanie zlecić wyspecjalizowanym instytucjom (np. Regionalne Organizacje Turystyczne). Opracowanie to powinno być poprzedzone analizą rynku (szczególnie badaniem obecnego popytu i trendów jego rozwoju). Budowa infrastruktury turystycznej poprzedzona być musi analizą czynników lokalizacji ogólnej. Jednakże ostateczna decyzja dotycząca inwestycji na obszarach podlegających ochronie środowiska uzależniona jest od decyzji merytorycznych i finansowych podejmowanych przez instytucje niepodlegające jurysdykcji samorządów. Niezbędna jest więc współpraca, a w razie konfliktu interesów zastrzeżone są działania, których efektem jest niedopuszczenie do degradacji środowiska. Można to przedstawić na poniższym rysunku:

Rysunek 1. Proces podejmowania decyzji inwestycyjnych w infrastrukturę turystyczną na obszarach chronionych

Źródło: opracowanie własne.

Stwierdzenie zasadniczych przesłanek do realizacji inwestycji na obszarze, na którym chcemy kształtować produkt turystyczny, a także potwierdzenie, że

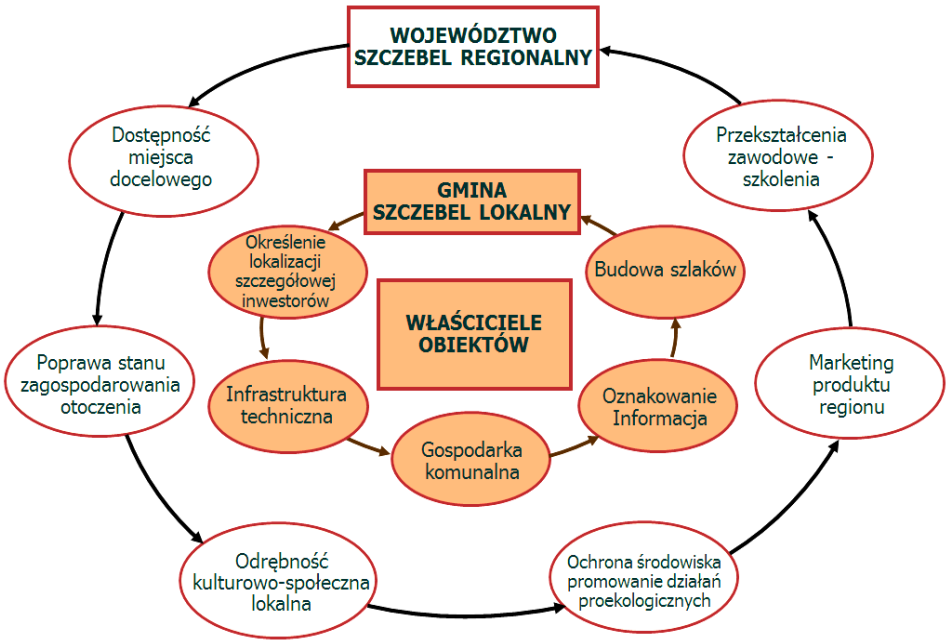
inwestycja nie wpłynie na pogorszenie stanu środowiska naturalnego, jest warunkiem dokonania analizy lokalizacji szczegółowej. Ta z kolei ma miejsce na poziomie gminnym.

Konkretne usytuowanie obiektu rozpatruje się przez pryzmat następujących okoliczności: układu sieci dróg dojazdowych (odległości od węzłów komunikacyjnych – dworzec, lotnisko), infrastruktury technicznej (sieć kanalizacyjna, wodna i elektryczna), stosunków gruntowych o charakterze prawnym i techniczno-technologicznym a także charakterystyki bezpośredniego otoczenia w sensie bezkolizyjności wybranego miejsca. Szczególną wagę należy przypisać infrastrukturze technicznej, bowiem uzbrojenie terenu w sposób bezpośredni przyczynia się do ochrony środowiska. Duże znaczenie przypisać należy działaniom samorządu gminnego w zakresie gospodarki komunalnej. Działania te mają ścisły związek z ochroną środowiska. Utylizacja odpadów, oczyszczalnie ścieków, oświetlenie ulic, tworzenie ładu przestrzennego to podstawa utrzymania środowiska w stanie nieskażonym bądź hamowania procesów jego degradacji.

Realizacja tych podstawowych czynności pozwoli na prowadzenie działań zmierzających bezpośrednio do dostosowania produktu turystycznego do potrzeb turystów. Myślimy tu o oznakowaniu, budowie szlaków, informacji turystycznej czy budowie parkingów.

Inwestycje w infrastrukturę turystyczną i paraturystyczną nie są jedynym zadaniem władz samorządowych w procesie kreacji nowych produktów turystycznych. Jednakże na obszarach chronionych proces podejmowania decyzji inwestycyjnych musi być wyodrębniony, bowiem zagrożenia dla środowiska naturalnego, jakie mogą wyniknąć wskutek realizacji decyzji inwestycyjnych, mogą doprowadzić do załamania planów rozwoju turystyki na badanym obszarze. Zatem pozytywna ocena projektów inwestycyjnych tak pod względem ich lokalizacji ogólnej, jak i braku kolizji z ochroną środowiska może dopiero uruchomić drugi etap związany z kreacją produktu turystycznego. Na tym etapie proces inwestycyjny (lokalizacja szczegółowa obiektów) wchodzi w fazę realizacji i staje się przedmiotem zainteresowania władz na poziomie gminnym.

Budowa infrastruktury turystycznej łączy się z szeregiem innych działań będących w gestii zarówno szczebla regionalnego, jak i lokalnego. Odzwierciedlono to na poniższym rysunku.

Rysunek 2. Rola sektora publicznego w tworzeniu strategii produktu turystycznego
Źródło: opracowanie własne.

Na szczeblu regionalnym zadaniem samorządów jest poprawa dostępności miejsca docelowego oraz poprawa stanu zagospodarowania otoczenia. Nie ma to bezpośredniego związku z rozwojem turystyki – jednakże poprawa estetyki już istniejących zabudowań ma związek z pięknem krajobrazu i jest elementem kształtowania środowiska. Niezbędne jest też kultywowanie i pogłębianie odrębności kulturowej społeczności lokalnej, która jest istotnym składnikiem produktu turystycznego. Promowanie działań proekologicznych zapobiegających degradacji środowiska w przyszłości jest wpisane w zadania samorządu na szczeblu regionalnym. Kolejne zadania dotyczą już tzw. inwestycji miękkich, takich jak marketing produktu regionu oraz przekształcenia zawodowe i szkolenia. Program szkoleń dla podmiotów działających na rynku turystycznym ma na celu pobudzanie przedsiębiorczości i innowacyjności (Zmyślony 2008). Z kolei działania marketingowe dotyczyć powinny całościowego produktu turystycznego, a nie tylko rdzenia produktu w postaci szlaku wodnego czy uruchomienia podstawowej infrastruktury. Promowanie produktu nie w pełni dostosowanego do potrzeb turystów może spowodować zaniżenie jego jakości w odczuciu turystów.

Rola władz samorządowych zarówno na szczeblu regionalnym, jak i lokalnym wynika z zadań, jakie zostały przed nimi postawione w ustawie o samorządzie terytorialnym. Samorządy jako gospodarze swojego terenu tworzą strategie rozwoju turystyki, dzięki której mogą mieć długoletnią wizję dotyczącą tworzenia produktu turystycznego. Częstokroć są one też dysponentami środków finansowych zarówno własnych, jak i pochodzących z Unii Europejskiej. Z tych racji są one predystynowane do roli przywódcy i koordynatora działań w tak skomplikowanej materii, jaką jest kreacja produktu turystycznego. Nie oznacza to jednak, że samorządy muszą te zadania wykonywać samodzielnie i własnymi siłami. W większości przypadków delegowanie własnych uprawnień innym instytucjom jest bardziej efektywne. Główne korzyści z kooperacji wynikają bowiem z dostępu do dodatkowych źródeł zasobów będących w posiadaniu partnerów (zasoby materialne, ale także wiedza czy kompetencje) (Czernek 2012). Kooperacja umożliwia przy tym utożsamianie się ze strategią rozwoju turystyki innym podmiotom (marketing i promocja produktu). Rozwiązaniem jest tworzenie mieszanych spółek publiczno-prywatnych, których celem byłoby kreowanie i zarządzanie całym produktem turystycznym tworzącym dany szlak. Byłby to swoisty przywódca (pod protektoratem władz wojewódzkich) koordynujący i inspirujący działania inwestorów oraz drobnego biznesu, a także władz lokalnych (gminy). Podstawą działania owej spółki winny być pieniądze uzyskane ze środków unijnych na podstawie własnych wniosków, a także wniosków władz samorządowych. Podstawową rzeczą jest także przyciąganie inwestorów poprzez tworzenie dogodnych lokalizacji, a przede wszystkim wydawanie pozwoleń środowiskowych. Zadaniem inwestorów jest głównie budowa marin, stanic i przystani zarówno dla statków, jak i jachtów i łodzi (sklepy żeglarskie, spożywcze, stacje benzynowe), a także budowa zaplecza noclegowego i gastronomicznego.

Z kolei projekty będące podstawą uzyskania funduszy unijnych powinny podkreślać przedsiębiorczość i innowacyjność planowanych poczynań. Przykładem takich projektów jest budowa szlaków wodnych, a także rowerowych i pieszych umożliwiających pełną penetrację terenów nadrzecznych, przywracanie autentyczności obszarów wiejskich, rekonstrukcje staropolskich pieców kuchennych i realizację staropolskich receptur czy uruchamianie produkcji pamiątek. Nie można też zapominać o parkingach i infrastrukturze usługowej.

Jak już wspomniano, marketing i promocja produktu dotyczyć powinna oferty kompleksowej zaspakajającej wszystkie potrzeby turysty. Działania

te powinny być realizowane na trzech szczeblach. Rolę koordynatora działań marketingowych dotyczących propagowania proponowanego produktu turystycznego pełnić powinna odpowiednia komórka samorządu wojewódzkiego lub związku międzygminnego odpowiedzialna za marketing. Działania te mogą być tak że delegowane do organizacji reprezentujących biznes lokalny i ludność miejscową (ROT-y czy stowarzyszenia). Musiałyby one jednak prowadzić promocje produktu zlokalizowanego na obszarze województwa.

W samorządzie lokalnym tego typu komórka powinna prowadzić działania wytyczone przez koordynujący organ, a także bezpośrednio odpowiadać za prowadzenie strategii marketingu dotyczącej fragmentu produktu znajdującego się na obszarze gminy. Wreszcie ostatnim ogniwem w prowadzeniu działań marketingowych są właściciele i bezpośredni zarządzający konkretnymi obiektami. Prowadząc samodzielne działania mogą oni jednak decydować się na dotarcie do klienta poprzez internetowe przekazy dotyczące promocji całego obszaru.

Podsumowanie

Z przedstawionych rozważań wynika, że na obszarach chronionych, szczególnie objętych programem Natura 2000, idea turystyki zrównoważonej jest nieadekwatna do rzeczywistości. Ochrona przyrody ma bowiem bezwzględny priorytet nad interesami oferujących usługi i ludności miejscowej liczącej na rozwój regionu i uruchomienie efektów mnożnikowych. W tej sytuacji, jeżeli zamierzamy wykreować produkt turystyczny na obszarach chronionych (np. takich, przez które prowadzi międzynarodowa droga wodna), należy zadać sobie pytanie o możliwość tworzenia tego produktu w ogóle i o czynniki ograniczające ten rozwój. Odpowiedź na tak sformułowane pytanie wymaga uzgodnień z niezależnymi od samorządów instytucjami powołanymi do ochrony środowiska, jego monitoringu i finansowania działań wzmacniających jego ochronę już na etapie badań rynku, w wyniku których możliwe byłoby opracowanie rdzenia produktu i produktu rzeczywistego na obszarach chronionych. Pozytywna odpowiedź na tak postawione pytanie umożliwi konsekwentną realizację wizji działań proekologicznych w tworzeniu i sposobach oferowania podstawowych usług turystycznych. Ta realizacja działań proekologicznych związanych z kreacją produktu turystycznego możliwa jest tylko wówczas, kiedy samorządy będące gospodarzami obszarów, na których ma rozwijać się ruch turystyczny, będą dysponowały swoistą „mapą drogową" polegającą na wiedzy, jakie działania i w ja-

kiej kolejności muszą zostać podjęte na różnych szczeblach, aby wykreować kompleksowy produkt turystyczny. Nie oznacza to, że samorządy same muszą podejmować działania zmierzające do kreacji produktu. Możliwe jest cedowanie swoich uprawnień na inne podmioty (spółki non-profit, stowarzyszenia itp.), dzięki którym do działań związanych z kreacją produktu mogliby się włączyć właściciele obiektów i ludność miejscowa. Jednakże nikt bardziej, jak samorządy regionalne czy lokalne posiadające dzięki strategii wizję turystycznego rozwoju obszarów chronionych nie jest bardziej predystynowany do partnerstwa z niezależnymi od niego instytucjami odpowiadającymi za ochronę środowiska, jego monitoring i finansowanie. Zadaniem samorządów winno być wypośrodkowanie (zgodnie z ideą rozwoju zrównoważonego) interesów ludności oraz ochrony środowiska i uruchomienie procesów mnożnikowych przy pełnym wspomaganiu działań proekologicznych. Umożliwienie ludności miejscowej świadczenia usług turystycznych (wynajem pokoi, serwowanie posiłków na bazie kuchni domowej) zwiększyłoby niezmiernie jej aktywność i usposobiłoby pozytywnie do rozwoju turystyki (Gołembski, Nawrot 2002). Ma to szczególne znaczenie w dobie kryzysu, którego konsekwencją jest ubożenie ludności. W tych warunkach działania o charakterze restrykcyjnym mogą prowadzić w konsekwencji do naruszeń prawa.

Bibliografia

Czernek K., *Uwarunkowania współpracy na rzecz rozwoju turystyki w regionie*, Proksenia, Kraków 2012.

Gołembski G., Nawrot Ł., *Rozwój turystyki zrównoważonej w parkach krajobrazowych – nowe trendy w Unii Europejskiej*, w: *Zarządzanie parkiem krajobrazowym w warunkach zrównoważonego rozwoju*, AE, Poznań 2002.

Gołembski G. (red.), *Kompendium wiedzy o turystyce*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2009.

Huijbens E.H., *Turystyka w obszarach przyrodniczo cennych*, w: A. Dłużniewska (red.), *Nowe wyzwania edukacji turystycznej*, Warszawa 2011.

Kachniewska M., Nawrocka E., Niezgoda A., Pawlicz A., *Rynek turystyczny – ekonomiczne zagadnienia turystyki*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa, 2012.

Kaczmarek J., Stasiak., Włodarczyk B., *Produkt turystyczny*, Łódź 2005.

Kamieniecka J., *Świadomość ekologiczna turystów*, Instytut na rzecz ekorozwoju, Warszawa 2012.

Liszewski S., *Nowe przestrzenie turystyczne i rekreacyjne w Polsce i ich rola w rozwoju kraju i regionu*, w: G. Gołembski (red.), *Turystyka w ujęciu podmiotowym i przestrzennym*, AE, Poznań 2006.

Majewska J., *Rola samorządu terytorialnego w kształtowaniu funkcji turystycznej gminy*, UEP, Poznań 2012.
Miedzińska J., *Turystyka przyrodnicza – podstawy teoretyczne i determinanty rozwoju*, Wydawnictwa PWSZ, Sulechów 2008.
Nawrot Ł., Zmyślony P., *Międzynarodowa konkurencyjność regionu turystycznego*, Proksenia, Kraków 2009.
Niezgoda A., *Obszar recepcji turystycznej w warunkach zrównoważonego rozwoju*, AE, Poznań 2006.
Pawlusiński R., *Samorząd lokalny a rozwój turystyki*, UJ, Kraków 2005.
Staniewska-Zątek W., *Turystyka a przyroda i jej ochrona*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2007.
Zmyślony P., *Partnerstwo i przywództwo w regionie turystycznym*, AE, Poznań 2008.
Strony internetowe:
www.ine-isd.org.pl
www.europa.eu/legislation/maritime
http://natura2000gdos.gov.pl/natura2000/
www.nfosigw.gov.pl

The place of ecology and protection of the environment in the creation and promotion of a tourism product by local governments

Summary

The aim of this work is to provide an answer to the question of who and how should develop a tourism product in protected areas. The paper explores the issue of developing a tourism product in the circumstances of complex problems of environmental protection and the diversity of institutional involvement in this protection. In other words, the aim is to describe the role of local government in the creation of a tourism product in a protected area.

The issue is discussed using the example of the E70 international inland waterway located within the boundaries of the Nature 2000 protected areas. Described are the ways of cooperation between local government and other institutional bodies responsible for preparing and issuing investments decisions leading to the creation of a tourism product in protected areas. The role of regional and local governments in developing a strategy for a tourism product is also discussed.

Translated by: *Paweł Bernard*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-02

TERESA BANASZKIEWICZ, JAKUB WYSMYK
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Ekologiczny aspekt wykorzystania substratów rolniczych

Wprowadzenie

Wzrastająca liczba ludności na świecie oraz postępująca mechanizacja wymagają dostępu do coraz większej ilości energii. Źródła, z których można ją pozyskiwać, dzieli się na dwie grupy: nieodnawialne i odnawialne. Udział energii z poszczególnych źródeł w skali światowej w 2000 roku, jak podaje Jabłoński i Wnuk (2004), kształtował się następująco: ropa naftowa 32%; gaz ziemny 22%; węgiel 21%, energia jądrowa 6%, energia odnawialna 19%. Nieodnawialne źródła energii to takie, których w krótkim czasie nie można odtworzyć. Do nich zaliczane są: węgiel kamienny i brunatny, ropa naftowa, gaz ziemny, łupki bitumiczne, uran. Na świecie coraz częściej zaczyna być dostrzegany problem wyczerpywania się węgla, ropy, gazu ziemnego itp., a ich eksploatacja dodatkowo wpływa negatywnie na środowisko, ponieważ w trakcie pozyskiwania energii z tych źródeł do atmosfery dostaje się coraz więcej CO_2, siarki i azotu (Jeżowski 2001). Związki te zanieczyszczają glebę, powietrze, wodę i naturalne ekosystemy, a skutki tych zanieczyszczeń stanowią zagrożenie dla człowieka (Sadowski i in. 2008).

Celem opracowania jest charakterystyka substratów rolniczych w aspekcie wykorzystania do produkcji biogazu. W artykule zastosowano metodę opisową i przedstawiono wybrane dane pochodzące z literatury przedmiotu.

1. Odnawialne źródła energii

W związku z wyczerpywaniem się zasobów paliw kopalnych wiele państw promuje wykorzystanie odnawialnych źródeł energii. Odnawialne źródła energii to te, których zasoby odnawiają się w krótkim czasie, a ich używanie nie wiąże się z długotrwałym deficytem. Zalicza się do nich energię słoneczną, wiatrową, wodną, energię z biomasy (biogaz), geotermalną czy jądrową. Energia ze źródeł odnawialnych jest na bieżąco uzupełniana w procesach naturalnych. Wzrastający udział odnawialnych źródeł energii w bilansie paliwowo-energetycznym przyczynia się do oszczędzania surowców energetycznych, poprawienia stanu środowiska poprzez ograniczenie zanieczyszczenia wód i atmosfery, obniżenia emisji gazów cieplarnianych (GHS) oraz ograniczenia ilości odpadów (Strategia Rozwoju Energetyki Odnawialnej 2000). Rozwijanie odnawialnych źródeł energii staje się wyzwaniem dla wielu państw, dążących do lepszego rozwiązywania problemów energetycznych (Jeżowski 2002). Pozwala również na realizację strategii przeciwdziałania zmianom klimatycznym poprzez ograniczenie emisji gazów cieplarnianych do atmosfery.

Według raportu stowarzyszenia Compassion in World Farming (2006) za 18% światowej emisji gazów cieplarnianych pochodzących z działalności człowieka, mierzonych za pomocą ilości CO_2, jest odpowiedzialna hodowla zwierząt. Większość z emitowanych gazów stanowią: podtlenek azotu i metan z nawozów odzwierzęcych (5,5% ogólnej emisji gazów cieplarnianych), metan z procesów trawiennych zwierząt oraz podtlenek azotu z nawozów mineralnych stosowanych w uprawie pasz.

Udział produkcji zwierzęcej w ogólnej emisji gazów cieplarnianych jako równoważnik CO_2 według Steinfeld i in. (2006) przedstawia się następująco:

- w emisji CO_2 – 38%,
- w emisji CH_4 – 31%,
- w emisji podtlenku azotu (N_2O) – 31%.

Dane zawarte w raporcie CWF (2006) wskazują, że emisja gazów cieplarnianych (GHS) związanych z produkcją hodowlaną należy do najważniejszych potencjalnych przyczyn globalnego ocieplenia wynikających z działalności człowieka. Pod względem skali emisji GHS, źródło hodowlane jest porównywalne z transportem, jednak poświęca się mu zbyt mało uwagi przy planach redukcji, chociaż - jak twierdzą niektórzy - powinien być to jeden z wiodących obszarów zainteresowania polityki ochrony środowiska.

Strategia Polski dotycząca rozwoju sektora energetycznego wskazuje, że do końca 2020 roku Polska powinna osiągnąć produkcję energii ze źródeł odnawialnych na poziomie 15% (Wiśniewski i wsp. 2007), a podstawowym kierunkiem zgodnie z „Polityką energetyczną Polski do roku 2030" ma być wykorzystanie biomasy do produkcji biogazu.

Celem procesu technologicznego, podczas którego pozyskuje się biogaz, jest utylizacja odpadów i redukcja emisji metanu do atmosfery, a następnie produkcja energii elektrycznej i cieplnej, tzw. „zielonej energii".

Ze względu na źródło substratu i sposób pozyskiwania biogazu wyróżnia się według Hałoń (2009):

- biogaz wysypiskowy,
- biogaz z osadów ściekowych,
- biogaz otrzymywany z beztlenowej fermentacji odchodów zwierzęcych, odpadów z rzeźni, browarów, gorzelni i z innej działalności w przetwórstwie rolno-spożywczym.

2. Charakterystyka biogazu jako odnawialnego źródła energii

Produkcja energii elektrycznej z biogazu w Polsce w okresie od 2000 do 2006 roku wzrosła z 31 do 160,1GWh, z tego biogaz uzyskany z wysypisk wynosił 92,0, z oczyszczalni ścieków 66,7, a z pozostałych źródeł 1,5 GWh (GUS, 2012). W 2007 roku Polska produkowała 1% biogazu w skali europejskiej, ale w okresie od 2000 do 2006 produkcja biogazu wzrosła ponad dwukrotnie.

Biogaz to gaz składający się głównie z metanu i ditlenku węgla uzyskiwany w procesie beztlenowej fermentacji biomasy.

Zawartość składników w biogazie według Oleszkiewicz (1999) jest następująca:

- metan – 50–75%,
- CO_2 – 25–45%,
- H_2O – 2–7%,
- Siarkowodór – 20–20000ppm,
- N – < 2%,
- O_2 – < 1%,
- H_2 – < 1%,
- merkaptany, składniki śladowe – < 1%

Podstawowym składnikiem biogazu jest więc metan. W warunkach naturalnych metan powstaje w dnach zbiorników wodnych (oceany, jeziora), podczas erupcji wulkanów, w przewodzie pokarmowym przeżuwaczy, podczas rozkładu nawozów organicznych (obornik, gnojowica).

Do antropogenicznych źródeł metanu, z których trafia on do atmosfery, można zaliczyć:

- wydobycie węgla, gazu ziemnego i ropy naftowej,
- przetwórstwo bogactw naturalnych,
- zalane pola ryżowe – 25% globalnej emisji metanu,
- hodowla zwierząt domowych – metan powstający podczas rozkładu szczątek zwierzęcych czy roślinnych,
- składowiska odpadów i oczyszczalnie ścieków.

Ilość i skład biogazu zależy głównie od składu chemicznego poddanych fermentacji związków organicznych (tab. 1), temperatury prowadzenia procesu i czasu przetrzymywania substratów w reaktorze.

Tabela 1

Produkcja oraz zawartość podstawowych składników biogazu w zależności od składnika pokarmowego

Substrat	Produkcja biogazu $dm^{3}.kg^{-1}$	Zawartość metanu %	Zawartość CO_2 %
Węglowodany	790	50	50
Tłuszcze	1250	68	32
Białka	700	71	29

Źródło: J. Cebula, L. Latocha, *Biogazownie rolnicze elementem gospodarczego wykorzystania pozostałości z produkcji rolniczej oraz rozwoju rozproszonej energetyki odnawialnej*. Mat. Sem. „Biogazownie rolnicze elementem gospodarczego wykorzystania biomasy w produkcji rolniczej, ochrony środowiska naturalnego oraz rozproszonej energetyki odnawialnej", Mikołów, czerwiec 2005, s. 25–26.

W procesie fermentacji beztlenowej nawet 60% substancji organicznej (węglowodany, białka i tłuszcze) zawartej w substratach może być zamienione na biogaz, jednak z poszczególnych składników pokarmowych w przeliczeniu na metan (podstawowy składnik biogazu), powstaje różna jego ilość. Z 1kg węglowodanów uzyskuje się średnio 0,42m^3 metanu, z 1kg białek – 0,47 m^3, a z 1kg tłuszczów – 0,75m^3 metanu.

Biogaz najszybciej wytwarza się z surowców zawierających polisacharydy, natomiast tłuszcze charakteryzują się długim czasem rozkładu (Szewczyk, 2006). Końcowa więc wydajność biogazu jest największa w przypadku surowców tłuszczowych, a mniejsza węglowodanowych. Jednak dla krótkich czasów prowadzenia fermentacji najwięcej biogazu uzyskuje się w przypadku surowców węglowodanowych.

Polska zaliczana jest do krajów o dużym potencjale uzyskiwania biogazu z produkcji rolniczej. Realnie dostępny potencjał surowcowy produkcji biogazu w produktach ubocznych rolnictwa oszacowany został na poziomie ok. 1,7 mld m^3 biogazu rocznie. Ta ilość biogazu mogłaby pokryć potrzeby odbiorców wiejskich na gaz i dodatkowo dostarczyć energię elektryczną i cieplną.

3. Charakterystyka odchodów zwierzęcych jako potencjalne źródło produkcji biogazu rolniczego

Do naturalnych źródeł biogazu rolniczego należą odchody zwierzęce (obornik, gnojowica, pomiot kurzy), z których uwalniany do atmosfery biogaz ma negatywny wpływ na środowisko (Kowalczyk-Juśko 2009). Znaczne ilości odchodów produkują fermy wielkotowarowe w tym drobiarskie, które często nie posiadają żadnych gruntów, na których te odchody mogłyby być zagospodarowane. Wykorzystanie odchodów w procesie fermentacji do biogazu może być racjonalnym sposobem ich utylizacji, a poprzez to prowadzić do zmniejszenia obciążenia środowiska. Jest to szczególnie istotne w przypadku intensywnej produkcji drobiarskiej, gdyż odchody z ferm drobiu, ze względu na swój skład chemiczny, należą do szczególnie uciążliwych dla środowiska.

Tabela 2

Masa odchodów uzyskiwana od różnych gatunków drobiu

Gatunek drobiu	Ilość odchodów na 1 szt.(g/dobę)	Masa 1m^3 odchodów (kg)	Zawartość wody w odchodach (%)
Brojlery	65	622	68
Indyki	260	600	64
Gęsi	392	750	82
Kaczki	340	730	80

Źródło: A. Kowalczyk-Juśko, *Odchody przynoszą dochody*, „Aeroenergetyka" 2010, nr 2, s. 6.

Podstawowymi substratami do produkcji biogazu są związki organiczne. Odchody drobiowe zawierają znaczne ilości wody (64-82%), zatem udział związków organicznych jest niezbyt wysoki. Jak wynika z tabeli 2, udział wody jest zróżnicowany w zależności od gatunku drobiu. Najwięcej suchej masy zawierają odchody indyków, natomiast pomiot gęsi i kaczek zawiera znacznie więcej wody.

Podstawowym substratem, o którym wspomniano wcześniej, a który można wykorzystać w biogazowniach rolniczych, są odchody zwierząt. Chcąc zagospodarować tworzący się biogaz z odchodów zwierząt, a także ograniczyć jego niekorzystne oddziaływanie na środowisko, pierwsze biogazownie lokalizowane były przy dużych gospodarstwach hodowlanych.

W Polsce przyjmuje się, że można produkować biogaz z odchodów zwierzęcych, ale racjonalne jest to w przypadku gospodarstw rolnych o obsadzie zwierząt powyżej 100 SD. Ilość gospodarstw utrzymujących zwierzęta o obsadzie odpowiadającej 100 SD w Polsce jest znaczna i w zależności od utrzymywanego gatunku zwierząt przedstawia się następująco: utrzymujące bydło – 1300 gospodarstw; trzodę chlewną – 3000; drób – 3500 gospodarstw. Łączną ilość gospodarstw o obsadzie zwierząt powyżej 100 SD szacuje się na 7800.

Tabela 3

Charakterystyka odchodów wybranych gatunków zwierząt jako substratów do potencjalnej produkcji biogazu

Nazwa substratu	Zawartość suchej masy w t substratu (%)	Zawartość substancji organicznej, % suchej masy	Produkcja metanu m^3/t suchej masy organicznej
Odpady z hodowli zwierzęcej			
Gnojowica bydlęca	9,5	77,4	222,5
Gnojowica świńska	6,6	76,1	301,0
Odchody drobiowe mokre ze ściółką	15,1	75,6	320,0
Odchody drobiowe podsuszone	30,0	72,7	230,0
Odchody indycze	15,1	75,6	320,0
Gnojowica krów mlecznych	8,5	85,5	154,0
Gnojówka	2,1	60,0	222,5

Źródło: A. Curkowski, A. Oniszk-Popławska, P. Mroczkowski, M. Owsik, G. Wiśniewski, *Przewodnik dla inwestorów zainteresowanych budową biogazowni rolniczych*, EC BREC IEO, Warszawa 2011.

Całkowity potencjał techniczny do produkcji biogazu rolniczego z odchodów zwierząt w Polsce szacowany jest na 674 mln m^3, tj. 26,2 PJ (1PJ – odpowiada energii zawartej w ok. 23 tonach ropy naftowej), co stanowi 21% całkowitego potencjału teoretycznego.

Ilość energii uzyskanej z biogazu w zależności od gatunku zwierząt może być różna. Wpływa na to skład uzyskiwanego biogazu, który z kolei zależy od zawartości związków organicznych w substratach wykorzystywanych podczas fermentacji (tabela 3).

4. Charakterystyka odpadów przemysłu rolno-spożywczego wykorzystywanych do produkcji biogazu

W zależności od prowadzonej produkcji rolnej, do produkcji biogazu można wykorzystać oprócz nawozów zwierzęcych naturalnych, jak gnojowica, obornik czy pomiot, odpady rolne poprodukcyjne (np. odpady przetwarzania zbóż), a w razie potrzeby również rośliny energetyczne.

Bardzo wysoką wydajnością biogazu w procesie fermentacji metanowej cechują się resztki pozyskiwane z rzeźni (tabela 4). Z odchodów zwierzęcych można uzyskać ok. 40–90 m^3 biogazu na tonę substratu, ze zbóż 170–220 m^3/t, a z odpadów z ubojni aż 250–480 m^3/t. Wykorzystanie tych odpadów w biogazowniach rozwiązuje jednocześnie problem niebezpiecznych dla zdrowia ludzkiego odpadów.

Ze względu na zwiększenie różnorodności substratów do produkcji biogazu jak również zabezpieczenie ciągłości dostaw surowca oraz wysoką wydajność biogazu z odpadów przemysłu rolno-spożywczego, inwestorzy coraz częściej zaczęli lokalizować biogazownie rolnicze przy zakładach przetwórstwa rolno -spożywczego.

W tabeli 4 przedstawiono potencjalną produkcję biogazu, z substratów pochodzących z przemysłu rolno-spożywczego oraz zawartość substancji organicznej, z której uzyskiwany jest biogaz.

Jak wynika z danych przedstawionych w tabeli 4, produkcja biogazu w zależności od rodzaju produktu ulegającego fermentacji jest zróżnicowana. Największą ilość biogazu w przeliczeniu na metan można uzyskać z odseparowanej tkanki tłuszczowej oraz odpadów poflotacyjnych z rzeźni, a następnie z odpadów przy produkcji serów i oleju.

Do fermentacji metanowej wykorzystane mogą być niemal wszystkie substancje pochodzenia roślinnego i zwierzęcego, jednak, aby był to proces efektywny, ważne jest ich odpowiednie dobranie.

Tabela 4

Charakterystyka wybranych substratów z przetwórstwa rolno-spożywczego i potencjalna produkcja biogazu

Nazwa substratu	Procentowa zawartość suchej masy w t substratu	Procentowa zawartość substancji organicznej w suchej masie	Produkcja biogazu w przeliczeniu na metan, m^3/t s. m. o.
Odpady poubojowe			
Osady poflotacyjne z rzeźni	14,6	90,6	680,0
Zawartość żołądków bydlęcych	15,0	84,0	264,0
Odseparowana tkanka tłuszczowa	34,3	49,1	700,0
Przetwórstwo spożywcze			
Odpady i resztki owoców	45,0	61,5	400,0
Odpady i pozostałości warzyw	13,6	80,2	370,0
Melasa	81,7	92,5	301,6
Wysłodziny browarnicze	20,5	81,2	545,1
Wywar gorzelniany ziemniaczany	13,6	89,5	387,7
Odpady przy produkcji oleju	78,8	97,0	600,0
Serwatka	5,4	86,0	383,3
Odpady z produkcji serów	79,3	94,0	610,2
Odpady piekarnicze	87,7	97,1	403,4

Źródło: A. Curkowski, A. Oniszk-Popławska, P. Mroczkowski, M. Owsik, G. Wiśniewski, *Przewodnik*...

Generalnie świeże odchody zwierząt zawierają niskie stężenie substancji organicznej, dlatego też mogą by uzupełniane innymi produktami odpadowymi dostępnymi na lokalnym rynku. W Austrii jako substrat najczęściej stosuje się kombinacje roślin (63% wsadu), odchodów zwierzęcych (31%) i odpadów organicznych (6%). Mogą to być odpady z rzeźni, pozostałości przy przetwarzaniu surowców roślinnych czy biomasa z celowo prowadzonych upraw polowych.

Obecnie istnieją już technologie, w których do produkcji biogazu można wykorzystywać różne substraty, jednak należy pamiętać, aby zmiany substratu w czasie dokonywać stopniowo. Do produkcji biogazu można wykorzystać praktycznie każdy rodzaj biomasy, pod warunkiem, że nie zawiera substancji toksycznych.

5. Technologiczny aspekt uzyskiwania biogazu z odpadów rolniczych

Podstawowymi substratami w fermentatorach (zbiornikach) są substancje organiczne, ale poza nimi do wzrostu mikroorganizmów w komorze fermentacyjnej potrzebne są również tzw. podłoża (pożywki), które zawierają rozpuszczalne formy potasu, sodu, żelaza, magnezu i wapnia oraz takie pierwiastki śladowe jak: molibden, mangan, Cu, Co, Zn, Ni, Se, W (Lewandowski, 2006; Grzesik, 2006).

O szybkości wytwarzania biogazu decyduje etap metanogenezy. Jedną z przyczyn opóźnień w przebiegu powstawania metanu mogą być inhibitory powstawania biogazu, czyli substancje, które już w niewielkich ilościach działają toksycznie na bakterie i zakłócają proces rozkładu. Mogą one pochodzić z pożywki lub powstawać na poszczególnych etapach rozkładu masy organicznej. Należą do nich antybiotyki, środki dezynfekcyjne, rozpuszczalniki, środki chwastobójcze, sole i metale ciężkie. Również zbyt duża ilość określonych związków chemicznych może hamować proces fermentacji.

W całym procesie technologicznym produkcji biogazu w biogazowni rolniczej można wyróżnić następujące etapy:

1. Dostarczenie, składowanie i przygotowanie substratów.
2. Wprowadzenie substratów (wsadu) do komory fermentacyjnej.
3. Uzyskiwanie biogazu.
4. Uzdatnianie i zagospodarowanie odpadów pofermentacyjnych.
5. Uzdatnianie i wykorzystanie biogazu.

Odpady na początku cyklu technologicznego zostają poddane mechanicznej obróbce z udziałem wody. Tak przygotowany wsad poddawany jest higienizacji termicznej, a następnie kierowany do bioreaktora, gdzie zachodzi proces fermentacji metanowej (Kujawski, 2009).

Po uzyskaniu biogazu pozostają odpady pofermentacyjne, które należy zagospodarować. Pozostałości po fermentacji nastręczają jednak znacznie mniej problemów niż odchody świeże, ponieważ następuje zmiana ich właściwości: brak zapachu, obniżona emisja amoniaku, lepsza przyswajalność składników (Dach, 2009). Odpady pofermentacyjne mogą być suszone, w wyniku czego uzyskuje się nawóz, który z powodzeniem może zastąpić nawozy mineralne stosowane w rolnictwie.

Przed podjęciem decyzji co do instalowania biogazowni rolniczej w gospodarstwach należy jednak dokonać rozpoznania dotyczącego ilości surowca do zagospodarowania, zapewnić ciągły dostęp do substratów oraz zaplanować tryb dostarczania ich do instalacji biogazowni.

6. Perspektywy rozwoju biogazowni w Polsce

Według Instytutu Energetyki Odnawialnej przy systemie wspierania małych biogazowni należy uwzględnić następujące czynniki decydujące o opłacalności: wielkość areału pod uprawy, wielkość pól do nawożenia pozostałością pofermentacyjną oraz pogłowie zwierząt, których odchody będą wykorzystane jako wsad.

W 2007 roku powstał w Polsce plan wspierania biogazowni mający na celu budowę 1000 obiektów biogazowych w Polsce, zaś od 2008 roku powstaje program, według którego ilość biogazowni ma wynosić około 2500.

W 2010 roku Rada Ministrów na podstawie potencjału teoretycznego naszego rolnictwa odnośnie do produkcji biogazu (5 mld m^3) przyjęła program „Kierunki rozwoju biogazowni rolniczych w Polsce" i założyła w nim, że w każdej gminie do 2020 roku powstanie przeciętnie jedna biogazownia rolnicza. Program ten zakłada wykorzystanie jako substratów dla biogazowni rolniczych w pierwszej kolejności płynnych i stałych odchodów zwierzęcych oraz produktów ubocznych i pozostałości przemysłu rolno-spożywczego (Kupczyk, 2009). Według tych założeń pełne wykorzystanie odpadów rolno-spożywczych w Polsce mogłoby ograniczyć import gazu ziemnego o ok. 35% (Kotowski, 2006). Produkcja energii elektrycznej z biogazu uzyskanego z odpadów odzwierzęcych w gospodarstwach rolnych mogłaby obniżyć ilość zużywanej energii z sieci zewnętrznych oraz zmniejszyć emisję gazów cieplarnianych. Uzyskiwane nadwyżki energii użytkownicy biogazowni mogliby odsprzedawać, przez co koszty eksploatacji urządzeń mogłyby być mniejsze.

Produkcja energii z biogazu przyczyniłaby się do tworzenia nowych miejsc pracy w środowisku lokalnym związanych z eksploatacją instalacji i urządzeń, a także do wykorzystania obszarów o niskiej użyteczności rolnej lub nieuprawianych rolniczo.

Jednak biogazownie są to inwestycje drogie i potrzebują odpowiedniego wsparcia finansowego. Koszt uruchomienia 1 biogazowni to 10–15 mln złotych plus 15–20%. Gdyby przyjąć publiczne wsparcie rzędu 50%, to i tak są to bardzo duże koszty. Również utrzymanie biogazowni rolniczej nie jest obecnie zbyt rentowne. Jak wynika z obliczeń przeprowadzonych przez Szwarc i in. (2013) okres zwrotu kosztów zainwestowanych w biogazownię może wynosić od kilku do kilkunastu lat.

Zgodnie z założeniami programu „Kierunki rozwoju biogazowni rolniczych w Polsce" ilość produkowanego biogazu rolniczego w 2013 roku miała wynieść około 1mld m^3. Okazało się jednak, że faktyczna produkcja była zaledwie na poziomie 130 mln m^3, czyli 1/5 tego, co zakładano. Wynikło to prawdopodobnie z tego, że w tym czasie pogorszyły się warunki rozwoju energetyki odnawialnej w Polsce, a inwestowanie w biogazownie, w tym rolnicze, napotkało wiele przeszkód, do których ogólnie zaliczyć należy bariery prawne, uwarunkowania społeczne, a także problemy z finansowaniem inwestycji.

Główną przyczyną istniejącego stanu jest zapewne brak ustawy o OZE. W grudniu 2013 roku Ministerstwo Gospodarki przedstawiło co prawda kolejny już projekt ustawy o odnawialnych źródłach energii, jednak nadal ustawa nie jest uchwalona. Skomplikowany proces pozyskiwania pozwoleń na prowadzenie biogazowni, kłopoty z przyłączeniem do sieci energetycznej, brak lokalnych programów obejmujących dostawy substratów do produkcji biogazu to następne ograniczenia rozwoju biogazowi w Polsce. Kolejnym bardzo ważnym problemem jest brak dostatecznej świadomości i wiedzy w społeczeństwie na temat odnawialnych źródeł energii, ich wpływu na życie i zdrowie ludzi. Następną barierą jest duża niepewność co do systemu wsparcia powstających inwestycji. Na nowe przepisy dotyczące finansowania inwestycji związanych z odnawialnymi źródłami energii czekają banki, w związku z czym istnieje mała szansa na pozyskiwanie odpowiednich funduszy na ten cel.

Biogazownie do niedawna były wspierane zielonymi i żółtymi certyfikatami. Obecnie wygasł system żółtych certyfikatów, który wspomagał wytwarzanie prądu i ciepła, natomiast wsparcie zielonymi certyfikatami spadło o połowę. Inwestorzy czekają więc na stabilizację i na jasne reguły gry.

W chwili obecnej kładziony jest nacisk na wykorzystanie odnawialnych źródeł energii, jednak w praktyce bardzo trudno jest wytwarzać tzw. zieloną energię i zarobić na tym pieniądze. Szybszy rozwój biogazowni w Polsce może nastąpić po usunięciu barier instytucjonalno-prawnych oraz zastosowaniu odpowiednio dobranych bodźców ekonomicznych, które wpływają na powstanie rynku usług i zaplecza technicznego dla instalacji biogazowych. W celu skutecznej realizacji rozwoju biogazowni muszą zostać wprowadzone zmiany w przepisach prawa związanych z określeniem parametrów jakościowych biogazu rolniczego wprowadzanego do sieci, sposobu przeliczania ilości wytworzonego biogazu na ilość energii elektrycznej, zmiany dotyczące nawozów i nawożenia z wykorzystaniem pozostałości pofermentacyjnych z biogazowni rolniczych i inne.

Podsumowanie

Wysokie koszty przygotowania inwestycji oraz wysokie początkowe nakłady na inwestycje hamują co prawda rozwój biogazowni rolniczych, jednak mimo różnych niekorzystnych czynników wydaje się, że rozwój produkcji biogazu w Polsce będzie postępował. Podstawą do tego wydaje się chociażby fakt związany ze znacznymi stratami energii elektrycznej i cieplnej podczas przesyłania ich na duże odległości. Energia zmagazynowana w związkach chemicznych wchodzących w skład biogazu nie podlega tak dużym stratom i podobnie jak gaz może być przesyłana na duże odległości.

Doprecyzowanie więc przepisów dotyczących warunków technicznych, usytuowania biogazowni, wsparcia finansowego rozwoju energetyki odnawialnej w Polsce wpłynie korzystnie na rozwój biogazowi, w tym rolniczych.

Pozostaje więc czekać na zmianę przepisów, aby biogazownie rolnicze w Polsce mogły się szybciej rozwijać.

Bibliografia

Cebula J., Latocha L., *Biogazownie rolnicze elementem gospodarczego wykorzystania pozostałości z produkcji rolniczej oraz rozwoju rozproszonej energetyki odnawialnej*, Mat. Sem. „Biogazownie rolnicze elementem gospodarczego wykorzystania biomasy w produkcji rolniczej, ochrony środowiska naturalnego oraz rozproszonej energetyki odnawialnej". Mikołów, 25–26 czerwca 2005.

Curkowski A., Oniszk-Popławska A., Mroczkowski P., Owsik M., Wiśniewski G., *Przewodnik dla inwestorów zainteresowanych budową biogazowni rolniczych*,. EC BREC IEO, Warszawa 2011.

Dach J., *Możliwości i problemy przy wykorzystaniu pomiotu kurzego do produkcji biogazu*, Spotkanie Hodowców Drobiu, Przysiek 2009.

Dyrektywa 2001/77/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 27 września 2001 r. w sprawie wspierania produkcji na rynku wewnętrznym energii elektrycznej wytwarzanej ze źródeł odnawialnych (Dz. Urz. L283/33 z dnia 27.09.2001).

Grzesik K., *Wykorzystanie biogazu jako źródła energii*, www.zielone-prady/referaty. K.Grzesik pdf, 2006.

GUS, *Energia ze źródeł odnawialnych w 2011 r*, Warszawa 2012.

Hałoń P., *Rynek energii elektrycznej z odnawialnych źródeł energii*, Zeszyty Naukowe Małopolskiej WSE w Tarnowie 2009, 2 (13), 1,35–51.

Jabłoński W., Wnuk J., *Źródła energii w polityce energetycznej Unii Europejskiej i Polski*. Wyższa Szkoła Zarządzania i Marketingu w Sosnowcu, Sosnowiec 2004.

Jeżowski S., *Rośliny energetyczne – produktywność oraz aspekt ekonomiczny, środowiskowy i socjalny ich wykorzystania jako ekobiopaliwa,* „Postępy Nauk Rolniczych" 2001, 3, 61–73.

Jeżowski S., *Surowce odnawialne to ważny obiekt zainteresowania dla agrofizyki u progu XXI wieku,* „Acta Agrophysica" 2002, 60, 91–98.

Kotowski W., *Biogazownia i elektrociepłownia nawet przy gorzelni,* Gigawat Energia 2006,12.

Kowalczyk-Juśko A., *Energia ze śmieci,* „Agroenergetyka" 2009, 1, 6.

Kowalczyk-Juśko A., *Odchody przynoszą dochody,* „Agroenergetyka" 2010, 2, 6.

Kujawski O., *„Przegląd technologii produkcji biogazu",* Cz.II, LinnoTec Burgdorf. „Czysta energia" 2009, 12.

Kupczyk A., *Odnawialne źródła energii na trudne i zmienne czasy w mleczarstwie*. XXVIII Międzynarodowa Konferencja Naukowo-Techniczna „Problemy gospodarki energią i środowiskiem w przemyśle mleczarskim", Stryków k. Łodzi 1–4 września 2009, 1–11.

Lewandowski W., *Proekologiczne odnawialne źródła energii*, WNT, Warszawa 2006.

Oleszkiewicz J.A., *Eksploatacja składowiska odpadów*. *Poradnik decydenta*, Lem PROJEKT s.c., Kraków 1999.

Pierścieniak M., Bartkiewicz B., *Zagospodarowanie biogazu powstającego w procesie fermentacji metanowej w oczyszczalniach ścieków,* Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych 2011, 47, 47–61.

Raport Stowarzyszenia Compassion in World Farming. Climate change in farm animal welfare. River Court, Mill Lane Godalming surrey GU7 1EZ, UK 2006.

Sadowski T., Świderski G., Lewandowski W., *Wykorzystanie odnawialnych i nieodnawialnych źródeł energii w Polsce i w krajach UE,* „Energetyka i Ekologia" 2008, 04, 289–295.

Strategia Rozwoju Energetyki Odnawialnej, Warszawa 2000.

Szewczyk A., *Wpływ składu substratów na ilość i skład biogazu*, Agroenergetyka.pl. 2006.

Szwarc M., Będkowski W., Kupczyk A., *Biogazownia rolnicza – czy to się opłaca*, „Przegląd Hodowlany" 2013, 4, 30–32.

Wiśniewski G., Kassenberg A., Ruciński D., *Możliwości wykorzystania odnawialnych źródeł energii w Polsce do roku 2020*, opracowanie IEO/INE dla Ministerstwa Gospodarki 2007.

Załącznik do uchwały nr 202/2009 Rady Ministrów z dnia 10 listopada 2009 r. „Polityka Energetyczna Polski do 2030 roku".

Ecological aspect of utilization of agricultural feedstock

Summary

To the end of 2020, Poland should reach production of energy from renewable sources at level of 15% and the basic direction is to be the use of biomass for biogas production. Whereas livestock production is responsible for 18% of greenhouse gas emission (GHG) which are a major contribution to climate change, therefore development of biogas derived from excreta and by-products from the agro-food industry is very important for dissolution energy problems as well as preventing changes climate scenario. In order to develop agricultural biogas production must be overcome many barriers which make difficult of biogas production.

Translated by: *Teresa Banaszkiewicz*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-03

ZYGMUNT MŁYNARCZYK, GRZEGORZ BORKOWSKI
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Limnoturystyka w Polsce Zachodniej na przykładzie Jeziora Zbąszyńskiego

Wprowadzenie

Obecnie większość jezior w Polsce Zachodniej charakteryzuje się wysokim stanem troficznym, który w okresie letnim doprowadza do masowych zakwitów sinic, okrzemek i zielenic. Zakwity te uniemożliwiają rekreacyjne wykorzystanie wód z kilku istotnych powodów: przekroczenia dopuszczalnych norm jakości wody, określonych dla kąpielisk, powodowanie zagrożenia dla zdrowia ludzi oraz niekorzystnie odbierane przez rekreantów właściwości organoleptyczne. Podejmowane próby rekultywacji całych zbiorników wodnych poprzez usuwanie osadu czynnego, koagulację, miedziowanie czy natlenianie (wykorzystywanie aeratorów), nie przynoszą oczekiwanych skutków (Jodłowski 1991), są ogromnie kosztochłonne, a uzyskiwane efekty często krótkotrwałe (miedziowanie). Postępująca eutrofizacja wód powierzchniowych wskutek dopływu zanieczyszczeń biogennych ze zlewni powoduje coraz większe ograniczenia w rekreacyjnym wykorzystywaniu tych wód, co poza problemami natury przyrodniczej, rodzi również problemy ekonomiczne (malejące dochody gmin z turystyki) oraz społeczne (brak odpowiednich kąpielisk i miejsc do letniego wypoczynku). Wiele regionów, w których turystyka stanowi podstawowe źródło dochodów, osiągnęło poziom degradacji środowiska przyrodniczego zniechęcający turystów do przyjazdów i, w efekcie, prowadzący do zaniku turystyki i niszczenia infrastruktury turystycznej (Bohdanowicz 2006). Występowanie jezior lub cieków wodnych znacznie podnosi walory krajobrazowe danego obszaru, decydując najczęściej o miejscu spędzania letniego wypoczynku. Badania naukowe przeprowadzone na Ziemi

Lubuskiej wskazują, iż dla 97% respondentów najważniejszymi walorami przyrodniczo-krajobrazowymi jest obecność właśnie czystych jezior i kompleksów leśnych (Miedzińska 2001). Rozwiązaniem problemu zmniejszającego się ruchu turystycznego związanego z turystyką jeziorną zainteresowane są jednostki administracji samorządowej, które szukają w ten sposobu możliwości przywrócenia atrakcyjności turystyczno-rekreacyjnej akwenów znajdujących się w ich granicach administracyjnych.

Do systemów rzeczno-jeziornych Polski Zachodniej, które borykają się z problemem jakości wody, należy rzeka Obra oraz położone w jej dolnym biegu jeziora zbąszyńskie. Badania stanu oraz przydatności turystyczno-rekreacyjnej Obry i jezior, przez które ta rzeka przepływa, są częścią projektu dotyczącego kompleksowych badań doliny rzeki Obry, realizowanego od 2000 r. na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Znaczenie jeziora w podejmowanej aktywności turystycznej stało się podstawą wydzielenia trzech typów turystyki jeziornej (Smith 2003, za: I. Potocka 2008):

1) turystyka umotywowana tylko i wyłącznie jeziorem (*lake, 'per se', as the draw*) – jezioro „samo w sobie", nie to, co zlokalizowane jest wokół niego i nie formy turystyki, które można na nim bądź przy nim uprawiać;
2) turystyka bazująca na istnieniu jeziora (*lake as a resource*) – wykorzystująca infrastrukturę, która się wokół niego rozwija;
3) turystyka rozwijająca się w pobliżu jeziora (*lake as a desirable backdrop, an added opportunity or scenery*) – gdzie woda jest pożądanym, ale nie niezbędnym elementem systemu rekreacyjnego.

Rozpatrując turystykę związaną z jeziorami trzeba mieć jednak świadomość, że bez dobrej jakości wód powierzchniowych żaden z powyższych typów nie będzie w kręgu zainteresowań ani turysty, ani rekreanta.

Przepływowe Jezioro Zbąszyńskie jest jednym z największych jezior Pojezierza Wielkopolsko-Kujawskiego. W celu określenia kierunku zmian zachodzących w środowisku limnicznym Jeziora Zbąszyńskiego przeprowadzono badania wody oraz osadów tego zbiornika. Równania bilansów: energii, wody i materii stałej pozwalają na określenie relacji jeziora z otoczeniem, jak również stałych lub okresowych nadwyżek energii i masy akumulowanych w jeziorach. Bilans materii stałej traktować można jako syntetyczną metodę oceny zdolności jeziora do gromadzenia osadów dennych, pochodzących z docierającej ze zlewni materii rozpuszczonej, unoszonej i wleczonej, jak również z samoistnie powstającej w środowisku wodnym zbiornika autochtonicznej materii organicznej (Lange 1993).

W badaniach bilansowych zlewni przepływowego Jeziora Zbąszyńskiego wzięto pod uwagę bilans samego jeziora uwzględniając dopływ oraz odpływ materii niesionych wodami rzeki Obry, traktując powyższy układ rzeczno-jeziorny jako podsystem szerszego systemu, jakim jest zlewnia.

1. Charakterystyka obszaru badań

Jezioro Zbąszyńskie położone jest w zachodniej części województwa wielkopolskiego, na pograniczu z województwem lubuskim. Jest to czwarty pod względem wielkości (ok. 700 ha) oraz czternasty pod względem objętości (ok. 22 mln m^3) zbiornik na Pojezierzu Wielkopolsko-Kujawskim. Jezioro jest zbiornikiem płytkim, średnia głębokość nie przekracza 3,5 m, natomiast najgłębszy punkt liczy ponad 9 m głębokości. Przez jezioro przepływa rzeka Obra, lewy dopływ Warty, płynąca na tym odcinku w pradolinie Warszawsko-Berlińskiej. Jezioro Zbąszyńskie znajduje się w Bruździe Zbąszyńskiej, która stanowi szerokie obniżenie o powierzchni ok. 1650 km^2 (Kondracki 2002), przez które przepływa Obra, kierując się na północ. Obniżenie to zajmuje kopalną dolinę, która nie została w całości wypełniona utworami zastoiskowymi i podczas zlodowacenia północno-polskiego stanowiła wielką depresję, w której zalegały olbrzymie pola martwego lodu. Po ociepleniu klimatu bryły martwego lodu ulegały powolnemu topnieniu, co stwarzało możliwości do rozwoju na nich szaty roślinnej, która po obumarciu tworzyła warstewkę torfu lub gytii detrytusowej o miąższości od kilku milimetrów do kilku centymetrów. Warstewka taka często występuje na dnie rynien glacjalnych w Polsce (Nowaczyk 1994; Błaszkiewicz 1998, 2005). Na opisywanym obszarze zachodziła intensywna akumulacja fluwioglacjalna podczas rozpadu lądolodu bałtyckiego (Bartkowski 1968). Według B. Krygowskiego (1961) szerokość obniżenia wynosi od 7 do 10 km przy dnie, do maksymalnie 30 km przy krawędzi, natomiast długość osiąga 130 km. Obra należy do rzek nizinnych o śnieżno-deszczowym reżimie zasilania, z jednym maksimum w okresie wiosny oraz jednym minimum w lecie. Wiosenne wezbrania wynikają z zasilania rzeki wodami z topniejącego śniegu, natomiast wzrost poziomu wody w Obrze latem związany jest z częstym występowaniem intensywnych opadów deszczu w miesiącu lipcu. Rytm wahań stanów oraz przepływów Obry w cyklu rocznym jest wyrównany. Przejście od stanów i przepływów wysokich do niskich następuje w łagodny sposób w związku z retencyjną funkcją jezior zbąszyńskich leżących powyżej posterunku Zbąszyń. Przyczynia się do tego również występowanie powierzchni sandrowych w dorzeczu Obry oraz znaczna zdolność retencyjna jej doli-

ny (Choiński, Borkowski 2008). Cykle średnich miesięcznych przepływów charakteryzują się umiarkowaną zmiennością. Różnice pomiędzy najniższymi a najwyższymi średnimi miesięcznych przepływami w latach 1961–2000 wyniosły ok. 5 $m^3 \times s^{-1}$ w okresie wiosennym oraz ok. 2 $m^3 \times s^{-1}$ latem. Dużo wyższe wartości przyjmują za to wartości skrajne: WWQ wynosi 25,6 $m^3 \times s^{-1}$, natomiast najniższy przepływ jest bliski zeru (NNQ = 0,14 $m^3 \times s^{-1}$).

Jezioro Zbąszyńskie jest ostatnim z ciągu 6. tzw. jezior zbąszyńskich, przez które przepływa rzeka Obra. Zlewnia bezpośrednia jeziora wynosi 49,45 km^2 (*Atlas* ... 2005) i obejmuje prawie w całości obszar położony na zachód od zbiornika. Wokół jeziora przebiega dział wodny IV-rzędu oraz fragmentarycznie dział wodny II–rzędu. Jezioro Zbąszyńskie jest wydłużone południkowo – w linii północ–południe jego długość wynosi ponad 7 km. Według B. Krygowskiego (1958) jest to jezioro rynnowe, powstałe jako pozostałość żłobienia koryta przez rzeki podlodowcowe. Sama rynna glacjalna Jeziora Zbąszyńskiego ukształtowała się podczas ablacji lądolodu skandynawskiego zlodowacenia północnopolskiego (Młynarczyk, Nowaczyk 2008). Duże rozmiary zbiornika oraz jego kształt sprzyjają powstawaniu fal o znacznych parametrach. Maksymalne średnie długości rozbiegu fal notowane są z kierunku NNE i wynoszą 2,34 km oraz z kierunku N – 2,02 km, natomiast minimalne 0,57 km z zachodu i 0,60 km z kierunku WNW (Skowron 1997). Powyżej Jeziora Zbąszyńskiego znajduje się mniejsze Jezioro Nowowiejskie, którego wody bezpośrednio zasilają Jezioro Zbąszyńskie. W latach 50. XIX w. przy wypływie Obry z Jeziora Zbąszyńskiego zbudowano jaz kozłowy, który podpiętrza zbiornik o ok. 1,5 m. Jezioro Zbąszyńskie znajduje się w granicach obszaru chronionego krajobrazu „Pojezierze Sławskie, Pradolina Obry i Rynna Zbąszyńska" (obszar utworzony mocą rozporządzenia wojewody zielonogórskiego z 10 lipca 1996 r.).

2. Cel i metody badawcze

Celem badań jest poznanie funkcjonowania systemu rzeczno-jeziornego Obry oraz Jeziora Zbąszyńskiego w kontekście możliwości przywrócenia atrakcyjności turystyczno-rekreacyjnej wód powierzchniowych, poprzez scharakteryzowanie wybranych elementów obiegu materii obejmujących:

- natężenie przepływu wody wpływającej z Jeziora Nowowiejskiego do Zbąszyńskiego i wypływającej z Jeziora Zbąszyńskiego rzeką Obrą,
- transport substancji rozpuszczonych oraz zawieszonych przez Jezioro Zbąszyńskie.

Badania terenowe przeprowadzone zostały w okresie od lipca 2003 do stycznia 2009 r. w zlewni Jeziora Zbąszyńskiego. Dla określenia wzajemnego oddziaływania wody płynącej i rumowiska najistotniejsze znaczenie ma znajomość prędkości płynięcia wody w przekroju koryta (Młynarczyk 1996). W celu określenia ilości materii stałej i wody przepływającej przez jezioro wyznaczono dwa przekroje pomiarowe: na południowym krańcu jeziora na wpływie wody z wyżej położonego Jeziora Nowowiejskiego oraz przy wschodnim brzegu na wypływie wody z Jeziora Zbąszyńskiego, przed jazem podpiętrzającym akwen. Pomiary wykonywane były punktowo w przekrojach poprzecznych, co 0,5 m głębokości mierząc od dna, w miesięcznych odstępach czasu. Łącznie pobrano przy pomocy batometru butelkowego 1162 próbki wody do analiz. W czasie wezbrań wiosennych badania terenowe wykonywane były kilka razy w miesiącu (rys. 1)

Rysunek 1. Lokalizacja przekrojów pomiarowych i punktów poboru próbek wody na Jeziorze Zbąszyńskim
Źródło: opracowanie własne.

Podczas opracowywania wyników dla próbek wody analizowanych pod względem wagowej zawartości zawiesiny obliczono wartość mineralizacji ogólnej. Na podstawie pomiarów prędkości przepływu wody w przekrojach pomiarowych obliczono, przy zastosowaniu modelu wielowymiarowej funkcji *spline* (Młynarczyk, Ren-Kurc 1999), objętości wody wpływającej i wypływającej z jeziora oraz tempo wymiany wody w zbiorniku. Na podstawie uzyskanych wartości wagowych substancji zawieszonej w próbkach wody obliczono transport zawiesiny w strefie wpływu i wypływu wody z jeziora, a dzięki znajomości wartości wagowych substancji rozpuszczonej w próbkach wody obliczono transport tych substancji w strefie wpływu i wypływu wody z jeziora.

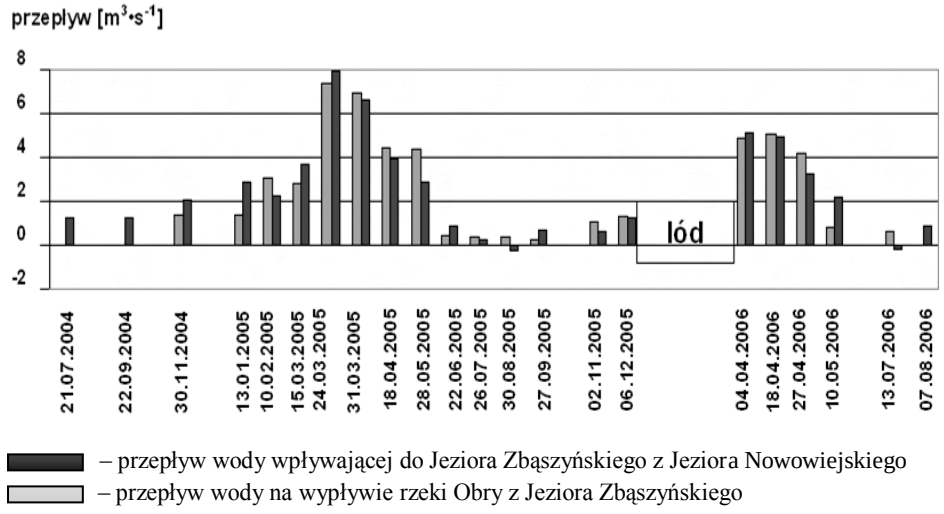
3. Wyniki badań

3.1. Bilans wodny

W okresie badawczym maksymalne przepływy wystąpiły w czasie wezbrań wiosennych, przy czym w fazie wzrostu większy przepływ występował na wpływie wody do Jeziora Zbąszyńskiego, a w fazie opadania na wypływie (rys. 2). Spowodowane było to dużą zdolnością retencyjną zbiornika, którego pojemność jest regulowana na jazie kozłowym zlokalizowanym przy wypływie Obry z jeziora. Największe przepływy, dochodzące do 8 $m^3 \times s^{-1}$ na wpływie i ponad 7 $m^3 \times s^{-1}$ na wypływie, odnotowano w roku 2005, natomiast w okresach letnich utrzymywały się stany niżówkowe, charakteryzujące się czasem wartościami prędkości przepływu niemierzalnymi młynkiem hydrometrycznym ($V < 5$ cm $\times s^{-1}$). Często występujące wiatry północne i północno-zachodnie, przy dużym stopniu odsłonięcia jeziora, powodują podczas niewielkich przepływów powstawanie cofek. Taki stan w czasie badań wystąpił dwukrotnie, gdy woda z Jeziora Zbąszyńskiego wpływała do wyżej położonego Jeziora Nowowiejskiego (sierpień 2005 i lipiec 2006), powodując krótkotrwały, dwustronny odpływ wody z jeziora, przy braku większego zasilania z innych źródeł.

O wielkości poziomej wymiany wody w jeziorze decyduje dopływ i odpływ jeziorny (powierzchniowy i podziemny). Ponieważ w Polsce przeważają jeziora typu przepływowego, w których przypadku zdecydowanie dominuje pozioma wymiana wody, wynosząca ponad 80% sumy bilansowej, a w skrajnych przypadkach nawet 99% (Choiński 1995), do obliczenia tempa wymiany wody w Jeziorze Zbąszyńskim posłużono się danymi z wielkości odpływu wody zmierzonego w przekroju pomiarowym w okresie badawczym, na podstawie których obliczono

roczny odpływ wody oraz obliczoną na podstawie pomiarów batymetrycznych objętość jeziora. W przypadku Jeziora Zbąszyńskiego współczynnik intensywności wymiany poziomej alfa = 2,57, co oznacza, że teoretycznie woda w zbiorniku wymienia się 2,5-krotnie w ciągu roku. Należy jednak wziąć pod uwagę, iż rzeka Obra nie przepływa przez jezioro wzdłuż jego najdłuższej osi, lecz wypływa na wschodnim brzegu w połowie długości akwenu. W związku z powyższym, północna część zbiornika charakteryzuje się niewielkim przepływem, a wymiana wód odbywa się tam zdecydowanie wolniej, warunkując przebieg sedymentacji. Część przepływowa jeziora w czasie maksymalnych przepływów nabiera charakteru rzecznego, co uwarunkowane jest morfometrią zbiornika. Rozkład wymiany wód w ciągu roku jest bardzo zróżnicowany – blisko połowa objętości wód jeziora wymienia się w ciągu jednego miesiąca, w którym występują stany wyżówkowe, natomiast w miesiącach letnich tempo wymiany jest znikome. Bilans przepływu wody przez Jezioro Zbąszyńskie w roku hydrologicznym 2005 kształtował się następująco: do zbiornika dopłynęło 56 030 400 m^3 wody z wyżej położonego Jeziora Nowowiejskiego, natomiast wypłynęło rzeką Obrą 566 784 400 m^3, dając ujemną różnicę bilansową w wielkości 648 000 m^3, pomimo dużego parowania z powierzchni akwenu. Różnica ta świadczyć może o wielkości dopływu podziemnego, a także o dużych wartościach opadu atmosferycznego, który w tym bilansie nie był brany pod uwagę.

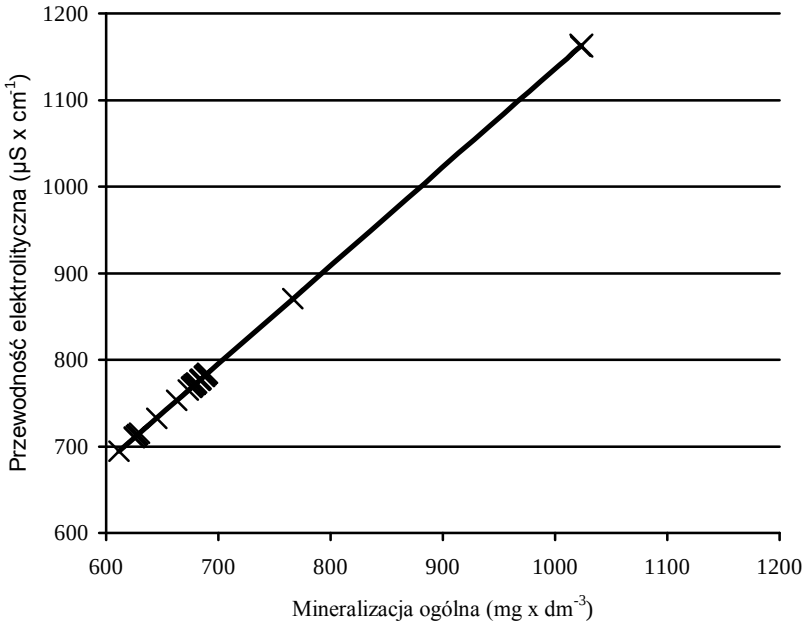

Rysunek 2. Zmienność przepływu wody na wpływie i wypływie wody z Jeziora Zbąszyńskiego w okresie od lipca 2004 do sierpnia 2006 roku
Źródło: obliczenia własne.

Jeziora przepływowe jako naturalne zbiorniki retencyjne posiadają zdolność do wyrównywania odpływu rzecznego przez retencjonowanie wody w okresach jej nadmiaru i oddawaniu w okresach deficytu (Bajkiewicz-Grabowska 2002). W przypadku Jeziora Zbąszyńskiego zdolność wyrównania odpływu rzecznego wynosi 3,88%, a więc stosunkowo niewiele, jeśli weźmie się pod uwagę objętość akwenu. Trzeba jednak pamiętać, że jezioro to jest szóstym, ostatnim zbiornikiem w ciągu tzw. jezior zbąszyńskich, a jak podaje E. Bajkiewicz-Grabowska (2002), zdolność wyrównawcza jeziora przepływowego zależy od jego położenia na trasie biegu rzeki, a zbiornik będący ostatnim ogniwem w zespole jezior przepływowych najczęściej przepuszcza fale wezbraniowe w postaci niezmienionej. Fakt, że przy wypływie Obry z jeziora znajduje się jaz kozłowy, nie wpływa znacząco na zdolność retencyjną zbiornika, ponieważ, jak wynika z informacji z Państwowego Gospodarstwa Rybackiego w Zbąszyniu, które obsługuje jaz, regulacje wysokości poziomu wody w jeziorze dokonywane są bardzo rzadko i w niewielkim stopniu oddziałują na przepływ wody przez jezioro.

3.2. Transport materiału rozpuszczonego

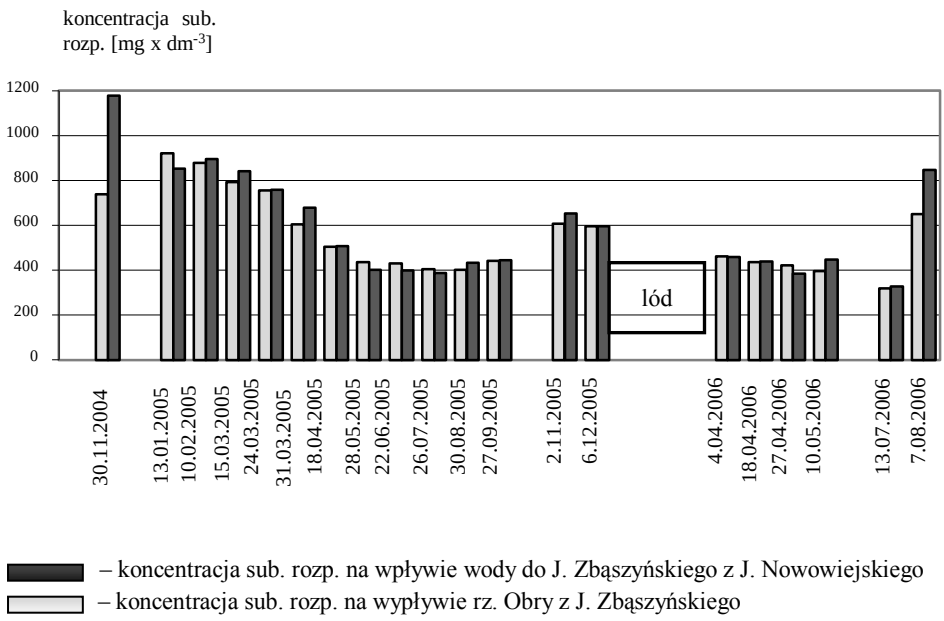
Największa część materii organicznej występuje w wodach śródlądowych w postaci rozpuszczonej (Lampert, Sommer 2001). Ilość substancji rozpuszczonych zwiększa się wraz ze wzrostem trofii jeziora. Jako wstępny wskaźnik mineralizacji i zanieczyszczenia wody często stosowane jest oznaczenie przewodności elektrolitycznej, która zależy od zawartości w wodzie rozpuszczonych jonów oraz temperatury (rys. 3) (Chełmicki 2002). Odnotowane podczas pomiarów terenowych wartości przewodności elektro-litycznej wody wynosiły powyżej 600 $\mu S \times cm^{-1}$ przez większą część okresu badawczego, osiągając maksimum w sierpniu 2006, kiedy to przewodność wody wyniosła ponad 1500 $\mu S \times cm^{-1}$ na wpływie wody do jeziora, jednak była to wartość nie notowana więcej i związana prawdopodobnie z dopływem ścieków komunalnych do akwenu. Najniższe wartości przewodności występowały w okresie letnim (500–550 $\mu S \times cm^{-1}$), przy bardzo niskim przepływie wody. Wielkość przewodności elektrolitycznej właściwej to parametr charakteryzujący zawartość rozpuszczonych w wodzie soli (Dojlido 1980). Na podstawie wartości przewodności w próbkach wody oraz ich temperatury, obliczono mineralizację ogólną poszczególnych próbek wody stosując formułę Dorochowskiego (Paluch 1973).

Rysunek 3. Zależność pomiędzy przewodnością elektrolityczną wody a mineralizacją ogólną (na podstawie pomiarów wykonanych w sierpniu 2006 r. w Jeziorze Zbąszyńskim)

Źródło: obliczenia własne.

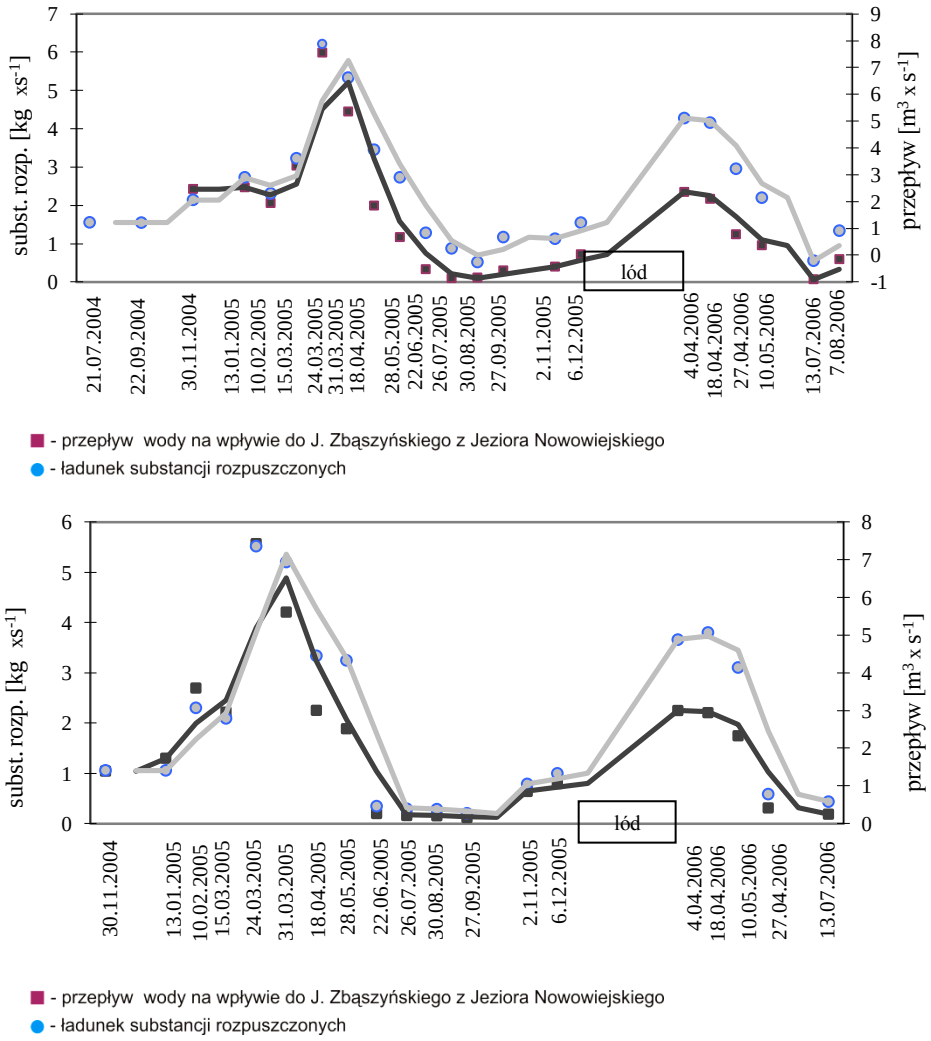
Koncentracja materiału rozpuszczonego w okresie badawczym wahała się od 329 do 1178 mg x dm^{-3} na wpływie i 320 do 921 mg x dm^{-3} na wypływie wody z jeziora, przy czym najniższe wartości odnotowano w okresie wiosenno-letnim, po ustąpieniu stanów wyżówkowych związanych ze śnieżno-deszczowym reżimem rzeki Obry. Obniżanie zawartości jonów w wodzie związane jest z poborem składników odżywczych przez fitoplankton do produkcji pierwotnej, a także przez sinice i okrzemki, których masowy rozwój powoduje powstawanie zakwitów w wodzie. Należy zwrócić uwagę na podobną koncentrację materiału rozpuszczonego w obu profilach badawczych (wpływ i wypływ), wskazującą na równomiernie zachodzące procesy wzbogacania, czy też zubażania wody w substancje mineralne w całym zbiorniku wodnym (rys. 4). Wyjątek stanowi okres wiosenno-zimowy, w którym wody wpływające do jeziora zawierają o ok. 25% więcej materiału rozpuszczonego od wód wypływających rzeką Obrą, co świadczy o przechwytywaniu tych substancji przez zbiornik.

Rysunek. 4. Zmienność koncentracji materiału rozpuszczonego na wpływie i wypływie wody z Jeziora Zbąszyńskiego w okresie od listopada 2004 do sierpnia 2006 roku

Źródło: obliczenia własne.

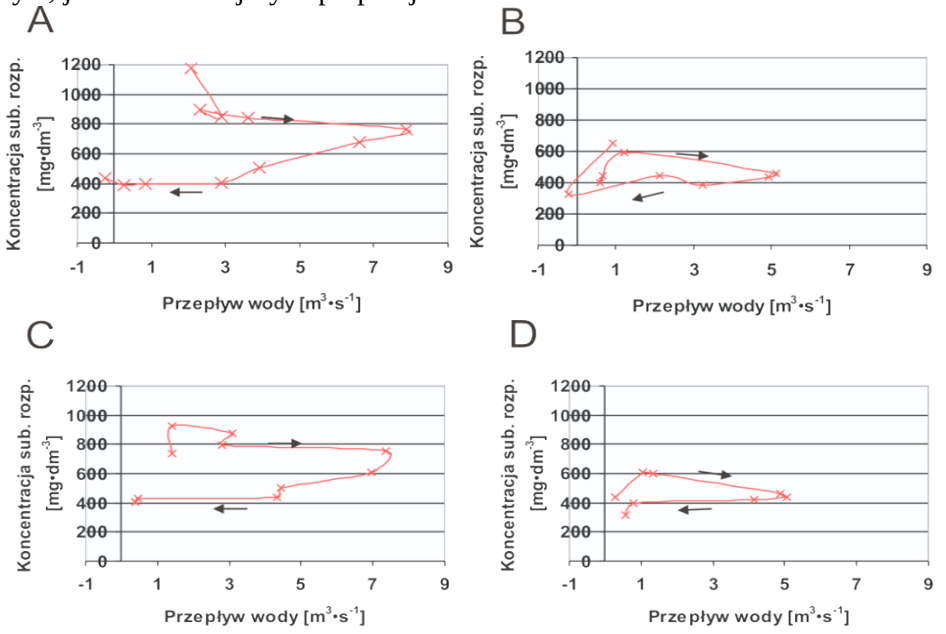
Znając ilość wody dopływającej i wypływającej z systemu jeziornego, można obliczyć ładunek substancji rozpuszczonych zasilających jezioro oraz porównać go z ilością materii rozpuszczonej wypływającej z jeziora (rys. 5), a także oszacować roczne wielkości transportu tych substancji. Natomiast dokładniejszych informacji o kształcie zależności pomiędzy ładunkiem a przepływem przedstawia zjawisko histerezy, wywołane różną ilością substancji obecnych w wodzie podczas podnoszenia i opadania stanów wody (Froehlich 1982). Mniejsze ładunki materii rozpuszczonej, występujące wiosną 2006 r., w porównaniu z analogicznym okresem wyżówkowym roku 2005, spowodowane są wystąpieniem całkowitego zlodzenia jeziora w miesiącach styczeń–kwiecień 2006 podczas wyjątkowo mroźnej zimy, ograniczeniem natężenia procesów denudacji chemicznej oraz mniejszymi przepływami wody.

Rysunek 5. Wykresy zależności pomiędzy ładunkiem substancji rozpuszczonych a przepływem wody (z liniami trendu) na wpływie wody z Jeziora Nowowiejskiego do Zbąszyńskiego i na wypływie Obry
Źródło: obliczenia własne.

W okresie zimowo-wiosennym ładunki materii rozpuszczonej osiągają wyższe wartości od miesięcy letnich. Związane jest to prawdopodobnie z intensywnym wymywaniem minerałów ze zlewni oraz przede wszystkim ze znacznie większymi przepływami, jakie występują w tym czasie. Rozpatrując w cyklu rocznym wartości koncentracji materiału rozpuszczonego widać, iż zbliżając się do maksymalnych przepływów koncentracja maleje (rys. 6A–D), a ilość substancji

rozpuszczonych sukcesywnie zmniejsza się, aż do osiągnięcia ok. 400 mg x dm^{-3} podczas najniższych przepływów w okresie letnim. Podczas wezbrań roztopowych po wystąpieniu zlodzenia jeziora, zmniejszenie koncentracji materiału rozpuszczonego spowodowane jest pochodzeniem wody z topniejącego lodu (Froehlich 1982) oraz śniegu. Woda związana w lodzie ma bowiem znacznie mniejszą koncentrację substancji rozpuszczonych od wody płynącej. Widać to zwłaszcza na rys. 6B i 6D, gdyż zimą 2006 roku wystąpiło całkowite zlodzenie jezior zbąszyńskich i częściowe rzeki Obry. Ponadto zależność pomiędzy koncentracją substancji rozpuszczonych a przepływem wody tworzy wyraźne pętle histerezy, wywołane różnicą w ilości materiału rozpuszczonego podczas wezbrań i opadania wody (rys. 6). W roku 2005 koncentracja na wpływie była niemal dwukrotnie większa podczas wzrastających przepływów, niż podczas opadania wody (rys. 6A, 6C). Zależność ta widoczna była również w roku następnym, jednak w mniejszych proporcjach.

A – wpływ w okresie od lipca 2004 do czerwca 2005 B – wpływ o kresie od lipca 2005 do maja 2006
C – wypływ w okresie od lipca 2004 do czerwca 2005 D – wypływ o kresie od lipca 2005 do maja 2006

Rysunek 6. Zależność pomiędzy koncentracją substancji rozpuszczonych a przepływem wody przez Jezioro Zbąszyńskie w latach 2004–2006 na wpływie wody do jeziora z wyżej położonego Jeziora Nowowiejskiego (A, B) i na wypływie Obry z jeziora (C, D). Strzałki na wykresie oznaczają kierunek powstawania krzywej

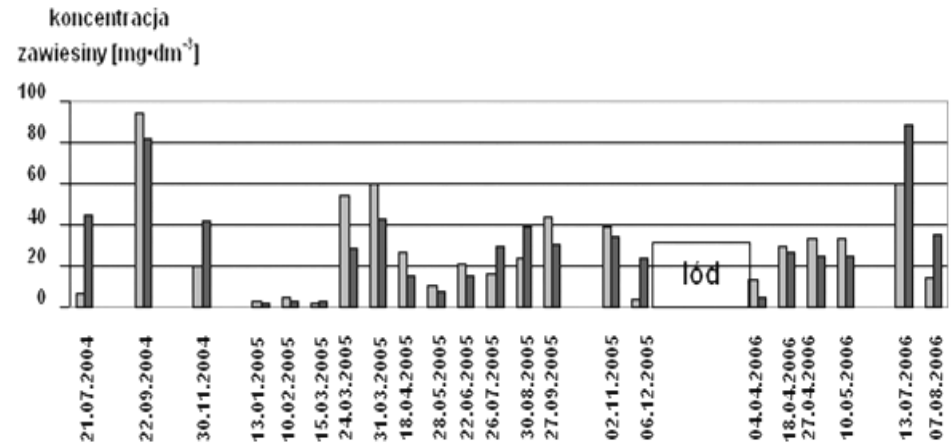
Źródło: obliczenia własne.

Obliczony roczny transport substancji rozpuszczonych w roku hydrologicznym 2005 na podstawie comiesięcznych pomiarów koncentracji materii rozpuszczonej oraz przepływu wody wyniósł 48749,4 Mg x rok^{-1} na wpływie wody do Jeziora Zbąszyńskiego oraz 43526,3 Mg x rok^{-1} na wypływie rzeki Obry z jeziora. Różnica pomiędzy tymi wartościami może wynikać ze zużywania substancji mineralnych w procesach biochemicznych i ich wiązania w materii organicznej, która transportowana jest w formie zawiesiny lub sedymentuje na dno zbiornika. Obliczone wartości spływu jonowego mogą wydawać się duże, jednak mieszczą się w przedziale transportu substancji rozpuszczonych podanych dla rzeki Obry w pobliżu miejscowości Św. Wojciech dla lat hydrologicznych 1981 i 1990, gdzie wyniosły odpowiednio 112 289 Mg x rok^{-1} i 19 338 Mg x rok^{-1} (Słowik 2004).

3.3. Transport materiału zawieszonego

Kolejnym elementem bilansu materii i energii w systemie jeziornym jest koncentracja i ładunek zawiesin transportowanych przez wodę. W skład zawiesin wchodzą ziarna kwarcu, minerały ilaste oraz okresowo substancje organiczne (Froehlich 1982). Aby poznać system przepływu energii i masy, konieczna jest znajomość rozkładu czasowego i przestrzennego transportu materiału zawieszonego. Na podstawie uzyskanych wartości wagowych zawiesin w próbkach wody pobranych w przekrojach badawczych obliczono, przy zastosowaniu modelu wielowymiarowej funkcji *spline* (Młynarczyk, Ren-Kurc 1999) transport zawiesiny w strefie wpływu i wypływu wody z Jeziora Zbąszyńskiego w dwuletnim okresie badawczym, przy czym materiał nie był analizowany jakościowo pod względem rodzaju i frakcji unoszonych substancji, a jedynie ilościowo.

Najwyższe koncentracje materiału zawieszonego występują w Jeziorze Zbąszyńskim w okresie letnim (maks. 94 mg x dm^{-3}) (rys. 7). Związane jest to w dużej mierze z występowaniem masowych zakwitów sinicowo-okrzemkowych w wodach wszystkich sześciu tzw. jezior zbąszyńskich oraz w rzece Obrze. Późnojesienne i zimowe ochłodzenie wody powoduje obumieranie glonów i mineralizację oraz sedymentację materii organicznej w zbiorniku, co skutkuje występowaniem najniższych koncentracji substancji zawieszonych (ok. 2 mg x dm^{-3}).

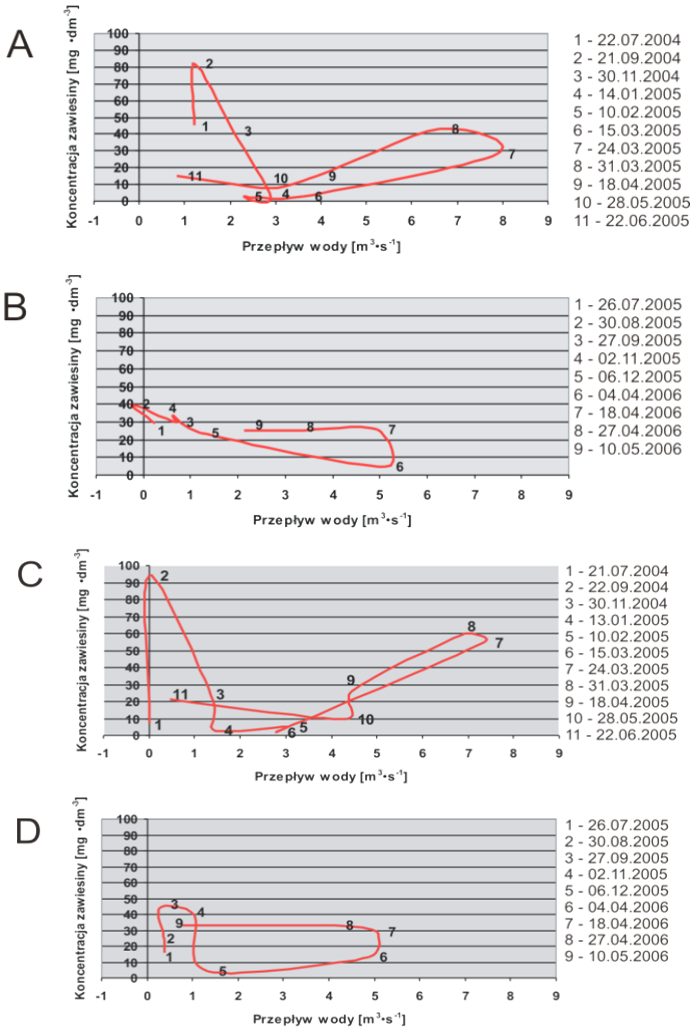

– koncentracja zawiesiny na wpływie wody do J. Zbąszyńskiego z J. Nowowiejskiego
– koncentracja zawiesiny na wypływie Obry z J. Zbąszyńskiego.

Rysunek 7. Zmienność koncentracji materiału zawieszonego na wpływie wody do Jeziora Zbąszyńskiego z wyżej położonego Jeziora Nowowiejskiego i na wypływie Obry z jeziora w okresie od lipca 2004 do sierpnia 2006 roku

Źródło: obliczenia własne.

Wiosną, wraz ze wzrostem objętości przepływu, ilość materiału suspensyjnego również zwiększa się. W początkowej fazie wezbrań następuje szybki wzrost koncentracji zawiesiny, który odpowiada okresowi trwania opadu, a w czasie roztopów intensywnej ablacji pokrywy śnieżnej (Froehlich 1982). Najwyższe koncentracje występują jednakże po przejściu fali kulminacyjnej (rys. 8A–D). Występowanie odwrotnych pętli histerezy może być związane z pewnym opóźnieniem w dostarczaniu materiału pochodzącego ze zlewni związanym z dynamiką spływu powierzchniowego oraz zmianami objętości przepływu (Kostrzewski, Zwoliński 1988).

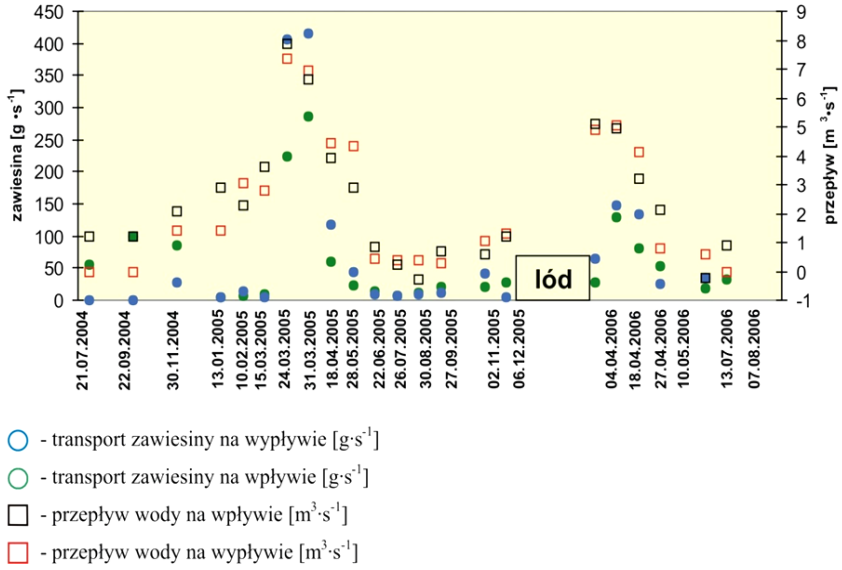

Rysunek 8. Zależność pomiędzy koncentracją zawiesiny a przepływem wody przez Jezioro Zbąszyńskie w latach 2004-2006 na wpływie wody do jeziora z wyżej położonego Jeziora Nowowiejskiego (A, B) i na wypływie Obry z jeziora (C, D)

Źródło: obliczenia własne.

Na podstawie koncentracji materiału zawieszonego oraz objętości przepływu obliczono jednostkowy transport zawiesin na wpływie i wypływie wody z Jeziora Zbąszyńskiego oraz roczne ilości transportowanego materiału (rys. 9). Najwyższe wartości transportu odnotowano w marcu 2005 roku podczas najsilniejszych przepływów rzędu 7 $m^3 \times s^{-1}$, kiedy to w ciągu 1 sekundy woda przenosiła ponad 400 g zawiesin na wypływie i ponad 200 g na wpływie. Prędkość

płynącej wody z Jeziora Nowowiejskiego wynosiła wówczas w nurcie ponad 0,7 m x s^{-1}, a przy wypływie Obry 0,27 m x s^{-1}. Tak duża różnica między ilościami zawiesin transportowanymi na wpływie i wypływie może oznaczać z jednej strony, że woda wpływająca do Jeziora Zbąszyńskiego powoduje przepłukiwanie zbiornika, a z drugiej strony być może silny przepływ połączony z wiosennym mieszaniem wód w akwenie powoduje uruchomienie materiału zdeponowanego na dnie zbiornika i jego odpływ rzeką Obrą. Tę drugą tezę potwierdza zwłaszcza rok pomiarowy 2006, w którym na wpływie wraz z wzrostem przepływu ilość zawiesin malała, a na wypływie sytuacja była odwrotna. Wiosną roku 2006 transport zawiesin był znacznie mniejszy od roku 2005, spowodowany mniejszymi przepływami i niższą koncentracją substancji zawieszonych, pomimo mroźnej zimy i całkowitego zlodzenia jeziora w miesiącach styczeń–marzec, kiedy to w trakcie wezbrań roztopowych zachodzi zwykle intensywne spłukiwanie roztopowe.

Rysunek 9. Transport zawiesiny a natężenie przepływu wody na wpływie wody do Jeziora Zbąszyńskiego z wyżej położonego Jeziora Nowowiejskiego i na wypływie Obry z jeziora

Źródło: obliczenia własne.

Całkowity roczny transport zawiesiny w roku hydrologicznym 2005 wyniósł 1273,9 Mg x rok^{-1} na wpływie i 1642,5 Mg x rok^{-1} na wypływie. Duża różnica między tymi wartościami wynikać może z uruchamiania materiału allochtonicznego podczas największych przepływów, który w okresie stagnacji

zimowej jest zdeponowany na dnie zbiornika, jak też z wykorzystywania w okresie letnim substancji rozpuszczonych do produkcji pierwotnej w jeziorze (przez co roczny bilans substancji rozpuszczonych jest ujemny), przy czym przeważająca część rocznego ładunku materiału suspensyjnego wynoszona jest podczas wezbrań wiosennych. Wielkości transportu zawiesiny, tak jak w przypadku substancji rozpuszczonych, mieszczą się w przedziale transportu substancji zawieszonych obliczonych dla rzeki Obry w profilu Św. Wojciech, które wyniosły 8723,4 Mg x rok^{-1} w roku wilgotnym i 434,7 Mg x rok^{-1} w roku suchym (Słowik 2004). Pomiary ładunku zawiesiny ogólnej, wykonane przez WIOŚ w 2002 roku dla Obry w profilu Zbąszyń wykazały transport tej materii na poziomie 2263 Mg x rok^{-1}. Przy obliczeniach nie uwzględniono jednak przepływów zmierzonych podczas badań terenowych, lecz średni roczny przepływ, który według danych IMiGW dla roku 2002 wyniósł 5,98 $m^3 x s^{-1}$.

Podsumowanie

Wyniki badań bilansu materii w systemie rzeczno-jeziornym rzeki Obry i Jeziora Zbąszyńskiego wykazują, że obecna hipertrofia Jeziora Zbąszyńskiego jest skutkiem zasilania zewnętrznego wodami Obry, które wnoszą do zbiornika ogromne ilości substancji biogennych oraz materiału rozpuszczonego i zawieszonego. Ukształtowanie misy Jeziora Zbąszyńskiego oraz procesy biofizykochemiczne w nim zachodzące sprawiają, że w akwenie zachodzi intensywna sedymentacja materiału auto- i allochtonicznego, a wody wypływające z jeziora charakteryzują się lepszą jakością od wód dopływających z Jeziora Nowowiejskiego.

Koncentracja materiału rozpuszczonego w wodzie zaczyna zmniejszać się wraz z wystąpieniem maksymalnych przepływów wody przez jezioro. Podczas wezbrań roztopowych po wystąpieniu zlodzenia jeziora, zmniejszenie koncentracji materiału rozpuszczonego spowodowane jest pochodzeniem wody z topniejącego lodu (Froehlich1982). W okresie zimowo-wiosennym ładunki materii rozpuszczonej osiągają wyższe wartości od miesięcy letnich, co jest związane prawdopodobnie z wymywaniem minerałów ze zlewni oraz przede wszystkim ze znacznie większymi przepływami wody przez zbiornik, jakie występują wiosną. Bilans rocznego transportu substancji rozpuszczonych w roku hydrologicznym 2005 był dodatni – z Jeziora Zbąszyńskiego wypłynęło o ponad 5000 Mg materii rozpuszczonej mniej niż dopłynęło. Różnica pomiędzy tymi wartościami może wynikać ze zużywania substancji mineralnych w procesach biochemicznych

i ich wiązania w materii organicznej, która transportowana jest w formie zawiesiny lub sedymentuje na dno zbiornika.

Najwyższe koncentracje materiału zawieszonego występują w Jeziorze Zbąszyńskim w okresie letnim, co związane jest w dużej mierze z występowaniem masowych zakwitów sinicowo-okrzemkowych w wodach wszystkich sześciu tzw. jezior zbąszyńskich oraz w rzece Obrze. Całkowity roczny transport zawiesiny w roku hydrologicznym 2005 był ujemny – z jeziora wypłynęło o 1/3 więcej zawiesin niż do niego dopłynęło. Duża różnica między tymi wartościami wynikać może z uruchamiania materiału allochtonicznego podczas największych przepływów, który w okresie stagnacji zimowej jest zdeponowany na dnie zbiornika, jak też z wykorzystywania w okresie letnim substancji rozpuszczonych do produkcji pierwotnej w jeziorze, przy czym przeważająca część rocznego ładunku materiału suspensyjnego wynoszona jest podczas wezbrań wiosennych.

Jezioro Zbąszyńskie pomimo ogromnego ładunku zanieczyszczeń, które docierają do zbiornika ze zlewni, nie zatraciło zdolności do samooczyszczania, o czym świadczy lepsza jakość wody wypływającej Obrą z jeziora, w stosunku do wody wpływającej z jezior położonych powyżej akwenu. Szansą do zwiększenia turystycznego i rekreacyjnego wykorzystania tego jeziora oraz podobnych akwenów Polski Zachodniej jest ograniczenie dopływu zanieczyszczeń oraz modernizacja często przestarzałej infrastruktury turystycznej. W związku z nie-wielką skutecznością stosowanych metod rekultywacyjnych oraz ich wymiarem czasowym i finansowym, należy zastanowić się nad możliwością przystosowania choćby fragmentów jezior dla potrzeb turystyki i rekreacji. Próby takie są podejmowane przez autorów w ramach kompleksowych badań doliny Obry i jezior zbąszyńskich, a wyniki tych prac będą przedmiotem oddzielnych publikacji.

Bibliografia

Atlas podziału hydrograficznego Polski, praca zbiorowa pod kierunkiem H. Czarneckiej, część 1, Mapy w skali 1:200 000. IMiGW, Warszawa 2005.

Bajkiewicz-Grabowska E., *Obieg materii systemach rzeczno-jeziornych*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, UW, Warszawa 2002.

Bartkowski T., *Podział Polski północno-zachodniej na regiony fizycznogeograficzne*, Praca zbiorowa, UAM, Seria Geografia nr 4, Poznań 1968.

Błaszkiewicz M., *Dolina Wierzycy, jej geneza oraz rozwój w późnym plejstocenie i wczesnym holocenie*, Polska Akademia Nauk. Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Continuo, Warszawa 1998.

Błaszkiewicz M., *Późnoglacjalna i wczesnoholoceńska ewolucja obniżeń jeziornych na Pojezierzu Kociewskim (wschodnia część Pomorza)*, Polska Akademia Nauk. Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Warszawa 2005.

Bohdanowicz P., *Turystyka a świadomość ekologiczna*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006.

Chełmicki W., *Woda. Zasoby, degradacja i ochrona*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

Choiński A., *Zarys limnologii fizycznej Polski*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1995;

Choiński A., Borkowski G., *Waloryzacja jezior dla potrzeb turystyki i wypoczynku*, w: *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*. Tom I: *Przyrodnicze zasoby turystyczne i metody ich oceny*, praca zbiorowa pod red. Z. Młynarczyka i A. Zajadacz, 2008.

Dojlido J. R,. *Instrumentalne badania wody i ścieków*, Arkady, Warszawa 1980.

Froehlich W., *Mechanizm transportu fluwialnego i dostawy zwietrzelin do koryta w górnej zlewni fliszowej*, Prace Geograficzne nr 143, IGiPZ, PAN, 1982.

Jodłowski A., *Usuwanie fitoplanktonu w procesach uzdatniania wód powierzchniowych*, Ochrona Środowiska 1991, nr 1.

Kondracki J. *Geografia regionalna Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

Kostrzewski A., Zwoliński Z., *Koncentracja i ładunek materiału zawieszonego i rozpuszczonego w zlewniach cząstkowych górnej Parsęty w roku hydrologicznym 1986*, Sprawozdania PTPN nr 105, Wydział Matematyczno-Przyrodniczy, Poznań 1988.

Krygowski B., *Krajobraz Wielkopolski i jego dzieje*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Poznań 1958.

Krygowski B., *Geografia fizyczna Niziny Wielkopolskiej*, część I – *Geomorfologia*. PTPN, Poznań 1961.

Lampert W., Sommer U., *Ekologia wód śródlądowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.

Lange W., *Metody badań fizyczno limnologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1993.

Miedzińska I., *Atrakcyjność turystyczna jako składowa percepcji przestrzeni turystycznej w świetle badań ankietowych na przykładzie Pojezierza Lubuskiego, w: Ekologia krajobrazu i ekorozwój*, red. A. Kowalczyk, Akademia Bydgoska, Bydgoszcz 2001.

Młynarczyk Z. Transport *materiału piaszczystego w korycie rzeki meandrującej i krętej (na przykładzie środkowej Prosny)*, Acta Quaternaria, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1996.

Młynarczyk Z., Nowaczyk B., *Budowa geologiczna*, w: *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, Tom I: *Przyrodnicze zasoby turystyczne i metody ich oceny*, praca zbiorowa pod red. Z. Młynarczyka i A. Zajadacz, Poznań 2008.

Młynarczyk Z., Ren-Kurc A., *Mathematical modelling of the velocity and intensity of water discharge in a river chanel*, w: *Quaternary studies in Poland*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Poznań 1999.

Nowaczyk B., *Wiek jezior i problemy zanikania brył pogrzebanego lodu na przykładzie sandru Brdy w okolicy Charzykowy,* Acta Universitatis Nicolai Copernici. Geografia XXVII – Nauki Matematyczno-Przyrodnicze –1994, z. 92.

Paluch J. (red.). *Mikrobiologia wód,* PWN, Warszawa 1973.

Potocka I., *Zróżnicowanie przestrzeni turystycznej Rynien Jezior Kórnicko-Zaniemyskich i Jezior Pszczewskich*, CTiR, WNGiG, UAM, Poznań 2008 (maszynopis rozprawy doktorskiej).

Skowron R., *Czasowo-przestrzenne zróżnicowanie temperatury wody powierzchniowej w jeziorach północnej Polski*, rozprawa doktorska, UMK, Toruń 1997.

Słowik M., *Procesy kształtujące koryto rzeczne na przykładzie dolnego odcinka Obry*, rozprawa doktorska, UAM, Poznań 2004.

Limnotourism in western Poland: the example of Zbąszyń Lake

Summary

The article presents the problem of the tourist and recreational use of lakes in Western Poland in the context of the growing problems with the quality of surface waters, on the example of Zbąszyń Lake. Knowledge of the matter balance in lake-river system allows to determine the relationship of the reservoir with the environment, as well as interpreting and forecasting changes in the lake. This applies especially to the flow through shallow eutrophic lakes where there is intensive auto- and allochthonous sedimentation process. Such lakes are very sensitive to external power, which determines to a large extent the quality of their water. This paper presents the elements of the balance of the flow through Zbąszyń Lake (Western Poland) including water balance, dissolved and suspended material transport, in terms of quantity, as part of the assessment of the recreational suitability of water.

Translated by: *Grzegorz Borkowski*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-04

AGNIESZKA MĄKOSZA, CZESŁAW KOŹMIŃSKI,
BOŻENA MICHALSKA
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

Potencjał bioklimatyczny polskiego wybrzeża Bałtyku w letnim sezonie turystycznym

Wprowadzenie

Południowa część wybrzeża Morza Bałtyckiego stanowi jeden z istotniejszych naturalnych zasobów obszaru Polski. Poza samym morzem i płytkim brzegiem również szerokie, piaszczyste plaże, a także urokliwe wybrzeża klifowe są znaczącym atutem czyniącym turystykę i rekreację priorytetowym elementem rozwoju gospodarki na tym obszarze. Na polskim wybrzeżu funkcjonuje ponad 60 miejscowości turystyczno-wypoczynkowych (Parzych 2011). Specyfika wypoczynku nad morzem wiąże się z dużym wpływem warunków atmosferycznych na rozwój turystyki i rekreacji (Bąkowska i Błażejczyk 2007; Koźmiński i Michalska 2008, 2010a, 2010b, 2011; Owczarek 2007). Ruch turystyczny w nadmorskich miejscowościach cechuje się bardzo dużą sezonowością i koncentruje się głównie w ciepłej połowie roku, zwłaszcza w sezonie letnim wakacyjno-urlopowym (Kamieniecka 2009; Parzych 2011). O zwiększającej się z powodu zmian klimatu atrakcyjności warunków pogodowych na polskim wybrzeżu Bałtyku pisze w swoich pracach wielu autorów (Chabior i Owczarek 2009; Koźmiński i Michalska 2010a, 2015) wspominając miedzy innymi o zwiększającej się liczbie godzin ze słońcem czy większej liczbie dni gorących oraz termoneutralnych.

Jak wiadomo, głównym czynnikiem ograniczającym wykorzystanie obszaru nadmorskiego dla celów turystycznych są warunki pogodowe, a zwłaszcza te ma-

jące bezpośredni wpływ na organizm ludzki. Warunki bioklimatyczne strefy wybrzeża różnią się od warunków bioklimatycznych nizin (Mąkosza 2013) czy gór (Miszuk i in., 2012). Warunki bioklimatyczne w strefie wybrzeża kształtowane są w dużym stopniu przez bliskość Morza Bałtyckiego, a cechą charakterystyczną dla umiarkowanych szerokości geograficznych jest duża zmienność występujących sytuacji pogodowych (Koźmiński i Świątek 2012). Na potencjał bioklimatyczny składają się wszystkie komfortowe (optymalne) dla człowieka warunki środowiska zewnętrznego (szczególnie pogodowe: brak opadów, duże usłonecznienie, optymalna temperatura powietrza itp.) przyczyniające się do zwiększenia atrakcyjności rekreacyjnej i wypoczynkowej strefy wybrzeża. Do komfortowych warunków bioklimatycznych zaliczamy dni, w których nie występuje stres termiczny i tak w przypadku wskaźnika, jakim jest UTCI (Universal Thermal Climate Index) będą to wartości z przedziału 9–26°C (Bröde 2012) Znajomość występujących warunków bioklimatycznych może przyczynić się do lepszego wykorzystania tego obszaru dla różnych form turystyki.

Celem opracowania jest ocena czasowej i przestrzennej zmienności warunków bioklimatycznych, głównie komfortu termicznego określonego za pomocą wskaźnika UTCI, w strefie polskiego wybrzeża Morza Bałtyckiego dla potrzeb turystyki i rekreacji.

1. Materiały i metody

Materiał podstawowy, wykorzystany w pracy, obejmował godzinne (0:00, 3:00; 6:00, 9:00, 12:00, 15:00, 18:00, 21:00 UTC) wartości temperatury powietrza (^{o}C), wilgotności względnej (%), prędkości wiatru (m x s^{-1}) i zachmurzenia (%) dla miesięcy okresu letniego: czerwiec, lipiec i sierpień z lat 2000–2014. Zebrane dane meteorologiczne pochodziły z 6 stacji zlokalizowanych wzdłuż strefy polskiego wybrzeża Morza Bałtyckiego: Świnoujście, Koszalin, Ustka, Łeba, Gdańsk i Hel.

Na podstawie powyższych danych za pomocą programu BioKlima 2.6 wykonano obliczenia wskaźnika UTCI (Błażejczyk i in. 2010; Bröde i in. 2012). Jak podaje Błażejczyk i współautorzy (2010) czy Bröde i współautorzy (2012) wskaźnik UTCI jest definiowany jako ekwiwalent temperatury powietrza, przy której w warunkach referencyjnych podstawowe parametry fizjologiczne organizmu przyjmują takie same wartości, jak w warunkach rzeczywistych. Wskaźnik bazuje na analizie bilansu cieplnego człowieka, określonej przy zastosowaniu wielowęzłowego modelu wymiany ciepła składającego się z podsystemu pasywnego (uwzględniającego

fizyczne aspekty transportu ciepła wewnątrz i na powierzchni ciała człowieka) oraz aktywnego (uwzględniającego fizjologiczne mechanizmy termoregulacyjne).

Za pomocą wskaźnika UTCI można dokonać zobiektywizowanej oceny warunków bioklimatycznych. Poszczególne zakresy wartości wskaźnika UTCI wyznaczają określone kategorie stresu cieplnego. Wyznaczone kategorie stresu opierają się na obiektywnych zmianach parametrów fizjologicznych organizmu zachodzących pod wpływem warunków otaczającego środowiska i są miarą obciążenia cieplnego organizmu. Zakresy i odpowiadające im kategorie stresu termicznego przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1

Kategorie stresu termicznego wskaźnika UTCI

UTCI [^{o}C]	KATEGORIE STRESU
> +46	nieznośny stres ciepła
+38 do +46	bardzo silny stres ciepła
+32 do +38	silny stres ciepła
+26 do +32	umiarkowany stres ciepła
+9 do +26	brak obciążeń cieplnych
+18 do +26	komfort termiczny
0 do +9	łagodny stres zimna
–13 do 0	umiarkowany stres zimna
–27 do -13	silny stres zimna
–40 do -27	bardzo silny stres zimna
< –40	nieznośny stres zimna

Źródło: Błażejczyk i in. 2010; Bröde i in. 2012.

2. Wyniki i dyskusja

W strefie polskiego wybrzeża Bałtyku w latach 2000–2014 w okresie czerwiec–sierpień średnie godzinne wartości wskaźnika UTCI wahały się od 9,4^{o}C w Ustce do 14°C w Świnoujściu (tab. 2). Najwyższe średnie godzinne wartości wskaźnika UTCI wystąpiły we wszystkich miejscowościach strefy wybrzeża w najcieplejszym miesiącu roku – w lipcu. Maksymalna obliczona

wartość wskaźnika UTCI w latach 2000–2014 wystąpiła w lipcu (11 lipca 2010 roku o godzinie 15:00) w Świnoujściu i wynosiła 38,2°C. Według klasyfikacji wskaźnika UTCI odpowiada to bardzo silnemu stresowi ciepła. Określona wówczas temperatura powietrza wynosiła 35,2°C, prędkość wiatru 3 m x s^{-1} oraz nie stwierdzono występowania zachmurzenia. W pozostałych miesiącach obliczone maksymalne wartości wskaźnika UTCI wynosiły w czerwcu 37,2°C (Koszalin) oraz w sierpniu 37,1°C (Świnoujście). Najniższe wartości wskaźnika UTCI odnotowano w czerwcu (2 czerwiec 2012 roku o godzinie 3:00) w Ustce (–27,5°C) co odpowiadało już kategorii wskaźnika „bardzo silny stres zimna". Odnotowana wówczas temperatura powietrza wynosiła 8,5°C, jednak przy silnym wietrze 13 m x s^{-1} i prawie całkowitym zachmurzeniu warunki te powodowały znaczne wychłodzenie organizmu. Minimalne wartości wskaźnika UTCI w lipcu i w sierpniu stwierdzone w Łebie wynosiły odpowiednio –16,7 i –18,0°C.

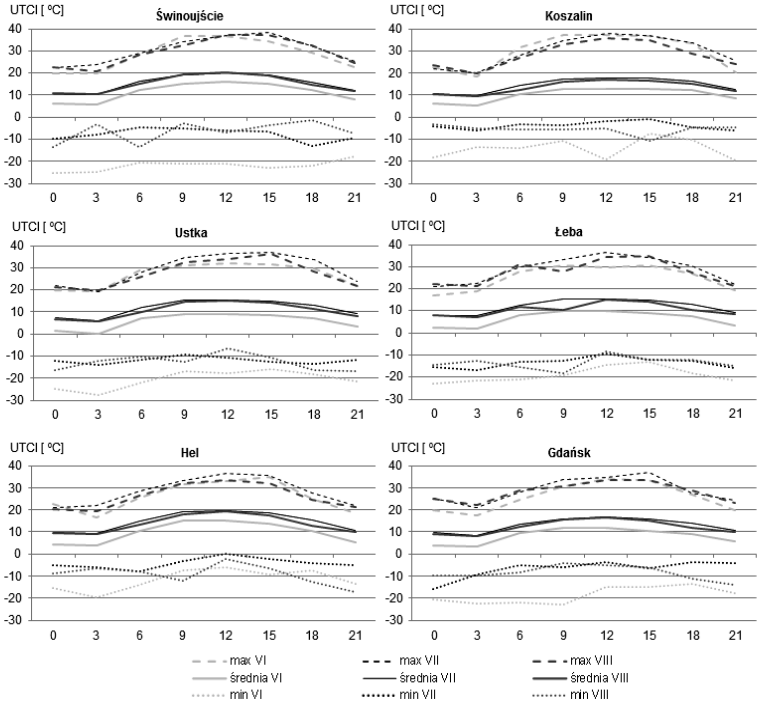
Tabela 2

Maksymalne (a), średnie (b) i minimalne (c) godzinne wartości wskaźnika UTCI w strefie polskiego wybrzeża Bałtyku. Lata 2000–2014

MIEJSCOWOŚCI		VI	VII	VIII	VI-VIII
Świnoujście	a	36,8	38,2	37,1	38,2
	b	11,4	15,5	15,2	14,0
	c	–25,4	–12,9	–13,5	–25,4
Koszalin	a	37,2	37,9	36,0	37,9
	b	10,2	14,6	13,6	12,8
	c	–19,4	–6,2	–10,6	–19,4
Ustka	a	31,8	36,9	36,3	36,9
	b	5,8	11,6	10,6	9,4
	c	–27,5	–13,9	–16,7	–27,5
Łeba	a	30,6	36,4	34,8	36,4
	b	6,5	12,1	10,8	9,9
	c	–22,8	–16,7	–18,0	–22,8
Hel	a	34,8	36,4	33,3	36,4
	b	9,8	14,6	13,7	12,7
	c	–19,4	–8,0	–17,1	–19,4
Gdańsk	a	33,9	36,8	33,6	36,8
	b	8,2	13,1	12,4	11,3
	c	–22,7	–15,8	–14,0	–22,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych meteorologicznych.

W strukturze dobowej (rys. 1) przebiegu wskaźnika UTCI maksymalne wartości notowane były w zależności od miesiąca i miejscowości: o godzinie 9:00 w czerwcu w Koszalinie i w Łebie, o godzinie 15:00 w czerwcu na Helu, w lipcu w Ustce i w Gdańsku oraz w sierpniu w Ustce i Łebie. W pozostałych nie wymienionych miejscowościach w każdym z miesięcy była to godzina 12:00 UTC.

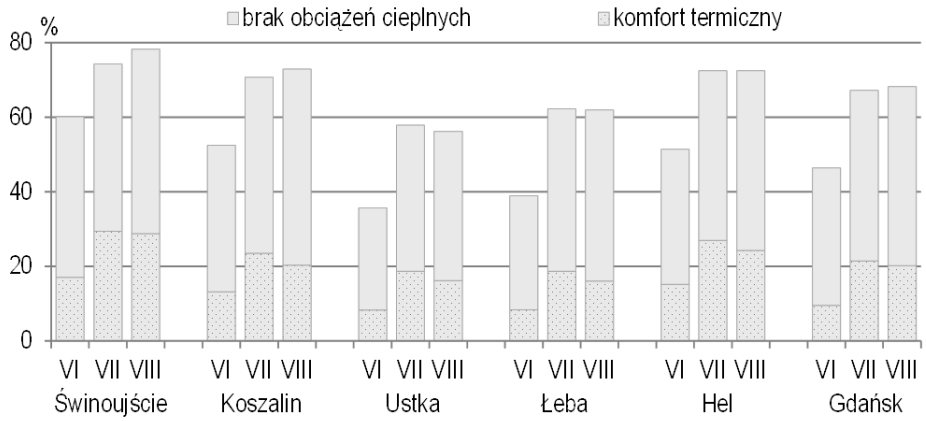

Rysunek 1. Struktura dobowa maksymalnych, średnich i minimalnych wartości wskaźnika UTCI w latach 2000–2014 w strefie polskiego wybrzeża Bałtyku
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych meteorologicznych.

Minimalne wartości wskaźnika natomiast występowały głównie w godzinach nocnych (0:00– 3:00) w czerwcu i lipcu lub wieczornych w sierpniu – około 21:00. Zdarzało się także, że najniższa wartość była odnotowana o godzinie 9:00 (czerwiec – Gdańsk, sierpień – Łeba), o 15:00 (Koszalin – sierpień) czy o 18:00 (lipiec – Świnoujście). Przebieg maksymalnych i średnich wartości UTCI w okresie letnim w ciągu doby stanowi odwzorowanie przebiegu temperatury powietrza. Z kolei najniższe wartości UTCI, odzwierciedlające stres zimna, wykazują dużą nieregularność występowania w ciągu doby.

W kolejnym etapie pracy skupiono się na częstości występowania wartości wskaźnika UTCI w przyjętych przedziałach skali oceny obciążeń cieplnych organizmu człowieka. Przedstawiona na rysunku 2 ogólna częstość w sezonie letnim braku obciążeń cieplnych (UTCI 9–26°C) i komfortu termicznego (UTCI 18–26°C) oraz na rysunku 3 struktura dobowa przedziałów stresu termicznego według wskaźnika UTCI wykazała największą częstość warunków z brakiem

obciążenia termicznego i komfortu w zachodniej części wybrzeża, zwłaszcza w Świnoujściu oraz nieco mniejszą we wschodniej części polskiego wybrzeża Bałtyku. Najmniejszą częstością UTCI w zakresie 9–26°C (brak obciążeń cieplnych) wyróżniała się środkowa część strefy wybrzeża, zwłaszcza Ustka.

Rysunek 2. Częstość (%) występowania wartości wskaźnika UTCI w zakresie braku obciążeń cieplnych (9–26°C) i komfortu termicznego (18–26°C) w sezonie letnim na wybrzeżu Bałtyku w latach 2000–2014

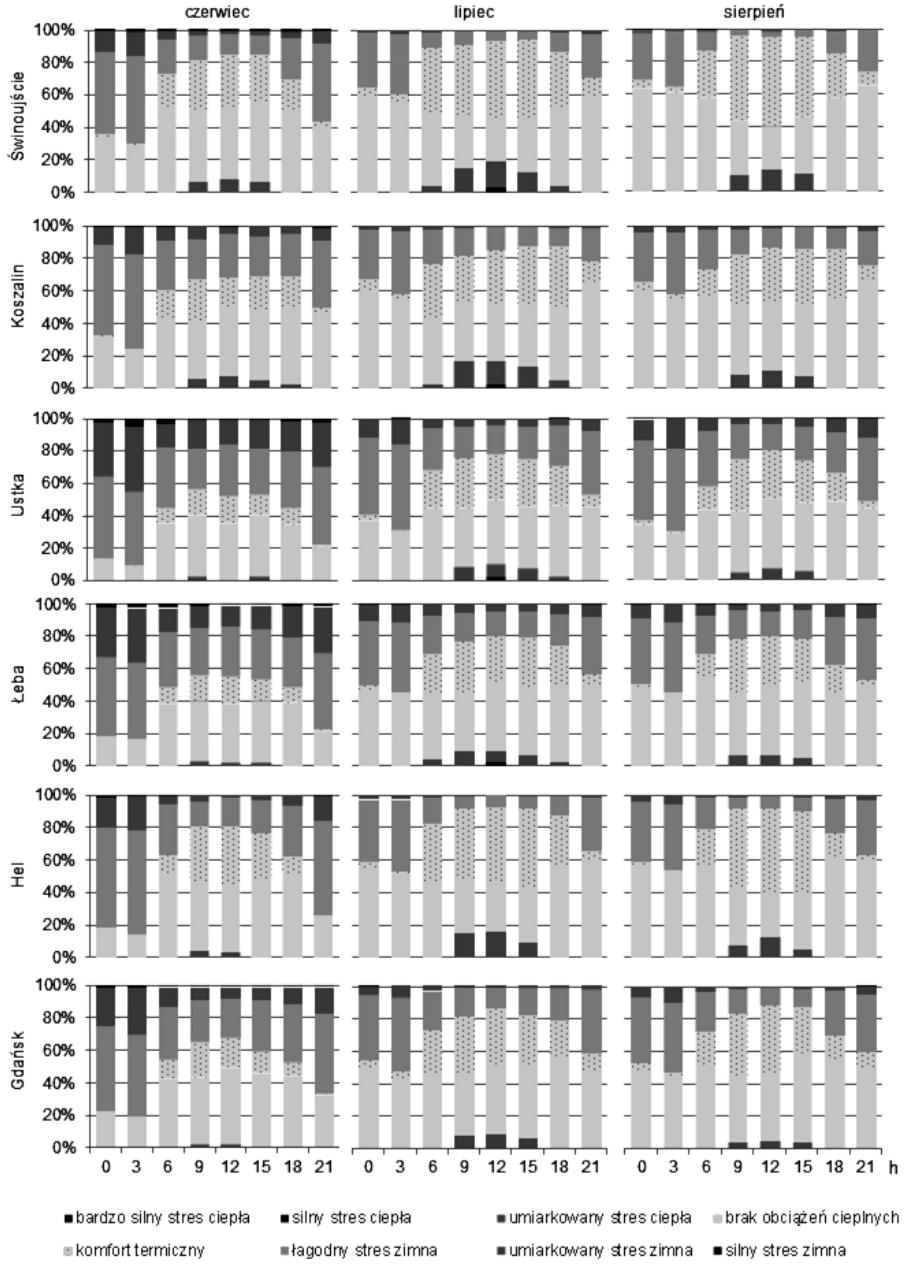
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych meteorologicznych.

W czerwcu, warunki bioklimatyczne nie powodujące obciążeń cieplnych (UTCI 9–26°C) i wymagające bardzo małych wewnętrznych reakcji termoregulacyjnych oraz dostosowawczych do warunków zewnętrznych występowały w latach 2000–2014 z 50% częstością pomiędzy godziną 6:00 a 18:00. Maksimum częstości występowania braku obciążeń cieplnych przypada na godzinę 9:00 w środkowej części wybrzeża, na 12:00 we wschodniej oraz na 15:00 i 18:00 w zachodniej. Warunki optymalne (komfort termiczny UTCI 18–26°C) notowane były tylko pomiędzy godziną 6:00 a 18:00 z częstością od 9 do 35%. Poza wymienionymi godzinami na większości analizowanego obszaru nie odnotowano występowania takich warunków bioklimatycznych lub były to epizodyczne przypadki. W lipcu częstość występowanie braku obciążeń termicznych (UTCI 9–26°C) obserwowane jest w pasie wybrzeża przez całą dobę w zakresie od 31% o godzinie 3:00 do 86% o godzinie 18:00. Największą częstością występowania tej klasy stresu cieplnego, a właściwie jego braku, odznacza się na wybrzeżu w ciągu doby godzina 18:00, jedynie w Łebie jest to

godzina 15:00. Brak obciążeń termicznych występuje w strefie wybrzeża najczęściej w sierpniu. W sierpniu również notuje się największą częstość występowania tej kategorii stresu przez całą dobę, zwłaszcza w godzinach dziennych jest bardzo wyrównana i dla przykładu w Świnoujściu wynosi od 81 do 86% pomiędzy godziną 6:00 a 18:00. Zdecydowanie największą częstością występowania absolutnie komfortowych warunków biotermicznych (UTCI 18–26°C) w lipcu i sierpniu odznacza się Świnoujście oraz Hel. W tych dwóch miejscowościach, jako jedynych na wybrzeżu spośród analizowanych, w okresie 2000-2014 w lipcu i sierpniu w godzinach 9:00–15:00 stwierdzono także największy udział warunków optymalnych określanych mianem komfortu termicznego (UTCI 18–26°C) w stosunku do zakresu wskaźnika UTCI 9–26°C odpowiadającego braku obciążeń cieplnych.

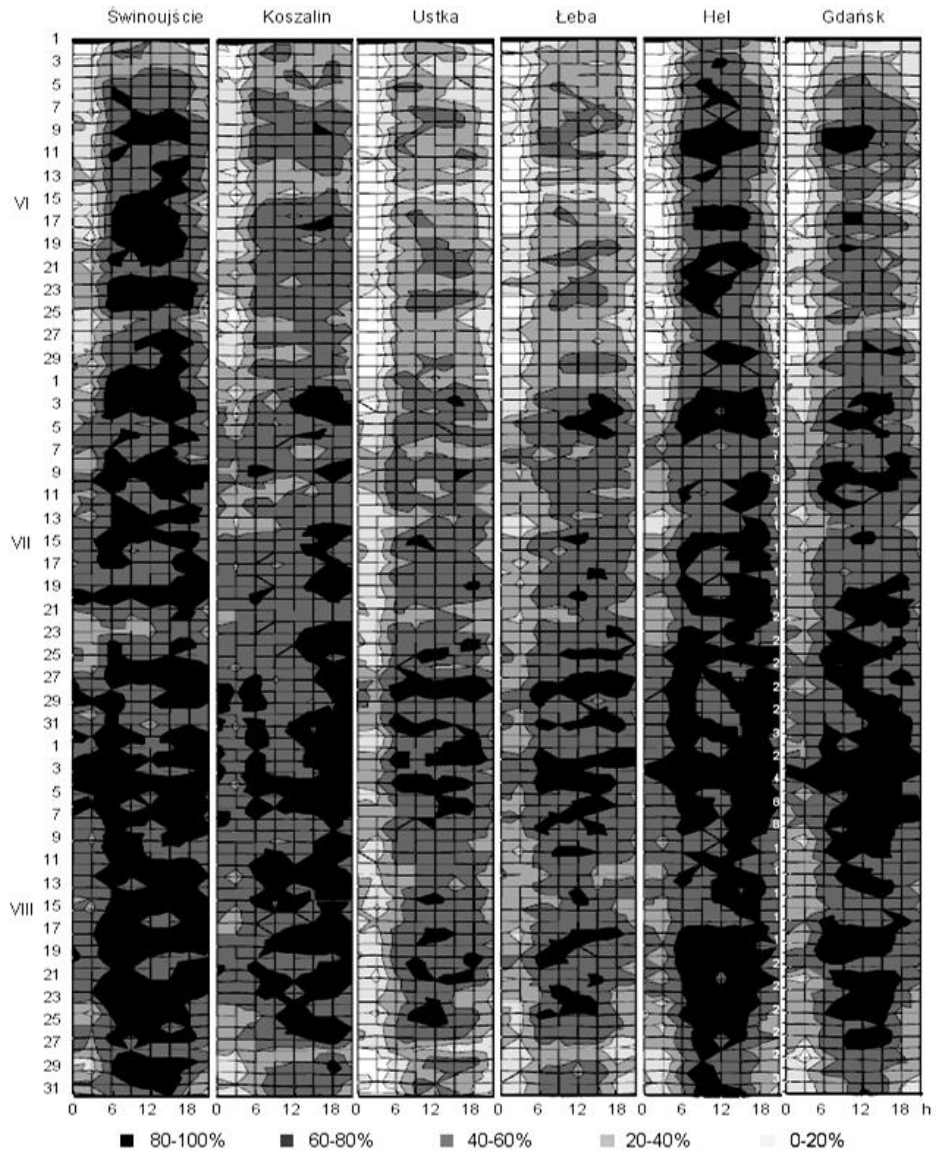
W sezonie letnim w Ustce i w Łebie obserwuje się również występowanie w ciągu całej doby stresu związanego z umiarkowanym stresem zimna, natomiast w pozostałych miejscowościach tylko w godzinach wieczornych i nocnych. W miejscowościach środkowej części wybrzeża (Ustka i Łeba) umiarkowany stres zimna występuje najczęściej w miesiącu czerwcu oraz zdecydowanie częściej niż na pozostałym obszarze strefy nadmorskiej w godzinach nocnych odnotowywany jest tu silny stres zimna. W Świnoujściu natomiast najczęściej organizm człowieka narażony jest na występowanie umiarkowanego i silnego stresu związanego z ciepłem, który może pojawiać się już od wczesnych (6:00 UTC) godzin rannych (rys. 3).

Analizując występowanie warunków bioklimatycznych z brakiem obciążenia cieplnego w zakresie UTCI 9–26°C w kolejnych dniach roku okresu letniego (czerwiec–sierpień) w wieloleciu 2000–2014 stwierdzono najwięcej dni z całodziennymi lub całodobowymi warunkami komfortowymi (80–100%) w Świnoujściu i na Helu. W Koszalinie zdecydowanie częściej niż w innych miejscowościach nadmorskich brak stresu termicznego występował w godzinach popołudniowych i wieczornych. Na całym wybrzeżu najbardziej uprzywilejowanym okresem, z największą częstością warunków optymalnych nieobciążających organizmu człowieka, jest przełom lipca i sierpnia (rys. 4).

Rysunek 3. Struktura dobowa częstości (%) występowania kategorii stresu na podstawie wskaźnika UTCI w miesiącach letnich w latach 2000–2014

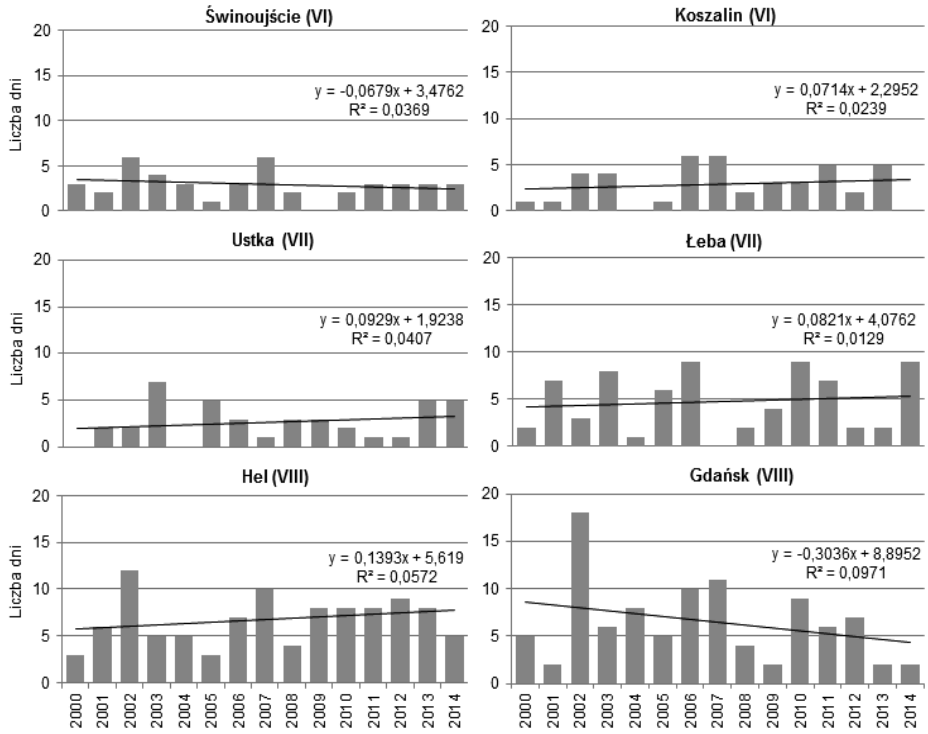
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych meteorologicznych.

Rysunek 4. Częstość (%)występowania braku obciążeń cieplnych według wskaźnika UTCI (9–26°C) w kolejnych godzinach i dniach czerwca, lipca i sierpnia. Lata 2000–2014
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych meteorologicznych.

Rozpatrując warunki bioklimatyczne w polskiej strefie wybrzeża Bałtyku należy odnieść się także do ich zmienności w czasie (rys. 5). Ze względu na przyjęcie do obliczeń krótkiego okresu uwzględnionego w pracy obejmującego lata 2000–2014, w których stwierdza się podwyższone w stosunku do wcześniej-

szych lat wartości temperatury powietrza (Michalska 2011), określona została tylko tendencja, a nie trend. W czerwcu stwierdzono ujemną tendencję dni z brakiem obciążenia cieplnego w Świnoujściu i dodatnią w Koszalinie. W lipcu wzdłuż całego pasa wybrzeża za wyjątkiem Świnoujścia występuje wzrost liczby dni z barkiem obciążenia cieplnego z roku na rok w analizowanych latach, natomiast w sierpniu stwierdzono tendencję ujemną w rozpatrywanych miejscowościach nadmorskich, za wyjątkiem Helu.

Rysunek 5. Liczba dni z brakiem obciążenia cieplnego na wybranych stacjach w miesiącach sezonu letniego w kolejnych latach 2000–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych meteorologicznych.

Podsumowanie

- Sprzyjające warunki dla osób wypoczywających, określane jako brak obciążeń cieplnych i komfort termiczny, obliczone według wskaźnika UTCI, występują najczęściej w Świnoujściu, na Helu i w Koszalinie, natomiast najrzadziej w Ustce.

- Zdecydowanie największą częstością występowania absolutnie komfortowych warunków termicznych (wskaźnik UTCI w zakresie 18–26°C) w lipcu i sierpniu odznaczają się Świnoujście oraz Hel.
- W strukturze dobowej maksymalne wartości wskaźnika UTCI występują zazwyczaj między 12:00 lub 15:00 UTC, natomiast minimalne wartości wskaźnika odnotowane zostały głównie w godzinach nocnych (0:00–3:00) w miesiącach czerwiec i lipiec lub w godzinach wieczornych w sierpniu (około 21:00).
- Stwierdzono także zwiększający się potencjał warunków bioklimatycznych na wybrzeżu wyrażony dodatnim trendem liczby dni z brakiem obciążenia cieplnego wzdłuż całego wybrzeża w lipcu, za wyjątkiem Świnoujścia.
- Na całym wybrzeżu najbardziej uprzywilejowanym okresem, z największą częstością warunków optymalnych dla przebywających rekreantów i turystów, jest przełom lipca i sierpnia.

Bibliografia

Chabior M., Owczarek M., 2009: *Ocena warunków kąpieliskowych polskiego wybrzeża Bałtyku,* Balneologia Polska 2, s.148–154.

Bąkowska M., Błażejczyk K., 2007: *Variability to summer-season bioclimatic conditions in the second half of the 20th century in Kołobrzeg, Poland,* Przegląd Geograficzny, Vol. 79, No. 2, pp. 215-232.

Błażejczyk K., 2005: BIOKLIMA software MENEX. Strona internetowa: http://www.igipz.pan.pl/ tl_ files/igipz/zgik/opracowania/indywidualne/blazejczyk/menex_2005.pdf (10 listopada 2014) oraz http://www.igipz.pan.pl/Bioklima-zgik.html (10 listopada 2014).

Błażejczyk K., Bröde P., Fiala D., Havenith G., Holmér I., Jendritzky G., Kampmann B., Kunert A., 2010: *Principles of the new Universal Thermal Climate Index (UTCI) and its application to bioclimatic research in European Scale.* Miscellanea Geographica, Vol. 14, pp. 91–102.

Bröde P., Fiala D., Błażejczyk K., Holmér I., Jendritzky G., Kampmann B., Tinz B., Havenith G., 2012: *Deriving the operational procedure for the Universal Thermal Climate Index (UTCI),* International Journal of Biometeorology, Vol. 56, No. 3, pp. 481–494.

Kamieniecka J., 2009: *Klimat i turystyka*, Instytut na rzecz Ekorozwoju, s. 43.

Koźmiński C., Michalska B., 2008. *Ocena warunków pogodowych dla rekreacji i turystyki w rejonie Świnoujścia*, Problemy turystyki i rekreacji. Monografie, nr 1, s. 31–41

Koźmiński C., Michalska B., 2010a: Zmienność liczby dni gorących i upalnych oraz odczucia cieplne w strefie polskiego wybrzeża Bałtyku, Acta Agrophysica, 15(2), 347–357.

Koźmiński C., Michalska B., 2010b: *Evaluation of bioclimate of the Ustka region for the needs of recreation and tourism.* w: *Meteorology and climatology research*, red. J. Leśny, Rozpr. i Monogr. nr 184, Acta, Agrophysica (5), 83–104.

Koźmiński C., Michalska B., 2011: *Meteorologiczne uwarunkowania rozwoju turystyki i rekreacji w strefie polskiego wybrzeża Bałtyku*, Acta Balneologica 1 (123).

Koźmiński C., Michalska B., 2015: *Zmienność dni termoneutralnych w strefie polskiego wybrzeża Bałtyku*, Przegląd Geograficzny, 87, 1, s. 5–19 (w druku).
Koźmiński C., Świątek M., 2012: *Effects of the Baltic Sea on air temperature and humidity and on wind speed at the polish coast*, Acta Agrophysica, Vol. 19 (3), pp. 597–610.
Mąkosza A., 2013: *Bioclimatic conditions of the Lubuskie Voivodeship*, Geographia Polonica, Vol. 86, 1, s.37–46.
Michalska B., 2011: *Tendencje zmian temperatury powietrza w Polsce*, Prace i Studia Geograficzne, t. 47, s. 67–75.
Miszuk B., Otop I., Owczarek M., 2012: *Warunki bioklimatyczne jako czynnik kształtujący potencjał rekreacyjny Sudetów*, Przegląd Geograficzny, 84, 3, s. 437–446.
Owczarek M., 2007: *Zmienność warunków biotermicznych w Gdyni* (1951–2005). w: *Wahania klimatu w różnych skalach przestrzennych i czasowych* red. K. Piotrowicz, R. Twardosz. IGiPZ. Uniwersytet Jagielloński, Kraków, s. 297–304.
Parzych K., 2011: *Wybrane cechy ruchu turystycznego w Kołobrzegu w świetle wyników pomiaru ruchu turystycznego*, Słupskie Prace Geograficzne 8.

Bioclimatic potential of the Polish coast of the Baltic Sea in the summer tourist season

Summary

Tourism on the Polish coast of the Baltic Sea is characterised by high seasonality and is at its highest during the warm half of the year, particularly in the holiday period. Bioclimatic conditions are shaped by the Baltic Sea and the characteristic feature of temperate latitudes, that is high variability of weather conditions. The bioclimatic potential is determined by all optimal environmental conditions for human comfort – weather conditions in particular, which contribute to an increase in recreation and leisure activities. The research material of this study consists of hourly values of air temperature, relative humidity, wind speed and cloud cover recorded in June, July and August of the period of 2000–2013 in 6 meteorological stations located along the coast line: Świnoujście, Koszalin, Ustka, Łeba, Hel and Gdańsk. UTCI (Universal Thermal Climate Index) values referring to the heat load were calculated with the use BioKlima Software ver. 2.6. The results allowed for determination of periods of comfort conditions which constitute bioclimatic potential of the coast. Using the calculated UTCI values and the results of the impact assessment of individual meteorological conditions on human, the present analysis shows spatial variability in the frequency and number of days with comfort conditions between the eastern and western part of the Polish Baltic Sea coast. Lack of heat load and thermal comfort calculated according to UTCI, was recorded with the highest frequency on the coast in Świnoujście, Hel and Koszalin. The lowest values of UTCI, in the range of 9–26°C (lack of heat load) were calculated for Ustka. Additionally, moderate cold stress was recorded during the 24-hour period in Ustka and Łeba, whereas in other localities such conditions were reported only in the evening and night. It was found that on the Polish Baltic Sea coast, the period of late July and early August is characterised by the highest frequency of optimal conditions which do not cause thermal stress.

Translated by: *Iwona Fydrych*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-05

BOGUSŁAW SAWICKI, MARTA KULAWCZUK
Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie

Wybrane cechy ilościowe i jakościowe ruchu turystycznego w „Chełmskich Podziemiach Kredowych – Labirynt"

Wprowadzenie

Ruch turystyczny należy rozumieć jako zjawisko o charakterze społeczno-ekonomicznym. G. Gołembski[1] podaje za Opaschowskim, że od lat 80 ubiegłego wieku omawiane zjawisko weszło w trzecią fazę rozwoju, która charakteryzuje się coraz wyraźniej akcentowanymi motywami wyjazdów zaliczanymi do realizacji potrzeb psychicznych, opinia ta znajduje potwierdzenie w opracowaniu R.E. Bernackiej[2]. Poza tym w obecnej dobie w rozwoju ruchu turystycznego nie można mijać koncepcji rozwoju zrównoważonego[3] rozumianego jako „rozwój społeczno-gospodarczy zharmonizowany ze środowiskiem przyrodniczym"[4]. Należy również podkreślić, że ruch turystyczny jest głównym miernikiem funkcjonujących atrakcji turystycznych[5]. Jednocześnie warto wspomnieć walory turystyczne, dostępność transportową oraz infrastrukturę turystyczną jako powszechnie wymieniane czynniki wpływające na wielkość i charakter ruchu turystycznego[6]. Zagadnienie to jest jednak znacznie bardziej

[1] G. Gołembski, *Kompedium wiedzy o turystyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2005, s. 26–27.

[2] R. E. Bernacka, *Funkcje turystyki kulturowej na obszarach wiejskich w kontekście psychologicznym*, w: red B. Sawicki, J. Janicka, *Wielowymiarowe aspekty turystyki kulturowej*. Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, Lublin 2011, s. 56.

[3] S. Zaremba-Warnke, *Marketing jako narzędzie realizacji ścieżek strategicznych ekonomii zrównoważonego rozwoju*, Annual Set The Environment Protection, Vol. 15, 2851, 2013.

[4] B. Piontek, *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 16.

[5] Z. Kruczek, *Atrakcje turystyczne*, Proksenia, Kraków 2011, s. 16–17.

[6] B. Meyer, *Obsługa ruchu turystycznego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 14.

złożone, bowiem bez odpowiednio opracowanego[7] i zarządzanego[8] produktu turystycznego cieszącego się nawet dużym powodzeniem wśród turystów, bardzo trudno jest doprowadzić do istnienia marki w turystyce regionalnej czy krajowej[9].

W kontekście powyższych rozważań cechy jakościowe ruchu turystycznego trzeba rozpatrywać od strony obsługi związanej z wewnętrzną organizacją przedsiębiorstwa turystycznego, transportem oraz uwarunkowaniami rynkowymi[10]. Warto jednak zwrócić uwagę także na miejsce generowania ruchu turystycznego oraz jego strukturę, a w tym cechy socjologiczne.

Celem niniejszego opracowania jest analiza i ocena liczby turystów odwiedzających „Chełmskie Podziemia Kredowe – Labirynt" w różnych konfiguracjach czasowych oraz ich cech socjologicznych, co powinno stanowić punkt wyjścia do planowania strategicznego rozwoju turystyki w regionie, a w dalekiej perspektywie także w całym kraju.

1. Metody badawcze i charakterystyka badanego obszaru oraz obiektu

W opracowaniu analizowano wyniki wtórne (dokumenty z przedsiębiorstwa „Chełmskie Podziemia Kredowe – Labirynt") oraz wyniki pierwotne, które uzyskano metodą sondażu diagnostycznego, a w tym techniką ankietową (turyści) i wywiadu bezpośredniego (pracownicy turystyki, samorządu terytorialnego oraz organizacji pozarządowych). Badania ankietowe i wywiady przeprowadzono w latach 2013–2014. Ogółem rozprowadzono 400 ankiet, a otrzymano 384 poprawnie wypełnione kwestionariusze. Analizowano dokumenty sprzedaży biletów w latach 2001–2013.

Chełm leży we Wschodniej Polsce w odległości 230 km od Warszawy, 71 km od Lublina, 65 km o Zamościa i 29 km od przejścia granicznego z Ukrainą w Dorohusku. Miasto zamieszkuje 68 160 osób, co stawia go na drugim miejscu pod względem liczby mieszkańców w województwie lubelskim,

[7] J.J. Brdulak, *Zarządzanie wiedza a proces innowacji produktu*. SGH w Warszawa, Warszawa 2005, s. 52. B. Marciszewska, *Produkt turystyczny a ekonomia doświadczeń*. C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 45.

[8] L. Pender,R. Sharpley, *Zarządzanie turystyką,* Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2008, s. 35.

[9] L. Worobjow, K. Ertmańska, *Marka kraju a marka produktu – wybrane zagadnienia,* Europa Regionum t. XVII, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2013, s. 29.

[10] A. Panasiuk, *Jakość obsługi ruchu turystycznego*, w: *Obsługa ruchu turystycznego*. red. B. Meyer, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 226.

które w *Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego* (rok 2010) zaliczono do obszarów problemowych, na których trzeba prowadzić działania zapobiegające ich marginalizacji. Do tej grupy zaliczono także województwa: warmińsko-mazurskie, podlaskie, podkarpackie i świętokrzyskie[11]. Z badań przeprowadzonych przez A. i A. Malkowskich[12] wynika, że w roku 2004 w ocenie rozwoju społeczno-gospodarczego mierzonego wskaźnikiem Perkala, województwo lubelskie plasowało się na 15 miejscu (wskaźnik Perkala 0,19 – dostateczny). Niestety po siedmiu latach (rok 2011) miejsce pozostało to samo, lecz wskaźnik Perkala zmalał do –0,31 co oznacza poziom rozwoju niedostateczny. Sytuacja jest gorsza tylko w województwie łódzkim. Biorąc pod uwagę walory przyrodnicze[13] oraz gospodarkę rolną[14], na Lubelszczyźnie należałoby szczególnie dbać o wymieniony potencjał i rozwijać sektor gospodarki turystycznej.

Miasto Chełm leży na skałach kredowych wytworzonych w okresie jurajskim ery mezozoicznej, których grubość dochodzi do 800 metrów. Od wieków ceniono wartość chełmskiej kredy ze względu na 97% zawartości węglanu wapnia ($CaCO_3$). Zaczęto ją wydobywać w XIII wieku, bowiem była cennym surowcem w ceramice i budownictwie, służyła do wyrobu farb, barwników organicznych, kolorowych kredek, kredy piszącej, lekarstw i pudrów kosmetycznych. Tak powstały podziemia kredowe mające kilkadziesiąt kilometrów długości i rozciągające się pod całą miejską starówką, a sięgające do głębokości ponad 20 metrów. Należy zaznaczyć, że od czasów najdawniejszych „chełmskie górnictwo kredowe" nie było działalnością legalną. Górnikami zawsze byli zwykli mieszkańcy Chełma, którzy drążyli korytarze wydobywane pod swoimi i sąsiedzkimi domami. Skutkiem takiej działalności w roku 1945 około 70% chełmskich domów nadawało się do remontu skutkiem naruszenia konstrukcji nośnej. Takie były uwarunkowania powstania jedynej w swoim rodzaju chełmskiej kopalni kredy. W roku 1994 kopalnia została wpisana do rejestru jako zabytek trzeciej kasy, stanowiący unikatową pozostałość górnictwa kredowego w Europie.

---

[11] J. Bański, *Obszar problemowy – koncepcje i kryteria identyfikacji*, Departament Programów Ponadregionalnych, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2011, s. 15.

[12] A. Malkowski, A. Malkowska, *Rozwój społeczno-gospodarczy obszarów peryferyjnych na przykładzie wschodniego pogranicza Polski*, Europa Regionum t. XVI Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2013, s. 339.

[13] B. Sawicki, M. Harasimiuk, *Rola obszarów chronionych w rozwoju edukacji, turystyki i gospodarki*, Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, Lublin 2014, s. 149.

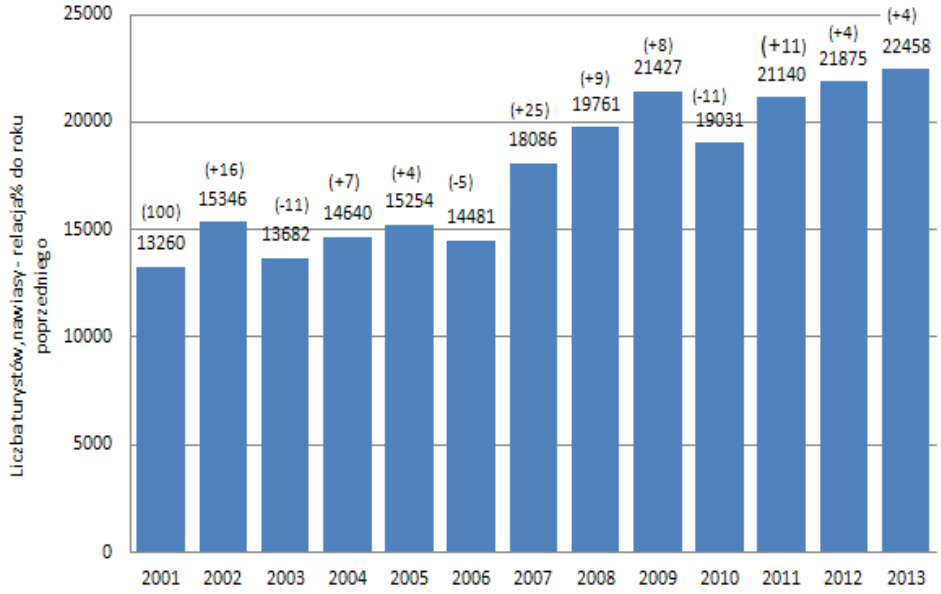
[14] B. Sawicki, A.K. Mazurek-Kusiak, *Agroturystyka w teorii i praktyce*. Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, Lublin 2010, s. 17.

W podziemiach panuje stała temperatura +9°C, a wilgotność oscyluje na poziomie 70–85%. W roku 1974 w podziemnym labiryncie korytarzy kredowych utworzono oświetloną trasę turystyczną o długości około 2 km. Turystyczne zwiedzanie podziemi trwa około 50 min. Produkt turystyczny pod nazwą „Chełmskie Podziemia Kredowe – Labirynt" można zwiedzać przez cały rok (wyjątek stanowi kilka świąt). Turyści indywidualni mogą korzystać z wejść o godz. 11.00, 13.00, 16.00. Grupy liczące ponad 20 osób powinny dokonać wcześniejszej rezerwacji. Zwiedzanie jest możliwe tylko z przewodnikiem.

2. Wyniki badań i dyskusja

Z przeprowadzonych badań wynika, że ruch turystyczny w „Chełmskich Podziemiach Kredowych – Labirynt" w latach 2001–2006 wzrastał nierównomiernie, bowiem wykazano tu jego wahania wynoszące w kolejnych latach od +16 do –11%. Wyjątkowo wysoki (25%) wzrost zanotowano w roku 2007, lecz w ostatnich dwóch latach badań (2012–2013) były to już tylko wzrosty 3–4%. Porównując jednak rok 2001 i rok 2013 wykazano wzrost ruchu z 13 260 do 22 458, co w przeliczeniu na procenty stanowi 69% (rys. 1). Z badań ankietowych prowadzonych wśród turystów odwiedzających badany obiekt w latach 2013–2014 wynika, że 95,8% spośród nich należało do odwiedzających jednodniowych. Natomiast na podstawie wywiadów ustalono, że zdecydowane zwiększenie ruchu turystycznego w latach 2007–2013 należy wiązać ze zmianą działań marketingowych prowadzonych przez firmę zarządzającą omawianą podziemną trasą turystyczną. Dla porównania warto podać, że w porównywalnym okresie liczba turystów korzystających z obiektów noclegowych w Polsce wzrosła o 35%, a w województwie lubelskim o 20%[15].

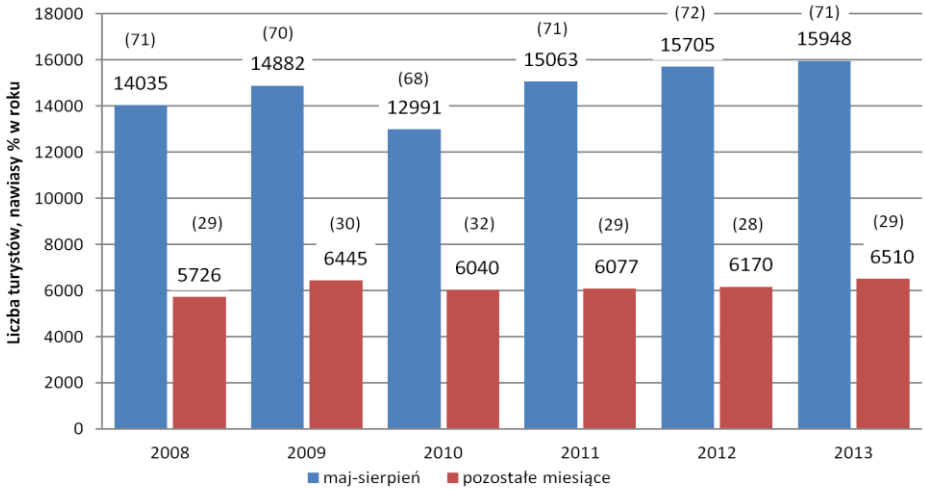
[15] M. Oesterreich, *Statystyczna analiza sezonowości ruchu turystycznego w wybranych województwach w latach 2004–2011*. Europa Regionum t. XVII, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, 2013, s. 307.

Rysunek 1. Liczba turystów odwiedzających „Chełmskie Podziemia Kredowe – Labirynt" w latach 2001–2013

Źródło opracowanie własne na podstawie wyników wtórnych (sprzedaż biletów).

Badając sezonowość ruchu turystycznego w „Chełmskich Podziemiach Kredowych – Labirynt" stwierdzono, że kumuluje się on głównie w miesiącach maj–sierpień stanowiąc od 68 do 72% ruchu całorocznego (rys. 2). Jest to tendencja znana w turystyce związanej z walorami przyrodniczymi, jednak biorąc pod uwagę całoroczną stałą temperaturę w podziemnej trasie oraz całoroczne funkcjonowanie tej wyjątkowej w skali europejskiej atrakcji, to można byłoby popracować nad złagodzeniem tak znaczącego zjawiska sezonowości.

Rysunek 2. Liczba turystów odwiedzających „Chełmskie Podziemia Kredowe – Labirynt" w latach 2001–2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wtórnych (sprzedaż biletów).

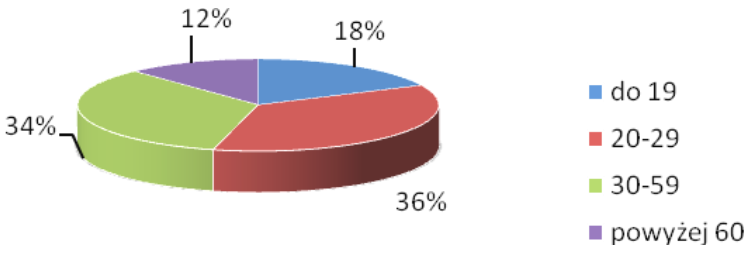
Z przeprowadzonych wywiadów wynika, że podziemna trasa turystyczna funkcjonuje jako samodzielny produkt turystyczny. Tymczasem powinna wchodzić do pakietu opracowanego przez touroperatorów i powszechnie sprzedawanego w biurach turystycznych. W promocję tak rozumianego produktu powinien być włączony lokalny i regionalny samorząd terytorialny oraz organizacje pozarządowe[16], a w promocję zagraniczną powinna być zaangażowana Polska Organizacja Turystyczna[17]. Poza tym podmiot zarządzający produktem „Chełmskie Podziemia Kredowe – Labirynt" powinien działać ustawicznie na polu innowacyjności i podejmować próby działania w sieci organizacyjnej[18]. Tymczasem z przeprowadzonych wywiadów wynika, że ta działalność jest zbyt statyczna.

Z badań ankietowych wynika, że w strukturze wiekowej odwiedzających omawiany obiekt dominują osoby w przedziale wiekowym od 20 do 59 lat (70%), a dzieci i młodzież do 19 roku życia stanowią tylko 18% ruchu turystycznego (rys. 3).

[16] I. Jędrzejczyk, *Uwarunkowania ekonomiczne i społeczne działalności organizacji pozarządowych na rzecz rozwoju turystyki*, w: red. B. Sawicki, A.Nizioł, M. Obodyński, *Rola organizacji pozarządowych w rozwoju i promocji turystyki*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2012, s. 23–25.

[17] J.Ch. Holloway, Ch. Robinson, *Marketing w turystyce*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1997, s. 185.

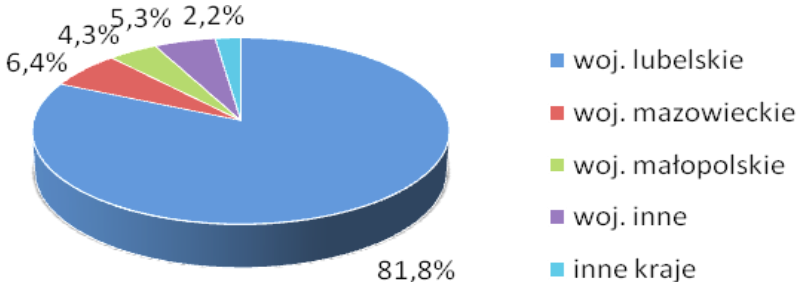
[18] R. Domański, *Geografia Ekonomiczna*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 260–261.

Rysunek 3. Struktura wiekowa turystów odwiedzających „Chełmskie Podziemia Kredowe – Labirynt". Lata 2013–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych.

Biorąc pod uwagę pochodzenie turystów stwierdzono, że 81,8% z nich przybywa z województwa lubelskiego, jest to wiec regionalny produkt turystyczny (rys. 4). Sytuacja wyglądała jeszcze gorzej, kiedy w ankiecie zapytano o dokładne miejsce zamieszkania, bowiem 66,4% odwiedzających pochodziło z powiatu chełmskiego oraz z powiatów przylegających, co czyni ten produkt bardziej lokalnym. Tak nie powinno być, bowiem omawiana trasa turystyczna ma wszelkie cechy markowego produktu krajowego, a nawet zadatki na produkt europejski[19].

Rysunek 4. Struktura wiekowa turystów odwiedzających „Chełmskie Podziemia Kredowe – Labirynt". Lata 2013–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych.

[19] A. Weidenfeld, *Ikonicity and Flagsshipness of Tourist Attractions*. Annals of Tourism Research 2010, Vol. 37, No. 3, s. 852.

Podsumowanie

Z przeprowadzonej analizy badawczej wynikają następujące wnioski:

- ilościowo ruch turystyczny w „Chełmskich Podziemiach Kredowych – Labirynt" systematycznie wzrasta, lecz wobec istniejącego potencjału nie jest to wzrost znaczący, bowiem w latach 2012–2013 wynosił od 3 do 4%, programowo są tutaj tylko trzy wejścia turystów w ciągu dnia, a więc przy pracy ośmiogodzinnej można ten ruch zwiększyć o kolejne 5 wejść (62,5%),
- występuje duża sezonowość ruchu turystycznego, ponieważ od 68 do 72% odwiedzających przybywa tutaj w okresie od maja do sierpnia, tymczasem stała temperatura w podziemiach (+9°C) powinna sprzyjać wizytom całorocznym, stąd konieczne jest opracowanie atrakcyjnego i złożonego produktu turystycznego na wszystkie sezony,
- dzieci i młodzież stanowią zaledwie 18% ruchu turystycznego, należy więc poczynić działania marketingowe w kierunku rozwoju turystyki edukacyjnej,
- omawiana atrakcja jest praktycznie produktem lokalnym, gdyż 66,4% ruchu turystycznego generuje powiat chełmski i powiaty ościenne. Jest ona ewenementem na skalę krajową i europejską, tymczasem jest lokalnym samodzielnym produktem turystycznym. Należy więc uczynić z tej atrakcji jeden z ważnych elementów nie tylko regionalnego, ale markowego krajowego i złożonego produktu, który będzie promowany w skali europejskiej. Należy w tym celu zintegrować działania wszelkich organizacji mających wpływ na rozwój turystyki.

Bibliografia

Altkorn J., *Marketing w turystyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.

Bański J., *Obszar problemowy – koncepcje i kryteria identyfikacji*, Departament Programów Ponadregionalnych, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2011.

Bernacka R.E., *Funkcje turystyki kulturowej na obszarach wiejskich w kontekście psychologicznym*, w: red. B. Sawicki, J. Janicka, *Wielowymiarowe aspekty turystyki kulturowej*. Wyd. Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, Lublin 2011.

Brdulak J.J., *Zarządzanie wiedzą a proces innowacji produktu*. SGH w Warszawie, Warszawa 2005.

Domański R., *Geografia Ekonomiczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

Gołembski G., *Kompedium wiedzy o turystyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

Holloway J.Ch., Robinson Ch., *Marketing w turystyce*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1997.

Jędrzejczyk I., *Uwarunkowania ekonomiczne i społeczne działalności organizacji pozarządowych na rzecz rozwoju turystyki*, w: red. B. Sawicki, A. Nizioł, M. Obodyński, *Rola organizacji pozarządowych w rozwoju i promocji turystyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2012.

Kruczek Z., *Atrakcje turystyczne*, Proksenia, Kraków 2011.

Malkowski A., Malkowska A., *Rozwój społeczno-gospodarczy obszarów peryferyjnych na przykładzie wschodniego pogranicza Polski*, Europa Regionum t. XVI, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2013.

Marciszewska B., *Produkt turystyczny a ekonomia doświadczeń*, C.H. Beck, Warszawa 2010.

Meyer B., *Obsługa ruchu turystycznego*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

Mikuta B., Świątkowska M., *Organizacja usług turystycznych i hotelarskich*, SGGW 2008.

Oesterreich M., *Statystyczna analiza sezonowości ruchu turystycznego w wybranych województwach w latach 2004–2011*, Europa Regionum t. XVII, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2013.

Panasiuk A., *Jakość obsługi ruchu turystycznego*, w: red. B. Meyer, *Obsługa ruchu turystycznego*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

Pender L., Sharpley R., *Zarządzanie turystyką*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2008.

Piontek B., *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

Sawicki B., Harasimiuk M., *Rola obszarów chronionych w rozwoju edukacji, turystyki i gospodarki*, Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, Lublin 2014.

Sawicki B., Mazurek-Kusiak A.K., *Agroturystyka w teorii i praktyce*, Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, Lublin 2010.

Weidenfeld A., *Ikonicity and Flagsshipness of Tourist Attractions*. Annals of Tourism Research, 2010, Vol. 37. No. 3.

Worobjow L., Ertmańska K., *Marka kraju a marka produktu – wybrane zagadnienia*, Europa Regionum t. XVII, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2013.

Zaremba-Warnke S., *Marketing jako narzędzie realizacji ścieżek strategicznych ekonomii zrównoważonego rozwoju*, Annual Set The Environment Protection, 2013, Vol. 15, 2851.

Selected quantitative and qualitative features of tourist traffic in The Chalk Undergrounds of Chełm – The Labyrinth

Summary

This study presents results of research in selected quantitative and qualitative features of "The Chalk Undergrounds – The Labyrinth"

This work made use of already existing research results from the period of 2001–2013 and primary findings obtained through a diagnostic survey during the period of 2013–2014. The conducted analyses indicate that tourist traffic underwent systematic increase in the examined period, however not in direct proportion to its inherent potential.

It is actually a local product functioning as a single local tourist attraction, whereas it should be part of a renowned domestic product with a European scale of promotion.

This, however, requires an application of innovative approach and appropriate management of knowledge in the process of branding.

Translated by: *Grzegorz Knyś*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-06

DANUTA KOŁODZIEJCZYK
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowy Instytut Badawczy

Instytucjonalny wymiar procesu zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich

Wprowadzenie

W ostatnich latach zrównoważony rozwój jako koncepcja rozwoju przestrzeni wzbudza szerokie zainteresowanie. Opiera się on na założeniu, że kwestii środowiska przyrodniczego nie należy oddzielać od zjawisk ekonomicznych i społecznych. Założenia te powstały wraz ze wzrostem zainteresowania społeczeństwa narastającymi zagrożeniami występującymi w środowisku przyrodniczym powstałymi w wyniku podejmowanych działań w sferze ekonomicznej i społecznej. Chodziło o poszukiwanie rozwiązań, które by zapobiegały tym niekorzystnym zjawiskom w środowisku przyrodniczym. Do chwili obecnej pojęcie zrównoważonego rozwoju nie zostało precyzyjnie zdefiniowane i jest różnie definiowane, m.in. przez Poskrobkę (1997), Borysa (2001, 2002), Kozłowskiego (1997), Dalego (2002). W rozważanych koncepcjach leży wspólna idea – systemowe ujmowanie zjawisk społecznych, gospodarczych i środowiskowych oraz przedstawienie zachodzących między nimi relacji.

W Unii Europejskiej (również w Polsce) zasady zrównoważonego rozwoju we wszystkich dziedzinach życia gospodarczego, społecznego i ekologicznego obowiązują od momentu przyjęcia Agendy 21, tj. początku lat 90. XX wieku. Znalazło to odzwierciedlenie w wielu ważnych dokumentach politycznych i strategicznych Unii. Idee zrównoważonego rozwoju coraz częściej uważa się również za koncepcję rozwoju obszarów wiejskich, ponieważ przyjęte w niej

zasady prowadzą do racjonalnego gospodarowania przestrzenią wiejską, dając tym samym większe możliwości poprawy jakości życia obecnym i przyszłym mieszkańcom tych obszarów. Nowy paradygmat rozwoju obszarów wiejskich przejawia się również we wzroście znaczenia czynników endogenicznych oraz roli powiązań między nimi. Nie ulega wątpliwości, że skuteczność podejmowanych działań w zakresie zrównoważonego rozwoju w dużym stopniu zależy od sprawnego systemu instytucjonalnego od szczebla unijnego po szczebel lokalny.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie specyfiki systemu instytucjonalnego wpływającego na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich, a także próba nakreślenia struktury instytucjonalnej w kontekście tego rozwoju. Przedstawiona została hipoteza, że w strukturach instytucjonalnych sektor publiczny wyrażony przez administrację samorządową jest ważnym promotorem rozwoju zrównoważonego, jednak przestrzeń geograficzna różnicuje jego wpływ.

Weryfikację i kwantyfikację przyjętego problemu badawczego oparto na wielowymiarowej analizie badanych zjawisk, wykorzystując w tym celu badania empiryczne gmin oraz materiał statystyczny z Banku Danych Lokalnych GUS. W oparciu o materiał statystyczny GUS określono poziom zrównoważonego rozwoju wszystkich gmin w Polsce[1], a następnie wybrano do badań empirycznych 49 gmin z trzech podregionów bialskiego, puławskiego i włocławskie – o różnym poziomie zrównoważenia. Najwyższy poziom zrównoważenia reprezentowały gminy z podregionu bialskiego, najmniej korzystną sytuację miały gminy z podregionu puławskiego.

Badania ankietowe prowadzone były w urzędach gmin w 2014 r. pod kierunkiem dr hab. Danuty Kołodziejczyk w ramach Programu Wieloletniego 2011–2014. Miały one na celu przedstawienie działań gmin na rzecz wdrażania zrównoważonego rozwoju.

1. Podejście instytucjonalne do koncepcji zrównoważonego rozwoju

Z rozważań na temat koncepcji zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich wynika, że określenie podstaw tego rozwoju wymaga identyfikacji oraz analizy istotnych elementów kształtujących rozwój obszarów wiejskich. Rozwój

[1] Poziom zrównoważonego rozwoju gmin został obliczony w oparciu o relacje między trzema poziomami rozwoju: gospodarczym, społecznym i środowiskowym, który został określony jako zestaw odpowiednich wskaźników. Do obliczenia syntetycznego wskaźnika poziomu rozwoju gospodarczego, społecznego i środowiskowego wykorzystano miarę rozwoju Z. Hellwiga – szerzej patrz Raport nr 104, s. 2–28, IERiGŻ PIB, Warszawa 2014.

ten rozpatrywany jako wspólny wynik kilku wymiarów. W badaniach najczęściej rozważany jest trójaspektowy (społeczny, gospodarczy i środowiskowy) wymiar zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, ale można też spotkać się z szerszym ujęciem tej koncepcji, m.in u Adamowicz, Dresler (2006), Wilkin (2003). Istota tkwi w ustaleniu zakresu tych wymiarów. Niezależnie od różnego definiowania zrównoważonego rozwoju na potrzeby niniejszego opracowania przyjęto, że istotę zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich można zdefiniować jako rozwój społeczno-gospodarczy zharmonizowany z rozwojem środowiska. W tym ujęciu, jak pisze Fiedor (2002), zharmonizowany oznacza zapewnienie w procesie wzrostu realizacji celów ekonomicznych i społecznych przy zachowaniu wysokiej jakości środowiska i dostępności jego zasobów z uwzględnieniem wymiaru czasowego i przestrzennego.

Badania prowadzone w IERiGŻ PIB (Raport nr 104/2014) wskazują, że tylko 20% gmin w Polsce w 2012 r. zbliżało się do zrównoważonego rozwoju. W pewnym stopniu potwierdzają one stwierdzenia Hirschmana (1958), że zrównoważony to stan w praktyce niemożliwy do osiągnięcia. Stwierdził on, że dysproporcje w rozwoju regionalnym dokonują się w wyniku koncentracji wzrostu gospodarczego w tzw. geograficznych centrach, które stanowią początek tego procesu. Nie ulega wątpliwości, że rozwój gospodarczy może stać się szansą zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, opartego na wzajemnych oddziaływaniach wzrostu zatrudnienia – zwiększenia dochodów mieszkańców – podniesienia popytu konsumpcyjnego – rozwoju usług publicznych (wzmocnienie potencjału społeczno-ekonomicznego układu lokalnego).

O zrównoważonym rozwoju decydują więc dwie grupy czynników. Z jednej strony istniejące zasoby (endogeniczne), z drugiej strony efektywne ich wykorzystanie – co jest zasługą istniejących instytucji. Nowa ekonomia instytucjonalna określa instytucje jako trwałe, prawne, organizacyjne i zwyczajowe uwarunkowania dla powtarzanych ludzkich zachowań i międzyludzkich interakcji (North 1995). Całość instytucji w danym kraju stanowi jego system instytucjonalny, który pozwala na przedstawienie oczekiwań i dążeń wszystkich grup biorących udział w procesie rozwoju obszarów wiejskich. W przypadku obszarów wiejskich ważną rolę odgrywa sprawny system instytucjonalny od szczebla unijnego po szczebel lokalny, który można rozważać w aspekcie instytucji/organizacji funkcjonujących na danym obszarze oraz w aspekcie instytucjonalizacji, która warunkuje działania tych instytucji/organizacji poprzez określenie zasad ich funkcjonowania.

Integracja Polski z Unią Europejską przyniosła duże zmiany w systemie instytucjonalnym działającym na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Głównym czynnikiem tych zmian było dostosowanie się polskiego prawodawstwa do regulacji prawnych obowiązujących w UE, utworzenie nowej struktury instytucjonalnej, wzrost znaczenia instytucji publicznych oraz poszerzenie uprawnień jednostek władz publicznej niższego stopnia. Wynikało to przede wszystkim z utrzymania się dużych różnic między obszarami w zakresie możliwości wdrażania koncepcji tego rozwoju. Ważne znaczenie ma też zintegrowane podejście instytucjonalne oraz odpowiednie mechanizmy wdrażania tej koncepcji na poziomie wspólnotowym, krajowym, regionalnym, jak i lokalnym. Dlatego też stworzono ramy strategiczne wobec wszystkich funduszy w celu wsparcia zrównoważonego rozwoju regionalnego nakreślonego w skali całej Unii Europejskiej *Europa 2020 – strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*. Wyznaczone przez instytucje unijne cele rozwoju obszarów wiejskich zostały włączone do krajowych planów strategicznych państw członkowskich. Plany te muszą być zatwierdzone przez Komisję Europejską zanim państwo przedłoży swoje szczegółowe programy rozwoju obszarów wiejskich.

Analizując ostatnie programy rozwoju obszarów wiejskich z uwzględnieniem koncepcji zrównoważonego rozwoju przedstawione przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW)[2] i Ministerstwo Rozwoju Regionalnego (MRR)[3] można zauważyć, że nastąpiło skoordynowanie wielu działań w odniesieniu do trzech aspektów rozwoju tych obszarów. Zastosowane podejście może wzmocnić instrumenty wspierające działania na rzecz rozwoju obszarów wiejskich i umocnić mechanizmy koordynacyjne między MRiRW i MRR (obecnie Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju – MIiR).

W systemie instytucjonalnym UE w kontekście zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich najważniejszą rolę odgrywa Komisja Europejska. Pełni ona rolę koordynacyjno-zarządzającą funduszami unijnymi, a także monitoruje ich praktyczną realizację przez państwa członkowskie. Jako najważniejsze instytucje decyzyjne szczebla krajowego należy wymienić MRiRW, które odpowiada za realizację polityki rządu na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów wiej-

[2] Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa przyjęta przez Radę Ministrów 25 kwietnia 2012 r.

[3] Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010–2020: Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie, przyjęta przez Radę Ministrów 13 lipca 2010 r.

skich oraz MRR pełniące koordynującą rolę w zakresie realizacji celów polityki zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Oba ministerstwa współpracują ze sobą oraz z szeregiem instytucji z uwzględnieniem zasady subsydiarności. Działalność MRiRW we wdrażaniu zrównoważonego rozwoju wspiera przede wszystkim Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich (KSOW), Ośrodek Doradztwa Rolniczego (ODR) czy Krajowa Izba Rolnicza (KIR).

Pełnią one funkcję doradczo-informacyjną, a poprzez swoje oddziały w terenie przyczyniają się do koordynowania wszelkich inicjatyw na rzecz wspierania i upowszechniania idei zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich.

Aktywizowanie podmiotów gospodarczych zaangażowanych w ten rozwój oraz tworzenie korzystnych warunków zrównoważonego rozwoju polskiej gospodarki ma również Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, a podległe jej organizacje: Krajowy System Usług dla Małych i Średnich Przedsiębiorstw i Krajową Sieć Innowacji oraz terenowe oddziały stymulują i kreują postawy przedsiębiorczości na obszarach wiejskich.

Decyzje dotyczące zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich podejmowane na poziomie europejskim i krajowym wdrażane są przede wszystkim przez władze samorządowe na poziomie regionalnym i lokalnym w oparciu o ustawy o samorządzie województwa z dnia 5 czerwca 1998 r. (Dz.U. Nr 91, poz. 576 z późniejszymi zmianami), ustawy o samorządzie powiatowym z dnia 5 czerwca 1998 r. (Dz.U. Nr 91, poz. 578 z późniejszymi zmianami) oraz ustawy o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r. (Dz.U. Nr 16 poz.95 z późniejszymi zmianami). Z powyższych aktów prawnych wynika przede wszystkim, że rozdział zadań pomiędzy województwo, powiat i gminę – w poszczególnych dziedzinach rozwoju obszarów wiejskich w kierunku zrównoważenia – wynika przede wszystkim z ich przestrzennego zasięgu oddziaływania. Najważniejszą rolę w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich na etapie zarówno programowania, jak i realizacji odgrywa samorząd gminny – jako organizator, finansista, doradca i koordynator rozwoju.

2. Działalność samorządu gminnego w procesie zrównoważonego rozwoju

W związku z tym, że zrównoważony rozwój ma swój wymiar lokalny, istotne jest zwrócenie uwagi na samorząd gminy – jako główny podmiot tworzący uwarunkowania do tego rozwoju. Władze lokalne, kreując warunki do rozwoju zrównoważonego, powinny dostrzec przede wszystkim:

- zasady zrównoważonego rozwoju, tj. efektywne oraz celowe wykorzystanie endogenicznych czynników rozwoju;
- specyfikę posiadanych zasobów, przy określeniu strategicznych celów;
- możliwość zapewnienia przez prowadzoną działalność efektywnej ochrony środowiska przyrodniczego i minimalizowania negatywnego wpływu prowadzonej działalności na środowisko przyrodnicze. W tym kontekście środowisko traktowane jest jako swego rodzaju zasób mający określoną wartość i warunkujący rozwój społeczno-gospodarczy gminy, czyli zachowanie przyrodniczych podstaw rozwoju gospodarki i społeczności;
- mentalne i instytucjonalne bariery wdrażania koncepcji zrównoważonego rozwoju; za jej wdrażanie odpowiedzialne są również podmioty gospodarcze działające na danym obszarze oraz społeczność lokalna.

Z rozważań nad zrównoważonym rozwojem wynika, że jest on strategią, która określa kierunki działań i ograniczenia co do eksploratorskiego podejścia do lokalnych zasobów środowiska. To lokalne władze są najlepiej zorientowane w uwarunkowaniach ekonomicznych, ekologicznych i społecznych danego obszaru. Podstawowym zadaniem władz samorządowych jest więc podejmowanie takich działań, które nakierowane są na aktywowanie endogennego potencjału społecznego po to, by stworzyć lokalny klimat do rozwoju zrównoważonego.

Wdrożenie i utrzymywanie zrównoważonego rozwoju przez samorządy wymaga stworzenia odpowiedniej jakości infrastruktury związanej z otoczeniem instytucjonalnym. Polityka inwestycyjna w zakresie infrastruktury stanowi domenę działalności władz lokalnych. Niestety ze względu na wysokie koszty inwestycji infrastrukturalnej nie każda gmina może sfinansować wydatki z własnych dochodów. Powoduje to, że niedoinwestowanie w zakresie infrastruktury odpowiednio do zgłaszanych potrzeb rośnie i staje się barierą we wdrażaniu koncepcji zrównoważonego rozwoju. W tej sytuacji pomoc państwa i szukanie środków pozabudżetowych na rozwój infrastruktury na obszarach wiejskich warunkuje rozwój zrównoważony. Władze lokalne mają większą możliwość korzystania ze środków zewnętrznych na rozwój infrastruktury, dostępnych wyłącznie dla samorządów. Są to głównie środki unijne pozyskane w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich, Regionalnego Programu Operacyjnego czy Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki. W latach 2006–2012 stanowiły one w dochodach ogólnych gmin w kraju od 0,2% w gminie Nieszawa woj. kujaw-

sko-pomorskie do 42,7% w gminie Uniejów woj. łódzkie, średnio w kraju około 4,5% dochodów ogólnych wszystkich gmin w Polsce[4].

Znacznie większą zależność wpływu środków unijnych na poziom rozwoju infrastruktury zauważono w przypadku infrastruktury technicznej (r = 0,65) niż społecznej (r = 0,54)[5]. Wynika to z tego, że infrastruktura techniczna bardziej niż społeczna wpływa na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego gmin. Ta druga jednak, oddziałując na warunki życia i pracy ludzi, stymuluje wiele pośrednich zmian gospodarczych i przyczynia się do trwałego rozwoju układów lokalnych, tworząc znaczną liczbę miejsc pracy dla społeczności. Oznacza to, że rozwój społeczno-gospodarczy stwarza materialne podstawy rozwoju infrastruktury społecznej, natomiast rozwój infrastruktury społecznej – poprzez wzrost poziomu efektywności kapitału ludzkiego i popytu na usługi społeczne – przyśpiesza rozwój społeczno-gospodarczy.

W świetle powyższych rozważań działania gmin w zakresie rozwoju infrastruktury stanowią poważne wyzwanie rozwoju zrównoważonego, zwłaszcza w kontekście poprawy jakości życia mieszkańców. Analizując materiał empiryczny z 49 gmin, dokonano hierarchizacji działań władz samorządowych mających znaczenie w stymulowaniu rozwoju infrastruktury jako głównego czynnika rozwoju zrównoważonego. Są to:

1. Utrzymanie wydatków inwestycyjnych na poziomie około 20% wydatków ogólnych, w ostatnich latach średnio w kraju około 21%. Najwyższe wydatki inwestycyjne miały gminy z podregionu bialskiego, średnio około 25% wydatków ogólnych.
2. Pozyskiwanie zewnętrznych środków finansowych na rocznym poziomie około 8% dochodu gminy, w ostatnich latach średnio w kraju około 4,5% i prowadzenie elastycznej polityki w zakresie podatków lokalnych. Najwięcej środków unijnych na rozwój infrastruktury pozyskiwały gminy z podregionu bialskiego, stanowiły one około 10,7%, analogiczne wartości z podregionu puławskiego 7,4% i włocławskiego 6,7%.

[4] Badania wykazały (Raport nr 104 IERiGZ PIB), że gminy o wyższym poziomie zrównoważonego rozwoju są bardziej skuteczne w pozyskiwaniu środków unijnych, o czym świadczy niewielka dodatnia (ale istotna) korelacja między tymi środkami w budżecie gminy a poziomem jej zrównoważonego rozwoju.

[5] Poziom rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej został określony dla roku 2012 w oparciu o miarę rozwoju Z. Hellwiga. Do określenia infrastruktury technicznej wykorzystano zmienne z zakresu sieci wodociągowej, kanalizacyjnej, gazowej oraz dróg gminnych, infrastruktury społecznej, zmienne, szkolnictwa podstawowego i gimnazjalnego, placówek przedszkolnych, opieki zdrowotnej i kultury.

3. Pozyskiwanie kredytów na rozwój infrastruktury – obecnie zgodnie z indywidualnym wskaźnikiem zadłużenia (IWZ). Badania wykazały, że 63% badanych gmin ma zaciągnięty kredyt inwestycyjny.
4. Uchwalenie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego sprzyjającego inwestowaniu. 48% badanych gmin ma taki plan zagospodarowania przestrzeni – ze wskazaniem terenów inwestycyjnych. Znacznie wyższy odsetek gmin, które miały plan zagospodarowania przestrzennego, był w podregionie puławskim.
5. Współpraca między samorządami terytorialnymi przy realizacji przedsięwzięć infrastrukturalnych. Taką współpracę prowadzą zaledwie 3 gminy.
6. Wykonywanie zadań samorządu na podstawie ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym. Podobnie jak w skali kraju, taką formę działalności zaakceptowało niewiele gmin – zaledwie trzy.

Z powyższej hierarchizacji działań wynika, że na pierwszy plan wysuwają się działania związane z sytuacją ekonomiczną gmin, pozostawiając w cieniu inne. Niestety brak jest podejmowania działań usprawniających funkcjonowanie gminy, które mogłyby przyczynić się do efektywnego wykorzystania nagromadzonego majątku w infrastrukturze.

W związku z pojawieniem się nowych uwarunkowań społeczno-gospodarczych, samorząd gminny zgodnie z zapisami ustawy o samorządzie gminnym powinien dostosować plany rozwojowe do aktualnej sytuacji w kraju. Posiadanie jej ma więc istotne znaczenie dla skutecznego rozwoju gminy. Ważną cechą działań na rzecz lokalnego rozwoju jest budowanie programów w sposób partycypacyjny, bazujący na lokalnych pomysłach znajdujących wsparcie wśród lokalnej społeczności. Dzięki takiemu podejściu tworzy się sieć instytucji i grup nieformalnych wspierających rozwój lokalny i zacieśnia się współpraca pomiędzy różnymi instytucjami, a społecznością. Jedynie zintegrowane grupy formalne i nieformalne mogą wspólnie planować i osiągać zamierzone cele. Aby taka zintegrowana społeczność powstała, lokalna władza powinna położyć duży nacisk na organizowanie systemu wsparcia instytucjonalnego, szczególnie na rzecz wdrażania koncepcji zrównoważonego rozwoju.

W każdej gminie powinien powstać również lokalny program działań na rzecz zrównoważonego rozwoju, tzw. lokalna Agenda 21. Niestety, realizacja założeń Agendy 21 podpisanej przez Polskę w 1995 r. nie przebiega pomyślnie. Wśród 49 badanych gmin 80% ma aktualną strategię rozwoju, ale żadna gmina nie posiada programu Agenda 21. Ważne jest, by poszczególne gminy starały się

znaleźć odpowiednie siły napędowe w poszczególnych obszarach działań, które muszą być dostosowane do uwarunkowań i możliwości. Dlatego główne kierunki rozważań nad zrównoważonym rozwojem powinny koncentrować się na tym, w jaki sposób można pobudzić rozwój w poszczególnych aspektach czy też niwelować nierównowagi i niekorzystne tendencje w tych obszarach.

Podsumowanie

Podstawowym celem opracowania było pokazanie instytucjonalnego wymiaru procesu zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Instytucja ma szerokie znaczenie nie tylko w kontekście struktur instytucjonalnych, ale także w odniesieniu do dóbr i usług, na które wpływ mają te struktury instytucjonalne (mechanizmy ich funkcjonowania). Przedstawione w opracowaniu wyniki badań potwierdzają przyjętą hipotezę, że proces zrównoważonego rozwoju zależy przede wszystkim od zdolności instytucjonalnej administracji publicznej do zarządzania rozwojem. Dlatego istotną rolą sektora publicznego jako głównego koordynatora zrównoważonego rozwoju jest tworzenie struktur instytucjonalnych w postaci partnerstwa z sektorem prywatnym i sektorem społecznym. Bez partnerstwa międzysektorowego nie można wdrażać zrównoważonego rozwoju. Badania ankietowe samorządów lokalnych w trzech podregionach prowadzone pod kątem współpracy na rzecz wdrażania koncepcji zrównoważonego rozwoju pokazały, że wysiłki w tym kierunku są niewielkie.

Bibliografia

Borys T., W *stronę zrównoważonego rozwoju polskich gmin i powiatów*, w: *Zarządzanie zrównoważonym rozwojem. Agenda 21 w Polsce – 10 lat po Rio*, red. T. Borys, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2003.

Daly H., *Sustainable growth: an impossibility theorem*, w: *Valuing the earth economics, ecology, ethics*, MIT Press, Cambridge MA 1993.

Fiedor B., *Teoria trwałego rozwoju (ekorozwoju) jako krytyka neoklasycznej ekonomii środowiska i wzrostu gospodarczego*, w: *Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych*, red. B. Fiedor, C.H. Beck, Warszawa 2002.

Hirschman A., *Strategy of economic development*, Yale UP 1958.

Instytucjonalne uwarunkowania rozwoju infrastruktury jako głównego czynnika zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, red. D. Kołodziejczyk, M. Gospodarowicz, Raport nr 104, Program Wieloletni 2011–2014, IERiGŻ PIB, Warszawa 2014.

Kozłowski S., *W drodze do ekorozwoju*,Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.

Ocena oddziaływania na środowisko w zarządzaniu zrównoważonym rozwojem, red. P. Mickiewicz, M. Nowak, M. Kiełsznia, S. Gawłowski, Studia i Monografie nr 34, Łódź–Warszawa 2012.

North D., *New Institutional Economics and Development*, w: *Reinventing the Commons, The Book of Abstracts, The International Association for the Study of Common Property*, Norway 1995.

Poskrobko B., *Paradygmat zrównoważonego rozwoju jako wiodący kanon w badaniu nowych obszarów ekonomii*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko 3 (46), Białystok 2013.

Rogall H., *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Teoria i praktyka,* Zysk i S-ka, Poznań 2010.

Słodowa-Hełpa M., *Rozwój zintegrowany, warunki, wymiary, wyzwania,* CeDeWu, Warszawa 2013.

Stanny M., Czarnecki A., *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich Zielonych Płuc Polski. Próba analizy empirycznej*, IRWiR PAN, Warszawa 2011.

Zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy jednostek samorządu terytorialnego, red. E. Sobczak, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2014.

Institutional dimension of the process of sustainable development of rural areas in Poland

Summary

This paper presents the institutional conditions for sustainable development of rural areas in Poland. Institutional structures are systemic and dynamic, and by interacting with the socio-economic processes in rural areas they strengthen or weaken the process of their sustainable development. It has been found that within the public sector institutional structures represented by the local administration are an important promoter of sustainable development in rural areas. This paper also presents the main activities of this sector as an organizing, financing, advising and coordinating entity of sustainable development in rural areas. Finally, it outlines the institutional structure supporting the discussed development.

Translated by: *Danuta Kołodziejczyk*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-07

BARTOSZ MICKIEWICZ
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

Rola i znaczenie rozwoju agroturystyki dla funkcjonowania regionu w wybranych krajach Unii Europejskiej

Wprowadzenie

Zmiany strukturalne w rolnictwie odbijają się znacząco na sytuacji obszarów wiejskich w całej Europie. Tworzenie możliwości alternatywnego zarobkowania na wsi oraz przeciwdziałanie ekonomicznej słabości obszarów wiejskich stają się coraz bardziej istotne. Jedną z możliwości ochrony i poprawy sytuacji ekonomicznej wielu rodzin i gospodarstw jest oferowanie usług w ramach szeroko rozumianej turystyki wiejskiej (Kmita 1999).

Agroturystyka to turystyczna działalność traktowana w państwach Unii Europejskiej jako dziedzina rolnictwa. Rozwój agroturystyki w ostatnich latach staje się bardzo znaczny, co stwarza potrzebę zajęcia się tą problematyką, zarówno z punktu widzenia potrzeb praktyki gospodarczej, jak i wypracowania naukowych narzędzi jej analizy.

Obecnie we wszystkich częściach Europy obserwuje się gwałtowny rozwój turystyki wiejskiej wraz z szerokim zakresem oferowanych usług i atrakcji, w tym aktywnego wypoczynku. Należy podkreślić, że poprzez rozwój turystyki istnieje realna szansa na:

- poprawę warunków i kultury życia ludności wiejskiej,
- wykorzystanie istniejących rezerw mieszkaniowych,
- zasobu siły roboczej oraz zachowanie dóbr kultury i walorów przyrodniczo-krajoznawczych,
- stymulowanie bezpośredniego zbytu surowców i produktów rolnych,

– wzmacnianie więzi społeczności wiejskiej poprzez dbałość o zachowanie tradycji, o poprawę stanu środowiska i infrastruktury w miejscu zamieszkania.

Wiejska Baza Noclegowa w Europie przybiera różne formy. Podstawową formę zakwaterowania stanowią pokoje gościnne oferujące gościom jako minimum nocleg i śniadanie (B&B – *Bed and Breakfast*). Drugi rodzaj zakwaterowania, zdobywający coraz większe uznanie gości, to kompleksy mieszkalne określane na kontynencie Europejskim mianem mieszkań wakacyjnych, zaś na Wyspach Brytyjskich i w Irlandii jako kwatery z samodzielnym wyżywieniem (*Self-catering*). Niższy standard zakwaterowania proponują kwatery grupowe, przeznaczone dla grup młodzieżowych i turystyki aktywnej – odpowiedniki naszych schronisk młodzieżowych czy turystycznych.

W Wielkiej Brytanii rolnicy prowadzą na przykład „stodoły wiejskie" – proste schroniska z łóżkami polowymi i zapleczem sanitarnym. W Niemczech, obory w gospodarstwach, w których zrezygnowano z hodowli, wykorzystywane są jako „hotele na sianie". Nie ma w nich łóżek, a turyści przyjeżdżają z własnymi śpiworami i śpią po prostu na sianie. Takie obiekty mają swą, choć niezbyt jeszcze liczną, grupę klientów. Powszechne w krajobrazie europejskiej wsi są wiejskie pensjonaty i hotele.

Zakwaterowanie jest podstawowym miejscem kontaktu gości z gospodarzami, dlatego jego standard odgrywa ogromną rolę w ogólnym wrażeniu o jakości wakacji. Turyści odwiedzający wiejskie kwatery preferują tradycyjne zagrody, prostotę i typowy dla okolicy styl urządzenia wnętrz, przy równoczesnym wysokim standardzie w zakresie higieny i urządzeń sanitarnych. Coraz większą wagę przykłada się także do jakości, obsługi i zakresu oferowanych usług. Europejskie systemy oceny jakości, poza kontrolą standardu wyposażenia technicznego obiektów, kładą nacisk na elementy oferty decydujące o wiejskim charakterze (np. położenie i architektura obiektu, obecność zwierząt gospodarskich, zagospodarowanie otoczenia, czynne rolnictwo itp). Tendencją ostatnich lat jest uwzględnianie zakresu i jakości usług prowadzonych w obiekcie jako czynnika wpływającego na ocenę.

Celem artykułu jest przedstawienie możliwości i potencjału rozwojowego agroturystyki w wybranych krajach UE, które dysponują dużym potencjałem w tym zakresie i mogą stanowić wzór do przyjmowania określonych standardów i kierunków rozwoju tej formy działalności na wsi. W artykule wykorzystano materiały wewnętrzne Unii Europejskiej oraz dokumenty z Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

1. Wyniki badań

Agroturystyka jako forma wypoczynku i urozmaicenie jej funkcji na obszarach wiejskich występuje niemal we wszystkich rozwiniętych krajach świata. Przybiera ona różne formy w zależności od doświadczeń, uwarunkowań przyrodniczych, stanu rozwoju turystyki itp. Lata 90 XX w. były okresem intensywnego rozwoju na świecie, a szczególnie w Europie (Austria, Anglia, Francja, Wielka Brytania, Włochy). W Europie najwięcej obiektów agroturystycznych występuje w 5 krajach: Austrii, Niemczech, Wielkiej Brytanii, Francji i Irlandii. W krajach tych agroturystyka stanowi dobrze zorganizowaną działalność i jest kontrolowana przez państwo (Marcinkiewicz 2013).

Rysunek. 1. Liczba gospodarstw rolnych prowadzących działalność w zakresie turystyki (2010)
Powyżej 5000 gospodarstw:
1.Włochy (19 300), 2. Francja (12 150), 3. Wielka Brytania (10 760),
4. Austria (9 850), 5. Niemcy (9 280), 6. Polska (8 220).
Źródło: Eurostat 2014 w: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home.

2. Włochy

Niezwykle ważną dziedziną gospodarki włoskiej jest turystyka, która ma znakomite możliwości rozwoju dzięki niewątpliwym walorom krajobrazu, bardzo długiemu wybrzeżu oraz niebywałemu nagromadzeniu zabytków z różnych epok. Prawie 30 lat minęło od czasu, kiedy ogólnokrajowe prawo ramowe we Włoszech zde-

finiowało agroturystykę jako działalność turystyczną oferowaną przez gospodarstwa rolne. Wcześniej termin „agroturismo" znaczył ewentualną pracę na wsi w zamian za możliwość gościny, był to sposób na wakacje dla miłośników taniego wypoczynku. Zjawisko wypoczynku na wsi powstało zupełnie spontanicznie, zapoczątkowane przez kilku rolników, którzy rozpoczęli wynajem pokoi, tworząc „casa dei nonni", czyli „dom dziadków na wsi". Rolnicy rozpoczęli działalność agroturystyczną głównie ze względu na możliwość zwiększenia zysku i zatrudnienia rodziny. Stworzone zostały w ten sposób nowe miejsca pracy. Dla mieszkańców wsi motywacją do uruchomienia tego dodatkowego źródła dochodów była sytuacja socjalno-ekonomiczna wsi, która wymagała pobudzenia zarówno ekonomicznego, ponieważ wielu ludzi w tym okresie opuszczało wieś, przenosząc się do pracy w sektorze przemysłu, bądź do miast, jak również względy socjalne, gdyż generacja urodzonych i wychowanych w mieście młodych ludzi nie znała natury i prawdziwych, czyli tradycyjnych i naturalnych produktów żywnościowych oraz nie utrzymywała kontaktów rodzinnych z wsią. Obecnie agroturystyka jest fenomenem na skalę nie tylko Włoch, ale i poza ich granicami. Od lat Włochy znajdują się na 3–4 miejscu pod względem liczby przyjeżdżających turystów zagranicznych, jak i wpływów, które sięgają 2% PKB. W 2013 roku liczba osób odwiedzających Włochy przekroczyła 40 milionów, zaś dochody z turystyki zagranicznej wyniosły około 35 miliardów dolarów USA. Na potrzeby obsługi ruchu turystycznego zbudowano ogromną ilość obiektów noclegowych, restauracji i barów, a coroczne wydatki promocyjne i reklamowe wynoszą ponad 230 milionów euro. Do roku 1973 nie istniało konkretne prawo mające na celu uporządkowanie przepisów dotyczących tworzenia ofert agroturystycznych. Prawo zostało w pełni przyjęte przez wszystkie regiony na początku lat 90 XX w. Pojawienie się prawa miało ogromne znaczenie, ponieważ po raz pierwszy dawało rolnictwu możliwość sprzedaży nie tylko produktów „ziemi", ale także usług „terytorium": nocleg w kwaterach lub kempingach na terenie gospodarstw, prowadzenie działalności kulturalnych, sportowych i rekreacyjnych. Określało ono także przynależność agroturystyki bezpośrednio do sektora rolnego, odpowiedzialnego w głównej mierze za ustanawianie reguł oraz promocji tego rodzaju turystyki. Prawo to podnosiło znaczenie rolnictwa i organizacji rolniczych oraz gwarantowało gościom esencję wypoczynku na wsi. Włochy różnią się tym od innych państw europejskich, że jako jedyne posiadają przepisy ustalające działalność agroturystyczną jako działalność autonomiczną. Nie oznacza to jednak określenia dokładnych norm i przepisów, które powstają na skutek doświadczeń i sugestii rolników oraz profesjonalistów, stymulując ich rozwój w zakresie sektora agroturystycz-

nego, będącego niejako wynikiem rozwoju lokalnego. Zatem według prawa cechą charakterystyczną agroturystyki jest respektowanie w pierwszej kolejności działalności rolnej i przeznaczonego czasu na uprawę oraz hodowlę. Taka sytuacja może prowadzić do zmian w funkcjonowaniu gospodarstwa jako agroturystycznego, a co za tym idzie, problemu zachowania jego statusu, przy nierozwijaniu obszaru usług, bądź też rozwijaniu ich, lecz tym samym rezygnowaniu z dotychczasowego statusu gospodarstwa rolnego na rzecz przedsiębiorstwa komercyjnego. Zmiany w rolnictwie, które nastąpiły w latach 80. XX wieku spowodowały konieczność zainteresowania się gospodarstw rolnych tym sposobem dodatkowego zarobku, w tym także rozwój usług proponowanych przez ich właścicieli. W rezultacie nastąpiła specjalizacja sektora rolnego, co spowodowało powstanie wielu różnorodnych ofert wypoczynku na wsi. Dzisiejsza agroturystyka nie jest już tylko prostą ofertą, obejmującą wyżywienie i nocleg, ale stanowi ich mozaikę w oparciu o inne oferty rekreacyjne i kulturalne. Gospodarstwo rolne rozwijało się dwoma różnymi sposobami, w obliczu spotkania z konsumentem końcowym poprzez inną działalność na rzecz podnoszenia wartości zasobów terenu, na którym się znajduje.

3. Francja

Najstarszą organizacją kwaterodawców wiejskich w Europie jest francuska Federacja Gites de France (Krajowa Federacja Stowarzyszeń Wiejskich Kwater i Pokoi Gościnnych oraz Zielonej Turystyki), działająca od 1955 roku. Organizacja jest silnie rozbudowana i działa poprzez sieć biur okręgowych mających swe siedziby we wszystkich 97 francuskich prowincjach.

Podlegające organizacji kwatery wiejskie mogą być prowadzone przez rolników (także rencistów), robotników rolnych oraz innych mieszkańców wsi. Mogą także należeć do gmin lub innych instytucji lokalnych. Poza kontrolą jakości i promocją ofert biura okręgowe Gites de France pośredniczą także w rezerwacji i sprzedaży miejsc noclegowych oraz wspierają swoich członków poprzez udzielanie kredytów, a nawet subwencji na rozszerzenie lub modernizację działalności.

Świadectwem sprawdzonej jakości kwater wiejskich są kłosy. Kwatera może otrzymać 1–5 kłosów, im więcej, tym wyższa jakość (www.gites-de-france.fr 2012).

Rodzaje zakwaterowania podlegające kategoryzacji:

– samodzielne jednostki mieszkalne,
– B&B,
– kwatera grupowa na krótki pobyt,

– kwatera grupowa wakacyjna,
– kamping na farmie.

Celem Gites de France jest:

– wspieranie rozwoju turystyki w środowisku wiejskim w aspekcie ekonomicznym, społecznym i kulturalnym,
– wspomaganie w sposób pośredni i bezpośredni tworzenia, przystosowania, utrzymania i rozwijania wiejskich pomieszczeń mieszkalnych z zamiarem wykorzystania ich do celów turystycznych i wypoczynkowych.

Federacja działa w porozumieniu z innymi organizacjami w zakresie tworzenia struktur zielonej turystyki. Organizuje promocję produktów i usług bezpośrednio lub pośrednio związanych z turystyką w środowisku wiejskim. Dla zrealizowania swych celów Federacja podejmuje następujące działania:

– tworzy i egzekwuje Kartę Kwalifikacyjną Kwater Wiejskich Urządzeń Turystyki Wiejskiej. Karta ta określa jakość świadczonych usług i pozwala właścicielom-członkom korzystać ze swojego znaku firmowego. Karta Kwalifikacyjna po wszelkich modyfikacjach zostaje zatwierdzona przez Radę Administracyjną i Zgromadzenie Ogólne Federacji,
– koordynuje w skali kraju i w regionach (jeśli zachodzi taka potrzeba) działalności stowarzyszeń regionalnych lub regionalnych biur reprezentujących Federację,
– reprezentuje ruch turystyki wiejskiej wobec organów administracji państwowej i regionalnych organizacji społecznych, jak też wobec innych organizacji turystycznych, przedsiębiorstw i organizacji rolniczych, tak w skali kraju, jak w regionach,
– podejmuje działania mające na celu rozwój i promocję, koordynuje działania prowadzone przez ośrodki regionalne (departamentalne) i podejmuje wszystkie niezbędne poczynania zmierzające do uzyskania efektów społecznie użytecznych,
– nadzoruje używanie i zwalcza nadużywanie swojego znaku firmowego, nazwy i innych oznaczeń, które wskazują na przynależność do Ruchu Wiejskich Kwater Turystycznych i Zielonej Turystyki (Rigaud 2008).

4. Niemcy

Wiodącą rolę na rynku turystyki wiejskiej od wielu lat zajmują Niemcy. Dotyczy to zarówno doświadczeń w zakresie rozwoju ofert turystycznych przez rodzimych rolników, jak i uczestnictwa Niemców w krajowym i zagranicznym ruchu turystycznym na wsi (Gotkiewicz i inni 2000).

Turystyka wiejska w Niemczech nadzorowana jest przez Federalne Ministerstwo Wyżywienia, Rolnictwa i Leśnictwa wraz z podległymi mu urzędami i instytucjami w poszczególnych landach, jak również związane z rolnictwem organizacje samorządowe, w tym zwłaszcza Związek Rolników Niemieckich.

Stowarzyszenie reprezentujące interesy prywatnych właścicieli kwater w Niemczech, to Niemieckie Stowarzyszenie „Urlop w Zagrodzie Wiejskiej", istniejące od 40 lat. Głównym zadaniem stowarzyszeń w poszczególnych landach Niemiec jest opracowanie atrakcyjnych ofert urlopowych i rozpowszechnianie ich na rynku turystyki oraz prowadzenie odpowiedniego szkolenia i doskonalenia zawodowego dla swoich członków w zakresie obsługi ruchu turystycznego.

Dzięki doskonałemu poradnictwu prowadzonemu przez urzędy rolne i izby rolne oferty „urlop na wsi" osiągnęły wysoki poziom jakościowy i układane są z ukierunkowaniem na sposób ich spędzania oraz grupy zainteresowań. W celu powiązania ze sobą ofert urlopowych stowarzyszeń działających w poszczególnych krajach federalnych powołana została w styczniu 1991 roku Federalna Wspólnota Pracy „Urlop w Zagrodzie Wiejskiej i Turystyki na Terenie Wiejskim". Do jej zadań należy opracowywanie strategii propagującej wieś oraz spędzanie urlopu w zagrodzie wiejskiej. Strategie te przyczyniają się do wzrostu dochodowości gospodarstw chłopskich i zapewnienia im sukcesów. Poza tym Federalna Wspólnota Pracy przyznaje znak jakości „Urlop w zagrodzie wiejskiej" gospodarstwom rolnym spełniającym pełne warunki wypoczynku. Ustalenia dla tego znaku są opracowywane w porozumieniu z Ministerstwem Gospodarki Żywnościowej, Rolnictwa i Leśnictwa. Znak ten można umieścić w gospodarstwie np. w formie szyldu, co informuje klientów o jakości usług i spełnieniu wymagań organizacji.

Kryteria brane pod uwagę przy ocenie przyznawania znaku jakości:

- standard pokoju dla gości w gospodarstwie rolnym do wykorzystania przez cały rok,
- warunki mieszkaniowe w połączeniu z prowadzeniem gospodarstwa rolnego (warunki noclegowe, sporządzanie posiłków, urządzenia sanitarne),
- kamping w gospodarstwie,
- przyjmowanie w gospodarstwie niepełnoletnich, grup młodzieżowych bez towarzystwa rodziców.

Oferta „Urlop na wsi" jest konkurencyjna wobec innych ofert turystycznych i dlatego musi uwzględniać tworzenie dobrych warunków do wygodnego spędzania wolnego czasu. Przez podjęcie działań na rynku turystyki Federalna Wspólnota Pracy chce podnieść w społeczeństwie rangę „urlopu w wiejskiej zagrodzie" i „urlopu na wsi" oraz zapewnić tej formie wakacji lepsze wsparcie lobby polityków, insty-

tucji i organizacji (Drzewiecki 1995). Oznakowania kwater turystyki wiejskiej na terenie Niemczech w szacie graficznej logo mają zawartą informację o położeniu kwatery, jak również o rodzaju lub braku produkcji rolniczej.

5. Austria

W Austrii kwaterodawcy wiejscy tworzą Koła Gościnnych Farm „Urlaub am Bauernhof", które funkcjonują w ramach struktury Izb Rolnych. Jakość swoich kwater oznaczają stokrotkami – najlepsze gospodarstwa mogą otrzymać 4 stokrotki. Rolnicy-kwaterodawcy tworzą także swe organizacje w Szwajcarii, Włoszech, Danii czy Hiszpanii, a prawo posługiwania się znakiem organizacji jest często obwarowane wieloma warunkami. Na przykład uzyskanie w Austrii znaku jakości szwajcarskiego zrzeszenia „Urlop w zagrodzie", poza szczegółowymi wytycznymi dotyczącymi kwatery, wymaga m.in. posiadania przynajmniej 5 gatunków zwierząt domowych, z czego minimum jeden gatunek hodowlany oraz oferowania gościom minimum 3 produktów pochodzących z własnego gospodarstwa, tj. mleko, ser, masło, jaja, warzywa, chleb, wino, soki itp. Tak ustalone zasady sprzyjają stworzeniu rzeczywiście atrakcyjnej oferty o cechach właściwych jedynie dla gospodarstwa rolnego, a to z kolei pozwala na przejrzystą prezentację oferty na rynku i ułatwia marketing (agroturystyka.pl 2014).

Wszyscy rolnicy zarejestrowani w katalogu agroturystycznym muszą spełnić podstawowe wymagania dotyczące wynajmowania pokoi i apartamentów określonych przez Urząd Turystyki, Izbę Rolniczą i „Koła Gościnnych Farm".

W Austrii istnieją korzystne uregulowania ze strony państwa w zakresie rozwoju agroturystyki. Podstawą do określenia wysokości udzielanych pożyczek czy dotacji są ponoszone koszty.

Struktura organizacyjna obejmuje:

1. Koła farmerów gościnnych farm wynajmujących pokoje (poziom lokalny i regionalny, w każdej prowincji). Główną funkcją „Kół Gościnnych Farm" jest organizowanie warunków sprzedaży poprzez:
   – wspólną promocję, reklamę i sprzedaż produktu agroturystycznego,
   – tworzenie bazy danych o rezerwacji miejsc,
   – tworzenie produktu o określonej jakości.
2. Lokalne wiejskie organizacje turystyczne.
3. Prowincjonalne stowarzyszenia „Wakacje na Farmie"(zrzesza 8 prowincji).
4. Federalny Związek „Wakacje na Farmie".

Rozwój profilów oferowanych usług uzależniony jest od krajobrazu i gęstości zaludnienia, kultury, zwyczajów. Oferowane są różne specjalne oferty, np.

„Wakacje u producenta winogron", „Wakacje na biofarmie", „Wakacje na zdrowej farmie", „Wakacje z jazdą konną na farmie", „Wakacje rowerowe" (Gotkiewicz i in. 2000).

„Koła Gościnnych Farm" dokonują kategoryzacji gospodarstw agroturystycznych. Za takie uważane są aktywnie działające gospodarstwa rolnicze, w których liczba miejsc nie przekracza trzydziestu. Ich właściciele uczestniczą w seminariach i spotkaniach dokształcających i informacyjnych. Kategorie przyznawane są na cztery lata, a przedłużenie wymaga ponownej oceny. W każdej chwili, w trosce o jakość bazy noclegowej, możliwa jest niespodziewana kontrola w gospodarstwach już skategoryzowanych. Uzyskanie II kategorii, z czterech możliwych, powoduje umieszczenie adresu gospodarstwa w katalogu. Jury ocenia spełnienie ponad 150 specjalistycznych kryteriów. Wykorzystanie alternatywnych źródeł energii, takich jak pompa cieplna, ogrzewanie drewnem opałowym czy baterie słoneczne, zwiększa ilość punktów gospodarstwa.

Austriackie farmy przygotowane są na sprostanie różnym oczekiwaniom klientów. Gospodarstwa specjalizują się w ofertach agroturystycznych. Farmerzy zapewniają zakwaterowanie, wyżywienie i przejażdżki konno po specjalnie wytyczonych szlakach.

Informacje o szczególnych propozycjach gospodarstw agroturystycznych można znaleźć w katalogu wydanym przez Austriackie Stowarzyszenie „Urlop w Zagrodzie Wiejskiej". Do stowarzyszeń turysta może kierować kartę zamówień, w której określa region Austrii, gdzie chce odpocząć, rodzaj zakwaterowania i zainteresowanie ofertą specjalistyczną.

Podsumowanie

W zakresie turystyki wiejskiej i agroturystyki możemy obserwować postępującą integrację. Takim przykładem jest organizacja społeczna „Europejska Federacja Turystyki na Terenie Wiejskim – EUROGITES", zrzeszająca 25 krajowych i regionalnych organizacji usługodawców wiejskich z 18 państw Europy. Powstała w 1990 roku w Portugalii, a jej siedzibą jest Bruksela. Działalność swoją rozwija przy Unii Europejskiej. Od 1997 roku należy do niej również Polska Federacja Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne". Jedna z ostatnich aktywności Federacji to praca nad ujednoliconymi kryteriami oceny jakości obiektów turystyki wiejskiej w Europie w celu zapewnienia jednoznacznego wizerunku turystyki wiejskiej, przejrzystości ofert i współpracy w zakresie marketingu.

Agroturystyka w państwach Unii Europejskiej jest coraz ważniejszą alternatywą dla klasycznych wyjazdów turystycznych i metod spędzania wolnego czasu. Jak pokazują doświadczenia przedstawionych w referacie krajów UE, rozwój agroturystyki przyczynia się do zachowania życia i kultury na wiejskich obszarach Europy oraz utrzymanie w należycie zadbanym stanie przestrzeni naturalnej jako miejsca życia ludności wiejskiej. Dążenie, aby obszary wiejskie stały się alternatywą masowej turystyki, staje się okazją do poznania walorów obszarów położonych z dala od uczęszczanych szlaków turystycznych. Rozwój agroturystyki to także sposób na rozwój obszarów wiejskich i aktywizacji społeczno-zawodowej mieszkańców tych obszarów. Jest to szansa na rozwój przedsiębiorczości wśród ludności wiejskiej i na kreowanie liderów zmian na wsi. I oprócz dodatkowego dochodu dla właścicieli gospodarstw także możliwość udowodnienia, że tereny wiejskie także mogą być atrakcyjnym miejscem dla realizacji pomysłów niezwiązanych ściśle z produkcją rolniczą.

Bibliografia

Drzewiecki M., *Agroturystyka, założenia – uwarunkowania – działania*, Instytut Wydawniczy „Świadectwo", Bydgoszcz 1995.

Gotkiewicz W., Brodzyński Z., Szalkiewicz W., *Dodatkowe i alternatywne źródła dochodów na obszarach wiejskich,* CROW w Olsztyn 2000.

Kmita E., *Europejskie Forum Turystyki Wiejskiej*, „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego", Poznań 1999, nr 1.

Marcinkiewicz C., *Rozwój i stan polskiej agroturystyki*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas, Zarządzanie nr 1/2013, Sosnowiec 2013.

Rigaud B., *Gites de France*. Materiały z seminarium, SGGW, Warszawa 2008.

www.agroturystyka.pl. (2014).

www.gites-de-france.fr. (2012).

Agrotourism development in selected countries of the European Union

Summary

The paper presents present day and possibilities of agritourism development in rural areas in chosen EU Member States. There was paid attention to meaning of agritourism development in multifunctional development of countryside and possibilities of additional income gaining for farmers. The work also presents forms of functioning and directions of agritourism development in Italy, France, Austria and Germany. The most important requirements that should be fulfilled during creation of good conditions for comfortable stay were pointed as well.

Translated by: *Bartosz Mickiewicz*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-08

WŁODZIMIERZ DELUGA
Politechnika Koszalińska

Wybrane aspekty wykorzystania marketingu ekologicznego dla poprawy środowiska naturalnego w Koszalinie

Wprowadzenie

Lokalne samorządy i jednostki komunalne coraz częściej postrzegają zarządzanie środowiskowe jako możliwość zmniejszenia obciążenia środowiska przyrodniczego, obniżenia kosztów funkcjonowania, wzrostu efektywności czy poprawienia swojego wizerunku. W realizację zarządzania środowiskiem wpisuje się marketing ekologiczny, który podkreśla relacje i zależności występujące pomiędzy człowiekiem, społeczeństwem i środowiskiem naturalnym.

Środowisko przyrodnicze ma wpływ na rozwój gospodarczy różnych dziedzin ludzkiej aktywności, w tym branży turystycznej. Uzależnia się budowę i rozwój infrastruktury turystycznej w zależności od stopnia aktywności społecznej na rzecz ochrony środowiska czy stopnia społecznej akceptacji zasad ekorozwoju.

Celem niniejszego artykułu jest podkreślenie roli marketingu ekologicznego w pobudzaniu inicjatyw proekologicznych i kształtowaniu świadomości ekologicznej społeczeństwa.

1. Istota marketingu ekologicznego

Jedną z przyczyn zachodzących zmian jest wzrastające antropogenne zagrożenie środowiska przyrodniczego. Zarządzanie środowiskiem oznacza zarządzanie użytkowaniem, ochroną i kształtowaniem środowiska.

Rozważając problematykę marketingu ekologicznego należy zapoznać się z takimi pojęciami jak: ekologia, ekologia społeczna, świadomość ekologiczna oraz tematyka marketingu społecznego.

Pojęcie „ekologia" pochodzi z języka greckiego od słów „oikos" – dom i „logos" – wiedza, nauka. Ekologia jest nauką, która zajmuje się strukturą oraz funkcjonowaniem przyrody, a także skupia się na badaniu wzajemnych relacji występujących pomiędzy organizmami a ich żywym i martwym środowiskiem[1]. W języku potocznym termin „ekologia" stosowany jest bardzo często jako definicja ochrony środowiska lub nauki o ochronie środowiska. Jest to błędne określenie, ponieważ nauką o ochronie środowiska jest *sozologia.*

Ekologia społeczna według Encyklopedii Naukowej PWN to „dyscyplina naukowa z pogranicza biologii, socjologii, geografii, badająca związki między przestrzennym układem zjawisk społecznych a ich charakterem". Ekologia społeczna bada więc zależności występujące pomiędzy człowiekiem, społeczeństwem i środowiskiem naturalnym. Pogląd ten ma na celu kształtowanie relacji pomiędzy społeczeństwem a przyrodą, czyli zwrócenie uwagi na sposoby przeciwdziałania degradacji środowiska, zwiększenie odpowiedzialności człowieka za środowisko oraz na kształtowanie świadomości ekologicznej społeczeństwa.

Świadomość ekologiczna to „stosunek człowieka do środowiska przyrodniczego, zespół informacji i przekonań na jego temat, a także system wartości, jakim ta osoba kieruje się wobec niego w swoim postępowaniu"[2].

Aktualnie można się spotkać z dwoma definicjami marketingu społecznego: w wąskim oraz pełnym wymiarze. Definicja w wąskim wymiarze wskazuje na to, że marketing społeczny jest formą działalności, która polega na tym, że organizacja przeznacza część swojego zysku na wspieranie z góry określonej sprawy[3].

Druga definicja marketingu społecznego odnosi się do przedsiębiorstw, które problemy społeczne traktują w sposób całościowy, z uwzględnieniem własnego oddziaływania. W takim ujęciu marketing społeczny polega na określeniu potrzeb, wymagań oraz interesów rynków docelowych, a następnie dostarczenie pożądanego zadowolenia w sposób bardziej efektywny i wydajny niż konkurenci, przy jednoczesnym zachowaniu lub podniesieniu dobrobytu konsumenta i społeczeństwa[4].

---

[1] K. Małachowski, *Społeczne aspekty ochrony środowiska*, w: *Gospodarka a środowisko i ekologia*, red. K. Małachowski, CeDeWu, Warszawa 2011, s. 29.

[2] D. Kiełczewski, *Ekologia społeczna*, Wydawnictwo Ekologia i Środowisko, Białystok 1999, s. 20.

[3] K. Przybyłkowski, *Marketing*, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 1998, s. 499.

[4] Ph. Kotler, *Marketing. Analiza, planowanie, wdrażanie i kontrola*, Gebethner i S-ka, Warszawa 1994, s. 26.

W ramach wyżej opisanego marketingu społecznego wyróżnia się m.in. marketing odpowiedzialny ekologicznie, zwany też marketingiem ekologicznym, zielonym marketingiem, ekomarketingiem lub marketingiem środowiskowym[5].

J. Leśniak stwierdza, iż „marketing ekologiczny to proces zarządzania mający na celu rozpoznawanie i prognozowanie potrzeb konsumentów w zakresie proekologicznych wyrobów i usług i zaspokajanie ich poprzez kreowanie podaży wyrobów i usług przyjaznych dla środowiska naturalnego oraz informowanie konsumentów i producentów o ekologicznych cechach produktów"[6].

Głównym zadaniem marketingu ekologicznego jest odpowiedź na proekologiczne potrzeby konsumentów. Do głównych potrzeb proekologicznych można zaliczyć:

- troskę o czyste powietrze, glebę oraz zbiorniki wodne,
- ochronę przyrody przed degradacją,
- wzrost zainteresowania recyklingiem,
- dążenie do minimalizacji wykorzystania zasobów naturalnych oraz ich racjonalną gospodarkę,
- promowanie orientacji ekologicznej i zdrowego stylu życia[7].

Rozwój marketingu ekologicznego możliwy jest dzięki uczestnikom rynku, którzy coraz bardziej interesują się sprawami dotyczącymi ochrony środowiska. Z jednej strony świadomość ekologiczna konsumentów wzrasta, a z drugiej strony coraz bardziej upowszechnia się koncepcja społecznie odpowiedzialnego biznesu, gdzie ważne miejsce zajmuje troska o środowisko naturalne.

Pojęcie marketingu ekologicznego wywodzi się z marketingu społecznego. Sam marketing środowiskowy jest odpowiedzią na proekologiczne potrzeby konsumentów i można go zdefiniować jako proces projektowania, wytwarzania, sprzedawania oraz reklamowania produktów, które są ukierunkowane na ochronę środowiska. Rozwój ekomarketingu jest korzystny, ponieważ nie tylko zwraca się uwagę społeczeństwa na problemy ekologiczne, ale także pomaga w rozwiązywaniu powstałych problemów

---

[5] S. Zaremba-Warnke, *Pojęcie marketingu ekologicznego*, w: *Marketing ekologiczny*, red. S. Zaremby-Warnke, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2009, s.100.

[6] J. Leśniak, *Rola instrumentów marketingu ekologicznego we wdrażaniu rozwoju zrównoważonego na przykładzie Szwecji*, w: *Ekonomia a zrównoważony rozwój*, t. 2, red. F. Piontek, Ekonomia i Środowisko, Białystok 2001, s. 87.

[7] D. Castenow, *Nowy marketing w praktyce*, PWE, Warszawa 1996, s. 107–108.

2. Stan środowiska naturalnego w Koszalinie

Miasto Koszalin zajmuje powierzchnię 98,34 km^2 i położone jest w północno-wschodniej części województwa zachodniopomorskiego. Miasto Koszalin jest miastem na prawach powiatu.

Koszalin położony jest w dorzeczu rzeki Dzierżęcinki, w bezpośrednim sąsiedztwie jednego z największych jezior w Polsce – jeziora Jamno oraz w bliskiej odległości od Morza Bałtyckiego. Centrum miasta oddalone jest od Morza Bałtyckiego w linii prostej o ok. 6 km. Taka lokalizacja wpływa znacząco na jego atrakcyjność turystyczną.

Miasto Koszalin stanowi ważny ośrodek komunikacyjny na mapie Polski, ponieważ przez miasto przebiegają dwie drogi krajowe: droga krajowa nr 11 łącząca Koszalin z południową częścią Polski oraz droga krajowa nr 6, która stanowi niezbędne połączenie pomiędzy dwoma największymi ośrodkami miejskimi w północnej Polsce, czyli Szczecinem i Trójmiastem. Dla Koszalina charakterystyczny jest sezonowy wzrost liczby samochodów przejeżdżających przez miasto (tranzyt osobowy i ciężarowy). Miasto Koszalin jest ważnym ośrodkiem gospodarczym i kulturalnym na Pomorzu Środkowym, jest siedzibą wielu urzędów i instytucji o znaczeniu regionalnym. Koszalin także jest ważnym ośrodkiem akademickim na Pomorzu Środkowym. W Koszalinie zamieszkuje około 110 tys. mieszkańców.

Koszalin jest dynamicznie rozwijającym się ośrodkiem przemysłowym, drugim co do wielkości w województwie. W zachodniej części miasta zlokalizowana jest Podstrefa „Koszalin" Słupskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej, która została utworzona w 2003 roku i obecnie na jej terenach pracuje ponad 1500 osób. Z danych Głównego Urzędu Statystycznego z 2013 roku wynika, że dominującymi przedsiębiorstwami w Koszalinie są mikroprzedsiębiorstwa (ok. 97%).

Znaczną część powierzchni miasta zajmują tereny zielone, które stanowią 38% ogólnej powierzchni miasta. W skład systemu przyrodniczego miasta wchodzą nie tylko parki miejskie, ale także 34 zieleńce. Na terenie miasta Koszalina znajdują się dwa rezerwaty przyrody: „Bielica" – rezerwat przyrody nieożywionej oraz „ Jezioro Lubiatowskie" – rezerwat faunistyczny. Dodatkowo także w granicach administracyjnych Koszalina znajdują się 3 użytki ekologiczne: „Bagno", „Łąka" i „Pastwisko" o powierzchni łącznej ok. 27 ha. Użytki te są objęte ochroną ze względu na unikatowy starodrzew. Na terenach tych znajduje się łącznie 59 pomników przyrody.

Miasto Koszalin jest postrzegane jako jedno z najczystszych i najbardziej zielonych miast w województwie zachodniopomorskim, chociaż stan powietrza określa

się jako niezadowalający ze względu na podwyższony stan benzo(a)piranu, który jest niezwykle niebezpieczny dla zdrowia mieszkańców oraz środowiska naturalnego[8]. Dlatego też po stwierdzeniu ponadnormatywnej emisji b(a)p, czyli benzo(a)piranu, Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego uchwalił „Program Ochrony Powietrza Dla Strefy Miasto Koszalin".

Główną przyczyną przekroczeń dopuszczalnego poziomu benzo(a)piranu w powietrzu są procesy spalania paliw stałych, czyli (węgiel, drewno) w sektorze energetycznym, przemysłowym oraz komunalno-bytowym. Spaliny samochodowe mają niewielki udział w emisji benzo(a)pirenu. Roczna emisja benzo(a)pirenu ze strefy miasto Koszalin wyniosła 26,3 kg, a największym źródłem są paleniska domowe, w tym piece kaflowe oraz kominki, czyli tzw. emisja powierzchniowa – 81,72% (21,5 kg/rok). Najmniejszy udział mają spaliny samochodowe – 0,42% (0,1 kg/rok).

Tabela 1

Emisja benzo(a)piranu ze strefy miasto Koszalin w 2011r.

Typ emisji	Benzo(a)piren (1kg/rok)	Wartość wyrażona w %
Punktowa	0,1	0,42
Powierzchniowa	21,5	81,72
Liniowa	4,7	17,86
Suma	26,3	100

Źródło: „Program Ochrony Powietrza Dla Stref Województwa Zachodniopomorskiego, tj. aglomeracji szczecińskiej, miasta Koszalin oraz strefy zachodniopomorskiej – TOM III – STREFA MIASTO KOSZALIN", 2013 r.

Innymi głównymi zanieczyszczeniami gazowymi emitowanymi w Koszalinie są przede wszystkim związki dwutlenku węgla, które nie stanowią co prawda zagrożenia dla ludzi, zwierząt oraz roślin, ale wpływają niekorzystnie na globalne ocieplenie oraz związki, które stanowią zagrożenie dla zdrowia: dwutlenek siarki, tlenki azotu, tlenki węgla i zanieczyszczenia pyłowe.

Główne działania naprawcze zmierzające do ograniczenia zanieczyszczenia powietrza benzo(a)piranem na terenie miasta Koszalina:

– obniżenie emisji powierzchniowej – podłączenie do miejskiego systemu ciepłowniczego mieszkań, które są ogrzewane indywidualnie (paliwo sta-

[8] Benzo(a)pireny są wielopierścieniowymi węglowodorami aromatycznymi (WWA), które są związkami silnie rakotwórczymi. Benzopireny są składnikiem zanieczyszczeń powietrza, powstającym w wyniku niskiej emisji. Stężenie benzopirenów w powietrzu jest jednym z parametrów oceny jakości powietrza.

ł̨e) lub wymiana w tych mieszkaniach sposobu ogrzewania na ogrzewanie paliwem bez-lub … niskoemisyjnym (np. gaz, ogrzewanie elektryczne);
- edukacja ekologiczna – akcje edukacyjne mające na celu informowanie mieszkańców o szkodliwości spalania odpadów w paleniskach domowych oraz promocja innowacyjnych i niskoemisyjnych źródeł ciepła;
- zapisy w planach zagospodarowania miejskiego – stosowanie odpowiednich reguł oraz zapisów, umożliwiających ograniczenie emisji benzo(a)piranu w planach zagospodarowania miejskiego;
- zapisy w regulaminie utrzymania czystości i porządku na terenie miasta Koszalin – zakaz spalania odpadów zielonych na terenach działkowych, przydomowych oraz na terenach zieleni miejskiej.

Zagrożenie emisją hałasu jest równie niebezpieczne co zagrożenie emisją niepożądanych substancji. Na terenie Koszalina głównymi źródłami hałasu w środowisku są: komunikacja drogowa, komunikacja kolejowa oraz przemysł. Największy wpływ na klimat akustyczny miasta ma hałas drogowy, który niebezpieczny jest dla mniej niż 3% mieszkańców. Z kolei hałasem kolejowym i przemysłowym zagrożona jest stosunkowo niewielka liczba mieszkańców – 0,1%[9].

Z uwagi na przekroczenie dopuszczalnego poziomu hałasu w niektórych rejonach Koszalina, opracowano „Program Ochrony Środowiska Przed Hałasem Dla Miasta Koszalina", którego głównym zadaniem będzie określenie działań i kierunków, których konsekwentna realizacja pozwoli na dostosowanie poziomu hałasu do obowiązujących norm.

Problem przekroczenia dopuszczalnych norm poziomu hałasu drogowego według wskaźnika L_{DWN} dotyczy ok. 2,82%, czyli 2947 mieszkańców Koszalina[10]. Dodatkowo ponadnormatywny poziom przekroczenia hałasu drogowego określony wskaźnikiem L_{DWN} dotyczy 20,5% obiektów szkolnych i przedszkolnych oraz 4 z 10 obiektów służby zdrowia. Większość terenów zagrożonych hałasem znajduje się wzdłuż drogi krajowej nr 6.

Odpady są bardzo poważnym problemem, z którym musi się zmagać dzisiejsze społeczeństwo. Odpady są to zużyte przedmioty oraz substancje stałe i płynne, które powstają na skutek funkcjonowania człowieka oraz jego działal-

[9] *Program Ochrony Środowiska Przed Hałasem Dla Miasta Koszalina,* 2013.

[10] Wskaźnik L_{DWN}: długookresowy średni poziom dźwięku wyrażony w decybelach (dB), wyznaczony w ciągu wszystkich pór w roku, z uwzględnieniem pory dnia (6.00–18.00), pory wieczoru (18.00–22.00) oraz pory nocy (22.00–6.00).

ności gospodarczej. Odpady są nieprzydatne w miejscu i czasie, w którym powstały, a dodatkowo są uciążliwe dla ludzi oraz środowiska[11].

Z dniem 1 stycznia 2012 roku weszła w życie znowelizowana ustawa dotycząca utrzymania czystości i porządku w gminach. Nowe przepisy wprowadziły znaczące zmiany w gospodarowaniu odpadami komunalnymi.

W Koszalinie przyjęto następujące stawki opłat dla mieszkańców Koszalina za odbiór i zagospodarowanie odpadów:

- w przypadku nieselektywnego zbierania odpadów – 0,90 zł za 1 m^2 powierzchni lokalu mieszkalnego,
- w przypadku selektywnego zbierania odpadów – 0,60 zł za 1 m^2 powierzchni lokalu mieszkalnego.

Z informacji udostępnionych przez Biuro Gospodarki Odpadami Komunalnymi w Koszalinie wynika, że 93% składających deklarację segreguje odpady. Na terenie Koszalina odpady komunalne odbierane są przede wszystkim przez Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej Sp. z o.o. Na terenie Koszalina nie ma żadnych składowisk odpadów, działa jedynie Punkt Selektywnego Zbioru Odpadów. Składowisko odpadów, na które kierowane są odpady zebrane z Koszalina, znajduje się w Sianowie. Zadowalający stan segregowania odpadów wynika nie tylko z punktu widzenia ekonomii, lecz nade wszystko ze wzrastającej świadomości ekologicznej mieszkańców.

Stan gospodarki wodno-ściekowej. Woda jest podstawowym elementem środowiska przyrodniczego, ponieważ jest niezbędna do funkcjonowania ludzi, roślin oraz zwierząt. Woda sprawuje funkcję środowiska życia, jest składnikiem pożywienia oraz bierze udział w przemianie materii.

W Koszalinie dostępność do wody używanej w celach użytkowych, przemysłowych i usługowych na terenie Koszalina jest zadowalająca. Obszar Koszalina zaopatrywany jest w wodę z dwóch ujęć: w Koszalinie i Mostowie. W Koszalinie działa 16 studni, w Mostowie 37. Woda na potrzeby mieszkańców Koszalina dostarczana jest obecnie za pomocą sieci wodociągowej o łącznej długości 210 km. Z instalacji wodociągowej korzysta prawie 98% mieszkańców, zaś z instalacji kanalizacyjnej 95%.

Odbiorem ścieków oraz eksploatacją sieci kanalizacyjnej i oczyszczalni ścieków zajmują się podobnie jak w przypadku sieci wodociągowej Miejskie

[11] A. Drab-Kurowska, *Zagrożenia środowiska powodowane przez działalność człowieka*, w: *Gospodarka a środowisko i ekologia…* s.167.

Wodociągi i Kanalizacja Sp. z o.o. Ścieki komunalne oraz przemysłowe z Koszalina trafiają do Oczyszczalni Ścieków w Jamnie, którą zmodernizowano w 2013 roku budując suszarnię odpadów.

Środowisko wodne na terenie Koszalina jest w stanie umiarkowano-dobrym (w stanie umiarkowanym – wody powierzchniowe, natomiast w stanie dobrym są wody podziemne).

3. Projekty oraz programy realizowane na rzecz ochrony środowiska przez samorządy oraz miejskie spółki

Projekty ekologiczne realizowane na terenie miasta Koszalina bardzo często nie są tylko projektami stricte ekologicznymi. Realizowane projekty uwzględniają nie tylko potrzeby mieszkańców związane z ochroną środowiska, ale także potrzeby komunikacyjne, mieszkaniowe, energetyczne, wypoczynkowe itd. Spośród wielu projektów zrealizowanych i realizowanych na rzecz ochrony środowiska należy zaliczyć:

- „Projekt optymalizacji systemu ciepłowniczego": jest to inwestycja, realizowana przez Miejską Energetykę Cieplną sp. z o.o. Zakończenie prac przewidziane jest na 2015 rok, a wartość całego projektu zamknie się kwotą 26 mln złotych. Realizacja projektu polega na rozwoju infrastruktury technicznej w mieście, poprawie bezpieczeństwa dostaw ciepła oraz zmniejszaniu strat ciepła. Optymalizacja systemu ciepłowniczego przyniesie nie tylko korzyści wcześniej już wymienione, ale także pozytywnie wpłynie na stan środowiska naturalnego poprzez polepszenie stanu powietrza atmosferycznego w regionie.
- Ważnym zadaniem jest Zabezpieczenie przeciwpowodziowe zlewni jeziora Jamno wraz z rewitalizacją rzeki Dzierżęcinki. Celem realizacji tego przedsięwzięcia jest zwiększenie stopnia bezpieczeństwa powodziowego mieszkańców Koszalina oraz miejscowości i terenów przyległych do jeziora Jamno. Całkowity koszt inwestycji ma wynieść ok. 70 mln złotych, a jej zakończenie przewidziane jest na 2015 rok. Warto także podkreślić, że część środków przeznaczonych na inwestycję pochodzi z Unii Europejskiej, a dokładnie z Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (tj. 23,7 mln).
- Dla mieszkańców i turystów ważnym była Rewitalizacja Parku Książąt Pomorskich.

W mieście realizowany jest Program Ochrony Środowiska Miasta Koszalina na lata 2012–2015 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2016–2019. Głównym celem tego programu jest dążenie do sukcesywnej poprawy stanu środowiska natu-

ralnego na terenie Koszalina oraz ograniczenie negatywnego wpływu zanieczyszczeń na środowisko, ochronę i rozwój walorów środowiskowych.

Do wielu programów wynikających z polityki ekologicznej państwa zaliczyć należy Program Ograniczenia Niskiej Emisji dla Miasta Koszalina (PONE), Program Usuwania Azbestu z Miasta czy Program Ochrony Środowiska Przed Hałasem.

W Koszalinie realizowane są też programy ogólnopolskie lub wojewódzkie, takie jak:

- Program Ochrony Środowiska Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2012–2015 z perspektywą na lata 2016–2019,
- Krajowy Program Zalesiania Lesistości,
- Krajowy Plan Gospodarki Odpadami (KPGO 214),
- Wojewódzki Plan Gospodarki Odpadami dla Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2009–2012 z perspektywą na lata 2013–2018,
- Krajowy Program Oczyszczania Ścieków Komunalnych,
- Program Rozwoju Turystyki.

Na podstawie opracowanych analiz, ocen środowiska, problemów środowiskowych opracowano szereg działań, które mają za zadanie osiągnięcie celów krótkoterminowych na lata 2012–2015 oraz celów długoterminowych na lata 2016–2019 dla każdego z komponentów środowiska naturalnego w Koszalinie. Opracowując konkretne działania uwzględniono obowiązujące i planowane zmiany przepisów prawnych, programy oraz strategie rządowe, wojewódzkie i regionalne. Program uwzględnia również, kto będzie odpowiedzialny za wykonanie danego działania oraz skąd będą pochodziły środki finansowe niezbędne do zrealizowania zadania. Program zakłada także, że co 2 lata będzie opracowywany raport, przedstawiany na posiedzeniach Rady Miejskiej.

4. Inicjatywy organizacji społecznych na rzecz ochrony środowiska

Inicjatywa społeczna (zwana również inicjatywą lokalną) to forma realizacji zadań publicznych przez administrację samorządową przy pomocy mieszkańców danego miasta, regionu itd.

Wśród inicjatyw społecznych coraz częściej podejmowane są inicjatywy ekologiczne. Inicjatywy te mają za zadanie zwrócenie uwagi na problemy ekologiczne, wspieranie działań mających na celu ochronę środowiska oraz promowanie proekologicznych postaw. Odbiorcami inicjatyw ekologicznych bardzo często są najmłodsi

mieszkańcy. Na terenie Koszalina przedszkola oraz szkoły bardzo chętnie biorą udział w różnego rodzaju inicjatywach ekologicznych. Najbardziej popularna w mieście to inicjatywa Sprzątanie Świata – Polska.

Akcja jest częścią międzynarodowego ruchu na rzecz ochrony środowiska Clean up the World, która zapoczątkowana została w Australii w 1989 roku. W akcji tej uczestniczy blisko 40 mln wolontariuszy w ponad 40 państwach. Akcja ta w Polsce została zapoczątkowana w 1994 roku przez Mirę Stanisławską-Meysztowicz, założycielkę fundacji Nasza Ziemia[12]. Celem tej akcji jest przede wszystkim promowanie nieśmiecenia, edukacja odpadowa oraz podejmowanie innych inicjatyw na rzecz ochrony przyrody. Od 1994 roku w Polsce, w każdy trzeci weekend września setki wolontariuszy prowadzą działania, mające na celu propagowanie ograniczania powstawania odpadów poprzez selektywną zbiórkę odpadów oraz recykling. W trakcie realizacji tego projektu usuwane są także dzikie wysypiska śmieci. Działaniom tym towarzyszy cały wachlarz innych działań, m.in. sadzenie drzew, krzewów i kwiatów. Każdego roku akcji towarzyszy inne ogólnopolskie hasło. W 2012 roku hasłem przewodnim było: „Kocham, lubię, szanuję… nie śmiecę". Z kolei w 2013 roku odbyła się jubileuszowa 20 edycja „Odkrywamy czystą Polskę". Głównym odbiorcą akcji w 2013 roku była młodzież szkół ponadgimnazjalnych. Tegoroczna edycja trwała od 19 września do 16 października, a jej hasłem przewodnim było: „Turysto! Szanuj środowisko". Akcja ta ma zachęcić do refleksji nad wpływem ludzi na środowisko podczas wypoczynku lub pobytu na łonie natury. Organizatorem akcji na terenie Koszalina jest Urząd Miasta Koszalin, fundacja Nasza Ziemia oraz Nadleśnictwo Karnieszewice.

Ponadto Koszalinianie biorą udział w takich przedsięwzięciach jak:

- konkurs ekologiczny „Listy dla Ziemi" – jest to jedna z największych akcji ekologicznych w Polsce, która została zainicjowana przez Fundację Ekologiczną ARKA.
- bardzo popularną inicjatywą jest akcja „Mały przyjaciel lasu" – w akcji mogą brać udział dzieci z przedszkoli z Koszalina. Celem tego przedsięwzięcia jest szerzenie wiedzy o lesie i otaczającej nas przyrodzie oraz kształtowanie kultury ekologicznej. W ramach akcji były realizowane następujące zadania: sadzenie drzew, opiekowanie się zwierzętami oraz sprzątanie lasu.

Inicjatywy ekologiczne są nie tylko skierowane do najmłodszych, ale także do pozostałych mieszkańców Koszalina. Czasami takie akcje mają charakter charytatywno-ekologiczny. Przykładem takiej inicjatywy jest: akcja zbierania

[12] http://naszaziemia.pl/programy/sprzatanie-swiata/cel-programu, 14.10.2014.

nakrętek dla potrzebujących dzieci. Celem tych akcji, których w Koszalinie było już kilkanaście jest pomoc chorym dzieciom przy zakupie wózka inwalidzkiego lub sfinansowanie, rehabilitacji. Zadaniem takiej akcji jest nie tylko pomoc, ale także promowanie recyklingu.

Znane inicjatywy ekologiczne to akcja „Zgrani z naturą", akcja „Sprzątajmy wokół naszych jezior i rzek". Inicjatywa ta służy ochronie wód i środowiska naturalnego. Interesujące przedsięwzięcia to także ekologiczny konkurs fotograficzny „Nietypowe zjawisko" lub happening „Odpady pod kontrolą".

Na terenie miasta Koszalina ma miejsce wiele inicjatyw społecznych, których głównym zadaniem jest ochrona środowiska oraz propagowanie postaw proekologicznych. Inicjatywy ekologiczne są bardzo pozytywnym zjawiskiem, ponieważ zmieniają mentalność ludzi oraz ich postawy względem środowiska naturalnego.

Podsumowanie

Marketing ekologiczny jest zjawiskiem stosunkowo nowym. Jest to koncepcja, której głównym założeniem jest poszukiwanie odpowiedzi na proekologiczne potrzeby społeczeństwa. Marketing ekologiczny zwraca także uwagę na problem ochrony środowiska naturalnego oraz pozwala zwiększać poziom świadomości ekologicznej społeczeństwa. Podejmowanie działań w ramach ekomarketingu jest również dobrym sposobem na promowanie i kreowanie pozytywnego wizerunku przedsiębiorstw, instytucji publicznych oraz miast czy regionów.

Marketing ekologiczny jest niezbędny w inicjowaniu oraz podejmowaniu nowych inicjatyw, mających za zadanie ochronę środowiska naturalnego. Dzięki marketingowi ekologicznemu przedsiębiorstwa, instytucje publiczne oraz organizacje społeczne wiedzą, jakie działania muszą zostać podjęte, aby zostały zaspokojone potrzeby ekologiczne mieszkańców. Można więc stwierdzić, że ekomarketing jest impulsem do realizacji inicjatyw proekologicznych.

Bibliografia

Castenow D., *Nowy marketing w praktyce*, PWE, Warszawa 1996.
http://naszaziemia.pl/programy/sprzatanie-swiata/cel-programu, 14.10.2014.
Kiełczewski D., *Ekologia społeczna*, Wydawnictwo Ekologia i Środowisko, Białystok 1999.
Kotler Ph., *Marketing. Analiza, planowanie, wdrażanie i kontrola*, Gebethner i S-ka, Warszawa 1994.
Małachowski K. (red.), *Gospodarka, a środowisko i ekologia*, CeDeWu, Warszawa 2011.

Program Ochrony Powietrza Dla Stref Województwa Zachodniopomorskiego, tj. aglomeracji szczecińskiej, miasta Koszalin oraz strefy zachodniopomorskiej – TOM III – STREFA MIASTO KOSZALIN, 2013 r., http://eregion.wzp.pl/sites/default/files/iii_pop_strefa_koszalin.pdf, 14.10.2014.

Program Ochrony Środowiska Przed Hałasem Dla Miasta Koszalina, 2013, http://www.bip.koszalin.pl/?a=17600, 14.10.2014.

Piontek F. (red.), *Ekonomia, a zrównoważony rozwój*, t. 2, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2001.

Przybyłkowski K., *Marketing*, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 1998.

Zaremba-Warnke S. (red.), *Marketing ekologiczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2009.

Selected aspects of the use of ecological marketing for improving natural environment in Koszalin

Summary

The article presents the essence of ecological marketing and characterizes selected environmental problems in the town of Koszalin. The hazards due to emissions of undesirable substances, noise, waste management and water-sewer management are described. While analysing the condition of the environment, a review of major environmental initiatives taken by the local authority, municipal companies and social organizations was carried out.

Translated by**:** *Włodzimierz Deluga*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-09

BOGUSŁAW STANKIEWICZ
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

Przed ćwierćwieczem polskiej agroturystyki – glosa do jubileuszowej publikacji profesor Jolanty Wojciechowskiej

Wprowadzenie

Na 2015 rok przypadnie jubileusz 25-lecia funkcjonowania polskiej agroturystyki, przy czym jako cezurę czasową przyjmuje się 1991 rok, czyli moment utworzenia Polskiej Izby Agroturystyki i Turystyki, którą to datę symbolicznie wyeksponowała J. Wojciechowska poświęcając temu wydarzeniu okolicznościową publikację (Wojciechowska 2011).

Nie ulega najmniejszej wątpliwości, iż Autorka wspomnianego artykułu – na co dzień pracownik naukowy w Uniwersytecie Łódzkim – jest znakomitą znawczynią problematyki agroturystyki (agroturyzmu) i opiniotwórczą uczoną, o czym świadczy nie tylko Jej dorobek naukowy, ale także fakt, iż mimo upływu 4 lat od daty przytoczonej publikacji, zawarte tam opinie, tezy i pytania nie straciły aktualności i nadal mogą być przedmiotem ożywionej dyskusji. Przykładowo można wymienić takie kompleksy zagadnień poruszonych przez J. Wojciechowską, jak:

– multidyscyplinarny charakter agroturystyki i jej miejsce w systemie turystyki,
– kierunki rozwoju agroturystyki w Polsce – od rozwoju egzogenicznego do rozwoju endogenicznego,
– strategie badawcze, a w tym: trudności w pozyskaniu danych faktualnych, ograniczony (wycinkowy) charakter badań, brak kompatybilności wyników badań nad agroturystyką w Polsce i rozproszenie wysiłku badawczego,

– integracja pozioma i pionowa agroturystyki w Polsce oraz modele rozwoju polskiego agroturyzmu.

Biorąc pod uwagę rozległość, złożoność oraz ważkość każdego z zasygnalizowanych tematów (zagadnień) celem niniejszego artykułu nie jest krytyczne (negujące) ustosunkowanie się do poglądów i koncepcji Profesor J. Wojciechowskiej, lecz próba skomentowania, z konieczności wybranych wycinków funkcjonowania agroturystyki, przez pryzmat wiedzy skumulowanej w naukach ekonomicznych i naukach o turystyce, co zamierzamy uczynić.

1. Agroturystyka a inne nauki – konceptualizacja problemu

1.1. Warunki brzegowe

Przyjęcie założenia o szczególnym charakterze agroturystyki rodzi naszym zdaniem dwie konsekwencje (alternatywę):

1) agroturystyka jest *subdomeną turystyki*, która jest przedmiotem badań wielu dyscyplin: od nauk o rolnictwie, przez filozofię, nauki ekonomiczne, socjologię, psychologię, nauki prawne, regionalistykę, planowanie przestrzenne po historię i historię gospodarczą etc. (i tu zgoda);
2) agroturyzm stał się samodzielną dyscypliną naukową integrującą inne nauki – to jest rezonans twierdzeń wielu badaczy, *iż turystyka (ekonomika turystyki) jako element składowy nauk ekonomicznych* wyzbyła się kompleksów i stała się interdyscyplinarnym kierunkiem nauki obejmującym podstawy teoretyczne i wiedzę w przedmiocie turystyki (przykładowo opinie: L. Dwyera, P. Forsytha i W. Dwyera 2010, M.J. Stablera i zespołu 2010, J. Tribe'go 2011) – (i tu powstają wątpliwości).

Akceptacja pierwszego rozwiązania nie oznacza wyzbycia się szeregu wątpliwości odnośnie efektów koordynacji badań w ramach wielu samodzielnych dyscyplin naukowych, z których każda posługuje się inną typologią zjawisk, innymi definicjami tych samych pojęć i różnymi metodami badawczymi. Jak to trafnie ujął D. Cormany (2013) strategia badań z udziałem wielu dyscyplin winna dać odpowiedź na następujące pytania:

– jaki jest na rok 2015 stan wiedzy o agroturystyce?
– czy istnieją różnice w ramach poszczególnych nauk odnośnie typologii, definicji i pojęć w agroturystyce?
– czy widoczna jest dominacja którejś z nauk w objaśnianiu agroturyzmu?

– czy i na jakich badaniach oparte są wnioski i uogólnienia z różnych nauk uważane za powszechnie obowiązujące?

W opinii wielu badaczy agroturystyka jest *fenomenem* zachowań turystycznych na przełomie XX i XXI wieków oraz w latach bieżących XXI w – pogląd ten wyznaje także J. Wojciechowska (2011). Stanowisko to wydaje się mieć charakter bardziej marketingowy niż faktyczny – należy zgodzić się, iż spośród subdomen turystyki fenomenem w porównywalnym okresie jest *turystyka medyczna*. Świadczą o tym (nawet przy relatywnej szczupłości twardych danych HD) takie parametry jak: w makroskali – wpływ na wzrost gospodarczy (PKB) oraz wielkość i tempo wzrostu *medical tourism*, w skali mikro: innowacyjność i standing ekonomiczny przedsiębiorstw tejże subdomeny i tego polskiej agroturystyce należy życzyć.

Wypada zgodzić się natomiast z konkluzjami tych badaczy, którzy twierdzą, iż agroturyzm jako nowe jakościowo zjawisko w turystyce jest szczególnym podzbiorem szerszego *zbioru turystyki na obszarach wiejskich* (Clarke 1999). Fakt ten potwierdza także, wcześniejsza czasowo, definicja agroturystyki autorstwa OECD (1994).

1.2. Agroturystyka w trójkącie: rolnictwo, ekonomia, turystyka – implikacje badawcze

Nie ma potrzeby odwoływania się do przykładów definicji agroturystyki aby mieć pewność, iż jej przestrzeń funkcjonowania jako zjawiska mieści się między Scyllą rolnictwa (jako działu gospodarki narodowej) a Charybdą turystyki (innego działu), wszakże większość definicji agroturystyki, także typologii – jak słusznie podkreśla J. Wojciechowska – odwołuje się do związków (zależności) między tymi dwoma typami gospodarowania. Istnieje jednak, z coraz częstszym prawem obywatelstwa, moderator relacji wzajemnych rolnictwo–agroturyzm, a jest nim ekonomia (plus towarzyszące działalności gospodarczej procesy społeczne), a węższej prawa rynku i konkurencyjność rynkowa.

O fakcie rozluźniania się związków między rolnictwem a agroturystyką istnieje w literaturze przedmiotu wiele doniesień i wniosków, z których do najważniejszych należy zaliczyć:

1) W 2006 r. G. Busby i S. Rendl stwierdzili, iż związki miedzy agroturystyką i rolnictwem są coraz słabsze. Okazało się, że rolnicy, którzy potraktowali agroturystykę jako alternatywne źródło dochodu swoich gospo-

darstw, powoli rozstawali się z rolniczą działalnością gospodarczą. Innymi słowy aktywna działalność rolnicza nie jest już niezbędnym elementem agroturystyki (Busby, Rendle 2006). Podobne procesy mają miejsce także w Polsce,

2) w tymże samym roku dwaj niemieccy badacze A. Fleischer i A. Tchetchik wykazali, iż agroturyści są skłonni uiścić nawet wyższą, od proponowanej, cenę za pobyt, jeśli w rejonie zamieszkania (destynacji agroturystycznej) występuje bogactwo innych atrakcji turystycznych. Ponadto stwierdzili oni – i to ma ekonomicznie doniosłe skutki – iż firmy (przedsiębiorstwa) agroturystyczne usytuowane w takim rejonie osiągają wyższą wydajność (rentowność) w porównaniu do konkurencji rozlokowanej na innych (czyli pozbawionych atrakcji) obszarach (Fleischer, Tchetchik 2006),
3) Również w 2006 r. E. Parra Lopez i F.J. Calero Garcia badając uwarunkowania agroturystyki i zrównoważonej turystyki na Wyspach Kanaryjskich podnieśli, iż agroturystyka może być źródłem negatywnych, praktycznie nieodwracalnych, zmian w krajobrazie. (Para Lopez, Calero Garcia 2006). Stanowi to, nawet nienazwany wprost, dowód, iż także agroturystyka może być katalizatorem tzw. choroby holenderskiej, który to termin wprowadził do obiegu naukowego w 1991 r. B.R. Copeland (1991).

Niezależnie od skutków „ekonomizacji" agroturystyki nieodzowną staje się uwaga o wpływie teorii i szkół istniejących poza tzw. ekonomią głównego nurtu na stan badań nad agroturystyką i zasadnicze akcenty (układy odniesienia) tychże badań. O ile w agroturystyce, także polskiej, widoczna jest dyfuzja myśli ekonomii zrównoważonego rozwoju, ekoekonomii, także ekonomii behawioralnej, to agroturyzm (podobnie jak ekonomika turystyki) jeszcze opiera się wpływom szkoły zasobów (RBV). Paradoks polega na istnieniu sytuacji, w ramach której praktycznie cały sektor bazuje na zasobach własnych widzianych w optyce VRIN (zasoby cenne, rzadkie, niepowtarzalne i trudne do imitacji) autorstwa Jaya B. Barneya (1994).

Rozwój sektora agroturystycznego (natężenie procesów konkurowania) w Polsce wskazuje na obiektywne zapotrzebowanie na wiedzę nie tylko o czynnikach na wejściu i na wyjściu przedsiębiorstwa (firmy, gospodarstwa agroturystycznego), ale także o jego wnętrzu, czyli otwiera drogę do kombinacji (rekombinacji) elementami zasobów niezbędnych w procesie konkurowania, a więc: kompetencji, kluczowych kompetencji, możliwości i dynamicznych możliwości

oraz ich wdrażania (Peteraf, Barney 2003, Makadok 2001, Eisenhardt, Martin 2000).

J. Wojciechowska słusznie wskazuje na potrzebę intensyfikacji badawczej nad kondycją agroturystyki w Polsce, a za kryterium oceny perspektywicznej uznaje standaryzację badań. Przyznając zasadność i racjonalność koncepcji mieszczącej się w nucie multidyscyplinarnym, kierując się wiedzą z dziedziny nauk ekonomicznych opracowano autorską koncepcję najważniejszych badań, co przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1

Kierunki badań ekonomicznych agroturystyki w Polsce

Układ odniesienia	Proponowana tematyka
Poziom makro	– podejmowanie decyzji o alokacji i wykorzystaniu zasobów agroturystyki, konsekwencje publiczne, społeczne i polityczne wykorzystania zasobów – kompromisy zasobowe, wydajność ekonomiczna i społeczna agroturystyki, normy kulturowe, optymalizacja połączenia zasobów agroturystyki i innych działów gospodarki narodowej (relacje międzydziałowe), skala i ekonomia wielkości (rozkłady wielkości, pozioma i pionowa integracja przedsiębiorstw agroturystycznych) – skutki ekonomiczne i społeczne wprowadzania innowacji i zmian instytucjonalnych w agroturystyce (wykorzystanie zasobów, zmiany produktowe agroturystyki, transfer technologii, e-technologie w agroturystyce)
Poziom mikro	– gospodarstwa agroturystyczne jako przedsiębiorstwa (biznes, ekonomia przedsiębiorstwa agroturystycznego, ekonomika gospodarstwa domowego przedsiębiorcy agroturystycznego, małe, średnie i duże przedsiębiorstwa agroturystyczne) – korekty wykorzystania zasobów na poziomie indywidualnego gospodarstwa agroturystycznego, obszaru, regionu (energia, kapitał pracy, skala produkcji, dochód z agroturystyki) – praca gospodarstw (farm agroturystycznych) – zasilanie, ryzyko i bezpieczeństwo, wydajność, wiedza i szkolenia, skomputeryzowane systemy ewidencji i przetwarzania danych, modele planowania finansowego, systemy zarządzania przedsiębiorstwem agroturystycznym (finansowe systemy zarządzania, księgowość i budżetowanie gospodarstw, zarządzanie inwestycjami, zarządzanie zasobami własnymi) – innowacyjność i konkurencyjność przedsiębiorstwa agroturystycznego (kombinacja i rekombinacja zasobów) – łańcuch wartości przedsiębiorstwa agroturystycznego, oligopole i alianse strategiczne w agroturystyce

Źródło: opracowanie własne na podstawie studiów literaturowych.

2. Modele, modelowanie i pomiar procesów w agroturystyce

Modelowanie procesów gospodarczych ma w nauce (w naukach ekonomicznych oraz w innych dyscyplinach) długą tradycję i ogromne zasoby wiedzy, których analiza upoważnia do wyodrębnienia dwóch zasadniczych typów modeli:

– modele zarządzania procesami gospodarczymi,

– modele rozwojowe procesów gospodarczych.

Jest to o tyle istotne, gdyż jak wspomniano wcześniej, agroturystyka znajduje się w swoistym napięciu między obserwacją, diagnozą i naukowym uogólnieniem procesów gospodarowania w rolnictwie a analogicznymi tendencjami mającymi miejsce w turystyce.

Jak słusznie zauważył zespół G. Huylenbroecka, celem integrującym rolnictwo i turystykę na obszarach wiejskich winno być *synergiczne* wykorzystanie propytowych czynników w obu rodzajach działalności z myślą o ciągłym wzroście i poprawie efektywności funkcjonowania rolnictwa i turystyki (Huylenbroeck i zespół 2006). I w tym miejscu powstają dwie uwagi szczegółowe:

a) J. Wojciechowska wymieniła i scharakteryzowała najważniejsze polskie dokonania w przedmiocie konstrukcji teoretycznych modeli agroturystyki, a odczytanie Jej opinii prowadzi do konstatacji, iż jest zwolenniczką modelowania zarządzaniem agroturystyką z myślą o przyszłości (Future);

b) znawcy problematyki zarządzania rolnictwem doskonale wiedzą, iż praktycznie wszystkie współczesne modele zarządzania tym działem mają amerykański rodowód. Swego czasu ogromny rezonans wywarły ustalenia zespołu młodych badaczy australijskich, których kwintesencja jest następująca: w modelach zarządzania rolnictwem jest wszystko, ale nie ma teorii ekonomii! (McCrown i zespół 2006a, 2006b). I tego, powtórzmy za Australijczykami, „historycznego niepowodzenia" (*historical failure*) w tworzeniu modeli rozwojowych agroturystyki w Polsce należy się wystrzegać.

Nie widzimy potrzeby uzasadniania, istniejącego w zasobach wiedzy i znanego badaczom polskim, postępowania niezbędnego przy tworzeniu teoretycznych modeli agroturystyki, którego najważniejsze etapy to:

a) etap I: porządkowanie przestrzeni badawczej, typologia, standaryzacja pojęć i terminów;

b) etap II: wybór i konstrukcja samego modelu (zmienne objaśniane, wykorzystanie danych, wybór metody badawczej – badania jakościowe lub ilościowe) i przeprowadzenie badania;
c) etap III: testowanie (weryfikacja) ustaleń badawczych;
d) etap IV: wnioskowanie, tworzenie teorematów natury ogólniejszej.

Na etapie pierwszym pomocną może być 5-elementowa typologia agroturystyki zaproponowana przez zespół badaczy brytyjskich, co dostrzegła J. Wojciechowska (2011, przypis 15). Wspomniana koncepcja ma walor uniwersalności i, co najważniejsze, jej przypadki mają swoje odniesienie na gruncie rzeczywistości polskiej (Phillip i zespół 2010).

Na etapie drugim ważnym zagadnieniem wydaje się być sam wybór modelu wyjściowego, który ma stać się układem odniesienia przy konstrukcji nowych modeli agroturystyki. Już w 1986 r., a więc przed oficjalnymi narodzinami agroturystyki w Polsce, K.M. Haywood (1986), potwierdził operacyjną przydatność (czyli zgodność z celami marketingowymi tworzenia produktów turystycznych) tzw. cyklu życia kurortu autorstwa R.W. Butlera (1980), a w 1989 r. C. Cooper i S. Jackson zaproponowali wspomniany cykl jako podstawę tworzenia modeli rozwojowych agroturystyki (1989). Problemem do przezwyciężenia przy konstrukcji modelu prognozowania jest dostępność danych oraz tworzenie liniowych modeli wielomianowych. Jak łatwo zauważyć, budowa modeli winna przebiegać z udziałem systemu regresji liniowej, a także – co ma miejsce przy konstruowaniu modeli rozwojowych turystyki – znacznie bardziej wyrafinowanych narzędzi matematyczno-statystycznych (ekonometrycznych).

Niezwykle istotny jest etap trzeci – tu w oparciu o wyniki statystyczne, sprawdzenie i ocenę przydatności danych zapada decyzja o wyborze modelu końcowego (finalnego). Wymaga to przezwyciężenia takich szczegółowych problemów, jak: kontrola korelacji reszt, opóźnienia czasowe zmiennej zależnej itd. Kolejnym zagadnieniem staje się wybór narzędzi testowania. Nie wgłębiając się w detale wspomnimy jedynie, iż przy mniej wyrafinowanych modelach zastosowanie mogą mieć:

– test dystrybucji t (t-Test),
– test dystrybucji F (f-Test),
– statystyka Durbina-Watsona (D-W),
– badanie autokorelacji (AR),
– badanie warunkowe heteroskedastyczności (ARCH),
– test normalności (NORM),

– test postaci funkcjonalnego modelu (RESET) oraz
– test heteroskedastyczności (Heter).

Reasumując, postęp wiedzy o agroturystyce dziś i jutro to wypadkowa dwóch procesów: obiektywnego postępu w sektorze oraz zaangażowania badawczego zainteresowanych środowisk akademickich.

3. Zamiast podsumowania

Heterogeniczność agroturystyki jest faktem, podobnie jej procesy rozwojowe – jak i procesy w innych działach gospodarki – odbywają się we współzależności z otoczeniem zewnętrznym. Można więc w ogólnym sensie mówić o upodobnianiu się agroturystyki i jej ogniw składowych (przedsiębiorstw) do przemysłu, a tzw. szczególna rola tej formy turystyki stopniowo traci na wyrazistości.

Z drugiej strony agroturystyka ma jeszcze do odrobienia pewien dystans dzielący ją zarówno od rolnictwa, jak też od turystyki sensu largo. Ilustracją oczekiwanego (postulowanego) postępu jest porównawcze zestawienie dwóch ogólnych parametrów, jakże istotnych w procesie badawczym, które przedstawiono w tabeli 2. Komentarz i wnioskowanie pozostawiamy zainteresowanym.

Tabela 2

Rolnictwo, turystyka i agroturystyka – wybrane elementy procesu badań

Element	Rolnictwo	Ekonomika turystyki	Agroturystyka
Hipoteza badawcza	brak	1.TLG (*the tourism-led-growth hypothesis*) 2.TCGI (*tourism capital good import hypothesis)* (Schubert i inni 2011, Nowak i inni 2007).	brak
Metody badawcze	Stosowanie wyrafinowanych metod badawczych – modyfikacja łączenia sieci neuronowych i rachunku wsparcia wektorowego oparta na optymalizacji roju cząstek. (Quingyu Zhou 2011)	1. Integracja zmiennych w czasie parametrów z przyczynowym typoszeregiem czasowym 2. Metoda korekcji błędów kointegracji 3. Wektor autoregresji (VAR), (Cang 2011)	jak w punkcie 2

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury zamieszczonej w tabeli oraz studiów literaturowych.

Bibliografia

Barney J.B. (1994), *Bringing Managers Back In: A Resource-Based Analysis of the Role of Managers in Creating and Sustaining Competitive Advantages for Firms, Does management matter? On competencies and competitive advantage*, The 1994 Crafoord lectures, s. 1–36.

Busby G., Rendle S. (2006), *The transition from tourism on farms to farm tourism*, Tourism Management, 21 (6), s. 635–642.

Butler R.W. (1980), *The concept of a tourist area life cycle of evolution*, Canadian Geographer, 24, s. 5–12.

Cang S. (2011), *A non-linear tourism demand forecast combination model*, Tourism Economics, 17 (1), s. 5–20.

Clarke, J. (1999), *Marketing structures for farm tourism: beyond the individual provider of rural tourism*, Journal of Sustainable Tourism, 7, s. 26–47.

Cooper C.S., Jackson S. (1989), *Destination life cycle. The Isle of Main case study*, Annals of Tourism Research, 16, s. 377–398.

Copeland B.R. (1991), *Tourism, welfare and de-industrialization in a small open economy*, Economica, 58 (232), s. 515–529.

Cormany D. (2013), *Motives for Different Types of Medical Travelers: An Analysis of the Current State of Academic Research on the Topic*, University of Nevada, Las Vegas.

Dwyer L., Forsyth P., Dwyer W. (2010), *Tourism Economics and Policy*, Channel View Publications, Bristol UK.

Eisenhardt K.M., Martin J.A. (2000), *Dynamic Capabilities: What are They?*, Strategic Management Journal, 21, s. 1105–1121.

Fleischer A., Tchetchik A. (2006), *Does rural tourism benefit from agriculture?*, Tourism Management, 26, s. 493–501.

Haywood K.M. (1986), *Can the tourist-area life cycle; An application to the tourist product*, Tourist Management, 7, s. 154–167.

Huylenbroeck G., Vanslembrouck I., Calus M., Velde L. (2006), *Synergies between Farming and Rural Tourism: Evidence from Flanders*, EuroChoices, 5 (1) s. 14–21.

Makadok R. (2001), *Towards a Synthesis of Resource-Based and Dynamic Capability Views of Rent Creation*, Strategic Management Journal, 22, s. 387–402.

McCrown R.L., Brennan L.E., Parton K.A. (2006a), *Learning from the historical failure of farm management models to aid management practice. Part 1. The rise and demise of theoretical models of farm economics*, Australian Journal of Agricultural Research, 57, s. 143–156,

McCrown R.L., Brennan L.E., Parton K.A., (2006b), *Learning from the historical failure of farm management models to aid management practice. Part II. Three Systems Approaches*, Australian Journal of Agricultural Research, 57, s. 157-172.

Nowak J., Sahli M., Cortes-Jimenez I. (2007), *Tourism, capital good imports and economic growth: theory and evidence for Spain*, Tourism Economics, 13 (4), s. 515–536,

OECD (1994), *Tourism Strategies and Rural Development*, Paris, dostępny na stronie internetowej: http://www.oecd.org/dsti/sti/transpor/tourism/prod/e-94-49.pdf.

Para Lopez E., Calero Garcia F.J. (2006), *Agrotourism, sustainable tourism and Ultraperipheral areas:The Case of Canary Islands*, Revista de Turismo y Patrimonio Cultural, 4 (1), s. 85–97.

Peteraf M.A., Barney J.B. (2003), *Unraveling the Resource-Based Tangle*, Managerial and Decision Economics, 24, s. 309–323.

Phillip S., Hunter C., Blackstock K. (2010), *A typology for defining agritourism*, Tourism Management, 31, s. 754–758.

Quingyu Z., Jing L., Feng X., Quingchao L. (2011), *The Method Research on Optimum Selection of Agricultural Machinery*, International Journal of Digital Content Technology and its Applications, 5 (6), s. 337–344.

Schubert S.F., Brida J.G., Risso W.A. (2011), *The impacts of international tourism demand on economic growth of small economies dependent on tourism*, Tourism Management, 32, s. 377–385.

Stabler M.J., Papatheodorou A., Sinclair M. (2010), *The Economics of Tourism*, wydanie drugie, Routledge, Abingdon UK.

Tribe J. (2011), *The Economics of Recreation, Leisure & Tourism*, Butterworth-Heinemann, Oxford UK.

Wojciechowska J. (2011), *Twenty years of polish agritourism: the past and the future*, Tourism, 21 (1-2).

Before the quater of a century of polish agrotourism – gloss to the jubilee publication of Professor Jolanta Wojciechowska

Article is a form of duo over the condition of the state of agro tourism in Poland as seen from the economist perspective, deliberately referring with some time distance, to the commemorative publication of Professor Jolanta Wojciechowska. The concept of selective choice of research matter was adopted – it is primarily the character of the agro tourism as a field of science and its place in the triangle: agriculture; economics of tourism, agro tourism and agro tourism modeling for the future purposes. In the article author has proposed set of the most significant topics in macro and micro scale (of the agritourism company) from the economics view. In the conclusion part was made a comparative analysis of research strategies of the economics of tourism, agro tourism and agriculture on the basis of the literature study.

Translated by: *Eliza Stankiewicz*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-10

EWA SKOWRONEK[*], TERESA BRZEZIŃSKA-WÓJCIK[*],
MARIAN HARASIMIUK[*], TOMASZ RUTKOWSKI[**],
KAROLINA SZELĄG[**], ANDRZEJ ŚWIECA[*], WIESŁAW CZERNIEC[***]
[*)]Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie,
[**)]EuroCompass Sp. z o.o., [***)]LOT „Kraina Lessowych Wąwozów"

Projekt zintegrowanego produktu turystycznego „Szlak zdrowia i urody – spotkanie z naturą" w świetle geograficznych uwarunkowań Obszaru Funkcjonalnego Powiśle[1]

Wprowadzenie

Obszar Funkcjonalny Powiśle Lubelskie wyodrębniony został w Strategii województwa lubelskiego na lata 2013–2014. W dokumencie tym sformułowano następujące cele do realizacji: adaptacja i wykorzystanie walorów przyrody do celów turystycznych powodująca jej włączenie do sfery gospodarczej i nadanie jej określonych funkcji w zaspokajaniu potrzeb turystycznych oraz zwiększenie dochodów własnych miejscowej ludności, jednostek samorządu terytorialnego oraz rozwoju wyspecjalizowanych firm lokalnych. Obszar położony jest w granicach Wyżyny Lubelsko-Lwowskiej, na terenie 9 mezoregionów (Płaskowyż Nałęczowski, Małopolski Przełom Wisły, Równina Bełżycka, Kotlina Chodelska, Dolina Środkowej Wisły, Wysoczyzna Żelechowska, Wysoczyzna Lubartowska, Równina Kozienicka i Wzniesienia Urzędowskie)[2].

Pod względem administracyjnym analizowany obszar składa się z 17 gmin (w tym: 2 gminy miejskie: Dęblin, Puławy; 5 gmin miejsko-wiejskich: Annopol, Kazimierz Dolny, Nałęczów, Opole Lubelskie, Poniatowa; 10 gmin wiejskich: Janowiec, Józefów nad Wisłą, Karczmiska, Końskowola, Łaziska, Puławy, Stężyca, Wąwolni-

[1] Analizowany obszar obejmuje Powiśle Lubelskie.
[2] J. Kondracki, A. Richling (1994), *Regiony fizyczno-geograficzne*, w: *Atlas Rzeczpospolitej Polskiej*, Główny Geodeta Kraju, Warszawa.

ca, Wilków, Wojciechów), położonych w 5 powiatach (puławskim, opolskim, lubelskim, ryckim i kraśnickim) województwa lubelskiego.

Obszar Powiśla jest bardzo atrakcyjny pod względem przyrodniczym i kulturowym. Decydują o tym specyficzne cechy budowy geologicznej i rzeźby, właściwości klimatyczne i fitoterapeutyczne świata roślinnego, jak również cechy wód podziemnych i przestrzenne rozmieszczenie wód powierzchniowych. Spośród zasobów kulturowych istotne znaczenie mają zabytkowe obiekty architektoniczne świeckie i sakralne oraz niematerialna spuścizna o wielonarodowym i wielowyznaniowym rodowodzie.

W świetle dotychczasowych badań turyści coraz częściej, jako miejsce wypoczynku, preferują obszary z czystym powietrzem i naturalnymi zbiorowiskami roślinności[3]. Sprzyjają one rozwojowi różnych rodzajów turystyki, zwłaszcza zdrowotnej. Zainteresowanie tym rodzajem turystyki jest związane ze wzrostem liczby zachorowań na „choroby cywilizacyjne", większą świadomością zdrowotną społeczeństw oraz przemianami demograficznymi[4]. Wśród turystów coraz więcej jest osób starszych, które odwiedzają uzdrowiska, zlokalizowane najczęściej w pobliżu obszarów cennych przyrodniczo. Ponadto w społeczeństwie coraz popularniejsze są ośrodki Spa & Wellness[5]. Przedstawione powyżej zjawiska potwierdzają dane statystyczne, dotyczące ruchu turystycznego w małopolskich uzdrowiskach, z których wynika, że kuracjusze stanowią zaledwie 13% ruchu turystycznego. Najliczniejszą grupą są odwiedzający (49%) i turyści (38%)[6]. Potwierdzają to również wyniki badań dla ZL „Uzdrowisko Nałęczów" SA, gdzie w 2010 roku 77% ogółu klientów stanowiły osoby niebędące kuracjuszami[7].

Atrakcyjność turystyczna oraz wieloletnie zainteresowanie turystów analizowanym obszarem powodują konieczność tworzenia unikatowej, zdywersyfikowanej oferty turystycznej, która przekłada się na dochody obszaru i wzrost aktywności mieszkańców.

---

[3] X. Font, J. Tribe (eds.) (2000), *Forest Tourism And Recreation. Case Studies in Environmental Management*, University Press, Cambridge, s. 1–34.

[4] A. Białk-Wolf (2010), *Uzdrowisko jako miejscowość turystyczna*, w: *Turystyka zdrowotna*, red. M. Boruszczak, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Gdańsku, Gdańsk, s. 33–42.

[5] M. Cohen, G. Bodeker (2008), *Understanding the global SPA industry*, Elsevier Ltd., Oxford, s. 318.

[6] T. Słomka, A. Kicińska (2009), *Turystyka uzdrowiskowa i rekreacja jako podstawa nowoczesnego produktu uzdrowiskowego*, w: *Innowacyjne kierunki rozwoju turystyki uzdrowiskowe i lecznictwa uzdrowiskowego*, J. Golba, K.Rymarczyk-Wajda (red), Stowarzyszenie Gmin Uzdrowiskowych RP, s. 161–166.

[7] E. Skowronek, R. Krukowska, A. Tucki (2012), *Innowacyjność i rozwój oferty uzdrowiska Nałęczów S.A. jako odpowiedź na zapotrzebowanie rynku turystyki zdrowotnej*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 698, „Ekonomiczne Problemy Usług" nr 83, s. 505.

1. Cel i metody badawcze

Celem opracowania jest prezentacja założeń projektu zintegrowanego produktu turystycznego, przygotowanego z uwzględnieniem potencjału turystycznego obszaru. Poszczególne składowe projektu opracowano z myślą o możliwości ich finansowania w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych. Projekt powstał jako efekt ścisłej współpracy pomiędzy LOT „Kraina Lessowych Wąwozów", biurem projektowym EuroCompass Sp. z o.o., przedstawicielami branży turystycznej, społecznością lokalną oraz środowiskiem naukowym reprezentowanym przez Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej UMCS. Tego typu współpraca umożliwi budowanie klastra turystycznego na tym obszarze w fazie wdrażania projektu do realizacji.

Podczas badań wykorzystano różne źródła danych oraz metody badawcze. Informacje wtórne pozyskano poprzez analizę: literatury przedmiotu, przygotowanej *Strategii funkcjonalno-przestrzennej rozwoju turystyki Krainy Lessowych Wąwozów na Obszarze Funkcjonalnym Powiśle*[8] oraz treści tematycznych stron internetowych. Uzyskane wyniki przeanalizowano w ujęciu przestrzennym z wykorzystaniem narzędzi GIS.

2. Potencjał OF Powiśla Lubelskiego w zakresie kreowania zintegrowanego produktu turystycznego „Szlak zdrowia i urody – spotkanie z naturą"

Potencjał obszaru w zakresie zdrowia i urody stanowią komponenty przyrodnicze i kulturowe – głównie: wody podziemne i powierzchniowe, mikroklimat i zbiorowiska roślinne oraz uzupełniające: budowa geologiczna, formy rzeźby terenu, obszary chronione oraz walory kulturowe.

2.1. Potencjał przyrodniczy i kulturowy

Głównymi zasobami przyrodniczymi, wykorzystywanymi dla rozwoju produktów turystycznych obszaru są wody podziemne oraz cechy klimatu. Wody żelaziste słabo zmineralizowane występują w dolinie rzeki Bystrej, w ujęciach wód

[8] R. Boguszewsk, T. Rutkowski, K. Szeląg (2014), *Strategia funkcjonalno-przestrzenna rozwoju turystyki Krainy Lessowych Wąwozów na Obszarze Funkcjonalnym Powiśle*, EuroCompass, Lublin–Nałęczów.

leczniczych „Barbara" oraz jako źródła „Celiński-Żelaziste" i „Miłość"[9]. Są wykorzystywane do zabiegów balneologicznych oraz konsumpcji. Wstępne rozpoznanie warunków hydrogeologicznych wskazuje, że na terenie OF Powiśle mogą występować wody termalne (w obszarze Nałęczowa i Celejowa) o temperaturze 50ºC na głębokości 2250 m, a wody o temperaturze 80ºC na głębokości 3000 m. Obecnie prowadzone są prace geologiczne mające na celu udokumentowanie zasobów wód termalnych w okolicy Celejowa[10]. Główną rzeką obszaru jest Wisła, która przyjmuje dopływy: Wyżnicę, Chodelkę, Bystrą i Kurówkę[11].

Drugim czynnikiem jest leczniczy mikroklimat, wpływający pozytywnie na naturalne obniżenie ciśnienia krwi i układ nerwowy m.in. poprzez odpowiednie nawilgocenie powietrza i dobre przewietrzanie terenu w Nałęczowie – jedynym w Polsce uzdrowisku o charakterze zdrojowiska klimatycznego[12].

Ze zdrowotnego punktu widzenia atutem obszaru jest niezwykła bioróżnorodność[13], w tym zbiorowiska leśne: grądy, dąbrowy świetliste oraz bory mieszane[14] i ich właściwości filtracyjno-detoksykacyjne, bioterapeutyczne, psychoregulacyjne oraz estetyczne[15].

W przełomowym odcinku doliny Wisły od Annopola na południu po Puławy na północy, w wielu kamieniołomach i naturalnych odkrywkach odsłaniają się mezozoiczne skały węglanowo-krzemionkowe od górnej jury (Annopol) poprzez wszystkie piętra górnej kredy, aż po najstarsze piętra ery kenozoicznej (Bochotnica–Nasiłów). W wielu odsłonięciach występują liczne skamieniałości[16]. Jest to unikalny w skali europejskiej profil geologiczny o ogromnych walorach edukacyjnych i naukowych, który stał się podstawą przygotowania projektu Geoparku Małopolski Przełom Wisły[17]. Sama dolina Wisły cechuje się również bardzo wysokimi walorami krajobrazowymi z wieloma atrakcyjnymi punktami widokowymi. W zachodniej

[9] K. Dybkowski, J. Zawiślak (2012), *Wody żelaziste i zwykłe na terenie Uzdrowiska Nałęczów*, „Inżynieria ekologiczna", nr 30, s. 47–59.

[10] B. Kępińska (2013), *Perspektywy wykorzystania wód i energii geotermalnej w Polsce do celów Rekreacyjnych i balneoterapeutycznych*, Instytut Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN, Polskie Stowarzyszenie Geotermiczne, Kraków.

[11] Z. Michalczyk, T. Wilgat (2008), *Wody*, w: *Środowisko przyrodnicze Lubelszczyzny*, S. Uziak, R. Turski (red.), Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Lublin, s. 113-209.

[12] T. Kozłowska-Szczęsna, K. Błażejczyk, B. Krawczyk (1997), *Bioklimatologia człowieka. Metody i ich zastosowania w badaniach bioklimatu Polski*, IGiPZ PAN, Monografie 1, Warszawa.

[13] M. Kucharczyk (2003), *Phytogeographical Roles of Lowland Rivers on the Example of the Middle Vistula*, Maria Skłodowska University Press, Lublin.

[14] Fijałkowski D.K., Izdebski (2008), *Szata roślinna* w: *Środowisko przyrodnicze Lubelszczyzny*, S. Uziak, R. Turski (red.), Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Lublin, s. 317–419.

[15] A. Krzymowska-Kostrowicka (1999), *Geoekologia turystyki i wypoczynku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

części Płaskowyżu Nałęczowskiego, gdzie deniwelacje przekraczają 100 m, płaskowyż charakteryzuje się niezwykłą w skali Europy gęstością sieci wąwozów i antropogenicznych, malowniczych głębocznic, dochodzącą maksymalnie do 10 km/km^2 [16].

Ważne z punktu widzenia rekreacji zdrowotnej i turystyki edukacyjnej (ekologicznej) są obszary chronione – parki krajobrazowe: Kazimierski oraz Wrzelowiecki. Drugą grupę stanowią rezerwaty przyrody, florystyczne lub faunistyczne: „Łęg na Kępie w Puławach", „Czapliniec koło Gołębia", „Krowia Wyspa"[17], a także wyróżniający się pod względem wielkości i dostępności turystycznej rezerwat krajobrazowo-florystyczny „Skarpa Dobrska"[18].

Najcenniejsze walory kulturowe Obszaru znajdują się w Kazimierzu Dolnym. O ich randze świadczy objęcie miasta szczególną formą ochrony walorów poprzez uznanie go za pomnik historii. Celem ochrony jest zachowanie zabudowy mieszkalnej i budowli monumentalnych z okresu staropolskiego (XIV-wieczny zamek z XIII-wieczną basztą, rynek otoczony XVI-wiecznymi kamienicami oraz kościół farny z XIV wieku). W granicach zespołu zabytkowego znajdują się ponadto: Męćmierz, Albrechtówka, Za Dębem, Las Miejski oraz Jeziorszczyzna. Krajoznawcze walory kulturowe wzbogacają ponadto zabytki Janowca (zachowany układ urbanistyczny z czworobocznym rynkiem, zespół budowli kościelnych z XVI i XVII w., ruiny XVI w. zamku Firlejów) oraz Bochotnicy (ruiny gotyckiego Zamku Esterki z XIV w.). W Wąwolnicy zachował się zabytkowy układ urbanistyczny z XVIII w. oraz zespół kościelny (kaplica XIV. i kościół sanktuarium Matki Bożej Kębelskiej). Atrakcyjność turystyczną obszaru podnoszą również: zabytkowy układ urbanistyczny Nałęczowa, gotycki kościół w Piotrawinie, barokowe kościoły w Wilkowie (1625 r.), Włostowicach (XVIII w.), Górze Puławskiej (1781 r.), otoczone parkami pałace i dwory w Celejowie (XVIII w.), Czesławicach (XVIII w.), Kęble (XIX w.), Annopolu (XIX/XX w.) i Bartłomiejowicach (1918 r.), młyn wodny w Ochotnicy, wiatrak w Karmanowicach, skansen w Janowcu oraz zespoły wiejskiej architektury drewnianej w Męćmierzu, Bochotnicy, Parchatce, Wąwolnicy, Włostowicach,

[16] M. Harasimiuk, A. Domonik, M. Machalski, J. Pinińska, J. Warowna, A. Szymkowiak (2011), *Małopolski Przełom Wisły – projekt geoparku*. „Prz. Geol." Nr 59, 5, s. 405–416.

[17] D. Fijałkowski (1996), *Ochrona przyrody i środowiska naturalnego w środkowowschodniej Polsce*, UMCS, Lublin.

[18] W. Jezierski, M. Kozieł (2004), *Skarpa w Dobrem – unikatowy obiekt przyrodniczy*, w: *Stan i zmiany środowiska geograficznego wybranych regionów wschodniej Polski*, R. Dobrowolski, S. Terpiłowski (red.), Wyd. UMCS, Lublin, s. 47–52.

Skowieszynie i Rogowie. Wśród walorów kulturowych ważną rolę pełnią współczesne imprezy kulturalne – Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych oraz Festiwal Filmowy „Dwa Brzegi", które gromadzą w Kazimierzu Dolnym nawet ponad 10000 osób[19]. Planowane jest również, staraniem Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Lublinie, utworzenie zespołu parków kulturowych[20]. Ten bogaty rejestr walorów kulturowych uzupełniony jest różnorodnymi zbiorami zabytków ruchomych w wielu muzeach Nałęczowa, Puław, Kazimierza Dolnego, Janowca i Piotrawina.

2.2. Elementy zagospodarowania turystycznego

Baza noclegowa na Obszarze Powiśla jest zróżnicowana – od hoteli o wysokim standardzie po niedrogie pensjonaty i gospodarstwa agroturystyczne. Jak wynika z danych statystycznych, w roku 2012 funkcjonowało 45 obiektów zbiorowego zakwaterowania, w tym przede wszystkim hotele, ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe, pensjonaty i zakłady uzdrowiskowe. Drogie i luksusowo wyposażone hotele koncentrują się w centrach najbardziej znanych miast. Najwięcej obiektów noclegowych znajduje się w Kazimierzu Dolnym i Nałęczowie. Od 2008 roku liczba miejsc noclegowych w obiektach zbiorowego zakwaterowania na Obszarze Powiśla systematycznie wzrasta; w 2008 roku wynosiła 2351, natomiast w 2012 – 4300[21]. W obiektach zbiorowego zakwaterowania w roku 2012 nocowało około 160 tys. osób; udzielono w nich około 600 tys. noclegów. Szczególną pozycję w bazie noclegowej Powiśla zajmują obiekty Zakładu Lecznictwa „Uzdrowisko Nałęczów" SA. W 2010 roku z jego usług skorzystało około 130000 klientów, co stanowi przyrost o około 73% w stosunku do 2002 r. Liczba korzystających z noclegów w 2010 roku wynosiła 27 048 osób, co daje przyrost o 12,4% w stosunku do 2002 r. Dużym zainteresowaniem cieszy się szeroka oferta usług medycznych, z których w 2010 r.

[19] W. Wołoszyn, E. Skowronek. (2007), *Tourism Planning and Management in Kazimierz Landscape Park, Poland*, w: *European Landscapes and Lifestyles: The Mediterranean and Beyond*, Z. Roca, T. Spek, T. Terkenli, T. Plieninger, F. Höchtl (eds), Edições Universitárias Lusófonas, Lizbon; J. Szczęsna, Gawrysiak L. (2009), *Wielokulturowe dziedzictwo Lubelszczyzny elementem potencjału turystycznego regionu,* „Annales UMCS", Lublin, B, 64, 1; A. Świeca., T. Brzezińska-Wójcik (2009), *Zasoby turystyczne i możliwości ich wykorzystania na obszarze miasta i gminy Nałęczów oraz gminy Wojciechów*, „Annales UMCS", B, 64, 1, s. 145–170; K. Pioś, K. Skoczylas, T. Brzezińska-Wójcik (2014), *Aktualny stan i możliwości rozwoju turystyki festiwalowej w województwie lubelskim*, „Polish Journal of Sport and Tourism", 21, 2, s. 119–134.

[20] W. Kałamucka (2008) *Parki kulturowe w województwie lubelskim*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, nr 10, s. 310–318.

[21] *Bank Danych Lokalnych*, GUS, 2012.

skorzystało 33 981 osób, co stanowi przyrost o 28% w stosunku do 2002 r. Oprócz ZL Uzdrowisko Nałęczów SA funkcjonują inne obiekty sanatoryjne, ośrodki spa i odnowy biologicznej oraz hotele i pensjonaty. Należą do nich: Niepubliczny Zakład Opieki Zdrowotnej Sanatorium Uzdrowiskowe ZNP, Międzyzwiązkowe Sanatorium Uzdrowiskowe w administracji Federacji Związków Zawodowych Pracowników Gospodarki Komunalnej i Terenowej, Sanatorium Uzdrowiskowe dla Rolników, Kolejowy Szpital Uzdrowiskowy Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej. Wykorzystanie ich bazy noclegowej waha się od 95 do 100%[22]. Oferta medyczna Nałęczowa obejmuje także: Ośrodek Chirurgii Oka, Luxmed – Uzdrowisko Nałęczów, Ikardia, Arthros, Ośrodek Chirurgii Plastycznej dr. Macieja Kuczyńskiego, NZOZ „Klinika" prof. Jerzego Karskiego. Ponadto w Poniatowej znajduje się Samodzielne Publiczne Sanatorium Gruźlicy i Chorób Płuc.

Uzupełnienie stanowi infrastruktura SPA & Wellness. Na terenie obszaru znajduje się ona m.in. w Kazimierzu Dolnym (kompleks Król Kazimierz Hotel & SPA, Hotel Kazimierzówka oraz Hotel Berberys), a także w Janowcu (Hotel Kazimierski Zdrój) oraz w Poniatowej (Montis Hotel & SPA). Spośród innych podmiotów należy wymienić Prywatny Dom Opieki w Nałęczowie „Willa Seniorówka".

Baza gastronomiczna OF Powiśle Lubelskie koncentruje się w największych miastach, przede wszystkim w Puławach, Kazimierzu Dolnym, Nałęczowie i Dęblinie. Tworzą ją restauracje, kawiarnie, puby, bary i pizzerie. Zróżnicowana baza gastronomiczna OF Powiśle rozwija się w ostatnich latach bardzo szybko, aczkolwiek nierównomiernie.

Infrastrukturę towarzyszącą tworzą obiekty sezonowe – kąpieliska (Janowice, Poniatowa) i stoki narciarskie (Celejów, Rąblów, Parchatka, Kazimierz Dolny) oraz całoroczne (profesjonalny tor terenowy w Stanisławce). Obszar charakteryzuje rozwinięta sieć szlaków i ścieżek turystycznych, które w większości są słabo zagospodarowane.

3. Zintegrowany produkt turystyczny „Szlak zdrowia i urody – spotkanie z naturą"

Wielokrotnie w dyskusji nad sposobami aktywizacji gospodarczej obszarów, jako ważny czynnik rozwoju, wskazywano turystykę, która jako forma

[22] R. Boguszewski, T. Rutkowski, K. Szeląg (2014), *Strategia funkcjonalno-przestrzenna rozwoju….*

działalności gospodarczej wpływa m.in. na aktywność mieszkańców, dochody regionu oraz jego konkurencyjność[23].

Jednym ze skutecznych sposobów wzrostu atrakcyjności turystycznej jest wykorzystanie potencjału w tworzeniu produktów turystycznych[24]. Ich powstawanie wpływa na wzmocnienie tożsamości lokalnych społeczności, tworzy alternatywne formy zarobkowania, stymuluje rozwój małych i średnich przedsiębiorstw, określa popyt, wzmaga zainteresowanie inwestorów regionem, zwiększa dochód w miejscu wytworzenia produktu[25]. Jest to jednak proces złożony i ryzykowny. Dlatego coraz częściej zwraca się uwagę nie tylko na spontanicznie tworzone oferty turystyczne, ale wskazuje się na konieczność opracowania polityki rozwoju produktów oraz kreowanie produktu zintegrowanego, który pozwala na budowanie spójnego wizerunku oraz kompleksowej oferty turystyczno-pobytowej na danym obszarze[26]. Ważną rolę w tworzeniu tego typu ofert spełniają m.in. samorząd lokalny oraz poszczególne podmioty zainteresowane uczestnictwem w grupie tworzącej dany produkt. Szczególną rolę, jako platforma współpracy sektora publicznego i prywatnego, odgrywają tutaj lokalne organizacje turystyczne[27].

LOT „Kraina Lessowych Wąwozów" jest jedyną tego typu organizacją pozarządową na OF Powiśle funkcjonującą od 1999 roku. Do jej najważniejszych zadań, obok promocji turystycznej obszaru, wspomagania funkcjonowania i rozwoju informacji turystycznej, inicjowania, opiniowania i wspierania planów rozwoju i modernizacji infrastruktury turystycznej oraz współpracy z ROT przy realizacji zadań na poziomie regionalnym należy: gromadzenie i aktualizacja informacji na temat miejscowych walorów i oferty turystycznej, tworzenie i rozwój oferty turystycznej powstałej na bazie lokalnych walorów

[23] E. Skowronek (2011), *Uwarunkowania rozwoju oferty turystycznej Krainy Lessowych Wąwozów na przykładzie produktu „Kraina Zdrowia"*, w: *Nauka <=> Biznes. Zbiór raportów badawczych opracowanych przez pracowników naukowych i naukowo-dydaktycznych – przedstawicieli lubelskiego środowiska naukowego*, Chełmskie Stowarzyszenie Rozwoju Społeczno-Gospodarczego CIVIS, Chełm, s. 62–92.

[24] M. Zdon-Korzeniowska (2009), *Jak kształtować regionalne produkty turystyczne? Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 1–217.

[25] J. Debis (2006), *Produkt turystyczny oraz kreacja marki regionów turystycznych*. „Studia Turystyczne" 3, s. 48–73.

[26] Ibidem, s. 49, oraz M. Łuczak (2007), *Koncepcja marketingowa produktu turystycznego obszaru* w: *Turystyka zrównoważona w Europie Bałtyckiej produkty, sieci współpracy i marketing*, W. Toczyski, J. Lendzion, J. Zaucha (red.), Uniwersytet Gdański, Gdańsk, s. 129–152.

[27] Łuczak M. (2007), *Koncepcja marketingowa produktu turystycznego obszaru*, w: *Turystyka zrównoważona w Europie Bałtyckiej produkty, sieci współpracy i marketing*, W. Toczyski, J. Lendzion, J. Zaucha, (red.), Uniwersytet Gdański, Gdańsk, s. 149.

oraz integracja społeczności lokalnej na rzecz poprawy atrakcyjności turystycznej własnych miejscowości[28].

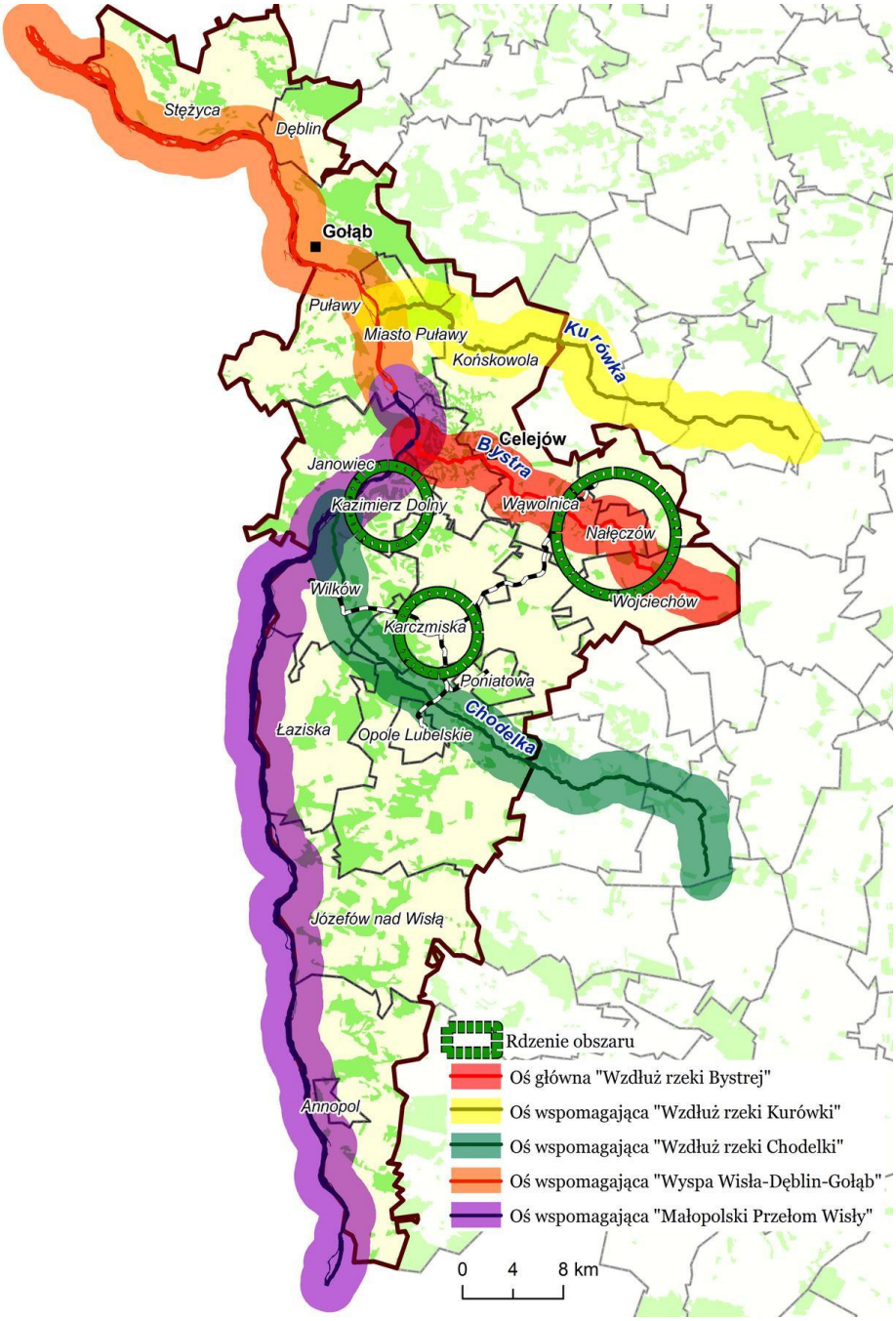
Wśród powyższych celów bardzo ważne miejsce zajmują prace na rzecz przygotowania i wdrażania strategii rozwoju turystyki na analizowanym obszarze, inicjowania i kreowania działań społecznych i gospodarczych w tym zakresie oraz tworzenia warunków dla powstawania i promowania produktów turystycznych[29]. Podstawą do prowadzenia powyższych działań było opracowanie ważnych dokumentów programowych, tj.: audytu turystycznego gmin: Janowiec, Karczmiska, Kazimierz Dolny, Nałęczów, Opole Lubelskie, Poniatowa, Wąwolnica, Wilków, Wojciechów oraz miasta i gminy Puławy (2007 r.); Strategii Rozwoju Turystyki Krainy Lessowych Wąwozów (2007 r.); Zintegrowanej Sieci Szlaków Turystycznych „Krainy Lessowych Wąwozów" (2008 r.) oraz Programu Rozwoju i Promocji Produktów Turystycznych Krainy Lessowych Wąwozów (2010 r.). W programach tych opracowano propozycje ponad dwudziestu produktów o największym potencjale rozwojowym. Wśród nich znalazły się m.in. projekty „Kraina Zdrowia" i „Sielska Kraina"[30].

Działania podjęte w zakresie realizacji produktów sieciowych zaproponowanych w *Strategii…* zatrzymały się we wstępnym etapie rozwoju. Tylko nieliczne udało się skomercjalizować. Nie udało się natomiast zrealizować idei produktu sieciowego. Głównym tego powodem były trudności we współpracy pomiędzy instytucjami z zakresu opieki zdrowotnej, właścicielami obiektów spa, pensjonatów i innych podmiotów.

[28] Dz. U. z 1999 r. Nr 62, poz. 689, z późn. zmianami; G. Wójcik, M.Gałkowski (2001), *Regionalne i Lokalne Organizacje Turystyczne szansą polskiej turystyki*, w: *Turystyka i sport w działalności rządu, samorządów terytorialnych i organizacji pozarządowych*, M. Korkuć (red.), Departament Turystyki Ministerstwa Gospodarki, Kraków, s. 26.

[29] http://www.kraina.org.pl/statut_lot_id_864.html, pobrano: 16.07.2011 r.

[30] R. Krukowska (2011), *Tworzenie sieciowych produktów turystycznych na przykładzie „Sielskiej krainy" w Krainie Lessowych Wąwozów*, w: *Nauka <=> Biznes*... s. 415–449; E. Skowronek (2011), *Uwarunkowania rozwoju oferty turystycznej Krainy Lessowych Wąwozów na przykładzie produktu „Kraina Zdrowia"*, w: *Nauka <=> Biznes…* s. 62–92.

Rysunek 1. Rdzenie i osie rozwojowe Obszaru Funkcjonalnego Powiśle Lubelskie

Źródło: opracowanie własne.

Podjęto zatem dalsze prace koncepcyjne, zmierzające do przygotowania nowej *Strategii…*[31], zawierającej projekt zintegrowanego produktu turystycznego na tym obszarze, przygotowanej na zlecenie LOT „Kraina Lessowych Wąwozów". Zgodnie z jej założeniami, planuje się utworzenie zintegrowanego produktu turystycznego, wykorzystującego naturalne zasoby, które zostały zidentyfikowane jako rdzenie rozwojowe „Zdrowie i uroda", „Geopark Małopolskiego Przełomu Wisły", „Nadwiślańska Kolejka Wąskotorowa". Koncepcja ta opiera się na potencjałach rdzeni oraz osiach rozwojowych: „Wzdłuż Rzeki Bystrej", „Małopolski Przełom Wisły", „Wzdłuż rzeki Chodelki", „Wzdłuż rzeki Kurówki", „Wyspa Wisła–Dęblin–Gołąb" (rys. 1).

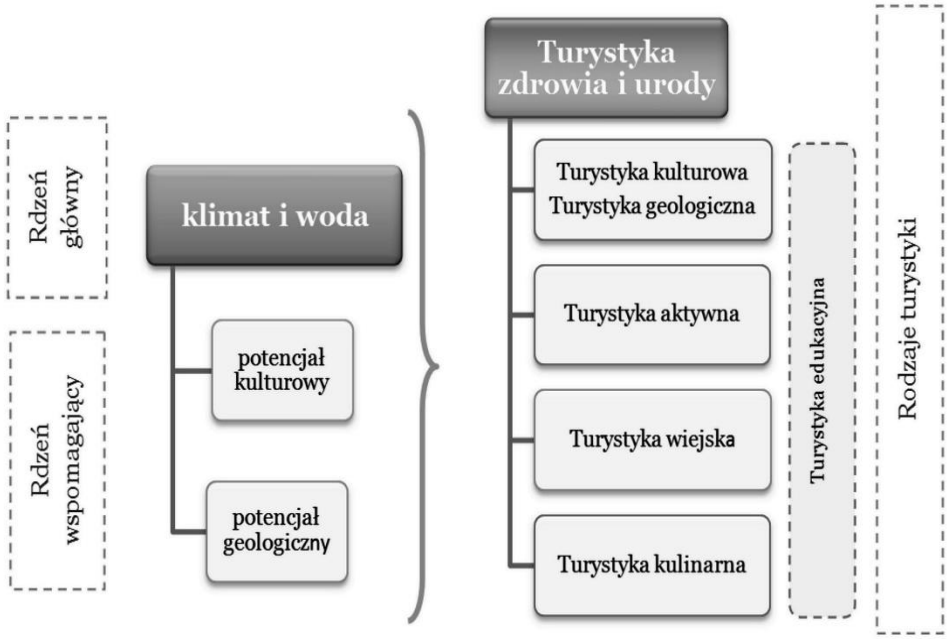
Koncepcja sieciowego produktu turystycznego zakłada, że klimat i wody mineralne stanowią główny rdzeń rozwojowy, wspomagany potencjałami: kulturowym i przyrodniczymi – geologicznym, florystycznym i krajobrazowym. Przekłada się to na inteligentną specjalizację (*smart specialization*)[32] obszaru w zakresie turystyki zdrowia i urody, wspomaganą przez turystykę kulturową, edukacyjną, aktywną, wiejską i kulinarną (rys. 2)[33]. Przewiduje budowę sieci współpracy poprzez wdrożenie systemu zarządzania zintegrowanym produktem turystycznym, której liderem będzie Klaster Kraina Lessowych Wąwozów, co stwarza podstawy do finansowania planowanych w Obszarze Lubelskiego Powiśla przedsięwzięć[34] z różnych funduszy europejskich w ramach Strategii województwa i unijnej perspektywy finansowej na lata 2014–2020.

[31] R. Boguszewski, T. Rutkowski., K. Szeląg (2014), *Strategia funkcjonalno-przestrzenna rozwoju…*

[32] Usługi medyczne i prozdrowotne znalazły się wśród czterech inteligentnych specjalizacji województwa lubelskiego A. Tucki, A. Hadzik (2013), *Analiza możliwości rozwoju turystyki zdrowotnej w województwie lubelskim w kontekście zintensyfikowanej inteligentnej specjalizacji regionu w dziedzinie usług medycznych i prozdrowotnych*, Raport końcowy z badania dziedzinowego, Prefekta info, Lublin)

[33] R. Boguszewski, T. Rutkowski, K. Szeląg K. (2014), *Strategia funkcjonalno-przestrzenna…*

[34] *Programowanie perspektywy finansowej 2014–2020 – uwarunkowania strategiczne*, Departament Koordynacji Polityki Strukturalnej Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju, http://www.mir.gov.pl/fundusze/Fundusze_Europejskie_2014_2020/Programowanie_2014_2020/Documents/uwarunkowania_strategiczne.pdf, pobrano: 12.11.2014 r.

Rysunek. 2. Wiodące rodzaje turystyki na Obszarze Funkcjonalnego Powiśla
Źródło: opracowanie własne.

W oparciu o powyższe elementy zaproponowano utworzenie zintegrowanego produktu turystycznego „Szlak zdrowia i urody – spotkanie z naturą na OF Powiśle", złożonego z trzech sieciowych produktów turystycznych: wiodącego – „Szlak zdrowia i urody – spotkanie z naturą" oraz wspierających – „Geopark Małopolski Przełom Wisły", „Nadwiślańska Kolejka Wąskotorowa".

Utworzenie produktu turystycznego „Szlak zdrowia i urody – spotkanie z naturą" wpłynie na wykorzystanie potencjału OF Powiśle Lubelskie, doprowadzi do rozbudowania właściwych powiązań funkcjonalnych poprzez wykorzystanie sprzyjających warunków klimatycznych oraz wody w wyniku działań w ramach wyznaczonych osi rozwojowych. Podstawę do jego rozwoju tworzą obiekty zdrowia i urody – szpitale kardiologiczne i ośrodki chirurgii, uzdrowiska, sanatoria, obiekty SPA & Welness, ośrodki odnowy biologicznej, gabinety kosmetyczne i masażu. W budowę sieciowego produktu turystycznego zaangażowane zostaną lokalne samorządy, przedsiębiorcy, członkowie LOT KLW oraz wyższe uczelnie.

Jako główne atrakcje – rdzeń produktu – wskazano Nałęczów oraz Kazimierz Dolny z podmiotami świadczącymi usługi zdrowotne (turystyka zdrowot-

na jako element przyciągający turystów). Przyjęto, że turystykę zdrowotną będą wspomagać inne formy turystyki (kulturowa, edukacyjna, aktywna, wiejska i kulinarna) poprzez subprodukty: „Naturalnie Aktywni" – „Szczęśliwy Maluch", „Sprawny i zdrowy Senior", „Sielska Kraina", „Smacznie i Zdrowo", „Kulturowe Otoczenie Zdrowia". Tworzą one wzajemnie oddziaływującą całość, wpływającą na konkurencyjność komercyjnej oferty OF Powiśle Lubelskie.

Członkowie inicjatywy klastrowej utworzą pakiet usług, które będą się wzajemnie łączyć i uzupełniać w konkurencyjną ofertę.

Projekt *Geoparku* „Małopolski Przełom Wisły" został opracowany w roku 2012 na zlecenie Ministerstwa Środowiska przez Konsorcjum: Wydział Geologii Uniwersytetu Warszawskiego, Państwowy Instytut Geologiczny Państwowy Instytut Badawczy oraz Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Prace sfinansował Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Projekt Geoparku obejmuje gminy z trzech województw: lubelskiego (14), mazowieckiego (3) i świętokrzyskiego (3). Na potrzeby przygotowania opisywanego, zintegrowanego produktu turystycznego wykorzystano materiały z projektu geoparku odnoszące się do gmin lubelskich. Na obszarze geoparku wyróżniono 222 stanowiska o dużych walorach turystycznych, z czego 92 geologiczne, 79 geomorfologiczne, 14 hydrograficzne, 37 inne oraz 131 obiektów kulturowych. Te elementy zostaną zintegrowane w spójną całość poprzez system komunikacji drogowej i wodnej oraz system szlaków turystycznych i ścieżek edukacyjnych. Realizacja wszystkich zamierzeń w ramach projektu zintegrowanego produktu turystycznego przyczyni się do uatrakcyjnienia obszaru, zwiększenia ruchu turystycznego, a tym samym zrównoważonego rozwoju całego OF Powiśle Lubelskie.

Trzecim elementem zintegrowanego produktu jest „Nadwiślańska Kolejka Wąskotorowa". Element ten częściowo był finansowany w ramach Osi priorytetowej VII Kultura, turystyka i współpraca międzyregionalna, działania 7.2. Promocja Kultury i turystyki RPO WL na lata 2007–2013 jako Nadwiślańska Kolejka Wąskotorowa jako markowy produkt turystyczny Lubelszczyzny[35]. Dalsza jej modernizacja wraz z otoczeniem w nowej perspektywie finansowej spowoduje utworzenie nowych miejsc pracy, przyczyni się do wzrostu ruchu turystycznego oraz zwiększy spójność OF Powiśla.

[35] http://www.nadwislanskakolejka.pl/artykul/nadwislanska-kolejka-waskotorowa-jako-markowy-produkt-turystyczny-lubelszczyzny, pobrano: 12.11.2014 r.

Podsumowanie

Turystyka jest branżą, w której kluczowym czynnikiem sukcesu jest współpraca pomiędzy różnymi interesariuszami rynku, zarówno turystycznego, jak i okołoturystycznego.

Integracja pozwala na większą skuteczność działań i rozpoznawalność produktu. Dzięki wzajemnej współpracy osiąga się wiele korzyści, m.in.: buduje się atmosferę wzajemnego zaufania między podmiotami; następuje kumulacja środków finansowych dla tworzenia wizerunku regionu i budowy tożsamości lokalnej; rozwija się wspólny marketing istniejących i nowych potencjalnych produktów turystycznych; coraz większe znaczenie odgrywają dążenia zmierzające do wzrostu produktywności poprzez wykorzystanie wspólnych zasobów, wymianę informacji, wspieranie rozwoju i innowacji w branży.

Mimo tych korzyści istnienie grup podmiotów mających na celu tworzenie zintegrowanych produktów turystycznych jest ciągle rzadkością w Polsce. Wynika to z niskiej świadomości przedsiębiorców, dotyczącej korzyści płynących z marki. Znaczącymi barierami są ponadto: mentalność, brak wystarczającej wiedzy na temat form współpracy (np. klastrów) oraz brak wyraźnego lidera, który byłby zainteresowany zachęceniem innych do współpracy.

Zaprezentowany projekt zintegrowanego produktu „Szlak zdrowia i urody – spotkanie z naturą" stwarza bardzo szerokie możliwości wykorzystania potencjału geograficznego Powiśla Lubelskiego. Umożliwia współpracę różnych podmiotów w zakresie usług turystycznych. Jest kolejną próbą wzmocnienia atrakcyjności turystycznej obszaru poprzez zaproponowanie turyście kompleksowej oferty. Należy podkreślić, iż analizowany projekt jest nastawiony na usługi prozdrowotne, aktywny wypoczynek, turystykę kulturową i edukacyjną oraz agroturystykę. Realizacji projektu będzie towarzyszyła kampania promocyjna Obszaru w zakresie zdrowego trybu życia, dbałości o środowisko przyrodnicze i unikatowe dziedzictwo kulturowe.

Bibliografia

Białk-Wolf A., *Uzdrowisko jako miejscowość turystyczna*, w: *Turystyka zdrowotna*, red. M. Boruszczak, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Gdańsku, Gdańsk, 2010.

Boguszewski R., Rutkowski T., Szeląg K., *Strategia funkcjonalno-przestrzenna rozwoju turystyki Krainy Lessowych Wąwozów na Obszarze Funkcjonalnym Powiśle,* EuroCompass, Lublin-Nałęczów 2014.

Cieśliński S., *Alb i cenoman północnego obrzeżenia Gór Świętokrzyskich (stratygrafia na podstawie głowonogów)*, „Prace Instytutu Geologicznego" nr 28, 1959.

Cohen M., Bodeker G., *Understanding the global SPA industry*, Elsevier Ltd., Oxford 2008.

Debis J., *Produkt turystyczny oraz kreacja marki regionów turystycznych*, „Studia Turystyczne", 2006.

Dybkowski K., Zawiślak J., *Wody żelaziste i zwykłe na terenie Uzdrowiska Nałęczów,* „Inżynieria ekologiczna", nr. 30, 2012.

Dz. U. z 1999 r. Nr 62, poz. 689, z późn. zmianami.

Fijałkowski D., *Ochrona przyrody i środowiska naturalnego w środkowowschodniej Polsce*, UMCS, Lublin. 1996.

Fijałkowski D., Izdebski K., *Szata roślinna* w: Środowisko przyrodnicze Lubelszczyzny, S. Uziak, R. Turski (red.), Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Lublin 2008.

Font X., Tribe J. (eds.), *Forest Tourism And Recreation. Case Studies in Environmental Management*, University Press, Cambridge, s. 1–34. 2000.

http://www.kraina.org.pl/statut_lot_id_864.html, pobrano: 16.07.2011.

Jezierski W., Kozieł M., *Skarpa w Dobrem – unikatowy obiekt przyrodniczy*, w: *Stan i zmiany środowiska geograficznego wybranych regionów wschodniej Polski*, R. Dobrowolski, S. Terpiłowski (red.), Wyd. UMCS, Lublin, s. 47–52. 2004.

Kałamucka W., *Parki kulturowe w województwie lubelskim*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego", nr 10, s. 310–318. 2008.

Kępińska B., *Perspektywy wykorzystania wód i energii geotermalnej w Polsce do celów Rekreacyjnych i balneoterapeutycznych*, Instytut Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN, Polskie Stowarzyszenie Geotermiczne, Kraków. 2013.

Kondracki J., Richling A., *Regiony fizyczno-geograficzne*, w: *Atlas Rzeczpospolitej Polskiej*, Główny Geodeta Kraju, Warszawa. 1994.

Kozłowska-Szczęsna T., Błażejczyk K., Krawczyk B., *Bioklimatologia człowieka. Metody ich zastosowania w badaniach bioklimatu Polski*, IGiPZ PAN, Monografie 1, Warszawa. 1997.

Krukowska R., *Tworzenie sieciowych produktów turystycznych na przykładzie „Sielskiej krainy" w Krainie Lessowych Wąwozów*, w: *Nauka <=> Biznes. Zbiór raportów badawczych opracowanych przez pracowników naukowych i naukowo -dydaktycznych – przedstawicieli lubelskiego środowiska naukowego*, Chełmskie Stowarzyszenie Rozwoju Społeczno-Gospodarczego CIVIS, Chełm, s. 415–449. 2011.

Krukowska R., *Innowacyjne działania promocyjne w zakresie rozwoju turystyki aktywnej w województwie lubelskim*, w: *Wpływ sektora B+R na wzrost polskiej konkurencyjności polskiej gospodarki poprzez rozwój innowacji*, t. 1. D. Jegorow, A. Niedużak (red.), Chełmskie Stowarzyszenie Rozwoju Społeczno-Gospodarczego CIVIS, Chełm s. 83–97, 2012.

Krzymowska-Kostrowicka A., *Geoekologia turystyki i wypoczynku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa. 1999.

Kucharczyk M., *Phytogeographical Roles of Lowland Rivers on the Example of the Middle Vistula*, Maria Skłodowska University Press, Lublin 2003.

Łuczak M., *Koncepcja marketingowa produktu turystycznego obszaru* w: *Turystyka zrównoważona w Europie Bałtyckiej produkty, sieci współpracy i marketing*, W. Toczyski, J. Lendzion, J. Zaucha (red.), Uniwersytet Gdański, Gdańsk. s. 129–152, 2007.

Michalczyk Z., Wilgat T., *Wody*, w: *Środowisko przyrodnicze Lubelszczyzny*, S. Uziak, R. Turski (red.), Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Lublin, s. 113–209. 2008.

Pioś K., Skoczylas K., Brzezińska-Wójcik T., *Aktualny stan i możliwości rozwoju turystyki festiwalowej w województwie lubelskim*, „Polish Journal of Sport and Tourism", 21, 2, s. 119–134. 2014.

Programowanie perspektywy finansowej 2014–2020 – uwarunkowania strategiczne, Departament Koordynacji Polityki Strukturalnej Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju. http://www.mir.gov.pl/fundusze/Fundusze_Europejskie_2014_2020/Programowanie_2014_2020/Documents/uwarunkowania_strategiczne.pdf, pobrano: 12.11.2014.

Samsonowicz J., *Szkic geologiczny okolic Rachowa nad Wisłą*, „Spraw. Państw. Inst. Geol." nr 3, s. 45–118. 1925.

Skowronek E., *Uwarunkowania rozwoju oferty turystycznej Krainy Lessowych Wąwozów na przykładzie produktu „Kraina Zdrowia"*, w: *Nauka <=> Biznes. Zbiór raportów badawczych opracowanych przez pracowników naukowych i naukowo-dydaktycznych – przedstawicieli lubelskiego środowiska naukowego*, Chełmskie Stowarzyszenie Rozwoju Społeczno-Gospodarczego CIVIS, Chełm, s. 62–92. 2011.

Skowronek E., *Budowanie innowacyjności oferty turystycznej województwa lubelskiego w zakresie turystyki kulturowej*, w: *Wpływ sektora B+R na wzrost polskiej konkurencyjności polskiej gospodarki poprzez rozwój innowacji,* t. 1., D. Jegorow, A. Niedużak (red.), Chełmskie Stowarzyszenie Rozwoju Społeczno-Gospodarczego CIVIS, Chełm, s. 99–126. 2012.

Skowronek E., Krukowska R., Tucki A., *Innowacyjność i rozwój oferty uzdrowiska Nałęczów S.A. jako odpowiedź na zapotrzebowanie rynku turystyki zdrowotnej,* „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 698, „Ekonomiczne Problemy Usług" nr 83, s. 505. 2012.

Słomka T., Kicińska A., *Turystyka uzdrowiskowa i rekreacja jako podstawa nowoczesnego produktu uzdrowiskowego*, w: *Innowacyjne kierunki rozwoju turystyki uzdrowiskowej i lecznictwa uzdrowiskowego*, J. Golba, K. Rymarczyk-Wajda (red.), Stowarzyszenie Gmin Uzdrowiskowych RP, s. 161–166. 2009.

Szczęsna J., Gawrysiak L., *Wielokulturowe dziedzictwo Lubelszczyzny elementem potencjału turystycznego regionu,* „Annales UMCS", Lublin, B, 64, 1. 2009.

Świeca A., Brzezińska-Wójcik T., *Zasoby turystyczne i możliwości ich wykorzystania na obszarze miasta i gminy Nałęczów oraz gminy Wojciechów*, „Annales UMCS", B 64, 1: 145–170. 2009.

Tucki A., Hadzik A., *Analiza możliwości rozwoju turystyki zdrowotnej w województwie lubelskim w kontekście zintensyfikowanej inteligentnej specjalizacji regionu*

w dziedzinie usług medycznych i prozdrowotnych, Raport końcowy z badania dziedzinowego, Prefekta info, Lublin. 2013.

Tucki A. Skowronek E., Krukowska R., Świeca A., *Rola lokalnych organizacji w rozwoju przedsiębiorczości i gospodarki turystycznej na przykładzie Lokalnej Organizacji Turystycznej „Kraina Lessowych Wąwozów"*, w: *Gospodarka turystyczna w regionie. Przedsiębiorstwo–samorząd–współpraca*, A. Rapacz (red.), Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego 157, Wydawnictwo Uniwerytetu Ekonomicznego, Wrocław, s. 535–545. 2011.

Walaszczyk I., *Inoceramids and inoceramid biostratigraphy of the Upper Campanian to basal Maastrichtian of the Middle Vistula River section,central Poland, „* Acta Geologica Polonica", nr 54, s. 95–168. 2004.

Wołoszyn W., Skowronek E., *Tourism Planning and Management in Kazimierz Landscape Park, Poland*, in: *European Landscapes and Lifestyles: The Mediterranean and Beyond*, Z. Roca, T. Spek, T. Terkenli, T. Plieninger, F. Höchtl (eds.), Edições Universitárias Lusófonas, Lizbon. 2007.

Wójcik G., Gałkowski M., *Regionalne i Lokalne Organizacje Turystyczne szansą polskiej turystyki*, w: *Turystyka i sport w działalności rządu, samorządów terytorialnych i organizacji pozarządowych*, M. Korkuć (red.), Departament Turystyki Ministerstwa Gospodarki, Kraków, s. 26. 2001.

Zdon-Korzeniowska M., *Jak kształtować regionalne produkty turystyczne? Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 1–217. 2009.

Concept of the integrated tourist product "Health and Beauty Trail – Meeting Nature" in the context of the geographical conditions of the Powiśle Functional Area

Summary

The Powiśle Lubelskie Functional Area (FA) is distinguished by its exceptional environmental and cultural potential. It features curative microclimate and mineral waters, loess land relief, very attractive landscape of river valleys – the Vistula River and its tributary Bystra, unique geology, and the a huge biodiversity. High natural values became the basis for separating in this area many diverse forms of nature – nature reserves, landscape parks, Nature2000 areas. In the area there are also dozens of historic objects of high rank, are also organized numerous cultural nationwide events. Based on the area's potential, three network tourist products were developed. Their concept is based on a very large diversity of tourist attractions of the area. Health tourism specialization was selected as the leading. The "Health and Beauty Trail – Meeting Nature" was proposed as the region's key network tourist product. The basis of the product is the tourist potential of Nałęczów and Kazimierz Dolny. Health tourism in the context of network products is supported by subproducts („Naturally Active" – „Happy Toddler", „Fit and healthy Senior", „Idyllic Land", „Tasty and Healthy", „Cultural Environment of Health") in the scope of environmental, educational, active, ru-

ral, culinary, and cultural tourism. They are combined in a mutually related whole, contributing to the competitiveness of the commercial offer of this Area. The objective of the paper is to propose an integrated tourist product considering the region's tourist potential, and the possibilities each of its components financing from European Union funds. The work on the concept of the integrated tourist product is based on close cooperation between the local tourism organisation "Land of Loess Gullies", design studio EuroCompass, representatives of the tourist industry, the local community, and the scientific environment represented by the Faculty of Earth Sciences and Spatial Management of the Maria Curie-Skłodowska University. Such cooperation permits the development of a specialised tourist cluster in the area.

Translated by: *Małgorzata Kornijów*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-11

LEONID WOROBJOW, ILONA KORDEK
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

Długoterminowa strategia zarządzania marką „Szczecin Floating Garden 2050"

Wprowadzenie

W ciągu ostatnich kilkunastu lat w Polsce możemy zaobserwować szybki rozwój marketingu terytorialnego. Przed wieloma regionami i miastami otwierają się nowe możliwości rozwoju i promocji. Coraz więcej miast decyduje się na podniesienie swojej atrakcyjności przez zbudowanie i wdrażanie długoterminowej strategii marki miasta. W swoich działaniach urzędy miast wykorzystują przeróżne instrumenty marketingowe, służące m.in.: komunikacji z mieszkańcami, inwestorami i turystami, oraz wdrażaniu tych instrumentów i budowaniu solidnej marki miasta. Działania te są ukierunkowane na stworzenie nowego, lepszego wizerunku miejsca, a co za tym idzie – zainteresowanie potencjalnych inwestorów i turystów, a także wzbudzenie w mieszkańcach ducha przynależności do miejsca zamieszkania.

Marketing terytorialny jest wynikiem poszerzenia i pogłębienia obszaru zainteresowań marketingu, jego interpretacji jako procesu wymiany wartości (korzyści) pomiędzy różnymi podmiotami czy grupami. Marketing miejsca, bo tak określa się też marketing terytorialny, jest jednym z nowych obszarów zainteresowań marketingowych[1].

[1] A. Szrominik, *Marketing terytorialny jako atrybut rynkowej orientacji miast i regionów*, w: A. Grzegorczyk, A. Kochaniec (red.), *Kreowanie wizerunku miast*, Wyższa Szkoła Promocji, Warszawa 2011.

Aby miasto stało się marką, potrzeba bardzo wielu zabiegów promocyjnych, w których tworzenie zaangażowane są władze miasta. Stworzenie silnej marki miasta związane jest z obietnicą i dotrzymaniem jej przez władze. Jednak, aby mogło to zaistnieć, potrzebne jest opracowanie strategii marketingowej miasta. Dobrze opracowana strategia marketingowa miejsca powinna określać działania, cele i środki potrzebne do uzyskania zamierzonego efektu. Strategia marketingowa miasta i zarządzanie jego marką jest działaniem długofalowym, które powinno być kontynuowane przez następujące po sobie kadencje władz miejskich. Realizacja strategii marketingowej miasta w perspektywie tylko jednej lub kilku kadencji władz jest nieefektywna i nie prowadzi do pozytywnych efektów wdrażania marki miejsca, jakimi są: rozpoznawalność miasta, napływ ludności czy też pozyskiwanie kapitału zewnętrznego i realizacja nowych inwestycji na jego terenie.

1. Metody i analiza

Oferta marketingowa miasta ma na celu zachęcenie do skorzystania z oferowanych przez nie usług, zainteresowania potencjalnego klienta zewnętrznego i przyciągnięcie jego kapitału na obszar miasta. Mogą to być, na przykład placówki turystyczne, punkty gastronomiczne, walory środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego[2].

Ważnym elementem dla marketingu terytorialnego jest promocja, która odgrywa ważną rolę konkurencyjną pomiędzy poszczególnymi jednostkami terytorialnymi, rywalizującymi o fundusze pomocowe, inwestorów, turystów itp. Celami promocji są formy komunikacyjne, przy pomocy których jednostka terytorialna, taka jak miasto, przekazuje informacje i określa swój wizerunek marki, budowany wśród podmiotów, do których kieruje działania.

Mówiąc o rynkach docelowych w marketingu terytorialnym miast i regionów musimy odpowiedzieć sobie na pytanie „dla kogo?". Rynki docelowe najprościej podzielić można na różne grupy podmiotów, w tym turystów i wizytujących – kreujących swoje wyobrażenia dotyczące miasta pod wpływem subiektywnych odczuć oraz poprzez bezpośredni kontakt z miastem, jego infrastrukturą, mieszkańcami, personelem (szeroko rozumianym, jako np.: pracownicy jednostek samorządu terytorialnego, pracownicy przedsiębiorstw produkcyjnych i usługowych). W ten sposób

[2] A. Sekuła, *Marketing terytorialny*, w: M. Daszkowska (red.), *Marketing. Ujęcie systemowe*, Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk 2005.

tworzy się interakcja, która w turystach oraz wizytujących wytwarza pozytywny lub negatywny wizerunek miasta.

2. Dyskusja

Współczesnym atutem Szczecina jest ogromna przewaga terenów zielonych na terytorium miasta, a jego wyróżniającymi elementami są drzewa magnolii, w takiej ilości niespotykanie nigdzie indziej w Europie, oraz zapach czekolady unoszący się nad miastem z Przedsiębiorstwa Przemysłu Cukierniczego Gryf SA.

Wszystkie wymienione wyżej składniki kształtują ład przestrzenny Szczecina, który również w znacznym stopniu zależy od historycznej struktury funkcjonalno-przestrzennej, a także od specyficznego ukształtowania odcinka Odry. Dolina rzeki jest korytarzem ekologicznym o randze międzynarodowej. Jako jedna z czterech istniejących na terenie Polski umożliwia migrację roślin, zwierząt lub grzybów. Równocześnie stanowi jeden z elementów europejskiej sieci ekologicznej ECO-NET-PL. Tereny zielone niespotykane w innych miastach Polski wyróżniają Szczecin i stwarzają okazję do budowania strategii marketingowej opartej m. in. na podkreślaniu ich znaczenia oraz wykorzystania w tworzeniu nowego ładu przestrzennego. Szczecin otoczony jest przez trzy puszcze, łączące się z kompleksami zieleni w mieście: Wkrzańską od północy, Bukową od południa i od wschodu Goleniowską. Duży udział wód w powierzchni miasta ma, prócz delty Odry, jezioro Dąbie (56 km^2), pod względem powierzchni zajmujące czwarte miejsce w kraju[3].

Na przestrzeni lat zwiększeniu uległa liczba organizacji pozarządowych, takich jak fundacje, stowarzyszenia, organizacje społeczne. Zjawisko to jest związane ze zwiększeniem aktywności społecznej, świadomości obywatelskiej w małych społecznościach, cechujące się pozytywnym nastawieniem do zrzeszania się mieszkańców Szczecina w celu przeróżnych inicjatyw społecznych. Współpraca polega na promowaniu działań, organizacji wspólnych przedsięwzięć i realizacji różnorodnych zadań publicznych, co stanowi ważne ogniwo wspomagające rozwój miasta.

Szczecin, jako jedno z większych miast w regionie Pomerania, rozpoczął działania związane ze stworzeniem marki miejsca w 2007 roku, powołał grupę planistyczną i skoordynował działania różnych podmiotów, by stworzyć spójną długoterminową strategię zarządzania marką miasta Szczecin. Wtedy to ogłoszono prze-

[3] „Szczecin_dla Ciebie", Strategia Rozwoju Szczecina 2025, 19 grudnia 2011, http://bip.um.szczecin.pl/umszczecinbip/files/3682229E85BD4DBB9A77B734E3313C28/_Strategia_Rozwoju_Szczecina_2025.pdf.

targ na opracowanie strategii marki Szczecina, w którym zostało wyłonione konsorcjum Corporate Profiles Consulting – firmy zajmującej się szeroko rozumianym doradztwem w zakresie marketingu. Firma ta zajmuje się także kompleksowym doradztwem dla marek BNA (Brand Nature Access) specjalizującej się w tworzeniu systemów identyfikacji wizualnej. Trzy fazy projektu miały dążyć do stworzenia marki dla miasta Szczecin, obejmowały one kolejno:

Fazę analityczną – polegającą na przeprowadzeniu badań rynkowych, pozyskiwaniu informacji niezbędnych do stworzenia strategii marketingowej, analizie służącej do odtworzenia wizerunku Szczecina. Reasumując: w początkowej fazie podjęto działania diagnozujące kondycję obecnej marki oraz opracowano raport otwarcia potrzebny do podjęcia dalszych prac strategicznych. W fazie analitycznej zostały przeprowadzone badania obejmujące różne grupy docelowe np.: badania ankietowe wśród mieszkańców oraz turystów, inwestorów, spotkania i konsultacje z ekspertami, przedstawicielami świata nauki, mediów, samorządowców (panele eksperckie).

Fazę koncepcyjną – obejmującą powstanie wstępnej koncepcji dla marki Szczecin, rekomendacji do pozycjonowania jej wśród innych miast oraz projekty systemu identyfikacji wizualnej. Podstawą do fazy koncepcyjnej była stworzona w 2006 roku „Polityka Promocji Szczecina" stworzona i uchwalona przez Radę Miasta. Projekt ten zakładał następujące cele strategiczne, które miały zostać osiągnięte poprzez konkretne działania promocyjne:

- osiągnięcie standardu miejskich funkcji społeczno-gospodarczych właściwego dla ponadregionalnego centrum;
- stworzenie zróżnicowanej, zrównoważonej i efektywnej gospodarki o dużym potencjale wzrostu;
- stworzenie warunków do osobowego i społecznego rozwoju mieszkańców;
- ochrona oraz wykorzystanie walorów przyrodniczych, rewitalizacja i rozwój przestrzeni miejskiej.

Fazę implementacyjną – w której opracowano praktyczne wytyczne i wskazówki strategii komunikacji marki, jak i potrzebną dokumentację.

Badania przeprowadzone przez firmę Millward Brown przedstawiły najważniejszą cechę miasta, wyróżniającą je spośród innych, którą jest zieleń miejska i jej ogromny udział w przestrzeni geograficznej miasta. To dzięki tej cesze Szczecin posiada walory aktywnego miasta przyjaznego mieszkańcom,

w którym można się wyciszyć i wypocząć. Kolejnymi wnioskami w przeprowadzonym badaniu jest fakt, iż miastu brakowało atrakcji przyciągających turystów i mieszkańców oraz impulsu do tworzenia konkretnych działań. Atutem Szczecina jest także jego „potencjał duchowy" przejawiający się tworzeniem pozytywnych subiektywnych odczuć turystów odkrywających miasto, które urzeka swoimi wdziękami. Najbardziej rozpoznawalnymi miejscami Szczecina są Wały Chrobrego, stocznia i port. Mieszkańcom innych regionów Polski Szczecin kojarzy się z bliskością morza, dużą liczbą obcokrajowców, najpewniej z powodu odwiedzającej go ludności niemieckiej, oraz łatwym dostępem do Berlina.

Szczecin był obciążony wizerunkiem miasta portowego i przemysłowego, co okazało się barierą dla rozwoju oraz skutkowało zastojem i brakiem inwestycji. W ostatnich latach obserwować można pozytywne zmiany wyrażające się poprzez inwestycje (kąpielisko Arkonka, filharmonia, hala sportowa przy ulicy Zawadzkiego). Miasto wyróżnia się położeniem geopolitycznym, różnorodnością ludzi zarówno obcokrajowców, – jak i jego mieszkańców oraz, co najważniejsze, zielenią miejską i terenami wodnymi zajmującymi wspólnie ponad połowę powierzchni miasta. Te wnioski posłużyły firmie BNA do przedstawienia wizji „pływających ogrodów", która obecnie jest kierunkiem, w którym zmierzają wszystkie zmiany w mieście. To właśnie niewykorzystywane zasoby, zieleń oraz woda wyznaczają teraźniejszą strategię miasta, w oparciu o którą skorelowane będą wszystkie działania ekip kolejno rządzących w Szczecinie.

Analiza przeprowadzona w ramach tworzenia marki dla miasta Szczecin wykazała, iż nie można kreować jej ze względu na przeszłość historyczną czy też ówczesne wydarzenia. Efektem tych ustaleń było przyjęcie założenia, by kreować markę w oparciu o to, jak miasto może wyglądać w przyszłości. Zaczęto budowanie wizji miasta, która opierała się na wykorzystaniu walorów naturalnych, a w efekcie powstała marka Szczecin Floating Garden, z perspe-ktywą długookresowego rozwoju miasta do 2050 roku. Projekt ten, jako strategiczny plan rozwojowy zakłada, iż Szczecin połączy w sobie dynamikę i kreatywność metropolii oraz przestrzeń i spokój miejsca przyjaznego ludziom i naturze.

Ostatnią wartością ważną dla realizacji zadań strategicznych jest szacunek dla ludzi i przyrody, przejawiający się harmonią wzajemnych powiązań, mających na celu kształtowanie przyszłego wyglądu miasta, zachowania i podkreślenia zieleni miejskiej w kształtowaniu ładu przestrzennego, zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju i ekologii.

Bardzo ważną rolę w długoterminowej strategii zarządzania marką „Szczecin Floating Garden 2050" odgrywa System Identyfikacji Wizualnej (SIW) miasta. System ten ma za zadanie odróżnić miasto specjalnie opracowaną kolorystyką, kształtami wywołującymi skojarzenia ze Szczecinem. Uroczysta premiera Systemu Identyfikacji Miejskiej odbyła się w kwietniu 2008 roku i trwa ona niezmiennie w obecnej formie[4].

Spójny SIW posiada cztery podstawowe znaki spełniające określone funkcje. Głównym jest logo - znak wizji Floating Garden 2050 (rys. 1). Znak ten jest zapisanym w Międzynarodowym Alfabecie Fonetycznym (IPA) wizerunkowym logotypem miasta Szczecin w założeniu mającym budować postrzeganie miasta przez pryzmat wizji Floating Garden 2050. W znaku wizji znajduje się data 2050 oraz słowo „project" ukazujące systemowe podejście do wdrożenia. By zwrócić uwagę na fakt, że rzeczy wielkich nie da się zrobić w krótkim okresie, symboliczny horyzont czasowy zakreślono do roku 2050. Tak długi zakres czasowy osadza wizję w rzeczywistości, tworząc cel odróżniający go od marzeń.

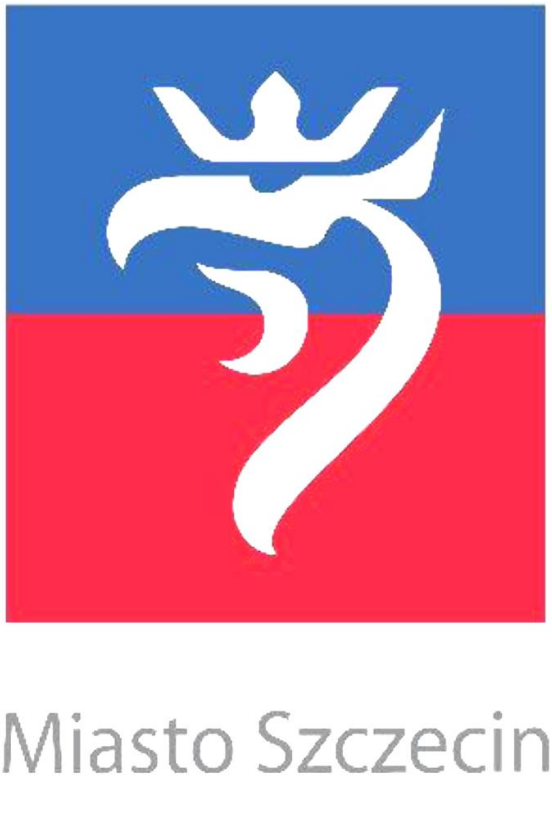

Rysunek 1. Logo główne projektu „Szczecin Floating Garden 2050"
Źródło:http://www.szczecin.eu/marka/system_identyfikacji.

Drugim symbolem uzupełniającym symbolikę marki Szczecin Floating Garden jest logo Urzędu Miasta Szczecin (rys. 2). Unowocześniony wizerunek gryfa odwołuje się do historycznego herbu rodu Gryfitów i statutowego herbu Miasta Szczecin (rys. 3) i inicjuje działania nakreślone w strategii marki. Stoso-

[4] „Szczecin_dla Ciebie" Strategia Rozwoju Szczecina 2025…

wane w związku ze wspieraniem aktywności mieszkańców, znakowaniem wydarzeń kulturalnych i sportowych, aktywności Urzędu związanych z zarządzaniem Miastem, jak i wydarzeń objętych Honorowym Mecenatem Miasta. Logo Urzędu Miasta Szczecin jest bardzo trafnym projektem, który poprzez odwołanie do tradycyjnych barw stosowanych w oznaczeniach miasta zaskakuje dokładnością wykonania i dbałością o historię z uwzględnieniem kultury.

Rysunek 2. Logo Urzędu Miasta Szczecin
Źródło: http://www.szczecin.eu/marka/system_identyfikacji.

Kolejnym wśród podstawowych znaków jest herb Szczecina. Przedstawia on niebieską tarczę herbową z żółtym obramowaniem. Po środku tarczy usytuowana jest głowa gryfa ukoronowanego, nawiązującego do symbolu dynastii Gryfitów. Postać obecnego herbu została ustanowiona przez Radę Miejską w Szczecinie. Stosowanie Herbu Miasta Szczecin jest dozwolone w przypadku

znakowania imprez objętych Honorowym Patronatem Prezydenta Miasta, jest też coraz częściej spotykane na oznakowaniu komunikacji miejskiej.

Rysunek 3. Herb Miasta Szczecin
Źródło: http://www.szczecin.eu/marka/system_identyfikacji.

Ostatnim z podstawowych znaków graficznych określających wizerunek Szczecina jest logo regat wielkich żaglowców The Tall Ships Races 2013 (rys. 4). Znak ten został zarejestrowany i może być stosowany przez miasto do celów komercyjnych. Porty pełniące rolę gospodarczą otrzymują licencję na jego wykorzystywanie pod warunkiem spełniania wszystkich ustaleń określonych w umowie. Miasto będące gospodarzem regat udziela także pozwoleń na używanie tytułów lub podtytułów związanych z regatami oraz logo, wszystkie wymienione pozwolenia mogą być wykorzystywane na towarach handlowych przeznaczonych do sprzedaży ogólnej. Logo The Tall Ship Races 2013 łączy w sobie

Logo Urzędu miasta Szczecin i rysunek trzech białych żaglowców układających się na nim, w kolejności od najmniejszego do największego.

Rysunek 4. Logo Regat The Tall Ship Races 2013
Źródło: http://www.szczecin.eu/marka/system_identyfikacji.

W Systemie Identyfikacji Wizualnej miasta Szczecin ważnym elementem jest także typografia, która pozwala osiągnąć poziom maksymalnej spójności pomiędzy wszystkimi wprowadzonymi materiałami promocyjnymi. Jest to czcionka – zarówno w podstawowej, jak i pogrubionej wersji.

Ostatnim omawianym zagadnieniem są graficzne elementy uzupełniające, zaprojektowane w SIW dla utrzymania spójnego charakteru projektowanych przekazów. Budują one ponadto indywidualny, nowoczesny styl miasta we wszelkich formach komunikacji wizualnej.

Urząd Miasta Szczecin zlecił także opracowanie Katalogu Systemu Identyfikacji Wizualnej, w którym można poznać wizję graficzną miasta wraz z dokładnym opisem nośników i danych technicznych przekazujących informacje o charakterze miejskim. Opisują one barwy i krój pisma systemu, konstrukcję kierunkowskazów oraz piktogramów informacyjnych, określają wysokości i warianty dostępnych słupów informacyjnych, tablic z nazwami ulic czy numeracją budynków miejskich, oznakowania miejsc wyjątkowych historycznie (zabytki architektoniczne, pomniki), kulturalnie i środowiskowo (skwery, parki). Wszystkie te działania związane z SIW mają za zadanie ułatwienie poruszania się po mieście, a także podwyższenie poziomu bezpieczeństwa.

Długoterminowa Strategia Zarządzania Marką Floating Garden 2050 w swojej istocie zakładała przede wszystkim działania aktywne, budowanie marki miasta Szczecin poprzez różnorodne przedsięwzięcia na wielu płaszczyznach.

Działania propagandowe mają na celu wywołanie w odbiorcach konkretnych zachowań i uczuć, które są omawiane i strategicznie zaplanowane przez firmy tworzące strategię marketingową miasta. Działaniom tym towarzyszy rozgłos, który jest nieodłącznym ich elementem. Prócz omówionych wcześniej działań z zakresu informowania i akcentowania nowych znaków i wyróżników marki zrealizowano też inne przedsięwzięcia takie jak np.: kampania outdorowa zatytułowana „Most Visionary City In Europe" prezentująca slogan miasta i rozmyte logo dające jedynie wskazówki i luźne skojarzenia z marką Floating Garden 2050. Miasto współorganizowało wystawę prac tematycznych „Szczecin Floating Garden 2050", otwartą w siedzibie Wydziału Architektury Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie. Wystawa przedstawiała wizję studentów Wydziału ekologicznego zagospodarowania przestrzeni miejskiej. Jedną z najważniejszych imprez prowadzonych pod patronatem marki „Szczecin Floating Garden 2050" jest finał regat The Tall Ships Races, który odbył się w Szczecinie już dwa razy.

Przykłady blogów, stron internetowych, spotów kampanii internetowych można mnożyć w nieskończoność. Szczecin pod względem wykorzystania internetu jako środka komunikacji spisał się wzorowo. Strony te nie są tworzone przez Urząd Miasta, a przez pasjonatów Szczecina, jego aktywnych mieszkańców i tworzą ogromny potencjał, który dobrze ukierunkowany prowadzi do rozgłosu.

Podsumowanie

Na zakończenie stwierdzić można, że marketing terytorialny jest to dziedzina stosunkowo nowa zawierająca w sobie elementy wielu dyscyplin naukowych, co czyni z niej dziedzinę multidyscyplinarną. Na ocenę podjętych działań bardzo ważny wpływ miała zarówno historia Szczecina od lat najdawniejszych, jak i dane statystyczne, które przedstawiono za pomocą wskaźników ukazujących: liczbę ludności faktycznie zamieszkałej i zameldowanej na pobyt stały oraz tymczasowy na terenie Szczecina, współczynnik feminizacji w mieście, a także opis struktury ludności ze względu na kohorty wiekowe.

Po zapoznaniu się z długookresową strategią marki „Szczecin Floating Garden 2050" można stwierdzić, że jej stworzenie ma i nadal będzie miało pozytywny wpływ na przyciąganie kapitału obcego do miasta, a co za tym idzie – poprawieniu sytuacji gospodarczej, wskaźników ekonomicznych i demograficznych w ujęciu długookresowym.

Bibliografia

Kaczmarek J., *Zarządzanie wizerunkiem miasta – uwagi heurystyczne*, w: J. Słodczyk, E., Szafranek (red.), *Studia miejskie. Koncepcje i instrumenty zarządzania procesami rozwoju i rewitalizacji miast*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2010.

Kordek I., *Długoterminowa strategia zarządzania marką „Szczecin Floating Garden 2015"*, praca licencjacka pod kier. Prof. dr hab. Leonida Worobjowa, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie, Szczecin 2014.

Sekuła A., *Marketing terytorialny*, w: Daszkowska M. (red.), *Marketing. Ujęcie systemowe*, Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk 2005.

Szromnik A., *Marketing terytorialny jako atrybut rynkowej orientacji miast i regionów*, w: Grzegorczyk A., Kochaniec A. (red.), *Kreowanie wizerunku miast*, Wyższa Szkoła Promocji, Warszawa, 2011.

Szromnik A., *Marketing terytorialny. Miasto i region na rynku*, Wolters Kulwer, Warszawa 2007.

„Szczecin_dla Ciebie" Strategia Rozwoju Szczecina 2025, 19 grudnia 2011, http://bip.um.szczecin.pl/umszczecinbip/files/3682229E85BD4DBB9A77B734E3313C28/_Strategia_Rozwoju_Szczecina_2025.pdf.

Long-term strategy of brand management on the example of „Szczecin Floating Garden 2050"

Summary

The aim of this article is to present a long-term strategy of „Szczecin Floating Garden 2050" brand management and an evaluation of actions undertaken by City Hall of Szczecin. Moreover, the article is a comprehensive synthesis of existing studies on brand building of Polish cities and their marketing strategies.

To achieve the objective following tasks have been completed: characteristics of territorial marketing in Poland has been presented; characteristics of the socio-demography of the city of Szczecin has been presented; an analysis of the marketing strategy of the city of Szczecin has been conducted. In the paper the literature on territorial marketing has been used. An important source of information were also documents: „Szczecin 2025 Development Strategy", „Communication and Implementation of The Value of the City of Szczecin" and „Visual Identification System Catalog" of the city of Szczecin

Translated by: *Karolina Ertmanska*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-12

SZCZEPAN KALINOWSKI, GRZEGORZ GODLEWSKI
Akademia Wychowania Fizycznego J. Piłsudskiego w Warszawie,
Filia w Białej Podlaskiej

Potencjał turystyczno-rekreacyjny krajobrazu Polesia Zachodniego

Wprowadzenie

Krajobrazy są syntezą wszystkich przyrodniczych i kulturowych zjawisk. Krajobraz kulturowy jest przestrzenią, w której materialna i duchowa działalność ludzi nałożyła się na krajobraz naturalny. Krajobraz przyrodniczy podlega stałym i epizodycznym przemianom. Kiedy na zmiany naturalne nakładają się przemiany społeczno-gospodarcze, następuje wyraźne przyspieszenie transformacji krajobrazu. Główne czynniki działalności człowieka wpływające na zmiany walorów przyrodniczych Polesia to przemysł (wydobycie węgla), rolnictwo, melioracja i zagospodarowanie turystyczne.

Polityka przestrzenna musi pogodzić sprzeczność interesów górnictwa, rolnictwa i rekreacji oraz turystki przede wszystkim w południowej części Polesia, gdzie gospodarka wodą na tym obszarze jest najtrudniejszym do rozwiązania problem regionu. Konieczna jest polityka ochrony walorów przyrodniczych Polesia i konieczność umiarkowanego zagospodarowania dla potrzeb rekreacji i turystyki. Ograniczenie niekorzystnych zmian może zapewnić polityka zrównoważonego rozwoju.

Celem opracowania jest określenie użyteczności potencjału krajobrazu Polesia Zachodniego na potrzeby turystyki i rekreacji. Zastosowana przez autorów metoda to przede wszystkim analiza literatury i dokumentów oraz obserwacja własna obiektów podczas licznych podróży (jeden z autorów jest wieloletnim przewodnikiem). Duża różnorodność walorów stanowi o potencjale umożliwiającym rozwój wielu rodzajów turystyki, m. in.: poznawczej, wypoczynkowej i kwalifikowanej.

1. Poleski krajobraz

Polesie – kraina geograficzna i historyczna, leżąca głównie na terytorium obecnej Białorusi i Ukrainy oraz częściowo Polski – Polesie Zachodnie (Polesie Podlaskie, Polesie Lubelskie). Rzadziej jest używana nazwa Polesie Nadbużańskie. Stanowi południowo-zachodnią część Niżu Wschodnioeuropejskiego. Krajobraz tego obszaru to przede wszystkim zabagnione równiny. Polesie Zachodnie stanowi północno-zachodnią część Polesia, w lewym dorzeczu Bugu. Część polska zajmuje ok. 4,7 tys. km^2. Pod względem krajobrazowym są to płaskie równiny denudacyjne i wodno-akumulacyjne, częściowo zabagnione, związane z utrudnionym odpływem, z dużym udziałem torfowisk. Pod względem geologicznym należy do platformy prekambryjskiej – na północy skały prekambru są przykryte utworami jury, kredy i kenozoiku, na południu utworami paleozoiku, z karbońskimi złożami węgla kamiennego (Lubelskie Zagłębie Węglowe). Występowanie na powierzchni lub na małych głębokościach rozpoznanych margli wieku kredowego przyczyniło się do rozwoju na Polesiu Zachodnim zjawisk krasowych.

Polesie Wołyńskie w granicach Polski położone jest w lewym dorzeczu Bugu, to lekko pofalowana równina między Polesiem Zachodnim na północy, Wyżyną Lubelską na zachodzie i południu. Wśród bagiennych równin wznoszą się garby zbudowane z margli kredowych i piaskowców trzeciorzędowych, często o znacznych wysokościach (najwyższe między Rejowcem Fabrycznym a Chełmem, 240–260 m). W granicach Polski wyróżnia się na Polesiu Wołyńskim 3 mniejsze jednostki fizycznogeograficzne: Obniżenie Dorohuckie i Dubieńskie oraz Pagóry Chełmskie (Kondracki 2002).

Cechą charakterystyczną krajobrazu poleskiego są: monotonia rzeźby terenu, niewielkie różnice wysokości, płytkie występowanie wód gruntowych, liczne torfowiska, moczary i bagna. Jedynym urozmaiceniem są garby i pagóry morenowe z okresu zlodowacenia środkowopolskiego. Wody gruntowe zalegające tuż pod powierzchnią tworzą płytkie jeziora i rozległe bagna. Na terenie Polesia występują liczne rzeki. Blisko połowę powierzchni zajmują bagna i związane z nimi kompleksy torfowisk.

Jezior jest 61, największe Uściwierz ma 300 ha, najgłębsze Piaseczno – 39 m. Jez. Wytyckie zostało zamienione na zbiornik retencyjny i powiększone do 487 ha. Jeziora odznaczają się mało urozmaiconym kształtem, a tym samym mają słabo rozwiniętą linię brzegową. Większość z nich silnie zarasta. Charakterystyczny dla wielu jest przybrzeżny kożuch roślin pływających (zwany spleją), utrudniający rekreacyjne wykorzystanie (Harasimiuk, Michalczyk et al. 1998).

Powstanie torfowisk związane jest z zarastaniem zbiorników wodnych, głównie jezior. W wyniku melioracji, przede wszystkim w latach pięćdziesiątych XX w., zostały zagospodarowane rolniczo jako użytki zielone. Ogółem torfowisk ponad 1 ha jest 1743, a ich powierzchnia wynosi 133 tys. ha. Największe z nich to Krowie Bagno i Bagno Bieleckie (Borowiec 1990).

Tereny zalesione zajmują ok. 30% powierzchni Polesia. Lasy nie stanowią tu zwartej strefy, ale raczej występują w mniejszych kompleksach. W lasach włodawskich i sobiborskich króluje sosna, z domieszką dębu, grabu, brzozy, osiki, a w miejscach mokrych – olszy czarnej. Lasy o gęstym poszyciu, w miejscach suchych iglaste, a nad rzekami przeważają liściaste krzaki. Roślinność obfituje w relikty glacjalne (wierzba lapońska, brzoza niska) oraz bagienne lasy łęgowe i olsy (z olszą czarną). Na terenach wyżej wzniesionych występują bory sosnowe i lasy mieszane.

2. Zmiany w krajobrazie pod wpływem działalności człowieka

Wskutek działalności człowieka krajobraz został zdewastowany, przede wszystkim w okolicach kopalni Bogdanka, na większości obszaru Polesia zachował jednak cechy krajobrazu naturalnego. Wody niemal wszystkich rzek są silnie zanieczyszczone, do czego przyczyniają się też zmywy z pól i ścieki wiejskie. Lasy uległy znacznemu przetrzebieniu. Włodawa oraz inne większe miasta są położone na obrzeżach regionu i spełniają ważną rolę logistyczną w obsłudze turystów: Biała Podlaska, Terespol, Międzyrzec Podlaski, Łęczna, Ostrów Lubelski, Radzyń Podlaski, Parczew i Chełm.

Przemysł jest uciążliwy dla środowiska, np. garbarnia we Włodawie, żwirownia w Międzyrzecu Podlaski, huta szkła w Parczewie, cementownie w Chełmie i Rejowcu. Olbrzymie cementownie powodują zapylenie powietrza, które przemieszcza się na obszar Polesia, a nadmierny pobór wód podziemnych zaburza stosunki wodne. Pas skał karbońskich z węglem kamiennym ciągnie się od okolic Hrubieszowa po okolice Radzynia Podlaskiego. Na tym obszarze występują surowce skalne: węglanowe wapienie, opoki i margle, surowce ilaste ceramiki budowlanej oraz surowce okruchowe: piaski szklarskie, formierskie, silikatowe, budowlane i drogowe. Na terenie Lubelskiego Zagłębia Węglowego wydzielono 11 pól górniczych. Na wschód od Łęcznej powstała kopalnia w Bogdance w 1982 r., która stanowi znaczne zagrożenie przyrody, powodując powstanie wokół kopalni leja depresyjnego wód podziemnych, zwałowanie skał dołowych zawierających ciężkie meta-

le, szkodliwe oddziaływanie wzmożonego transportu samochodowego, znaczne zanieczyszczenie powietrza. Kopalnia realizuje program zagospodarowania odpadów skalnych powstających przy wydobywaniu węgla. Część tego materiału wykorzystywana jest do produkcji cegły klinkierowej (Borchulski 1996).

Rolnictwo degraduje środowisko przez stosowanie środków chemicznych. Gospodarstwa są rozdrobnione, a krajobraz do niedawna typowy na Polesiu – pasmowy układ pól, rozdzielony wyraźnymi miedzami, jest już unikalny w skali krajobrazów świata (Wojciechowski 2000; Richling, Solon 1996). Prace melioracyjne stanowią znaczne zagrożenie, już zniszczyły górne dorzecza Tyśmienicy i Piwonii. Kanał Wieprz-Krzna (dalej Kanał W-K) o dł. 142 km, był budowany w latach 1954–1961. Celem było stworzenie systemu melioracyjnego i uaktywnienie gospodarki rolniczej na obszarze ponad 5 tys. km^2. Kanał spowodował poważne zmiany w środowisku. Przyrodnicy bezskutecznie proponowali, aby region jezior wyłączyć spod wpływu kanału. Dopływ zanieczyszczonej wody z Wieprza o dużym stopniu mineralizacji powoduje eutrofizację jezior i torfowisk, co prowadzi do znacznych przekształceń biocenoz. Jeziora Dratów i Mytycze są obecnie zbiornikami retencyjnymi, obwałowanymi i napełnianymi grawitacyjnie wodą z kanału. Powstały nowe zbiorniki: Zahajki, Mosty, Opole, Żelizna oraz Krzczeń. Wzdłuż kanału zaczął się szybko zmniejszać zasięg mokradeł i bagien, a łąki często stawały się suchymi nieużytkami.

Bug jest jedną z nielicznych rzek tej wielkości w Europie, która na całym odcinku granicznym jest nieuregulowana, bieg jego jest kręty, licznie występują starorzecza zwane bużyskami. Graniczne położenie Bugu spowodowało, że nie były na nim prowadzone prace melioracyjne. Zachowały się nad nim lasy łęgowe i żyzne łąki. Dolina Bugu jest korytarzem ekologicznym o znaczeniu europejskim. Nad brzegami rzeki znajdują się 3 Parki Krajobrazowe. Wody na całej długości są zanieczyszczone. Obecnie największym zagrożeniem dla doliny Bugu jest zrzut ścieków do rzeki oraz zabudowa brzegów, a także próby obwałowania (Wojciechowski 2003; Kalinowski 2005).

Z małymi wyjątkami, doliny rzek na Polesiu są płaskie, szerokość ich wynosi 1–2 km, pokrywają je torfowiska głębokie lub też łąki mniej lub więcej zabagnione. Do Świnki między Puchaczowem i Cycowem zrzucane są w dwóch miejscach wody dołowe i ścieki z kopalni „Bogdanka" (ok. 100 l/s). Podczas budowy Kanału W-K, Tyśmienicę przerzucono do nowego koryta omijającego zbiornik Krzczeń, a rowy sięgają do Bagien Niedźwiedzkich położonych na południe od jeziora Rogoźno. System rowów łączy też rzekę z jeziorem Dratów,

które zostało zamienione na zbiornik. W okolicach Uścimowa Piwonia Południowa zasila duży kompleks stawów, a jej dopływ Bobrówka odprowadza wody z jez. Zagłębocze, przepływa syfonem pod Kanałem W-K i omija zamienione na zbiornik retencyjny jez. Domaszne. Niemal wszystkie rzeki w dorzeczu Uherki zostały uregulowane na całej długości, wykonano też wiele rowów, gdzie sieć wodna należy obecnie do najgęstszych na Polesiu.

O atrakcyjności przyrodniczej i krajobrazowej Polesia decydują przede wszystkim stosunki wodne. Ten z pozoru obszar nadmiarów wody, w rzeczywistości cechuje się wysokimi deficytami wody. Występujące na tym terenie okresowe nadmiary bądź braki wody skłoniły użytkowników do podejmowania licznych prób regulowania stosunków wodnych, czego efektem stało się znaczne przyśpieszenie naturalnego, powolnego tempa obiegu wód. Obecnie konieczne jest prowadzenie działań o charakterze renaturalizacyjnym w celu spowolnienia tempa odpływu wód z terenu i przywrócenia naturalnej retencji.

3. Krajobraz kulturowy

Bogactwo kulturowe trzech religii i kultur, które współistniały na terenie Polesia: polskiej katolickiej, unicko-prawosławnej i żydowskiej przypomina do dziś tradycje tolerancji Rzeczpospolitej. Elementami ożywiającymi równinny krajobraz poleski są liczne kapliczki i krzyże przydrożne, częściowo zniszczone w okresie PRL. Po społeczności żydowskiej zostały nieliczne kirkuty i synagogi w Łęcznej i Włodawie. Poleski orient to dwa mizary (cmentarze tatarskie) w Studziance i Zastawku.

Na Polesiu są liczne cerkwie prawosławne, m.in. we Włodawie, Horostycie, Sosnowicy, Uhrusku oraz monastyr z cerkwią z św. Onufrego w Jabłecznej. Odpust św. Onufrego 24 czerwca przyciąga rzesze pielgrzymów. Na pątniczym szlaku najwięcej pielgrzymów przyciągają sanktuaria katolickie w Chełmie, Kodniu, Orchówku, Parczewie oraz wyjątkowe w skali kraju neounickie Kostomłoty. Dużą wartość artystyczną mają barokowe kościoły p.w. św. Ludwika we Włodawie, p.w. Rozesłania Apostołów w Chełmie oraz renesansowa świątynia z XVII w. w Łęcznej.

Architektura drewniana szybko znika z krajobrazu Polesia, próbują ją ocalić właściciele prywatnych skansenów w Holi i w Kołaczach (Zagroda Poleska). Najcenniejsze drewniane świątynie znajdują się w miejscowościach: Hanna, Kodeniec, Kościeniewicze, Ortel Królewski i Wereszczyn. Po dawnych właścicielach ziemskich zostały nieliczne pałace i dwory: Adampol, Dorohusk, Horo-

dyszcze, Jabłoń, Milanów oraz oficyna z XVIII w. w Sosnowicy związana z T. Kościuszką. Pozostałości fortyfikacji rosyjskich z XIX i XX w. znajdują się w okolicy Terespola. Rzadko spotykanym rozwiązaniem urbanistycznym jest „czworobok" z XVIII w. we Włodawie. W tym miejscu H. Sienkiewicz umieścił pojedynek Wołodyjowskiego z Kmicicem (Kalinowski 1993).

Muzea znajdują się w miejscowościach: Biała Podlaska, Chełm, Kodeń, Łęczna Romanów, Włodawa, Załucze Stare, a galerie: Biała Podl., Chełm, Janów Podl., Międzyrzec Podlaski i Parczew. Żywe są ośrodki sztuki ludowej, np. w Dołhobrodach, Woli Uhruskiej. Najważniejsze Miejsca Pamięci Narodowej związane są z powstaniem 1863, wojną w 1792 i 1920 oraz II wojną światową, w tym Muzeum Byłego Obozu Zagłady w Sobiborze (Kalinowski 2004).

4. Obszary chronione

Osuszenie Polesia spowodowało zanik wielu rzadkich gatunków roślin i zubożenie gatunkowe fauny, dlatego też priorytetem jest ochrona środowiska naturalnego. Na obszarze Polesia Zachodniego utworzono Poleski Park Narodowy (dalej PPN), liczne parki krajobrazowe oraz rezerwaty przyrody.

Transgraniczny Rezerwat Biosfery „Polesie Zachodnie" powstał 5 IX 2012 r. Jest to wydarzenie o randze europejskiej, ponieważ to drugi tego typu obiekt w Europie, tym razem na terytorium Polski, Ukrainy i Białorusi i obejmuje ok. 280 tys. ha i jest jednym z większych tego typu obiektów na kontynencie.

W 1990 utworzono Poleski Park Narodowy, którego celem jest ochrona unikatowych zespołów roślinności reliktowej zaliczanych do tundry i lasotundry. Jest to najdalej na południowy zachód wysunięty fragment tego typu roślinności w Europie. Obejmuje liczne bagna, torfowiska i jeziora krasowe oraz naturalne kompleksy leśne z bogactwem flory i fauny, znajdujące się na Równinie Łęczyńsko-Włodawskiej. Zachowane w tym rejonie ekosystemy bagienne to obszary, które rozwijały się bez ingerencji człowieka od czasów ustąpienia ostatniego zlodowacenia. Powierzchnia parku wynosi 9764,3071 ha. Jako ważny obszar podmokły chroniony jest przez Konwencję Ramsarską. Prawie cały teren parku zajmują równiny torfowe (Chmielewski 2000).

Jednocześnie z osuszaniem obszarów podmokłych w XX w. rozpoczęła się niekorzystna dla bogactwa przyrodniczego sukcesja roślinności drzewiastej i krzewiastej, torfowiska zaczęły zarastać i przekształcać się w mniej cenne zbiorowiska leśne i zaroślowe. Od kilkunastu lat w PPN prowadzona jest czynna ochrona torfowisk polegająca na ograniczaniu rozwoju roślinności drzewiastej poprzez jej usuwanie (Radwan 2002).

Tabela 1

Formy ochrony przyrody na Polesiu Zachodnim

Rodzaj obiektu	Ilość	Przykładowe obiekty
MRB UNESCO	1	MR Biosfery „Polesie Zachodnie”
Park Narodowy	1	Poleski Park Narodowy
Park Krajobrazowy	7	Sobiborski PK, Chełmski PK
Obszar Chronionego Krajobrazu	7	Poleski, Nadbużański, Chełmski
Natura 2000	37	„Krowie Bagno”, „Dolina Środkowego Bugu”
Rezerwaty przyrody	32	„Żółwiowe Błota”, „Trzy Jeziora”
Pomniki przyrody	ok. 700	Dąb „Bolko” w Hniszowie, Dąb „Miłości” w Leśnej

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury przedmiotu.

Poleski Park Narodowy należy do europejskiej sieci ekologicznej NATURA 2000, zarówno jako ostoja siedliskowa (SOO), jak i ostoja ptasia (OSO). Europejska sieć ekologiczna Natura 2000 na Polesiu obejmuje m.in. Krowie Bagno, Ostoję Poleską, Polesie, Lasy Sobiborskie, Bagno Bubnów, Europejski Korytarz Ekologiczny Bugu – Dolina Środkowego Bugu.

5. Zagospodarowanie turystyczne i obiekty rekreacyjne

Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie jest terenem wypoczynkowym ważnym dla regionu lubelskiego. Do rekreacyjnego zagospodarowania nadają się najgłębsze jeziora: Zagłębocze, Rogóźno, Piaseczno, Krasne, Bialskie i Białe k/Włodawy. Brzegi ich są przeważnie piaszczyste i tylko wzdłuż niewielkich odcinków rozwija się wodna roślinność zakorzeniona. Od lat 60. XX w. nad jeziorami postępuje niekontrolowany rozwój budownictwa, który doprowadził do dużych zmian w otoczeniu zbiorników. Także duże nagromadzenie turystów wypoczywających nad jeziorami powoduje degradację ich walorów przyrodniczych (Wilgat 1998).

Infrastruktura turystyczna ułatwia turystom korzystanie z walorów poleskiego krajobrazu. Noclegi, gastronomia, biura podróży: Biała Podlaska, Chełm, Dorohusk, Dubienka, Kodeń, Krasne, Łęczna, Parczew, Piaseczno, Rogoźno, Sławatycze, Sosnowica, Urszulin, Wola Uhruska, Włodawa-Okuninka; przejścia graniczne: Terespol, Sławatycze, Dorohusk, Zosin; konsulaty: Białorusi w Białej Podlaskiej i Ukrainy w Lublinie, ale turystykę transgraniczną ogranicza brak przejścia we Włodawie.

Przybywa obiektów służących rekreacji. Baseny: Biała Podlaska, Chełm, Łęczna, Międzyrzec Podlaski; kąpieliska i wypożyczalnie sprzętu wodnego: Białka

k/Parczewa, Chotyłów, Okuninka, jez. Firlej, Krasne, Łukcze, Rotocze; kręgielnie: Biała Podlaska i Chełm; wypożyczalnia rowerów: Urszulin; sztuczne lodowisko – Biała Podlaska i Chełm; wyciąg narciarski: Kobylany i Międzyrzec Podlaski; korty tenisowe: Biała Podlaska, Chełm, Chotyłów, Łęczna, Międzyrzec Podlaski, Ostrów Lubelski, Terespol, Włodawa; skate park w Chełmie; kina: Biała Podlaska, Chełm, Łęczna, Międzyrzec Podlaski i Włodawa (Godlewski, Zalech 2010).

Atrakcją znaną nie tylko w regionie są podziemia w Chełmie. Wielu turystów przyciąga pokaz garncarski w Pawłowie oraz imprezy: Festiwal Trzech Kultur we Włodawie, Festiwal Piosenki Dziecięcej w Okunince, Jarmark Holeński, Międzynarodowa Biesiada Nadbużańska w Sławatyczach, Dni Sosnowicy i Biegi Kościuszkowskie, Międzynarodowy Festiwal Rockowy „Chełmstok" i in.

Potencjał krajobrazu poleskiego umożliwia uprawianie różnych form turystyki i rekreacji. Turystka ekologiczna, dzięki zasobom natury, może się rozwijać w oparciu o gospodarstwa agroturystyczne z regionalną kuchnią, na obszarach chronionych jest możliwość organizowania wycieczek dydaktyczno-przyrodniczych. Turystyka religijna, wykorzystując szlak pątniczy: Chełm, Parczew, Włodawa-Orchówek, Jabłeczna, Kodeń i Kostomłoty, przyciąga rocznie ponad 100 tys. pielgrzymów. Na Polesiu panują dogodne warunki do uprawiania aktywnej turystyki i rekreacji dzięki sieci szlaków. Wędkarstwo, kąpiele i sporty wodne oraz możliwość nurkowania, żeglowania umożliwiają wypożyczalnie sprzętu wodnego przede wszystkim nad jeziorami: Bialskie, Białe, Piaseczno, Krasne, Łukcze i Zagłębocze.

Szlaki turystyczne: w PPN i w otulinie mają łączną długość 109 km, z czego 34 km znajduje się na terenie Parku. Zostały wytyczone tak, aby umożliwić zwiedzającym poznanie najciekawszych fragmentów Poleskiego Parku Narodowego i obejrzenie jego wyjątkowych walorów przyrodniczych. Wszystkie szlaki tworzą system pozwalający na wielowariantowe projektowanie tras wycieczek zarówno pieszych, jak i rowerowych. Niezwykle istotne z dydaktycznego punktu widzenia jest powiązanie szlaków turystycznych ze ścieżkami przyrodniczymi i Ośrodkiem Dydaktyczno-Muzealnym PPN. Poleski Szlak Konny to profesjonalna trasa jeździecka, jest jednym z najdłuższych w kraju. Kolarze mają do dyspozycji kilka rozwiązań, m.in. Nadbużański Szlak Rowerowy, kajakarze przede wszystkim rzekę Bug i dla początkujących – Włodawkę.

Sześć ścieżek przyrodniczych w PPN ma charakter poznawczy, edukacyjny. Poprowadzone są po najbardziej charakterystycznych i jednocześnie najciekawszych ekosystemach Parku. Wyposażone są w tablice informacyjne, mapy,

przystanki z opisami, zadaszenia, ogrodzone parkingi, wieże widokowe, a także urządzenia ułatwiające poruszanie się po terenach podmokłych i torfowiskach: drewniane kładki, platformy i mostki.

Aby zapewnić zwiedzającym PPN możliwość obejrzenia zwykle niedostępnych terenów bagiennych, zbudowano 7 wież widokowych. Podziwiać można z nich rozległą panoramę otwartego torfowiska węglanowego Bagno Bubnów, widok na podobne torfowisko Bagno Staw oraz krajobraz torfowiska wysokiego typu kontynentalnego – Durne Bagno.

Tabela 2

Znakowane szlaki turystyczne na Polesiu Zachodnim /wybór/

Nazwa szlaku	Przebieg szlaku	Kolor	Długość
1. Nadbużański (rowerowy)	Terespol–Hrubieszów	czerwony	ok. 200 km
2. Pojezierny Północny	Włodawa–jez. Białe–Urszulin	niebieski	120 km
3. Pojezierny Południowy	Urszulin–Bagno Bubnów–Hniszów	żółty	ok. 60 km
4. Poleska Dolina Bugu	Siedliszcze–Różanka	kajakowy	ok. 60 km
5. Poleski Szlak Konny	Włodawa–Chełm–Sosnowica	biały kwadrat	280 km
6. Ścieżki edukacyjne	Polesie Zachodnie	17 różnych tras	ok. 70 km

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł kartograficznych.

Obszar Parku stanowią rozległe torfowiska oraz unikatowe formy bagienne, co oznacza dogodne warunki do powstania największego w kraju lęgowiska żółwia błotnego, wpisanego do Polskiej i Europejskiej Czerwonej Księgi Zwierząt jako gatunek narażony na wyginięcie. Bogactwo i unikatowość ornitologiczna w skali europejskiej przyciąga liczne grupy miłośników przyrody z kraju i z zagranicy.

Liczne szlaki turystyczne wiodą przez tereny najbardziej atrakcyjne krajobrazowo i przyrodniczo, prowadząc także do miejscowości, w których znajdują się obiekty zabytkowe i muzealne. Polesie, wychodząc naprzeciw wymogom współczesnego życia, oferuje doskonałe warunki rekreacyjno-turystyczne dla osób poszukujących aktywnego wypoczynku w weekendy (Baranowska-Janota 1998).

Dobrze zagospodarowane są brzegi jezior Rotcze i Rogóźno. Najbardziej intensywnie jest rozbudowana baza noclegowa nad jeziorami Piaseczno, Łukcze, Krasne i Zagłębocze, w efekcie naturalna chłonność turystyczna obszaru została przekroczona ponad dwukrotnie. Obserwuje się wydeptywanie runa leśnego, zaśmiecanie terenu, wrzucanie odpadów i mycie samochodów w jeziorach, hałas, wycinanie drzew na ogniska i in. Koło Włodawy „perła regionu", i Jez. Białe otoczone lasami, ma wody o I klasie czystości. W sezonie dziennie przewija się tam ponad 5 tys.

turystów, a w szczycie sobotnio-niedzielnym około 30 tys. Tylko polityka zrównoważonego rozwoju umożliwi pogodzenie turystyki i rekreacji bez uszczuplenia zasobów przyrodniczych Polesia (Krukowska, Skowronek 2009, Borchulski 2003).

6. Baza noclegowa

Baza noclegowa, stanowiąca podstawowy element zagospodarowania turystycznego, na Polesiu Zachodnim charakteryzuje się dużą różnorodnością obiektów. Najlepiej rozbudowana baza noclegowa jest w powiecie bialskim i włodawskim. Skupia się w miastach i nad jeziorem Białym koło Włodawy, które jest najlepiej zagospodarowanym turystycznie akwenem Polesia Zachodniego. Charakterystyczną cechą bazy noclegowej w Okunince nad jez. Białym jest jej sezonowość.

Tabela 3

Baza noclegowa turystyki w powiatach Polesia Zachodniego w 2013 roku

Powiat	Obiekty	Miejsca noclegowe		Korzystający z noclegów		Udzielone noclegi	
		ogółem	w tym całoroczne	ogółem	w tym turyści zagraniczni	ogółem	w tym turyści zagraniczni
Razem	102	5541	1956	150512	32955	265664	47219
Biała Podlaska	31	1490	896	82804	25584	101370	28030
Chełm	13	852	619	27585	6254	63505	17764
Łęczna	5	271	72	1552	27	5474	31
Parczew	10	402	86	4844	13	13931	86
Włodawa	43	2526	283	33727	1077	81384	1308

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Województwo lubelskie, Urząd Statystyczny w Lublinie 2014, s. 263.

W powiecie bialskim połowa miejsc noclegowych znajduje się w Białej Podlaskiej, dużo obiektów noclegowych zlokalizowano w dolinie rzeki Bug. Z obiektów hotelowych skorzystało ponad 82 tys. osób, w tym 25 tys. turystów, przede wszystkim z Białorusi. Zagraniczny ruch turystyczny na Polesiu Zachodnim, poza powiatem bialskim, jest słabo rozwinięty. Powiat włodawski choć ma największą ilość obiektów noclegowych, to nocowało w nich tylko 1077 obcokrajowców (tab. 3).

Duże znaczenie, szczególnie w okresie letnim, ma letnia baza noclegowa o niskim standardzie, którą tworzą: szkolne schroniska młodzieżowe i zespoły domków turystycznych. Odrębnym problemem w regionie jest baza noclegowa o najwyższym poziomie usług, Niewiele jest hoteli o wyższym standarcie.

W powiecie włodawskim baza noclegowa jest skoncentrowana przede wszystkim w Okunince nad jeziorem Białym. Wokół akwenu zlokalizowano dwa hotele

i 32 ośrodki wypoczynkowe, z który część tylko jest całorocznych, są też pensjonaty, pokoje gościnne, pola campingowe, namiotowe i in. Agroturystyka nad Bugiem najlepiej jest rozwinięta w gm. Wola Uhruska, która dysponuje ok. 100 miejscami noclegowymi z możliwością skosztowania potraw regionalnych.

Najwięcej osób w 2013 r. – 74,1% gościło w gminie Włodawa. (Bank Danych Lokalnych, www.stat.gov.pl/bdl/) W okolicach jez. Białego od kilkudziesięciu lat jesteśmy świadkami swoistej kolonizacji turystycznej. Nadmierna rozbudowa bazy noclegowej prowadzi do sztucznego kreowania przestrzeni zagrażającej środowisku przyrodniczemu. Władze samorządowe winne analizować skutki zagospodarowania przestrzennego dla środowiska. Obiekty bazy gastronomicznej towarzyszą na ogół obiektom noclegowym, ponadto w większej liczbie występują w miastach, a w sezonie turystycznym w miejscowościach, gdzie przebywa większa liczba turystów, głównie w gminie Włodawa.

Podsumowanie

1. Zagospodarowanie turystyczne Polesia Zachodniego jest słabe i bardzo nierównomierne.
2. W obszarach o dużych walorach przyrodniczych wskazana jest ostrożność we wprowadzaniu nowych funkcji. Decyzje dotyczące zagospodarowania należy poprzedzać wnikliwymi obserwacjami i badaniami terenowymi. Ośrodki obsługi turystów powinny znajdować się poza obszarami chronionymi.
3. Unikalne walory antropogeniczne Polesia, to przede wszystkim wielokulturowość, która może być szansą na rozwój turystyki kulturowej i edukacyjnej.
4. Polesie cechuje duża różnorodność środowiska naturalnego i cenne zasoby przyrodnicze. Duże możliwości rozwoju ma w regionie turystyka wypoczynkowa i ekologiczna.
5. Liczne szlaki turystyczne i ścieżki edukacyjne umożliwiają rozwój turystyki kwalifikowanej.
6. Mała ilość przejść granicznych jest barierą dla turystyki przygranicznej i tranzytowej.

Bibliografia

Baranowska-Janota M.: *Zasady i modele zagospodarowania rekreacyjnego parków krajobrazowych*, w: *Problemy tworzenia i zagospodarowania systemu obszarów chronionych w Polsce Środkowowschodniej i na Ukrainie*. TWWP. Lublin–Zamość. 1988.

Borchulski Z. *Oddziaływanie wydobycia węgla z kopalni Bogdanka na stosunki wodne Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego*, w: *Funkcjonowanie ekosystemów wodno-błotnych w obszarach chronionych Polesia*. Wydawnictwo UMCS, Lublin. 1996.

Borchulski Z. (red.). Strategia *zrównoważonego rozwoju Polesia Zachodniego 2004–13*, Lublin 2003.

Borowiec J., *Torfowiska regionu lubelskiego.* Warszawa. 1990.

Chmielewski T.J., (red.): *Międzynarodowy rezerwat biosfery Polesie Zachodnie: projekt harmonizacji przyrody i kultury*. Lublin: Poleski Park Narodowy, Urszulin 2000.

Godlewski G., Zalech M. *Ocena potencjału rekreacyjnego wybranych miast Lubelszczyzny* w: A. Richling (red.) *Krajobrazy rekreacyjne – kształtowanie, wykorzystanie, transformacja*, t. XXVII, Warszawa–Biała Podlaska 2010.

Harasimiuk M., Michalczyk Z., Turczyński M. (red.): *Jeziora łęczyńsko-włodawskie: monografia przyrodnicza*, Lublin 1998.

Kalinowski S., *Walory krajoznawczo-turystyczne Doliny Nadbużańskiej* (odcinek graniczny między Polską i Białorusią), Podlaski Kwartalnik Kulturalny, nr 1, 1993.

Kalinowski S., *Przewodnik po trasach rowerowych północnej części Euroregionu Bug*, Biała Podlaska 2004.

Kalinowski S., *Najatrakcyjniejsze miejsca północnej części Euroregionu Bug*, Biała Podlaska 2005.

Kondracki J., *Geografia regionalna Polski*, Warszawa 2002.

Krukowska R., Skowronek E. *Walory przyrodnicze jako podstawa rozwoju turystyki w gminie Włodawa*, Sport i Turystyka, nr 1, 2009.

Radwan S., (red.): *Poleski Park Narodowy*. Monografia przyrodnicza, Lublin 2002.

Richling A., Solon J. Ekologia krajobrazu. PWN, Warszawa. 1996.

Wilgat T., *Wody Lubelszczyzny*, Lublin 1998.

Wojciechowski K., *Krajobraz jako zwierciadło stylu życia* (II), w: A. Anasiewicz, B. Chmiel, (red.): Roztoczańskie spotkania, t. I, Zwierzyniec. 2000.

Wojciechowski K., *Europejska sieć ekologiczna Natura 2000 i Europejskie Korytarze Ekologiczne* w: R. Horodeński, C. Sadowska-Snarska, (red.) *Walory przyrodnicze jako czynnik rozwoju regionów wschodniej Polski*, Białystok 2003.

Tourist and recreational potential of the landscape of the West Polesie

Summary

Natural environment conditions have player an import ant role in the development of tourism in the Polesie region, which is located in the eastern part of Lubelskie Voivodeship. The region Polesie Zachodnie (Western) is main tourist attractions include lakes, the Bug River as well as the plant cover. Important elements of the plant cover include forests: Włodawskie and Sobiborskie Forests. Because of the natural environment assets recreational complex of Bialskie, Białe, Glinki, Krasne, Piaseczno, Rogoźno and Zagłębocze lakes. Concurrently to the recreational tourism, specialist tourism is also developing. A lot importance is attache to agritourism. Authorities pay a lot of attention to proper use of natural environment assets. Assuming suitable level of investment, the Polesie stands a chance to become one of the most attractive regions of the eastern Poland Area. Strategic aim of Polesie Zachodnie is protection of natural valuesand their use for economic development and enrichment of local community.

Translated by: *Joanna Kurczyńska*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-13

DARINA ELIAŠOVÁ
Ekonomická Univerzita Obchodná fakulta Bratislava

Pozycja uzdrowiska Cerwony Klastor-Smerdzonka w słowacko-polskim rejonie przygranicznym

Wprowadzenie

W dniu 26 sierpnia 1994 roku przedstawiciele polskich i słowackich samorządów Podhala, Liptowa, Orawy i Spisza, na założycielskim kongresie w Nowym Targu podpisali Umowę między samorządami Polski i Słowacji o powołaniu transgranicznego zespołu Euroregion Tatry – z siedzibą w Nowym Targu po stronie polskiej i w Kezmarku po stronie słowackiej. Euroregion Tatry stosuje zasady uniwersalnej współpracy między obywatelami, instytucjami i przedstawicielami jednostek samorządów polsko – słowackich.

Rysunek 1. Logo Euroregionu Tatry

Źródło: Euroregion Tatry.

Obszar Euroregionu Tatry obejmuje także Pieniny, które spełniają wymóg zbliżania ludzi poprzez turystykę. Według regionalizacji ruchu turystycznego Republiki Słowackiej, Pieniny są częścią rejonu tatrzańskiego oznaczone subregionem Pieniny. W Pieninach utworzono pierwszy międzynarodowy park w Europie. Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego potwierdza wyjątkowość jego terytorium. Według Światowej Unii Ochrony Przyrody (IUCN) w parkach narodowych są dozwolone tylko dwa rodzaje działalności: ochrona przyrody i rekreacji. Połączenie dwóch elementów znajduje odzwierciedlenie w tak zwanej turystyce ekologicznej. W ramach aktywnego wypoczynku turystyka jest dopuszczalna pod warunkiem, że nie szkodzi naturze i nie zagraża parkowi narodowemu. Według Europejskiej Federacji Parków Narodowych i Naturalnych chodzi o wszystkie formy rozwoju turystyki, zarządzania i działalności, które utrzymują integralność środowiska społecznego i gospodarczego oraz zapewniają długotrwałe użytkowanie zasobów naturalnych i kulturowych. Obszar Pienińskiego Parku Narodowego po słowackiej stronie to 3 749 hektarów, wielkość strefy buforowej to 2 244 hektarów, znajduje się w Spiskiej Starej Wsi.

Tabela 1

Charakterystyka Pienińskiego Parku Narodowego w Polsce

	km²		km²		km²		km²
Powierzchnia	23,46	Pow. ochrony		Pow. ochrony			
– leśna	16,65	– ścisłej	7,50	– ścisłej	7,50	Pow.	
– uprawna	4,71	– częściowej	5,05	– częściowej	5,05	otuliny	26,82
– wodna	0,32	– krajobrazu	10,91	– krajobrazu	10,91		

Źródło: opracowanie własne na podst. http:// wiki/Pieniński_Park_Narodowy.

W Pieninach znajdują się dwa uzdrowiska – Cerwony Klastor na Słowacji i Szczawnica po stronie polskiej. Stwarzają one warunki dla rozwoju partnerstwa wschodzącej ekoturystyki. Wejście Republiki Słowackiej i Rzeczypospolitej Polskiej do Unii Europejskiej otworzyło pienińską granicę w szczególności dla celów turystyki, rekreacji i wypoczynku w ekologicznie atrakcyjnym środowisku.

Pieniny dla celów związanych z rekreacją są wykorzystywane od pierwszej połowy XVIII wieku wraz z rozwojem uzdrowiska Szczawnica, które było celem turystów korzystających ze szlaków w Pieninach i osób korzystających

ze spływu po rzece Dunajec. Spływ odbywał się na tradycyjnych drewnianych tratwach ze Sromowiec Niżnych lub Niżnych Szwabii. Piesze wycieczki i spływ po rzece Dunajec są oprócz innych zajęć rekreacyjnych, atrakcją turystyczną. Początki rozwoju turystyki w Pieninach przedstawił Józef Szalay[1] w serii rysunków artystycznych, które zostały przekazane do muzeum Pienińskiego w Szczawnicy. Pobyt rekreacyjny na tym terenie wynikał nie tylko z istnienia wód mineralnych, dobrego klimatu, ale w większości z naturalnego środowiska Pienin. Znajdują się tu lecznice, miejsca rekreacyjne a także obiekty socjalne. Tworzenie uzdrowiska Smerdžonka na początku XIX wieku w oparciu o zimne źródła Glauber (wody siarki) służyło do stymulowania wzajemnej wiedzy i współpracy dwóch uzdrowisk.

Rozwój wymienionych uzdrowisk był jednak inny. Choć funkcja uzdrowiska Smerdžonka w latach 60. XX wieku zniknęła, to Szczawnica systematycznie się rozbudowywała, pomimo faktu, że zasięg i pojemność wody mineralnej nie w pełni zaspokajał potrzeby stosunkowo dużej liczby przedsiębiorców i turystów. Obecnie Szczawnica to znane i ładnie zbudowane uzdrowisko, które staje się atrakcją ruchu turystycznego także po słowackiej części Pienin.

Celem artykułu jest scharakteryzowanie ekoturystyki w Pieninach, koncentrując się na turystyce uzdrowiskowej w ośrodkach zdrowia Czerwony Klasztor-Smerdžonka w kontekście badania zasobów naturalnych, leczniczych i ich zastosowania do leczenia oraz wypoczynku. Znaczne informacje uzyskano badaniem w archiwach państwowych Republiki Słowackiej i za granicą. Były to aktualne informacje podjętych badań w uzdrowiskach, materiały pierwotne i wtórne, badania zasobów naukowych i technicznych, a także wywiady z osobami, które mogłyby być lokalnymi przewodnikami, gdyż dużo pamiętały z tamtych lat. Metodę czasowych i przestrzennych porównań wykorzystano w badaniu rozwoju uzdrowiska od najstarszego do dnia dzisiejszego.

[1] Józef Szalay zainicjował całkowitą przebudowę Szczawnicy. Przede wszystkim przekonał górali do przebudowy swoich domostw w taki sposób, aby mogli przyjmować turystów. Wyznaczył i stworzył Park Zdrojowy, w którym kuracjusze mogli odpoczywać i prowadzić spotkania towarzyskie. W jego zasługi należy wpisać także powstanie licznych pensjonatów w stylu szwajcarskim, http://www.szczawnica.nrs.pl/.

1. Krótki zarys historii Smerdžonki

Smerdžonka przez wieki była częścią červenokláštorského państwa, które na przemian było w rękach właścicieli świeckich i kościelnych. Najstarsze zapisy o Smerdžonce pochodzą z kamedulskich zapisów z początku XVIII wieku, gdzie jest określana jako *balneum*, w związku z wynajmem „knajpy przy uzdrowisku". Zapis pokazuje, że wody lecznicze Smerdžonka były używane, niewiadomo w jakim celu. Po zniesieniu zakonu kamedułów w 1782 r. Smerdžonka wraz z innymi religijnym majątkami należała do funduszu nabożeńskiego (*Fundus religionis*). Lekarz Dr Johann Jacob von Engel w rękopisie pracy o Smerdžonce z 1823 roku mówi, że w 1805 roku Smerdžonka należała do młynarza z pobliskiego młyna, który oferował ciepłą kąpiel w drewnianej wannie w jego „szopie".

W 1820 r. Smerdžonka staje się własnością biskupstwa greckokatolickiego w Preszowie, które zbudowało pierwszy budynek uzdrowiska w 1824 r. Ten rok można uznać za początek budowy i tworzenia stosunkowo niewielkiego środowiska. Nawet greckokatolicie biskupstwo dało restaurację z uzdrowiskiem do wynajęcia; na przykład w roku 1844 za 1200 sztuk złota (zbudowane łaźnie z kamienia i cegły). Zawierały one duży salon i z obu stron cztery przestronne pokoje dzienne, oraz salon połączony z loggią. Zbudowanie łaźni Smerdžonka wiąże się z powstaniem miejsca rekreacji uzdrowiskowej w Pieninach.[2]

Na podstawie rozporządzenia Ministra Węgierskiego Zgromadzenia Ogólnego Spiszu z dnia 21 grudnia 1887 r. – oficjalnie Smerdžonka zostaje uzdrowiskiem. W roku 1905 r. grekokatolicke biskupstwo sprzedało Smerdžonkę konsorcjum biskupstwa żydowskiego, które następnie, w 1907 r., sprzedał państwu węgierskiemu. W łaźniach publicznych Smerdzonka zostały zbudowane pokoje Spa z wanną i basenem. Operacja trwała do początku I wojny światowej. Podczas wojny uzdrowisko służyło jako szpital wojskowy i schronisko dla żołnierzy czesko-słowackich. Budynki uzdrowiska zostały częściowo zniszczone, niektóre najbardziej uszkodzone. Po utworzeniu Czechosłowacji łaźnie były zamknięte, a nawet w 1920 r. nie miały urządzenia wewnętrznego.

[2] Przewodnik turystyczny po Zamagurzu Spiskim, Projekt współfinansowany przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz z budżetu państwa za pośrednictwem Euroregionu „Tatry" w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska–Republika Słowacka 2007–2013. Towarzystwo Słowaków w Polsce, Zarząd Oddziału na Spiszu, Kraków 2014.

Następny remont miał miejsce w 1928 r. W celu leczenia chorób reumatycznych i skórnych, korzystanie z dwóch baterii alkalicznych – sulfatickich źródeł, dostarczające wodę leczniczą dla osiemnastu wanien w budynku uzdrowiska. Był tutaj hotel i dwie wille z 26 pokojami. Otaczający las był przeznaczony do spacerów. Do korzystania był basen z podgrzewaną wodą siarki i sześć nowych kabin. Uzdrowisko cieszyło się dużą popularnością, przede wszystkim klientów z Czech. Uzdrowisko i hotel były w dobrze utrzymanym parku gdzie hodowano wysokie róże, drzewa iglaste i liściaste. Przy wejściu do parku stała Vila Tiso, nazwana według Ministra Zdrowia Czechosłowacji, a później prezydent Republiki Słowackiej Józefa Tiso, dzięki któremu nastąpiło ożywienie uzdrowiska. Uzdrowisko Smerdžonka prowadzili Simon i Esti Teichnerovci aż do ich deportacji do obozów koncentracyjnych, z których już nie wrócili.

Podczas drugiej wojny światowej kąpiele Smerdžonka zostały przeznaczone dla armii wojennych po obu stronach frontu. Oczywiście, że w dużej mierze zostały zniszczone, więc działalność w okresie powojennym została naruszona. W roku 1946 w tym miejscu powstało środowisko rekreacyjne Pionier, które w dużej mierze koncentrowało się na rekreacji dziecięcej. W budynku, który już dziś nie istnieje, pozostało sześć wanien, basen, który później był przekształcony w saunę. W kompleksie uzdrowiska znajdowała się restauracja, park uzdrowiskowy, stragany, altanek na koncerty okolicznościowe, poczta, a naprzeciwko uzdrowiska znajdował się hotel turystyczny Dunajec. Hotele tatrzańskie z siedzibą firmy w Starym Smokowcu, pod nazwą Czerwony Klasztor - uzdrowiska działały do 1969 r. Zamknięcie uzdrowiska jest związane z konwersją na środowisko rekreacyjne ZV ROH Chemko Strazske. Dużo inwestowano w to przedsiębiorstwo. Na miejscu ośrodku zdrowia (dawnej willi Tiso) zostały zbudowane trzy domki rekreacyjne i kolejne trzydzieści domków w innej części ośrodka z linkami do wyciągu narciarskiego. Przeprowadzono również remont linii energetycznych i wprowadzono centralne ogrzewanie. W 2002 r. została przeprowadzona prywatyzacja.

2. Obecność uzdrowiska Czerwony Klasztor – Smerdžonka

W wyniku prywatyzacji utworzono firmę PIENINY RESORT s.r.o. Firma na zamówienie dała wykonać eksplorację hydrogeologiczną wód mineralnych w Czerwonym Klasztorze-Smerdžonka. Badanie zostało przeprowadzone

przez TERRATEST, s.r.o. Żylina. Zgodnie z ustawą nr 538/2005Sb o naturalnych wodach leczniczych, naturalnych uzdrowiskach leczniczych, obiektów uzdrowiska i naturalnych wód mineralnych. Badanie źródła potwierdziło, iż spełnia kryteria naturalnej wody leczniczej. Komisja w 2012 r., oświadczyła, iż uzdrowisko Czerwonego Klasztoru spełnia wymogi naturalnego źródła leczniczego i pozwoliła na funkcjonowanie jako naturalnego uzdrowiska. Dla ochrony naturalnych zasobów leczniczych zostały zidentyfikowane strefy pierwszej i drugiej instancji.

Uzdrowisko Czerwony Klasztor - Smerdžonka koncentruje się na pacjentach powyżej 18 roku życia. Choroby skórne wskazanie – przewlekłe lub nawracające wypryski, miejscowe i uogólnione formy, atopowe zapalenie skóry, objawy przewlekłe, łuszczyca, przyłuszczyca, przewlekłe dermatozy w tym rybiej łuski, oparzenia chemiczne i niektóre formy trądziku. Projekt uzdrowiska jest zgodny z naturą źródła balneologii, w związku z tym operator jest uprawniony do korzystania z zasobów do celów medycznych i balneoterapii. Uzdrowisko jest odpowiednie do leczenia układu mięśniowo-szkieletowego, chorób neurologicznych i zaburzeń układu pokarmowego. Siarkowodór jest dobrze wchłaniany przez skórę i błony śluzowe. Ma działanie przeciwbólowe, przeciwzapalne i antyseptyczne, a w tkankach, poprawia elastyczność.

Placówka oferuje usługi lecznicze, hotelarskie, gastronomiczne i inne zapewniające niezbędną opiekę, a także personel. Pacjentami są klienci ubezpieczalni zdrowotnej w kategorii A – zwrot za kompleksową opiekę zdrowotną, usługi hotelarskie i gastronomiczne, w kategorii B – zwrot świadczeń zdrowotnych. Usługi dla klientów z Polski nie są finansowane przez ubezpieczalnie. Taka sama sytuacja jest w leczeniu pacjentów słowackich w uzdrowisku polskim.

Oczywiście dochody uzdrowiska od zakładów ubezpieczeń zdrowotnych nie obejmują wszystkich kosztów, w związku z tym firma „PIENINY Resort" oferuje produkty turystyki uzdrowiskowej na zasadach komercyjnych. Na przykład lecznicze zabiegi, spa wellness, wyjazdy rekreacyjne, konferencje i wydarzenia, prezentacje firm, imprezy kulturalne i sportowe, wesela, uroczystości rodzinne, święta wielkanocne są dodatkowo opłacane przez zamawiającego.. Dziś komercyjna klientela należy do ważnych gości ze względu na fakt, że przychody uzdrowiska z ubezpieczenia zdrowotnego maleją we wszystkich uzdrowiskach słowackich. Komercyjni kuracjusze z Polski stanowią znikomą grupę, dlatego większe wysiłki marketingowe mogą zmienić sytuację.

Nowy, niedawno wybudowany dom z wyjątkiem balneoterapii oferuje hotel z 51 łóżkami i centrum kongresowym. Dziewięć apartamentów i siedem pokoi dwuosobowych z możliwością dostawki spełniają kryteria nowoczesnych usług hotelowych. Każdy pokój ma swój oryginalny układ. Sala kongresowa na 100 miejsc ze sprzętem audiowizualnym, oferuje możliwość organizowania różnego rodzaju konferencji, seminariów, warsztatów, wykładów, wystaw, prezentacji. Odnowiona wioska z domkami zapewnia standardowe zakwaterowanie w zmodernizowanych domkach z własnym ogrzewaniem. Każdy domek posiada dwie sypialnie, pokój dzienny oraz łazienkę. Odnowa wyciągu narciarskiego jest okazją do zdobycia potencjalnych klientów w okresie zimowym. Sporty zimowe razem z pobytem Wellness to pożądany produkt, który odpowiada tendencji rozwoju turystyki.

Usługi cateringowe są w stylowej restauracji budynku Dunajec Village, gdzie znajdują się dwie sale restauracyjne na 120 miejsc, eleganckie pomieszczenia, przeszklona oranżeria, sala z kominkiem i tarasem. W uzdrowisku jest mały pawilon pitnej wody, gdzie można uzyskać wodę Smerdžonka bezpłatnie. W parku została zainstalowana fontanna ze strefą relaksacyjną oraz kaplica. W amfiteatrze znajdują się stragany okolicznościowe. Długoterminowym celem właścicieli jest zbudowanie nowoczesnego uzdrowiska.

Ponieważ uzdrowiska w Czerwonym Klasztorze i Szczawnicy znajdują się z dala od dużego skupiska turystów, turyści odwiedzający Pieniny mają możliwość poznawania szerokiego obszaru. Z obserwacji ruchu słowackich i polskich turystów wynika, że przechodzący przez polsko-słowacką granicę polscy turyści stanowią 90%, goście ze strony słowackiej to około 10%. Duży natłok turystów, zwłaszcza rowerzystów, jest w szczególności wokół domku Pieniny w Leśnicy, Pienińskiej ścieżce, w muzeum byłego klasztoru kartuzów i kamedułów oraz nowowybudowana kładka przez rzekę Dunajec, która łączy wioski Czerwony Klasztor i Sromowce Niżne. Dwa miasta uzdrowiskowe nie są głównym celem turystycznym danego Euroregionu, zatem widzimy dużą rezerwę w rozwoju międzynarodowej turystyki socjalnej.

Dla realizowanego badania wybrano losowo kuracjuszy w uzdrowisku Czerwony Klasztor-Smerdžonka, pokazuje to pozytywne i negatywne uwagi w odniesieniu do ekologii. Pozytywne: spokojne miejsce, lecznicze wody, cisza, pomocny personel, piękno otaczającej natury, świeże powietrze, nowoczesne budynki, piękny projekt architektoniczny budynków, możliwość bezproblemowej wizyty w Polsce, możliwości turystyczne, spływ. Negatywne: nudne

miejsce, słabe połączenie transportowe, brak tradycji kontynuacji uzdrowiska, nieprzygotowane i nieoznakowane szlaki turystyczne, wielu rowerzystów na ścieżce Pienińskiej, zagrożona kąpiel w rzece Dunajec (tratwy i zimna woda z powodu zapory), brak sklepów, słabo rozwinięta turystyka, brak basenu.

W przypadku tej oceny goście potwierdzili przydatność uzdrowiska Czerwony Klasztor-Smerdžonka do realizacji ekoturystyki, ale także wskazują na niewykorzystany potencjał.

W tym względzie należy zauważyć, trwającą budowę Wellness Centra koło domku Pieniny w Leśnicy. Budowa odbywa się dzięki wsparciu finansowemu z funduszy unijnych w celu wspierania euroregionów.

3. Badanie źródeł mineralnych

Wyjściowym punktem dla rozwoju turystyki uzdrowiskowej jest istnienie badań źródeł i wód mineralnych. Przedstawiono krótki zarys badań wody mineralnej w Smerdžonce.

Dekretem Marii Teresy z 1763 roku nakazano spisać wody mineralne w austro-węgierskiej monarchii. Wyniki tej pierwszej oficjalnej rejestracji przetworzył Johann Heinrich von Cranz w pracy *Gesundbrunnen der oesterreichischen Monarchie,* który został wydany w Wiedniu w 1777 r. Miejska zamagurska gwara pierwszy raz nazwała wodę "smerdzonka" i ta nazwa pojawia się w literaturze balneologii jako jasny dowód istnienia dawnych źródeł mineralnych. Johann Jacob von Engel był prawdopodobnie pierwszym analitykiem wód mineralnych. Polecał je do każdego leczenia, w którym wymagany jest siarkowodór. O Smerdžonce wspomniano w 1827 roku w pracach *Die besuchtesten Badeörter, Physikalisch-medicinische Darstellung der bekannten Heilquellen der vorzüglichsten Länder Europas,* które zostały wydane w 1829–1832 roku v Berlinie. W roku 1845 EJ Koch ocenił źródła zauważając, że nie są w pełni wykorzystane. Dr David Wachtel w pracy Urgans Kurorte und Mineralquellen 1859 opisuje 318 446 stron i źródeł Spa, w tym Smerdžonka. Koch chwali efekt wody mineralnej i piękno okolicy Smerdžonka. Samuel Weber w swoich studiach *Geschichts und Zeitbilder* wydane w Levoci w 1880 r. wspomina, że Smerdžonka ma charakterystyczny intensywny i przenikliwy zapach i smak. Aurel Scherfel w 1884 r. dokonał szczegółowej analizy wody w Smerdžonce, który opublikował w pracy Analyse des Schwefelwassers z Bades Smerdžonka w 1885 roku. Z kolei Jan Buchta-

la z Uniwersytetu Komeńskiego w Bratysławie w 1928 roku analizował źródło o nazwie Kupalny i okazało się, że Glauberowska woda zawiera 1,03925 grama minerałów na litr wody.

Po zarejestrowaniu w 1959 roku źródeł mineralnych w Czerwonym Klasztorze były trzy źródła wód mineralnych, zbudowane z aluwialnych warstw potoku Lipník. Woda mineralna mieszała się w niej z czystą wodą, więc jakość, zawartość siarkowodoru się zmieniała. W optymalnych warunkach, siarkowodór osiągnął wartość 5 mg na litr wody.

Z inicjatywy Inspektoratu Uzdrowiska i Źródeł w Bratysławie, który prowadził Peter Krahulec, w roku 1973 i 1974 przeprowadzono hydrogeologiczną eksplorację źródeł mineralnych w rejonie Czerwonego Klasztoru – uzdrowisko. Głównym badaczem w zadaniu był Milan Klago. Zadaniem badania było określenie możliwości poprawy wychwytywania wody mineralnej w okolicy i na podstawie określonej pojemności zasobów zdecydować, jakie będzie ich dalsze wykorzystanie. Przed przystąpieniem do wykonywania czynności poszukiwawczych w rejonie uzdrowiska Czerwony Klasztor, istnieją trzy źródła wody mineralnej znane jako: Źródło mineralne I, Źródło mineralne II, Źródło mineralne III. Wszystkie trzy źródła mineralne są oceniane według CSN 86 8000 jak: naturalne, siarczan wodorowęglanu sodu, wapnia, magnezu, siarki, wody zimnej, hipotoniczna całkowita mineralizacja 1439,60 do 1604,2 mg/l.

4. Charakterystyka naturalnych wód leczniczych w chwili obecnej

Źródło Smerdžonka, zarejestrowane jako odwiert CKB 2A, numer rejestracyjny (PD-140) znajduje się w oddzielnym budynku technicznym, gdzie znajduje się sprzęt obsługi, podłączenie elektryczne pompy, przepływomierz, i sprzęt monitorujący. Przestrzeń pozwala na wykonywanie pomiarów systemu i ewentualne prace manipulacyjne. Wody w budynku technicznym gromadzą się w dwóch zbiornikach o pojemności 10 m^3. Ze zbiornika, za pomocą pompy wyciągana jest woda kierowana do wymiennika, gdzie jest ogrzewana do temperatury 14°C, a następnie „przekazywana” do kąpieli podwójnych. Tutaj woda ogrzewa się dalej do temperatury 35°C – 40°C, ale nie powinna przekraczać 60°C, w przeciwnym wypadku eliminują się składniki lecznicze. Użyta woda z wanny jest ogrzewana i czysta woda odprowadzana ze studni, a następnie wpada do pobliskiego potoku Lipnik. Naturalna woda lecznicza ma kolor jasny, pod wpływem słabego ogrzewania i dotlenienia może stać się czarna. Pań-

stwowa Komisja w swojej decyzji ustaliła maksymalną na starcie 0,33 l/s oraz maksymalną przy opuszczaniu 3,71 m/645,71 m.n.m. (npm). Woda jest średnio zmineralizowana, sulfonamidy, siarczan wodoru gazowany, sodnohorečnato – wapń, sylfidická alkaliczna, słabo zimna. Całkowita mineralizacja wynosi 1172 mg/l. Oprócz źródła PD-140, są tutaj trzy kolejne pasma PD-1, PD-2 i PD-3 odprowadzane na jeden wylot. Ponieważ obecnie nie są używane, spływają do rzeki.

Nazwa źródła i jego oznaczenie techniczne są umieszczone w widocznym miejscu w uzdrowisku Czerwony Klasztor-Smerdžonka. Kontrole i prawidłowe korzystanie ze źródła zapewnia techniczny pracownik uzdrowiska.

Zużycie wody mineralnej ze studni CKB 2A w okolicy Czerwonego Klasztoru jest niezbędne by chronić obszar przed niekorzystnym działaniem, który może negatywnie wpłynąć na naturalny system wody mineralnej. Granica I-szego stopnia strefy składa się z zamkniętego wieloboku wokół 2A źródła CKB (oraz niektórych innych niewykorzystanych środków). Obszar ochronny w rekreacyjnej części Dunajec, od strony północno-wschodniej tworzy strumień Lipnik, od zachodu jest granica prowadzona pod skarpy strefy buforowej, południową granicę tworzy granica katastralna między miejscowościami Czerwony Klasztor i Lechnica do skrzyżowania granicy katastralnaej z potokiem Lipnik.

W I stopniu strefy ochrony jest zabronione:

– przetwarzanie odpadów w dodatku do swojej kolekcji i usuwania,
– przeprowadzanie posypu chemicznego,
– używanie chemicznych środków ochrony roślin i łąk, w dodatku muszą być wpisane do wykazu dozwolonych środków ochrony roślin,
– palenie wszystkich rodzajów odpadów,
– transport i przechowywanie oleju, paliwa i chemikali,
– przeprowadzanie drenażu i prac irygacyjnych, melioracji, piaskowania i wykopów,
– budowanie studni i innych źródeł wody w czwartorzędowych osadach, uprawnionych do zbierania i usuwania ich z wód gruntowych bez pozytywnej oceny oddziaływania na naturalnych składnikach leczniczych przygotowanych przez osobę upoważnioną,
– przeprowadzanie wydobywania żwiru i ziemi.

Podsumowanie

Turystyka uzdrowiskowa jest jedną z opcji rozwoju ekoturystyki na słowacko-polskiej granicy w atrakcyjnej okolicy Pienin. Analiza pokazuje, że Czerwony Klasztor-Smerdzonka w porównaniu do uzdrowiska Szczawnica w Polsce ma wadę spowodowaną przerwaniem działalności uzdrowiska. Na szczęście, nie zostało utracone źródło naturalnych wód leczniczych.

Obecnie Pieniny są postrzegane jako cel podróży turystów jednodniowych. Nawet wielu "ekspertów" twierdzi, że poza spływem po Dunajcu nie ma w Pieninach nic do zaoferowania. Odnowione uzdrowisko świadczy przeciwnie, ponieważ oferuje krótko i długoterminowe pobyty lecznice i rekreacyjne. Najwłaściwszym rozwiązaniem jest stworzenie pakietu produktów z zespołu aktywów takich jak: spływ, odkrywanie historii, realizacja turystyki, jak również leczenie i relaks w uzdrowisku. Oczekuje się lepszego zarządzania po słowackiej i polskiej stronie. Ponieważ kąpiele są przyjazne dla środowiska, są przykładem do rozwoju ekoturystyki w przyszłości.

Bibliografia

Rozporządzenie Ministra Węgierskiego Zgromadzenia Ogólnego Spiszu z dnia 21 grudnia 1887 r.

Polish-slovak borderland transport accessibility and tourism (Pogranicze polsko-słowackie. Dostępność transportowa a turystyka) , Wyd. IGiPZ PAN, Warszawa-Bratysława 2012.

Przewodnik turystyczny po Zamagurzu Spiskim, Projekt współfinansowany przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz z budżetu państwa za pośrednictwem Euroregionu „Tatry" w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska – Republika Słowacka 2007–2013. Towarzystwo Słowaków w Polsce Zarząd Oddziału na Spiszu, Kraków 2014.

The position of the Cerveny Klastor-Smerdzonka SPA in the Slovak-Polish border area

Summary

The tourist movement in an area is popular because of mineral water, peloids, climate, salts or sea foods. Slovakia is characterized by a plenty of thermal waters. Many of them are unused now, although in past centuries public baths were built in these places very often. The only example of existing and revitalised bath is the Cerveny Klastor-Smerdzonka, situated by the Dunajec River close to the Slovak-Polish border. The article presents the Slovak-Polish border area as a part of subsystem of the Euroregion of Tatra; historical aspects of Smerdzonka natural resources and recent trends in usage of healing resources in that area.

Translated by: *Darina Eliašová*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-14

KAROL KUKUŁA
Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

Struktura oraz dynamika produkcji energii odnawialnej w państwach UE

Wprowadzenie

Energia odnawialna to taka energia, która nie wiąże się z długotrwałym procesem produkcji zanieczyszczającym środowisko naturalne, lecz jej zasoby powstają w krótkim czasie bez skutków ubocznych oddziaływujących negatywnie na otoczenie.

Źródłami energii odnawialnych są:

– energia powstała ze spalania biomasy, biogazu wysypiskowego, biogazu powstałego przy odprowadzaniu oraz oczyszczaniu ścieków,
– energia powstała z źródeł geotermalnych (geotermia),
– energia wykorzystująca spadek wód,
– energia słoneczna,
– energia wiatrowa.

Produkcja energii odnawialnej – zwykle w początkowej fazie związana z instalacją wyspecjalizowanych urządzeń technicznych – charakteryzuje się wysokimi wydatkami inwestycyjnymi. Niemniej, w późniejszych okresach jej wykorzystanie staje się tańsze i wpływa dodatnio na ukształtowanie powszechnie pożądanego zjawiska dobrostanu środowiska naturalnego. To z kolei rzutuje na otoczenie człowieka, w którym przebywa, a tym samym na bezpieczeństwo zdrowia. Konstatacje te stanowią wystarczające argumenty dla autora, aby tę problematykę poddać analizie od strony ilościowo-porównawczej. Głównym celem pracy jest ukazanie struktury oraz dynamiki produkcji energii odnawialnej

w państwach UE ze szczególnym uwzględnieniem Polski. Kolejnym celem są porównania rankingów:

R_1 – ranking państw UE w zakresie wielkości produkcji energii odnawialnej w 2000 roku,

R_2 – ranking państw UE w zakresie wielkości produkcji energii odnawialnej w 2011 roku,

R_3 – ranking państw UE w zakresie wskaźnika dynamiki tej produkcji $[\frac{2011}{2000}]$.

1. Struktura oraz dynamiki produkcji energii odnawialnej w UE jako całości i w Polsce

Interesujące zagadnienie stanowią wyniki porównań w zakresie struktury produkcji energii odnawialnej w UE (27 państw) oraz w Polsce. W badaniach, ze względu na brak odpowiednich danych, pominięto Maltę. Zestawienia porównawcze (zob. tab. 1) obejmują lata 2000 i 2011. Na podstawie danych zawartych w tabeli 1 można stwierdzić, iż zmiany w strukturze produkcji energii odnawialnej zarówno UE, jak i w Polsce zmierzają w tym samym kierunku. Wzrastają udziały energii pozyskiwanej z biomasy oraz spalania odpadów. Rosną również odsetki produkcji wiatrowej i słonecznej, przy czym wzrosty te są znacznie większe. Obniżeniu natomiast uległy udziały energii uzyskiwanej z geotermii i spadku wód. W tym ostatnim przypadku spadki te są bardziej wyraźne.

Tabela 1

Struktura produkcji energii odnawialnej w UE i w Polsce (%) w 2000 i 2011 roku

Obiekt	Lata	Rodzaje energii odnawialnej				
		biomasa i spalanie odpadów	geotermia	energia wodna	energia wiatrowa	energia słoneczna
UE	2000	61,4	4,9	31,3	1,9	0,5
	2011	66,7	3,8	16,3	9,5	3,7
Polska	2000	50,2	0,1	49,7	0	0
	2011	68,2	0,1	28,9	2,7	0,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie „Ochrona środowiska – Environment" 2013, s. 496.

Należy podkreślić, iż w Polsce w 2000 roku w ogóle nie pozyskiwano energii pochodzenia słonecznego i wiatrowego. W 2011 odnotowano niewielkie ożywienie w tym zakresie, odsetek produkcji pochodzącej z energii wiatrowej ukształtował się na poziomie 2,7%, zaś udział produkcji pochodzenia słonecznego osiągnął zaledwie 0,1%.

Tabela 2

Produkcja energii odnawialnej w UE i Polsce w tys. toe* (lata 2000 i 2011) oraz jej dynamika

Lp	Źródło energii odnawialnej	Lata	UE		Polska	
			wielkość produkcji w tys. toe	indeks dynamiki $[\frac{2011}{2000}]$	wielkość produkcji w tys. toe	indeks dynamiki $[\frac{2011}{2000}]$
1	Biomasa i spalanie odpadów	2000	59138	1,83	3624	1,92
		2011	108248		6949	
2	Geotermia	2000	4712	1,32	3	4,33
		2011	6204		13	
3	Energia wodna	2000	30199	0,87	3597	0,82
		2011	26374		2939	
4	Energia wiatrowa	2000	1913	8,05	0	**
		2011	15393		276	
5	Energia słoneczna	2000	430	14,1	0	**
		2011	6062		10	
Ogółem		2000	96392	1,68	7224	1,41
		2011	162281		10187	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Ochrona środowiska – Environment" 2013, s. 496.
* toe – tona oleju ekwiwalentnego (umownego), jako jednostka miary energii.
** wyznaczenie indeksu dynamiki $[\frac{2011}{2000}]$ nie jest możliwe.

Trzeba w tym miejscu podkreślić, że Polska, wprawdzie późno, ale jednak, dołączyła do europejskiej grupy producentów energii odnawialnej pochodzenia słonecznego i wiatrowego.

Kolejnym zagadnieniem jest porównanie dynamiki produkcji energii odnawialnej w UE i w Polsce, a także śledzenie tych zmian zakresie poszczególnych jej składowych:

- biomasa i spalanie odpadów,
- geotermia,
- energia wodna,

– energia wiatrowa,
– energia słoneczna.

Odpowiednie informacje umożliwiające porównania zawarto w tabeli 2. Z danych tych wynika, iż UE dosyć wyraźnie góruje nad Polską w zakresie dynamiki produkcji energii odnawialnej liczonej dla dwóch okresów: 2000 i 2011. Indeks dynamiki dla UE wynosi bowiem 1,68 wobec wartości indeksu dla Polski – 1,41. Oznacza to, że w 2011 roku nastąpił ok. 68% przyrost produkcji energii odnawialnej w UE w stosunku do 2000 roku, zaś w Polsce przyrost ten w tym samym okresie osiąga tylko 41%.

2. Budowa rankingu ze względu na poziom badanego zjawiska oraz metoda porównań międzyrankingowych

Zjawiska ekonomiczne występujące w obiektach mają charakter zjawisk prostych, gdy do ich opisu wystarcza jedna zmienna, bądź też zjawisk złożonych, gdy do ich opisu potrzeba skorzystać z więcej niż jednej zmiennej (Jajuga 1993). W naszych badaniach występują zjawiska proste, co nie przeszkadza stosowaniu proponowanych procedur również w przypadku badań, w których pojawiają się zjawiska złożone.

Niech badane zjawisko proste opisuje cecha *X*. Zmienna *X* jest obserwowana w *r* obiektach (*i= 1,...,r*). Zatem jej realizacja w *i*-tym obiekcie będzie zapisana jako x_i. Zakładając, że zmienna *X* należy do stymulant (większe wartości x_i wiążą się z wyższą oceną prostego zjawiska w *i*-tym obiekcie) należy nierosnąco uporządkować obiekty ze względu na wartości x_i. W ten sposób otrzymujemy ranking obiektów względem wartości cechy *X*. Najlepszy obiekt, zajmujący pierwszą lokatę w rankingu, charakteryzuje największa wartość cechy *X*, zaś najgorszy obiekt zajmujący ostatnią lokatę w rankingu wykazuje wartość cechy *X* na poziomie $\min x_i$ (zob. Kukuła 1998 i 2000).

Kolejne zadanie stanowi podział *r*-elementowego zbioru obiektów tworzących ranking na dowolną liczbę *w* podgrup, przy czym $w \leq r$. Wybór parametru *w* jest wyborem arbitralnym, który dokonuje analityk w oparciu o wyznaczone sobie cele.

Pierwszym krokiem, jaki należy uczynić realizując zadanie podziału, jest obliczenie rozstępu cechy *X*:

$$R(X) = \max_i x_i - \min_i x_i \quad (i= 1,...,r) \qquad (1)$$

Następnie należy wyznaczyć wartości tzw. parametrów podziału – k :

$$k = \frac{1}{w} R(X) \qquad (2)$$

Parametr ten umożliwia podział r-elementowego zbioru obiektów, tworzących ranking, na w podgrup w sposób następujący:

Podgrupa I (najlepsza) – $x_i \in [\max_i x_i - k \quad \max_i x_i]$

Podgrupa II $\quad - x_i \in [\max_i x_i - 2k \quad \max_i x_i - k)$ (3)

Podgrupa III $\quad - x_i \in [\max_i x_i - 3k \quad \max_i x_i - 2k)$

……

Podgrupa w (najsłabsza) $- x_i \in [\max_i x_i - wk, \quad \max_i x_i - (w-1)k)$

Należy zauważyć, że: $= \max_i x_i - wk = \min_i x_i$ (4)

Może się zdarzyć, iż stosując opisaną procedurę podziału otrzymamy zaraz po pierwszym przedziale pusty przedział, do którego nie należy żaden obiekt. To samo może się zdarzyć, że przed przedziałem złożonym z obiektu lub obiektów najlepszych pojawi się pusty przedział. W obu przypadkach obiekty pierwszy i ostatni są opisywane przez odstające od pozostałych wartości cechy X. Stąd należy z obiektu tego (bądź obiektów) utworzyć dodatkową $(w + 1)$ podgrupę i procedurę podziału ponowić nie uwzględniając obiektów z wartościami odstającymi. Otrzymany wówczas nie tak jak zakładaliśmy w podgrup lecz $(w + 1)$ podgrup.

Należy się liczyć z przypadkiem, kiedy konstruujemy więcej niż jeden ranking bazując na tym samym zbiorze obiektów. Dotyczy to sytuacji gdy budujemy rankingi według różnych kryteriów lub według wybranego kryterium lecz w różnych okresach. Istnieje wówczas możliwość dokonywania porównań między otrzymanymi rankingami.

Załóżmy, iż mamy za zadanie poddać procedurze porównań v rankingów $(v \geq 2)$. Liczba porównań – (L) systemem każdy z każdym wynosi:

$$L = \frac{v(v-1)}{2} \qquad (5)$$

Celem ustalenia stopnia podobieństwa rankingu p do rankingu q stosujemy miarę (Kukuła 1986) o wzorze:

$$m_{pq} = 1 - \frac{2\sum_{i=1}^{r} \left| d_{i(pq)} \right|}{r^2 - z}, \qquad \begin{pmatrix} p, q = 1,...v \\ i = 1,...r \end{pmatrix} \tag{6}$$

gdzie:

$$d_{i(pq)} = c_{ip} - c_{iq} \tag{7}$$

c_{ip} – pozycja i-tego obiektu w rankingu o numerze *p*,

c_{iq} – pozycja i-tego obiektu w rankingu u numerze *q*.

Ponadto:

$$Z = \begin{cases} 0\,gdy & r \in C \\ 1\,gdy & r \notin C \end{cases} \tag{8}$$

C – zbiór parzystych liczb całkowitych.

Otrzymane wyniki porównań można zapisać w macierzy podobieństwa międzyrankingowego:

$$M = [m_{pq}] = \begin{bmatrix} 1 & m_{12} & \cdots & m_{1v} \\ m_{21} & 1 & \cdots & m_{2v} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ m_{v1} & m_{v2} & \cdots & 1 \end{bmatrix} \tag{9}$$

Macierz M jest macierzą kwadratową i symetryczną, stąd

$$m_{pq} = 1 \qquad \text{dla } p = q$$

$$\text{oraz} \qquad m_{pq} = m_{qp} \qquad \text{dla } p \neq q \tag{10}$$

Należy dodać, że $m_{pq} \in [0,1]$. Wartości miary m_{pq} równe jedności wskazują, że dwa porównywane rankingi *p i q* są identyczne zaś $m_{pq} = 0$ wskazuje na maksymalne zróżnicowanie obu porównywanych rankingów.

3. Dynamika produkcji odnawialnej w państwach UE – porównanie międzyrankingowe

Rozwój produkcji odnawialnej jest ważnym elementem w walce o czystość środowiska naturalnego, pozwala bowiem na rezygnację z tradycyjnych sposobów pozyskiwania energii, które w większości przypadków generują zanie-

czyszczenia środowiska. Warto prześledzić tendencje zmian w poszczególnych elementach produkcji energii odnawialnej. I tak, biomasa oraz spalanie odpadów zarówno w UE jak i w Polsce wykazują tendencje wzrostowe (zob. tab. 2), w Polsce odnotowano nawet nieznacznie szybsze wzrosty tego elementu produkcji energii odnawialnej. Najszybsze zmiany nastąpiły w produkcji energii odnawialnej pochodzącej z promieni słonecznych oraz z wykorzystania energii wiatrowej. Indeksy dynamiki osiągnęły tu wysokie wielkości 14,1 oraz 8,05. Oznacza to, że Europa pozyskuje obecnie z produkcji energii słonecznej ponad 14 razy więcej energii oraz ponad 8 razy więcej z energii wiatrowej w porównaniu z rokiem 2000. W przypadku Polski nie można wyznaczyć wartości odpowiadających indeksowi dynamiki produkcji, ponieważ Polska nie produkowała energii odnawialnej pochodzenia słonecznego i wiatrowego w 2000 roku. Spadki odnotowano w pozyskiwaniu produkcji energii odnawialnej, której źródłem jest energia wodna, w UE indeks dynamiki kształtował się na poziomie 0,87 i podobnie w Polsce indeks ten przyjął wartość 0,82. Zaskoczeniem jest bardzo wysoka wartość indeksu określającego przyrost energii geotermalnej w Polsce (4,33), co oznacza ponad 4-krotny wzrost produkcji energii odnawialnej tego rodzaju. Należy to tłumaczyć bardzo niskim stanem wyjściowym wielkości produkcji geotermalnej. W roku 2000 produkcja ta kształtowała się na poziomie 3 mln toe. Obserwowanie dynamiki alternatywnych sposobów produkcji energii w poszczególnych państwach UE, w tym również w Polsce, pozwoli na orientację, które z nich przodują w omawianym zakresie, a które pozostają w tyle. Należy zauważyć, iż niekoniecznie państwa przodujące w produkcji energii odnawialnej muszą utrzymywać wysoką dynamikę jej zmian (zob. tab. 3).

Przechodząc do wyników w zakresie dynamiki produkcji energii odnawialnej należy zauważyć, iż najwyższy indeks zmian odnotowano w Belgii, co łatwo wytłumaczyć dwoma przyczynami. Belgia w 2000 roku wykazywała stosunkowo niską produkcję energii odnawialnej – 533 mln toe, zajmując zaledwie 23. lokatę w rankingu (zob. tab. 3). Natomiast znacznie powiększyła zasoby tej energii w 2011 roku, które kształtowały się na poziomie 2466 mln toe i przesunęła się w rankingu na 16. miejsce. Pośród państw UE jej indeks jest najwyższy i wynosi 4,627, co oznacza przeszło 4-krotny wzrost produkcji energii odnawialnej w stosunku do roku bazowego (zob. tab. 4). Kolejną, drugą pozycją w rankingu indeksów dynamiki zajmują Niemcy, gdzie odnotowano wartość indeksu w wysokości 3,441. Tu warto nadmienić, iż Niemcy w 2000 roku zajmowały wysoką, trzecią pozycję w rankingu producentów, zaś

w 2011 roku wysunęły się zdecydowanie na czoło państw produkujących energię odnawialną, osiągając poziom produkcji 31 290 mln toe, co jest największym przyrostem produkcji energii odnawialnej wśród państw europejskich. Trzecie miejsce w rankingu dynamiki produkcji zajmuje Słowacja. Tu, podobnie jak w przypadku Belgii, w okresie bazowym Słowacja relatywnie mało wytwarzała energii odnawialnej (430 mln toe), zajmując w rankingu producentów daleką, 25. lokatę. Po czym następuje znaczący przyrost produkcji, który znajduje odbicie w wysokiej wartości indeksu dynamiki (3,179), co plasuje Słowację na trzecim miejscu w rankingu według wartości tego indeksu. Polska prezentuje słabą dynamikę produkcji energii odnawialnej (jej indeks osiąga zaledwie 1,41) co sprawia, iż zajmuje dopiero 19. lokatę w rankingu dynamiki. Co ciekawe, bardzo odległe miejsce w rankingu produkcji zajmują potentaci produkcji energii odnawialnej: Francja (lokata 25.), Szwecja (lokata 24.), Finlandia (lokata 23.) oraz Wielka Brytania (lokata 21.). Zaistniały stan należy tłumaczyć tym, że państwa te już w 2000 roku osiągały wysoki poziom produkcji energii odnawialnej (zob. tab. 3). Z grona wysoko notowanych w 2000 roku producentów energii odnawialnej, prezentujących niską dynamikę wzrostu opisywanego zjawiska wyłamują się Niemcy. Niemcy w 2000 roku należąc do ścisłego grona producentów energii odnawialnej, nie zwolniły tempa wzrostu i w 2011 roku wysunęły się na pierwsze miejsce wśród państw, wytwórców energii odnawialnej i zajmują drugą lokatę ze względu na wysokość indeksu dynamiki.

Należy również zauważyć, że wśród dawnych państw RWPG, Czechy i Węgry prezentują znacznie wyższą dynamikę wzrostu produkcji energii odnawialnej niż Polska. Ich indeksy dynamiki wzrostu produkcji energii odnawialnej wynoszą odpowiednio 2,263 oraz 2,231. Państwa te zajmują odpowiednio 7. i 8. lokatę w rankingu dynamiki państw UE, a więc plasują się znacznie wyżej niż Polska, która zajmuje 19 pozycję w tymże rankingu i należy do IV, ostatniej podgrupy o relatywnie niewysokiej dynamice wytwarzania energii odnawialnej.

$$M = \begin{bmatrix} 1 & 0.860 & 0.159 \\ & 1 & 0.220 \\ & & 1 \end{bmatrix}$$

Analiza macierzy porównań między rankingowych pozwala stwierdzić dość wysokie podobieństwo rankingów R_1 i R_2, co oznacza, że wkład państw ze względu na wielkość wytwarzania energii odnawialnej uległ niewielkim zmia-

nom w 2011 roku w stosunku do roku 2000. Natomiast znacznie różnią się od siebie rankingi R_1 i R_3 oraz R_2 i R_3. Wskazuje to na zaistnienie dużych różnic w układzie państw UE w zakresie produkcji energii odnawialnej oraz dynamiki ich zmian.

Tabela 3

Produkcja energii odnawialnej w tys. toe* w latach 2000 i 2011
w państwach UE oraz ich miejsce rankingu

Lp	Państwo	Produkcja energii odnawialnej					
		2000	Lokata w rankingu	2011	Lokata w rankingu	Indeks dynamiki $\left[\frac{2011}{2000}\right]$	Lokata w rankingu
1	Belgia	533	23	2466	16	4,627	1
2	Bułgaria	780	22	1429	22	1,832	12
3	Chorwacja	811	21	1444	21	1,444	18
4	Cypr	3845	9	4036	12	1,050	27
5	Czechy	1339	16	3030	15	2,263	7
6	Dania	1739	13	3031	14	1,743	14
7	Niemcy	9094	3	31290	1	3,441	2
8	Estonia	512	24	977	25	1,908	11
9	Grecja	1404	15	1976	17	1,407	20
10	Hiszpania	6815	6	13763	4	2,020	10
11	Francja	15757	1	17853	2	1,133	25
12	Irlandia	235	26	731	26	3,111	4
13	Włochy	6301	8	14314	3	2,272	6
14	Łotwa	1150	18	1823	20	1,582	15
15	Litwa	895	19	1369	23	1,530	16
16	Luksemburg	57	27	121	27	2,123	9
17	Węgry	826	20	1843	19	2,231	8
18	Holandia	1334	17	3136	13	2,351	5
19	Austria	3024	9	5430	9	1,796	13
20	Polska	7224	5	10187	7	1,410	19
21	Portugalia	2966	12	4370	11	1,473	17
22	Rumunia	3744	10	4754	10	1,270	22
23	Słowenia	1729	14	1872	18	1,083	26
24	Słowacja	430	25	1367	24	3,179	3
25	Finlandia	6888	6	8367	8	1,215	23
26	Szwecja	9244	2	11108	6	1,202	24
27	Wielka Brytania	8583	4	11513	5	1,341	21
UE		96392		162281		1,684	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Ochrona środowiska – Environment" 2013, s. 496.
* toe – tona oleju ekwiwalentnego (umownego), jako jednostka miary energii.

Tabela 4

Ranking państw UE ze względu na wartość indeksu dynamiki zmian produkcji odnawialnej $\left[\frac{2000}{2011}\right]$

Lokata	Państwo	Wartość indeksu dynamiki $\left[\frac{2011}{2000}\right]$	Grupa (liczba państw)
1	Belgia	4,627	I (1)
2	Niemcy	3,441	II (2)
3	Słowacja	3,179	
4	Irlandia	3,111	III (8)
5	Holandia	2,351	
6	Włochy	2,272	
7	Czechy	2,263	
8	Węgry	2,231	
9	Luksemburg	2,123	
10	Hiszpania	2,020	
11	Estonia	1,908	
12	Bułgaria	1,832	IV (16)
13	Austria	1,796	
14	Dania	1,743	
15	Łotwa	1,582	
16	Litwa	1,530	
17	Portugalia	1,473	
18	Chorwacja	1,444	
19	Polska	1,410	
20	Grecja	1,407	
21	Wielka Brytania	1,341	
22	Rumunia	1,270	
23	Finlandia	1,215	
24	Szwecja	1,202	
25	Francja	1,133	
26	Słowenia	1,083	
27	Cypr	1,050	

Źródło: opracowanie własne na podstawie tabeli 3.

Podsumowanie

1. Procedury statystyczne proponowane i stosowane w opracowaniu, wchodzące w zakres wielowymiarowej analizy statystycznej (WAS) stanowią skuteczne narzędzie w badaniach porównawczych państw UE.
2. Produkcja energii odnawialnej przejawia tendencję wzrostową we wszystkich państwach UE, z różnym jednak natężeniem.

3. Produkcja energii odnawialnej wykazuje w Polsce niską dynamikę wzrostu (indeks dynamiki $\left[\frac{2000}{2011}\right]_{-1,41}$) w porównaniu z UE jako całością (1,62).
4. Zmiany strukturalne w zakresie produkcji energii odnawialnej w Polsce idą w tym samym kierunku, co w UE. Spadek udziału energii pochodzącej z wód i geotermii oraz wzrost udziału energii pozyskiwanej z biomasy, promieni słonecznych oraz wiatru.
5. Polska od niedawna wykorzystuje energię wiatrową i słoneczną, stąd rozmiary produkcji energii odnawialnej z tych źródeł są stosunkowo niewielkie.
6. Największymi producentami energii odnawialnej w UE: są Niemcy, Francja, Włochy, Hiszpania, Wielka Brytania i Szwecja.
7. Ranking państw UE ze względu na wielkość produkcji energii odnawialnej w 2011 roku nie ulega większym zmianom w porównaniu do roku 2000.
8. Stosunkowo znaczne różnice odnotowano między rankingami wielkości produkcji energii odnawialnej a rankingiem uwzględniającym dynamikę zmian tej produkcji.
9. Polska zajmuje dość odległą, bo 19. pozycję w rankingu 27 państw ze względu na dynamikę wzrostu produkcji energii odnawialnej. Jej indeks wynosi zaledwie 1,41.
10. Polska ma wiele do nadrobienia w zakresie pozyskiwania energii ze źródeł odnawialnych. Dotyczy to zwłaszcza takich dziedzin, jak biomasa oraz wykorzystanie energii wiatrowej.

Bibliografia

Jajuga K., *Statystyczna analiza wielowymiarowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa. 1993.

Kukuła K., *Metoda unitaryzacji zerowanej*, Wydawnictwo. Naukowe PWN, Warszawa 2000.

Kukuła K., *Ranking miejscowości turystycznych Ziemi Sądeckiej ze względu na stan bazy turystycznej*, Materiały z II Międzynarodowej Konferencji nt. „Szanse i bariery rozwoju przedsiębiorstw w Regionie Podkarpacia", Jarosław 1998.

Kukuła K., *Propozycja miary zgodności układów porządkowych*, Zeszyty Naukowe AE, nr 22, Kraków 1986.

Structure and Dynamics of Production of Renewable Energy in EU Countries

Summary

The aim of the paper is to estimate the dynamics of renewable energy and its structure in European Union countries, with special regard of Poland.

The method applied was chosen out of comparative procedures and it was the division of objects arranged in linear order into a certain number of subsets. Then, the measure of the degree of resemblance of rankings of these objects was proposed.

The position of Poland in the context of production of renewable energy in EU countries was discussed with the focus on its weaknesses.

Translated by: *Karol Kukuła*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-15

EWA MAZUR-WIERZBICKA
Uniwersytet Szczeciński

Zaspokojenie potrzeb ekoturysty w zakresie przyrodniczym w województwie zachodniopomorskim

Wprowadzenie

Pogarszający się stan środowiska naturalnego, wyczerpywalność zasobów – to główne elementy, które stanowiły przyczynek do powstania najbardziej rozpowszechnionej zarówno w drugiej połowie XX wieku, jak też obecnie koncepcji – koncepcji zrównoważonego rozwoju. Koncepcja ta została włączona także do tak istotnej dziedziny, jaką jest turystyka. Dało to podstawy do powstania turystyki zrównoważonej, której trzon stanowi ekoturystyka. Skierowanie się społeczności ku działaniom chroniącym środowisko przyrodnicze znalazło swoje odzwierciedlenie m. in. w wyodrębnieniu się szczególnego rodzaju turysty – ekoturysty.

Wobec powyższych przesłanek w artykule skupiono się na ukazaniu fundamentalnych dla ekoturysty walorów – walorów przyrodniczych – województwa zachodniopomorskiego, co stanowi zasadniczy cel artykułu. Jego realizacji podporządkowany został układ pracy. Przybliżono zatem istotę ekoturystyki, zaprezentowano profil ekoturysty, ukazano walory przyrodnicze województwa zachodniopomorskiego. W pracy wykorzystano literaturę przedmiotu, jak również wtórne dane statystyczne.

1. Ekoturystyka – zagadnienia wprowadzające

Przybliżając istotę ekoturystyki w pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na wyodrębnienie w obszarze turystyki – turystyki alternatywnej, której pojęcie zaproponował J. Krippendorf w 1987 r. Turystyka alternatywna stanowiła

opozycję dla turystyki masowej. Charakteryzuje się ona m. in. samodzielną organizacją wyjazdów przez małe nieformalne grupy, które nastawione są głównie na kontakt z miejscową ludnością, obcowanie z rodzimą kulturą odwiedzanych terenów (z zachowaniem tradycyjnych wartości i społeczności)[1] oraz poznanie odwiedzanego regionu. Zaliczane do niej formy turystyki mają na celu przysparzanie korzyści wszystkim współuczestniczącym. Jednocześnie dążą do minimalizacji szkód gospodarczych, społecznych i ekologicznych[2].

Należy podkreślić, iż w literaturze przedmiotu występują różne ujęcia definicyjne turystyki alternatywnej, jak też zróżnicowane są kryteria jej wyodrębnienia[3]. Podkreśla się natomiast, że w jej ramach można wydzielić kilka form turystyki, takich jak np. turystyka zrównoważona, której trzon stanowi ekoturystyka, będąca jednocześnie najbardziej idealną jej formą[4]. W przypadku ekoturystyki ważnym jest podkreślenie, że nie jest ona tożsama z turystyką przyrodniczą, gdyż bazuje zarówno na zasobach i walorach przyrodniczych, jak też na autentycznych wartościach lokalnej kultury[5]. Może mieć ona charakter poznawczy, samorealizacyjny[6]. Jej specyfika polega m. in. na tym, iż uprawiana jest w małych grupach zaangażowanych osób. Za ważne dla ekoturystyki miejsca należy uznać parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, jak też inne obszary nieobjęte żadną formą ochrony, ale posiadające znaczące walory przyrodnicze.

Pojęcie ekoturystyki sformułował meksykański badacz H. Ceballos-Lascuraina w latach 80. XX wieku. Według niego ekoturystyka związana była z podróżowaniem do niezniszczonych i niezanieczyszczonych naturalnych obszarów przyrodniczych celem poznawania specyfiki środowiska przyrodniczego i kulturowego[7].

Tak jak w przypadku turystyki alternatywnej, tak też w odniesieniu do ekoturystyki do dziś występuje problem z jednoznacznym jej zdefiniowaniem. Przykładowe definicje terminu ekoturystyka zawarto w tabeli 1.

---

[1] Z. Kruczek, *Obsługa ruchu turystycznego*, Proksenia, Kraków 2004.

[2] J. Krippendorf, *Tourism in the system of industrial society*, „Annals of tourism research" 1996, nr 13 (4).

[3] *Obsługa ruchu turystycznego*, red. B. Meyer, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

[4] D. Zaręba, *Ekoturystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

[5] Ibidem.

[6] A. Machnik, I. Miedzińska, *Ekoturystyka jako forma aktywizacji terenów wiejskich*, w: „*Polityka turystyczna*, red. A. Panasiuk, Fundacja na rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin–Kopenhaga 2005.

[7] D. Weaver, *Ecotourism as Mass Tourism: Contradiction or Reality?* „Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly„, Ithaca, USA, Vol. 42, Cornell University 2001; R.K. Blamey, *Principles of Ecotourism*, w: *The Encyclopedia of Ecotourism*, red. D.B. Weaver, Wallingford, UK, CABI Publishing 2003.

Tabela 1

Wybrane ujęcia definicyjne ekoturystyki

Autor	Definicja
Światowa Organizacja Turystyki	wszystkie bazujące na naturze formy podróżowania, w których główną motywacją turysty jest obserwowanie natury i uznanie jej za dobro powszechne
The International Ecotourism Society – TIES	odpowiedzialne podróżowanie do obszarów niemal niedotkniętych działalnością człowieka, które musi uwzględniać wymogi ochrony przyrody oraz dobro miejscowej ludności, które zachowuje i chroni środowisko oraz polepsza warunki życia lokalnych mieszkańców
D. Zaręba	podróżowanie przyjazne środowisku, które odbywa się zwykle na obszarach atrakcyjnych przyrodniczo i krajobrazowo
R. Denman	podróżowanie w celu studiowania, podziwiania i czerpania za dowolenia z piękna krajobrazów, obserwacji dzikich zwierząt i roślin, jak również podziwiania miejscowych obyczajów i kultury

Źródło: opracowanie na podstawie: D. Diamantis, A. Ladkin, *The Links Between Sustainable Tourism and Ecotourism: A definitional and operational perspective*, "Journal of Sustainable Tourism" 1999, Vol. 10, No. 2.; S. Blangy, *A few concepts and definitions*, „Naturopa" 1997; *Critical issues in Ecotourism: Understanding a complex tourism phenomenon*, red. J. Higham Esevier 2008; D. Zaręba, *Ekoturystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.; J. Kamieniecka, *(Eko) turystyka zielonym rynkiem pracy*, z. 6., Instytut na rzecz ekorozwoju, Warszawa 1995.

Ekoturystyka wyróżnia się spośród innych form podróżowania tym, iż jest formą aktywnego i dogłębnego zwiedzania obszarów o wybitnych walorach przyrodniczych i kulturowych. Dodatkowo strzeże harmonii ekosystemów przyrodniczych i odrębności kulturowej lokalnych społeczności, jak również dostarcza środków finansowych wspomagających skuteczną ochronę wartości dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego oraz przynosi realne korzyści ekonomiczno -społeczne miejscowej ludności[8].

Za podstawowe cechy ekoturystyki uznać zatem należy:

- dogłębne poznawanie obszarów recepcyjnych o wybitnych walorach przyrodniczych i/lub kulturowych;
- zapewnienie harmonii ekosystemów przyrodniczych i odrębności lokalnych społeczności;
- wzrost poziomu wiedzy i świadomości ekologicznej;
- budowanie poparcia dla idei ochrony przyrody;
- dostarczanie wymiernych korzyści ekonomicznych lokalnym społecznościom;
- niewielka skala – brak negatywnego oddziaływania na szeroko pojęte środowisko.

[8] D. Zaręba, op. cit.

W przeciągu kilku ostatnich lat obserwuje się wzrost zainteresowania ekoturystyką. Uwarunkowane jest to głównie: wzrostem świadomości ekologicznej, w tym pragnieniem, aby być postrzeganym przez innych jako osoba przyjazna dla środowiska przyrodniczego; medialną prezentacją naturalnych obszarów z całego świata; chęcią zobaczenia istniejących jeszcze terenów cennych przyrodniczo; wyczerpaniem się formuły tradycyjnych produktów i atrakcji turystycznych; pragnieniem przeżycia wakacji będących wyzwaniem, ale także pogłębiających świadomość i wiedzę turysty[9].

2. Profil ekoturysty

Osoby uprawiające ekoturystykę nazywane są ekoturystami. Przywiązują one dużą wagę do kwestii związanych z ochroną środowiska, posiadają z reguły wysoki, bądź bardzo wysoki stopień świadomości ekologicznej. Według opisu osób-turystów pod względem ich poziomu świadomości ekologicznej zawartego w tabeli 2 klasyfikują się oni do grup: szarozielonych, zielonych oraz jaskrawozielonych.

Tabela 2

Grupy konsumentów-turystów w zależności od poziomu świadomości ekologicznej

Typ konsumenta	Poziom świadomości ekologicznej	Cechy charakterystyczne
Czarny	niski poziom świadomości ekologicznej	brak wiedzy i świadomości ekologicznej, nieoszczędnie użytkuje energię, wodę, gaz, prąd elektryczny etc.
Szary	średni poziom świadomości ekologicznej	niski poziom wiedzy, oszczędza zasoby z przyczyn ekonomicznych (jest to najliczniejsza grupa konsumentów)
Szarozielony	wysoki poziom świadomości ekologicznej	znaczna wiedza ekologiczna, podatność na podniesienie świadomości ekologicznej, oszczędza zasoby z przyczyn ekonomicznych lub snobistycznych
Zielony	bardzo wysoki poziom świadomości ekologicznej	duża wiedza ekologiczna, stale pogłębiana świadomość ekologiczna, oszczędne użytkowanie zasobów w celu ich ochrony, chce zmienić i zmienia swój styl życia, aby chronić środowisko
Jaskrawozielony	bardzo wysoki poziom świadomości ekologicznej	stwarza zagrożenie „zielonego totalitaryzmu", postuluje powrót do natury, bardzo oszczędny w użytkowaniu zasobów

Źródło: opracowano na podstawie: G. Kobyłko (red.), *Proekologiczne zarządzanie przedsiębiorstwem,* Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2000; D. Zaręba, *Ekoturystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

[9] *Ecotourism and other Services Derived From Forests in the Asia-Pacific Region*: *Outlook to 2010*, FAO, www.fao.org/docrep/w7714e/w7714e00.htm#Contents.

Ekoturyści to osoby wrażliwe i świadome, wymagające w stosunku do siebie i innych. Są oni zorientowani na kontakt z przyrodą oraz atrakcje kulturowe, czemu towarzyszyć ma czyste, przyjazne otoczenie. Generują zysk pozostający w regionie[10]. Za D. Zarębą przyjąć można, iż są to w znacznym stopniu przedstawiciele tzw. generacji EKO – mieszkańcy dużych miast i aglomeracji miejskich, szczególnie z regionów ekologicznego zagrożenia, a dodatkowo tzw. klasa średnia, tj. osoby w średnim wieku o wyższych dochodach, lepiej wykształcone oraz osoby młode, uczące się o wykształceniu średnim i wyższym[11].

3. Walory przyrodnicze województwa zachodniopomorskiego istotne dla ekoturysty

Analiza potencjału turystycznego woj. zachodniopomorskiego oraz trendów w turystyce pokazuje, że duże możliwości rozwojowe wykazuje turystyka aktywna i specjalistyczna. Jednym z typów turystyki aktywnej i specjalistycznej województwa jest ekoturystyka.

W woj. zachodniopomorskim ekoturystyka może być uprawiana w oparciu o liczne i różnorodne walory przyrodnicze, w tym kompleksy pojezierno-leśne, doliny rzeczne, wybrzeże morskie (185 km brzegu morskiego). Na terenie województwa występuje największy w Polsce zespół śródlądowych akwenów (jezioro Dąbie, Dąbie Małe, Zalew Szczeciński, Zalew Kamieński); gęsta sieć wód śródlądowych, która pokrywa 6% powierzchni regionu (tj. dwukrotnie ponad średnią dla Polski), natomiast pojezierza stanowią 35% powierzchni województwa (np. Pojezierze Drawskie, Myśliborskie, Wałeckie i Wełtyńskie). Do uprawiania ekoturystyki w woj. zachodniopomorskim zachęca także występowanie dużej ilości obszarów leśnych. Zajmują one powierzchnię ponad 8 tys. km^2, (jest to ok. 35% ogólnej powierzchni regionu).

Obszarami szczególnie predestynowanymi do implementacji produktów markowych ekoturystyki w woj. zachodniopomorskim są parki narodowe i krajobrazowe, rezerwaty, obszary krajobrazu chronionego, tereny pojezierne, doliny rzeczne, tereny nadmorskie o niskim stopniu zagospodarowania gospodarczego[12].

Dla ekoturysty istotna jest możliwość zwiedzenia obiektów o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronionych. W woj. zachodniopomorskim

[10] *Ekologiczny dom agroturystyczny – czyli jak nadać ekoturystyczny profil swojemu gospodarstwu*, red. J. Zientek-Varga, SIĘ, Warszawa 2009.

[11] D. Zaręba, op. cit.

[12] *Strategia rozwoju turystyki w województwie zachodniopomorskim do 2015*, Zachodniopomorska Regionalna Organizacja Turystyczna, Aktualizacja, grudzień 2008/sierpień 2010.

w stosunku do innych województw występuje znacząca liczba zespołów przyrodniczo-krajobrazowych, zaś tylko 1 park narodowy (tab. 3).

Tabela 3

Obiekty o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronione w 2012 r.

Wyszczególnienie	Polska	Województwo zachodniopomorskie	% udział zachodniopomorskiego w ogółem
Parki narodowe	23	1	4,3
Rezerwaty przyrody	1481	116	7,8
Parki krajobrazowe	122	5	4,1
Obszary chronionego krajobrazu	385	19	4,9
Stanowiska dokumentacyjne	161	10	6,2
Użytki ekologiczne	7032	1171	16,6
Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe	328	42	12,8

Źródło: opracowano na podstawie: *Ochrona środowiska 2012*, GUS, Warszawa 2013.

Wśród różnych rodzajów rezerwatów przyrody występujących na terenie woj. zachodniopomorskiego największy udział w porównaniu do ogólnej powierzchni kraju mają rezerwaty florystyczne, najmniejszy natomiast rezerwaty wodne. Z kolei w samym woj. zachodniopomorskim największą powierzchnię zajmują rezerwaty torfowiskowe oraz krajobrazowe, najmniejszą zaś rezerwaty wodne (tab. 4).

Tabela 4

Rezerwaty przyrody według rodzajów w Polsce i woj. zachodniopomorskim w 2012 r. (ha)

Rezerwaty	Polska	Województwo zachodniopomorskie	% udział zachodniopomorskiego w ogółem
Faunistyczne	43257,9	2025,2	4,7
Krajobrazowe	25051,3	3195,6	12,8
Leśne	66858,3	2739,9	4,1
Torfowiskowe	18453,0	3277,5	17,8
Florystyczne	4837,4	1386,0	28,6
Wodne	4567,6	65,0	1,4
Stepowe	521,1	83,3	16,0
Przyrody Nieożywionej	1934,1	113,4	5,9

Źródło: jak w tabeli 3.

W woj. zachodniopomorskim brak jest parków wchodzących w skład tzw. zespołów. W porównaniu do innych województw, w woj. zachodniopomorskim występuje mała ilość parków krajobrazowych. Największym parkiem jest Drawski Park Krajobrazowy, najmniejszym natomiast Park Ujście Warty (tab. 5).

Tabela 5

Parki krajobrazowe według rodzajów w woj. zachodniopomorskim w 2012 r. (ha)

Wyszczególnienie		Drawski	Cedyński	Iński	Barlinecko -Gorzowski	Szczeciński	Doliny Dolnej Odry	Ujście Warty
Powierzchnia parku krajobrazowego	ogółem	41430,0	30850,0	17763,0	11840,1	9096,0	6009,0	1798,5
	lasy	17059,4	19130,0	9342,0	10819,4	6742,0	220,0	59,7
	użytki rolne	19057,8	8520,0	5446,0	720,8	1616,0	80,0	1098,2
	wody	4967,3	880,0	1527,0	115,0	251,0	642,0	92,0
Ogółem rezerwaty i pozostałe formy ochrony przyrody		428,6	1024,6	113,0	227,4	641,2	101,5	142,7
Strefa ochronna ogółem		22212,0	53120,0	26240,0	20055,0	11842,0	1140,0	–

Źródło: jak w tabeli 3.

Województwo zachodniopomorskie posiada znaczącą powierzchnię terenów zaliczonych do obszarów NATURA 2000 – w szczególności są to obszary specjalnej ochrony ptaków (tab. 6). Za woj. zachodniopomorskim pod względem procentowego udziału obszarów specjalnej ochrony ptaków w powierzchni województwa plasują się województwa: podlaskie 28,7%, podkarpackie 28,5%, najmniejszy udział natomiast odnotowano dla województw: łódzkiego 2,2%, opolskiego 1,5%, świętokrzyskiego 1,9%.

Pod względem procentowego udziału w powierzchni ogólnej województwa obszarów ochrony siedlisk woj. zachodniopomorskie plasuje się na drugiej pozycji za woj. podlaskim (26,9%), najmniejszy udział odnotowano dla województw: opolskiego 2,9%, łódzkiego 3,0%.

Tabela 6

Obszary NATURA 2000 w Polsce i woj. zachodniopomorskim w 2012 r.
(% powierzchni ogólnej)

Wyszczególnienie	Polska	Zachodniopomorskie
Obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO)	17,8	30,3
Specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO)	12,2	18,6

Źródło: jak w tabeli 3.

Województwo zachodniopomorskie nie jest bogate w pomniki przyrody. Na uwagę zasługuje liczba pojedynczych drzew stanowiąca pomniki przyrody oraz liczba głazów (tab. 7).

Tabela 7

Pomniki przyrody w Polsce i woj. zachodniopomorskim w 2012 r.

Wyszczególnienie	Polska	Województwo zachodniopomorskie	% udział zachodniopomorskiego w ogółem
Ogółem	36316	2842	7,8
Pojedyncze drzewa	29996	2480	8,3
Grupy drzew	3672	169	4,6
Aleje	728	47	6,5
Głazy	1057	100	9,5
Skałki, jaskinie	302	2	0,7
Pozostałe [a]	561	44	7,8

[a] W pozostałych: krzewy, źródła, wodospady, wywierzyska, jary, inne.
Źródło: jak w tabeli 3.

Na terenie woj. zachodniopomorskiego występują jedynie dwa ogrody botaniczne, nie ma natomiast żadnego ogrodu zoologicznego (tab. 8).

Należy zwrócić uwagę na fakt, iż w Polsce od 2005 do 2012 r. liczba ogrodów botanicznych wzrosła z 16 do 38, zaś powierzchnia z 744,2 ha do 1984 ha. Liczba ogrodów zoologicznych w tym samym okresie wzrosła z 19 do 24.

Tabela 8

Ogrody botaniczne i zoologiczne w Polsce i woj. zachodniopomorskim w 2012 r.

Wyszczególnienie	Ogrody botaniczne		Ogrody zoologiczne	
	liczba	powierzchnia w ha	liczba	powierzchnia w ha
Polska	38	1984,0	24	616,7
Województwo zachodniopomorskie	2	43,1	0	0
% udział zachodniopomorskiego w ogółem	5,3	–	–	–

Źródło: jak w tabeli 3.

Ze zwierząt chronionych w woj. zachodniopomorskim możemy spotkać bobry i wilki.

Spośród obiektów wpisanych do rejestru zabytków na terenie woj. zachodniopomorskiego najwięcej występuje obiektów dworskich oraz pałacowych i zamkowych, najmniej natomiast klasztornych i kościelnych (tab. 9).

Ekoturystyka w województwie skierowana jest głównie do osób o wyższej świadomości ekologicznej, grup młodzieżowych. Funkcjonuje ona jako wiodący produkt turystyki aktywnej na obszarach cennych przyrodniczo, natomiast na pozostałych terenach wzbogaca inne formy turystyki aktywnej. Za bazę noclegową przyjmuje się m. in. tę, będącą we własności Lasów Państwowych. Ekoturystyka w regionie przyczynia się do rozwoju np. turystyki wiejskiej i agroturystyki na obszarach cennych przyrodniczo i sąsiadujących z nimi. Aby ekoturystyka w woj. zachodniopomorskim mogła się dobrze rozwijać, konieczne jest zadbanie o wy-

szkolenie kadry przewodników; stworzenie oferty turystycznej parków narodowych i krajobrazowych, rozwój sieci centrów edukacji przyrodniczej i ścieżek przyrodniczych, wyposażenie w profesjonalny sprzęt istniejących centrów; stworzenie bazy noclegowej o odpowiednim standardzie na/przy terenach cennych przyrodniczo. Ważne jest także przeprowadzenie inwestycji infrastrukturalnych, które winny obejmować powstanie bazy turystycznej na terenach cennych przyrodniczo (wieże i platformy widokowe, pomosty, „szałasy podglądacza" – miejsca do dyskretnej obserwacji przyrody); centra edukacji przyrodniczej[13].

Tabela 9

Parki i ogrody historyczne w Polsce i woj. zachodniopomorskim w 2012 r. – obiekty według rodzajów

Wyszczególnienie	Ogółem obiekty wpisane do rejestru zabytków	Obiekty według rodzajów					
		dworskie	pałacowe i zamkowe	miejskie, uzdrowiskowe i szpitalne	klasztorne i kościelne	ogrody przydomowe	inne[c]
Polska	7178	3256	2102	255	108	637	820
Województwo zachodniopomorskie	749	328	308	32	1	24	56
% udział zachodniopomorskiego w ogółem	10,4	10,1	14,6	12,5	0,9	3,8	6,8

[C] Łącznie: aleje, ogrody szkolne, przyfabryczne, botaniczne, arboreta, parki leśne, zieleń towarzysząca itp.
Źródło: jak w tabeli 3.

Podsumowanie

Odpowiedzą turystyki na wyzwania związane z koncepcją zrównoważonego rozwoju jest rozwój turystyki zrównoważonej, w tym ekoturystyki stanowiącej jej istotną część. Taka forma turystyki jest bardziej przyjazna środowisku oraz w istotny sposób przyczynia się do ograniczenia negatywnych skutków wynikających z masowości turystyki. Jednym z istotnych warunków jej rozwoju, zaspokojenia potrzeb ekoturysty są walory przyrodnicze. Województwo zachodniopomorskie ze względu na swoje położenie oraz walory przyrodniczo cenne stanowi dobre miejsce do rozwijania ekoturystyki. Ekoturysta może znaleźć w regionie liczne i różnorodne walory przyrodnicze, w tym kompleksy pojezierno-leśne, doliny rzeczne, wybrzeże morskie. Konieczne jest natomiast zadbanie o stronę infrastrukturalną i poczynienie niezbędnych inwestycji, szczególnie w obszarze bazy noclegowej oraz sprzętu, który pozwalałby ekoturystom w pełni korzystać z preferowanej przez nich formy turystyki.

[13] *Strategia rozwoju turystyki w województwie zachodniopomorskim do 2015*, Zachodniopomorska Regionalna Organizacja Turystyczna, Aktualizacja, grudzień 2008/sierpień 2010.

Bibliografia

Blamey R.K., *Principles of Ecotourism*, w: *The Encyclopedia of Ecotourism*, red. D.B Weaver, Wallingford, UK, CABI Publishing 2003.

Blangy S., *A few concepts and definitions*, „Naturopa" 1997.

Critical issues in Ecotourism: Understanding a complex tourism phenomenon, red. J. Higham Elsevier, 2008

Diamantis D., Ladkin A., *The Links Between Sustainable Tourism and Ecotourism: A definitional and operational perspective*, „Journal of Sustainable Tourism" 1999, Vol. 10, No. 2

Ecotourism and other Services Derived From Forests in the Asia-Pacific Region: *Outlook to 2010*, FAO, www.fao.org/docrep/w7714e/w7714e00.htm#Contents.

Ekologiczny dom agroturystyczny – czyli jak nadać ekoturystyczny profil swojemu gospodarstwu, red. J. Zientek-Varga, SIĘ, Warszawa 2009.

Kamieniecka J., (*Eko) turystyka zielonym rynkiem pracy*, z. 6, Instytut na rzecz ekorozwoju, Warszawa 1995.

Krippendorf J., *Tourism in the system of industrial society*, „Annals of tourism research" 1996, nr 13 (4), s. 517–532.

Kruczek Z., *Obsługa ruchu turystycznego*, Proksenia, Kraków 2004.

Kobyłko G., (red.), *Proekologiczne zarządzanie przedsiębiorstwem*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2000.

Machnik A., Miedzińska I., *Ekoturystyka jako forma aktywizacji terenów wiejskich*, w: *Polityka turystyczna*, red. A. Panasiuk, Fundacja na rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin–Kopenhaga 2005.

Obsługa ruchu turystycznego, red. B. Meyer, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

Ochrona środowiska 2012, GUS, Warszawa 2013.

Strategia rozwoju turystyki w województwie zachodniopomorskim do 2015, Zachodniopomorska Regionalna Organizacja Turystyczna, Aktualizacja, grudzień 2008/sierpień 2010.

Weaver D., *Ecotourism as Mass Tourism: Contradiction or Reality?* „Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly", Ithaca, USA, Vol. 42, Cornell University 2001.

Zaręba D., *Ekoturystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

Meeting the ecotourist's needs by the nature of the West Pomeranian Province

Summary

The aim of this article is to show the natural values of the West Pomeranian Province essential to ecotourists. This paper describes the essence of ecotourism as the part of sustainable tourism, the tourist profile is mentioned as well as the natural values of the West Pomeranian Province. This article is based on the available references and secondary data.

Translated by: *Agnieszka Mazur*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-16

IRENA ŁĄCKA
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

Ekoturystyka jako obszar działalności podmiotów ekonomii społecznej

Wprowadzenie

Ekonomia społeczna staje się w ostatnich latach uznaną i upowszechnioną metodą rozwiązywania tych społecznych problemów, którym ani państwo, ani rynek nie potrafią skutecznie zaradzić. Wśród nich znajdują się: bezrobocie, bezdomność, niepełnosprawność i wynikające z nich wykluczenie, wymuszające potrzebę integracji zawodowej i społecznej. Stanowi ona, jak wyjaśnia J. Hausner „określony segment działalności gospodarczej ulokowany w trójkącie, którego boki wyznaczają – gospodarka rynkowa, społeczeństwo obywatelskie i państwo demokratyczne" (Hausner 2008, s. 11). W teorii i praktyce pozwala to dążyć do pogodzenia racjonalności alokacyjnej (utożsamianej z wolnym rynkiem), racjonalności dystrybucyjnej (przypisywanej państwu) oraz racjonalności solidarności (wynikającej z działania społeczeństwa) (Kwaśnicki 2005).

Sektor ekonomii społecznej jest komplementarny w relacji do rynku i państwa, stanowiąc ich uzupełnienie. Wynika to ze specyficznych wartości i cech, które charakteryzują ekonomię społeczną. Organizacje należące do tego segmentu gospodarki (m.in. spółdzielnie pracy i spółdzielnie socjalne, zakłady aktywności zawodowej, centra integracji społecznej, warsztaty terapii zajęciowej, towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych, stowarzyszenia, fundacje) są zorientowane na społeczną użyteczność, a wypracowana przez nie nadwyżka służy realizacji celu społecznego.

Podmioty ekonomii społecznej funkcjonują na zasadach autonomii zarządzania, demokratycznego decydowania, pracy w lokalnym środowisku, z wykorzysty-

waniem społecznego kapitału. Stawiają sobie za cel przeciwdziałanie wykluczeniu przez aktywne uczestnictwo w procesie reintegracji samych zainteresowanych. Podejmują działania w wielu obszarach, wypełniając przestrzeń lokalną w sferze usług społecznych oraz dóbr rynkowych, umożliwiając zatrudnienie grupom szczególnie zagrożonym na rynku (np. niepełnosprawnym, uzależnionym, długotrwale bezrobotnym, wykluczonym z powodu choroby lub konfliktów z prawem).

Wśród obszarów, w których podmioty ekonomii społecznej są obecne, znajduje się ekoturystyka. Jest to forma turystyki zrównoważonej, która aktywnie przyczynia się do ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, angażuje lokalne społeczności w planowanie i rozwój, zmierzając do poprawy ich dobrobytu. Tym samym staje się naturalną przestrzenią, w której mogą zaistnieć i znaleźć dla siebie szanse rozwoju podmioty ekonomii społecznej.

Celem tego artykułu jest omówienie, jak polskie podmioty ekonomii społecznej wykorzystują ekoturystykę do realizacji swoich zadań. Ze względu na ograniczone ramy tego artykułu omówiono tylko jeden przykład. Dodatkowo opracowanie ma wykazać, że działalność ta pozwoliła na osiągnięcie sukcesu gospodarczego przedsiębiorstwu społecznemu oraz wpłynęła na rozwój lokalnej społeczności.

Podczas przygotowywania artykułu wykorzystano dostępne źródła literatury krajowej i zagranicznej, materiały z portalu poświęconego ekonomii społecznej oraz informacje udostępnione przez omawiane podmioty. Wśród metod zastosowanych podczas badania problemu znalazły się: analiza literatury oraz studium przypadku.

1. Oddziaływanie ekonomii społecznej na społeczności lokalne

Ekonomia społeczna (zwana także gospodarką społeczną lub trzecim sektorem) jest postrzegana jako katalizator oddolnego rozwoju społeczności lokalnej, wykorzystującego jej potencjał gospodarczy, społeczny, kulturowy, polityczny, ekologiczny i przestrzenny. Wpływ trzeciego sektora na społeczności lokalne wynika z pełnionych przez ten segment gospodarki funkcji. Wśród nich wymienia się cztery najważniejsze (Bohdziewicz-Lulewicz, Sutuła 2012):

– funkcję motora napędowego rynku pracy – koncentrowanie się na tworzeniu miejsc pracy dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, świadczeniu usług doradztwa zawodowego, szkoleń zawodowych, staży itp., ułatwianiu wejścia na tzw. pierwszy rynek pracy;
– funkcję dostarczyciela usług socjalnych dla jednostek, zbiorowości i wspólnot lokalnych, zwłaszcza tam, gdzie zarówno państwo, jak i rynek okazują się

niewydolne; w tym zakresie zadań mieści się dostarczanie usług deficytowych z punktu widzenia danej społeczności lokalnej, zwłaszcza usług pomocy społecznej, takich jak: usługi opiekuńcze, dożywianie, edukacja;

– funkcję twórcy kapitału społecznego – aktywność w tym segmencie gospodarki wywołuje mobilizację i pomnażanie kapitału społecznego, przypisywanego do jednostki (zwiększającego jej konkurencyjność w momencie uczestniczenia w sieci społecznej) oraz do grup lub całych społeczności (umożliwiającego wzajemne kontakty, wymianę informacji, budowę zaufania, wzajemności i wzmacniającego wzajemne relacje międzyludzkie, które są niezbędne do działania na rzecz wspólnego dobra);
– funkcję szkoły demokratyzacji – zaangażowanie członków społeczności lokalnych do przedsięwzięć na jej rzecz, ich udział w demokratycznym podejmowaniu decyzji, kształtowaniu celów i sposobów ich realizacji oraz wykonywaniu zadań, wynikających z podjętych decyzji; powoduje, że jednostki i grupy nabywają umiejętności i kompetencje niezbędne do funkcjonowania w świecie demokratycznym; postawy te, stając się pewnym nawykiem w obszarze podmiotów ekonomii społecznej, są przenoszone na inne dziedziny życia publicznego.

We współczesnym świecie oddziaływanie gospodarki społecznej sięga znacznie dalej i głębiej w strukturę społeczności lokalnych niż wskazują to cztery podstawowe funkcje. Ich realizacja sprzyja wywieraniu wpływu na zrównoważony rozwój lokalny. Jego podstawą stają się lokalne zasoby, potencjał miejsca i ludzi, oferujące lokalne przewagi konkurencyjne. Należą do nich:

– mieszkańcy danego terenu oraz ich umiejętności i kompetencje,
– potencjał przedsiębiorczości,
– zasoby kapitału rzeczowego i finansowego,
– szeroko rozumiane zasoby naturalne, w tym walory przyrodnicze i krajoznawcze,
– stan środowiska naturalnego,
– dziedzictwo kulturowe danego terytorium.

Wykorzystywanie tych specyficznych, charakterystycznych dla danego terytorium zasobów, wymaga zastosowania narzędzi marketingu terytorialnego i stworzenia przez podmioty ekonomii społecznej produktów i usług lokalnych, opatrzonych tzw. „marką lokalną". Odwołują się przy tym do tożsamości lokalnej, którą opisują wartości przyrodniczo-kulturowe oraz specyfika i cechy społeczności lokalnej. Podmioty gospodarcze (w tym z trzeciego sektora) podkre-

ślają wyjątkowość swej oferty ze względu na wartości wyznawane przez lokalną społeczność. Wskazują na to, że podstawą ich produktów i usług są: tradycja, walory kulturowe, historyczne, przyrodnicze i krajobrazowe terytorium, a także przyjazność dla środowiska, tworzenie lokalnych miejsc pracy oraz promocja społeczności lokalnej (Brelik 2010; Raftowicz-Filipkiewicz 2013).

Obok oddziaływania na rozwój lokalny ekonomia społeczna sprzyja również pobudzaniu postaw przedsiębiorczych, rozwijaniu i mobilizacji kompetencji funkcjonowania na konkurencyjnym rynku pracy, ale w przypadku przedsiębiorstw ekonomii społecznej, których oferta trafia na rynek i rywalizuje z innymi, także zdolności do działania w warunkach konkurencji i prowadzenia podmiotów gospodarczych w sytuacji niepewności i występowania ryzyka ekonomicznego (Bohdziewicz-Lulewicz, Sutuła 2012).

2. Pojęcie, cechy i rodzaje przedsiębiorstw społecznych

Ze względu na wielostronne oddziaływanie ekonomii społecznej na społeczność lokalną i rozwój terytorialny jest ona od blisko dekady wspierana przez Komisję Europejską oraz krajowe władze publiczne i samorządowe, rozwijana przez organizacje pozarządowe, środowiska akademickie i eksperckie (Krajowy Program Rozwoju… 2014). W Polsce coraz intensywniej się rozwija i staje się stopniowo coraz bardziej złożonym segmentem krajowej gospodarki. Jej podmioty, mające bardzo różny charakter (fundacje, stowarzyszenia, zakłady aktywności zawodowej, centra aktywności zawodowej, warsztaty terapii zajęciowej, spółdzielnie pracy, spółdzielnie społeczne, spółki z o.o. organizacji pozarządowych, towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych) mają wspólne cechy, choć różne zadania i pełnią wszystkie wymienione funkcje pomimo tego, że działają w bardzo różnych obszarach.

Spośród tych wszystkich podmiotów na szczególną uwagę zasługują przedsiębiorstwa społeczne, do których zaliczamy takie formy prawne, jak: spółdzielnie pracy, spółdzielnie społeczne, zakłady aktywności zawodowej, spółki z o.o. non-profit zakładane przez osoby fizyczne i prawne, takie jak np. fundacje i stowarzyszenia lub związki wyznaniowe.

Przedsiębiorstwa społeczne są w różny sposób definiowane. Tym terminem określa się działalność gospodarczą, „która wyznacza sobie cele ściśle społeczne i która inwestuje ponownie nadwyżki zależnie od tych celów w działalność lub we wspólnotę, zamiast kierować się potrzebą osiągania maksymalnego zysku na rzecz akcjonariuszy lub właścicieli" (Defourny 2005, s. 51). Dla J. Pearce „to ogólne

określenie wszystkich podmiotów gospodarczych, które mają społeczny cel, nie są zorientowane na tworzenie i dystrybucję kapitału oraz mają demokratyczną, wymierną i opartą na wspólnym zarządzaniu strukturę" (Pearce 2003, s. 190).

Bardziej precyzyjnie istotę przedsiębiorstwa społecznego ujmuje T. Kaźmierczak podkreślając jego odmienność w stosunku do innych podmiotów trzeciego sektora. „Społeczne przedsiębiorstwa, w odróżnieniu od tradycyjnych organizacji non-profit, nie zajmują się rzecznictwem interesów jako głównym celem ani redystrybucją środków finansowych (jak np. fundacje przyznające granty), ale są bezpośrednio i trwale zaangażowane w produkcję dóbr i świadczenie usług dla różnych kategorii osób. Stanowi to podstawowy powód (albo jeden z głównych powodów) ich istnienia" (Kaźmierczak 2007, s. 110).

Pojęcie przedsiębiorstwa społecznego można również wyjaśniać podkreślając cele i zadania, które ono realizuje. Jak wskazują autorzy opracowania „Przedsiębiorstwa społeczne: czynniki trwałości. Raport z I fazy monitoringu przedsiębiorstw społecznych" stanowią one „zespoły osób prowadzących niekomercyjną działalność gospodarczą mającą na celu reintegrację zawodową osób defaworyzowanych na rynku pracy lub przynoszenie korzyści społecznościom w postaci poprawy jakości życia ich członków, w tym także stymulowania lokalnego rozwoju społeczno-ekonomicznego, poprzez dostarczanie towarów i/lub usług użyteczności publicznej (Kaźmierczak, Przybysz, Potkańska 2011, s. 7–8).

Biorąc pod uwagę przedstawione definicje można wyodrębnić kilka najważniejszych cech przedsiębiorstwa społecznego. Jest ono dobrowolną inicjatywą grupy osób należących do danej społeczności lub dzielących te same potrzeby i cele. Osoby te zarządzają nim w ramach autonomicznego projektu, partycypacji i demokratycznych procedur, nawet w sytuacji zależności od publicznych subsydiów. Oznacza to, że przedsiębiorstwo społeczne charakteryzuje również wysoki poziom autonomii (Kaźmierczak 2007).

Jedną z istotnych cech takiego przedsiębiorstwa jest stawiany przed podmiotem gospodarczym cel społeczny – służenie społeczeństwu lub specyficznej grupie ludzi. Firma tego typu powstaje w celu oddziaływania społecznego i generowania zmian poprzez rozwiązywanie jakiegoś problemu społecznego lub zapobieganiu niesprawności rynku.

Poza tym przedsiębiorstwo społeczne cechuje podejście przedsiębiorcze, wykorzystujące narzędzia biznesowe, przedsiębiorczość, innowacyjność, metody rynkowe, orientację strategiczną, dyscyplinę i zdecydowanie, charakterystyczne dla przedsiębiorstw nastawionych na osiąganie zysku. Ze względu na łączenie wartości

ekonomicznych i społecznych, dochody z działalności komercyjnej służą do finansowania celów społecznych. Dochody te nie podlegają restrykcjom, więc zapewniają swobodę finansową przedsiębiorstwu. W przedsiębiorstwie społecznym dokonuje się pomiaru wyniku finansowego oraz oddziaływania społecznego (Alter 2008). Jego działalność produkcyjna lub świadczenie usług wiążą się z ryzykiem gospodarczym i ekonomiczną weryfikacją efektów tej działalności. Osiągnięty zysk i skumulowany kapitał nie są przywłaszczane indywidualnie, lecz służą wypełnieniu określonej misji społecznej (Hausner, Laurisz 2008).

Wszystkie rodzaje przedsiębiorstw społecznych mają za zadanie realizować misję społeczną, która może występować w jednym z trzech typów, a to powoduje, że wyróżniamy trzy rodzaje takich przedsiębiorstw. Należą do nich przedsiębiorstwa: integracyjne, świadczące usługi użyteczności publicznej oraz zorientowane na rozwój lokalny. Mogą mieć również charakter mieszany, tzn. realizować więcej niż jedną misję.

Pierwsza kategoria wymienionych przedsiębiorstw realizuje społeczną misję, która polega na wprowadzaniu na rynek pracy i podnoszeniu poziomu umiejętności i kompetencji zawodowych, wytworzeniu odpowiednich postaw i nawyków osób wykluczonych (defaworyzowanych), ułatwiających im odnalezienie się na rynku pracy i zwiększających szanse na znalezienie zatrudnienia. Przedsiębiorstwa takie prowadzą działalność produkcyjną, usługową, ale także szkoleniową; część z nich jest aktywna na konkurencyjnych rynkach produktów i usług.

Natomiast przedsiębiorstwa świadczące usługi użyteczności publicznej starają się poprawić jakość życia członków lokalnych społeczności (lub pewnych kategorii społecznych). Wśród nich są takie, które świadczą usługi opiekuńcze, edukacyjne, zajmują się dożywianiem, oferują usługi noclegowe, wykonują usługi techniczne (np. utrzymywanie zieleni miejskiej i inne prace porządkowe związane z mieniem publicznym, niszczenie dokumentów, prace rozbiórkowe, usługi związane ze zbieraniem odpadów, ich segregacją i utylizacją, usługi o charakterze wzajemnym, jak np. ubezpieczenia wzajemne, usługi zdrowotno-opiekuńcze).

Trzecia grupa przedsiębiorstw społecznych jest ukierunkowana na wspieranie rozwoju lokalnego, a ich najważniejszym zadaniem jest aktywizacja ekonomiczna lokalnych społeczności. Najczęściej powstają jako stowarzyszenia lub fundacje, prowadzące dodatkowo działalność komercyjną, skupiające się na stworzeniu możliwości rozwoju ekonomicznego słabych, zaniedbanych, pozostających w stagnacji lub kryzysie społeczności lokalnych. Ich inicjatorem są liderzy lokalni, ale niekiedy inicjatywa tego rodzaju przychodzi z zewnątrz.

Powstanie takiego przedsiębiorstwa społecznego wymaga wykorzystania zasobów danego terytorium (ludzkich, przyrodniczych, kulturowych, kapitałowych, politycznych itp.), które wcześniej nie były wykorzystywane w dostatecznym stopniu lub nigdy ich nie wykorzystywano, a nawet nie zdawano sobie sprawy z ich istnienia. W tej grupie przedsiębiorstw znajdują się te, które świadczą usługi turystyczne lub adresowane do turystów indywidualnych i grup zorganizowanych, prowadzą wioski tematyczne, ośrodki edukacji regionalnej lub ekologicznej, ekomuzea, skanseny, zajmują się również wytwarzaniem i sprzedażą lokalnych produktów rękodzielniczych, spożywczych lub gastronomicznych.

3. Ekoturystyka jako rezultat zmian postaw i pragnień współczesnych turystów

Wykorzystując Deklarację o Ekoturystyce (Québec Declaration on Ecotourism 2002) sformułowaną podczas międzynarodowej konferencji poświęconej ekoturystyce w Quebecu w 2002 r. można zdefiniować ekoturystykę (*ecotourism*) jako formę turystyki zrównoważonej[1], skierowaną do turystów indywidualnych oraz podróżujących w małych grupach, która aktywnie przyczynia się do ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. Angażując lokalne społeczności w planowanie i wykorzystywanie zasobów lokalnych (przyrodniczych, kulturowych itp.) na potrzeby rozwoju danego terytorium i jego mieszkańców, umożliwia poprawę ich dobrobytu.

Według D. Zaręby ekoturystyka „to ekologicznie odpowiedzialne podróżowanie i zwiedzanie stosunkowo nietkniętych obszarów przyrodniczych, w celu czerpania zadowolenia i korzystania z bogactw natury (a także z wszelkich towarzyszących jej wartości kulturowych – zarówno przeszłych, jak i teraźniejszych), które promuje ochronę przyrody, ma niewielki negatywny wpływ na środowisko i stwarza możliwości aktywnego społeczno-ekonomicznego zaangażowania lokalnych społeczności" (Zaręba 2008, s. 7).

W XXI w. w wielu krajach coraz bardziej widoczne stają się zmiany mentalności, pragnień i postaw ludzi korzystających z oferty turystycznej. Przejawiają się one przede wszystkim w zwiększeniu ich świadomości ekologicznej, wymagań w zakre-

[1] Turystyka zrównoważona (*sustainable tourism*) to każda forma rozwoju turystycznego, zarządzania i aktywności turystycznej, która podtrzymuje ekologiczną, społeczną i ekonomiczną integralność terenów, a także zachowuje dla przyszłych pokoleń w niezmienionym stanie zasoby naturalne i kulturowe tych obszarów. Szerzej na ten temat: Zaręba (2006)

sie jakości usług i oferty w postaci atrakcyjnego przyrodniczo i nieskażonego środowiska naturalnego w miejscu podróży i wypoczynku. Turyści, zwłaszcza z dużych aglomeracji miejskich, są coraz częściej zainteresowani spędzaniem wolnego czasu i rekreacją w otoczeniu ciszy, spokoju, wśród natury, z dala od zatłoczonych, modnych miejscowości wypoczynkowych. W tych miejscach pragną obcować z nieskażoną dziką przyrodą, przeżywać nieznane emocje, spożywać zdrowe posiłki, aktywnie spędzać wolny czas (jeżdżąc na rowerze lub konno, wędrując, obserwując lub fotografując zwierzęta, uczestnicząc w warsztatach twórczych itp.). Są zainteresowani poznawaniem nowych kultur lub krajów, albo odkrywaniem dotychczas niepoznanych aspektów dziedzictwa kulturowego własnego kraju.

Wyrażane przez część współczesnych turystów pragnienia, postawy i zasady postępowania wobec siebie i środowiska naturalnego wynikają z ich dążenia do uzyskania harmonii między własnymi potrzebami oraz potrzebami natury i lokalnych społeczności. Ekoturystyka jako element turystyki zrównoważonej skupia się na osiąganiu trzech celów – ekologicznego, ekonomicznego i społecznego, a to oznacza, że może stać się ona naturalnym obszarem aktywności podmiotów ekonomii społecznej.

Cel ekologiczny rozumiany jest jako zachowanie zasobów naturalnych wykorzystywanych na potrzeby turystyczne w jak najmniej naruszonym stanie oraz redukowanie zanieczyszczeń wynikających z użytkowania tych zasobów przez turystów. Drugi cel – ekonomiczny – wskazuje na zapewnienie dobrobytu ekonomicznego społeczności lokalnej w ramach działalności turystycznej oraz jak najlepsze utrzymanie i wykorzystanie istniejącej infrastruktury turystycznej. Obok tych celów powinien być również realizowany cel społeczny, odnoszący się do zapewnienia właściwego zaspokojenia potrzeb zarówno turystów, jak i mieszkańców danego terenu w ramach pełnienia przez niego funkcji turystycznych. Oznacza to z jednej strony przygotowanie właściwej oferty wypoczynku i rekreacji dla turystów w otoczeniu nieskażonego środowiska naturalnego, możliwości poznania jego dziedzictwa kulturowego, a jednocześnie generowania miejsc pracy dla lokalnej społeczności, ochronę jej kultury, dziedzictwa oraz możliwość wpływania przez ludność na kierunki rozwoju danego terytorium, w tym prowadzenia polityki turystycznej (Para 2013).

Europejską odpowiedzią na dążenie do osiągnięcia wspomnianych celów stał się od 2001 r. Program Zielone Szlaki – „Greenways", który wspiera rozwój ekoturystyki, czyli turystyki przyjaznej dla środowiska. Idea ta promuje zdrowy i aktywny styl życia oraz wpływa na ożywienie lokalnej społeczności i jej rozwoju, przy jednoczesnym szacunku dla przyrody, kultury, krajobrazu i lokalnej toż-

samości. W Polsce ten program również znalazł swoich pasjonatów, zarówno wśród władz samorządowych, organizacji turystycznych, podmiotów trzeciego sektora, jak i turystów. W naszym kraju Greenways obejmują już ponad 3000 km, a wsparciem tej inicjatywy zajmuje się Fundacja Partnerstwo dla Środowiska.

Zielone Szlaki stanowią szlaki dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego. Tworzy się je wzdłuż tras kolei, rzek, tradycyjnych, historycznych tras handlowych, naturalnych szlaków przyrodniczych. Mają charakter szlaków rowerowych, pieszych, konnych, wodnych, a także innych – służących niezmotoryzowanym formom transportu i podróżowania. Ich organizacją i zarządzaniem zajmują się miejscowe społeczności, wykorzystując je w celu pobudzania zrównoważonego rozwoju. Greenways umożliwiają realizację lokalnych inicjatyw społecznych, projektów związanych z ochroną przyrody i krajobrazu, zachowaniem dziedzictwa kulturowego, tworzeniem podwalin ekoturystki i turystki zrównoważonej. Tego typy przedsięwzięcia często podejmowane są przez podmioty ekonomii społecznej.

„Zielone" szlaki turystyczne są przygotowane we współpracy lokalnych partnerów, tzn. organizacji pozarządowych (stowarzyszeń, fundacji, kół gospodyń wiejskich, związków gmin), klastrów, przedsiębiorstw społecznych, gospodarstw agroturystycznych, szkół oraz komercyjnych biur turystycznych. Oferta kierowana jest do turystów indywidualnych i grup zorganizowanych reprezentujących różne segmenty rynku. Obejmuje zajęcia w warsztatach twórców rękodzieła, poznawania tajników kulinarnych lokalnych przysmaków, zielone szkoły, aktywne i poznawcze oferty pobytowe w regionie, udział w rekonstrukcjach historycznych, wycieczki rowerowe, piesze, konne, kajakowe itp., możliwości spożycia lokalnych produktów, zakupu wytworzonych przez mieszkańców wyrobów kulinarnych i rękodzielniczych. Propozycje turystyczne zawsze wiążą się z wykorzystywaniem potencjału zasobowego lokalnej społeczności. Przygotowaniem i sprzedażą zarówno oferty turystycznej, kulturalnej, jak i rekreacyjnej lub gastronomicznej zajmują się mieszkańcy terenu, przez który przebiega „zielony" szlak. Sprzyja to aktywizacji gospodarczej i zawodowej lokalnej społeczności, a także wpływa na jej rozwój i poprawę możliwości ekonomicznych danego terytorium (Zaręba 2008).

4. Zielony Rower. Przedsiębiorstwo Społeczne jako przykład firmy działającej w ekoturystyce

Jednym z przykładów aktywności podmiotów trzeciego sektora w obszarze ekoturystyki jest Fundacja Bieszczadzka Partnerstwo dla Środowiska z Leska

i stworzone przez nią przedsiębiorstwo społeczne Zielony Rower. Koncepcja wykorzystania ekoturystyki dla rozwoju regionu i rozwiązania problemu młodych bezrobotnych osób w ramach przedsiębiorstwa społecznego zrodziła się w połowie pierwszej dekady XXI w. Od 2003 r. istniała w Lesku, stworzona z myślą o wspieraniu rozwoju lokalnego w regionie Bieszczad, Fundacja Bieszczadzka Partnerstwo dla Środowiska. Tereny te były dotknięte problemem wysokiego i długotrwałego bezrobocia (np. w powiecie leskim w 2004 r. stopa bezrobocia wyniosła 29,0%, a 2009 r. – 24,6%), a także bardzo wysokiego bezrobocia na terenach wiejskich (w 2004 r. w powiecie leskim aż 80,5% ogółu bezrobotnych stanowiła ludność wsi), braku perspektyw dla osób młodych oraz odpływem części mieszkańców do innych regionów lub za granicę (Plan rozwoju lokalnego… 2004). Potencjał turystyczny tych pięknych terenów był wykorzystywany jedynie w niewielkim stopniu, a słabo rozwinięta oferta turystyczna okazywała się atrakcyjna dla pasjonatów wędrówek i życia wśród dziewiczej przyrody, ale akceptujących niski standard usług turystycznych. Korzystano z niej jedynie sezonowo i nie generowała istotnych wpływów z turystyki. Nie zostawały one jednak w regionie, ponieważ inwestorami firm turystycznych (i z innych branż) byli w większości mieszkańcy z innych terenów. Ich podmioty gospodarcze najczęściej były zarejestrowane poza Bieszczadami, a to przyczyniało się także do niskich wpływów z podatków dochodowego i od osób prawnych (Prądnicki 2012).

Szansą na zmianę tego stanu rzeczy stało się zaangażowanie Fundacji Bieszczadzkiej w rozwój ekonomii społecznej na terenie Bieszczad. Posłużyło do tego wsparcie finansowe ze środków unijnych z programu Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL „Gospodarka społeczna na Bursztynowym Szlaku", którym administrowała Fundacja Partnerstwo dla Środowiska z Krakowa. Fundacja Bieszczadzka otrzymała dotację w 2006 r. w wysokości 900 tys. zł na stworzenie przedsiębiorstwa społecznego działającego w branży turystycznej i rozwijającego ekoturystykę w Bieszczadach. Nazwano je Karpackie Centrum Turystyki Aktywnej Zielony Rower Przedsiębiorstwo Społeczne. Nazwa ta nawiązywała do opisywanych w artykule szlaków Greenways – jeden z nich przebiegał przez Karpaty Wschodnie i obejmował 1300 km na pograniczu Słowacji, Polski i Ukrainy (Zielony Rower Greenway Karpaty Wschodnie). Zgodnie z koncepcją takich szlaków nowo tworzone przedsiębiorstwo społeczne starało się podkreślać ekologiczny charakter swej działalności. Na rynku turystycznym istniały w tym czasie inne biura turystyczne i nowy podmiot musiał umieć znaleźć swoją indywidualną cechę. Stała się nim oferta turystyczna przyjazna dla środowiska, wykorzystująca bogactwo lokalnego dziedzictwa historycznego i kulturowego oraz

wyjątkowość środowiska przyrodniczego i klimatycznego. Miała być ona kierowana do turystów indywidualnych i małych grup zorganizowanych, unikających zatłoczonych miejscowości wypoczynkowych, utartych szlaków, ale pragnących przeżywać przygodę oraz poznawać i doświadczać samej istoty danego terytorium (jego kultury, historii, dziedzictwa kulinarnego, religijnego itp.). Tego typu oferta turystyczna miała unikatowy charakter, ściśle wpisujący się w idee ekoturystyki.

Przedsiębiorstwo społeczne rozpoczęło swą działalność 1 czerwca 2006 r. posiadając koncesję touroperatora, a jego celem było organizowanie imprez turystycznych w całych Karpatach Wschodnich – nie tylko w Bieszczadach. Choć stanowiło biuro podróży, to jako podmiot ekonomii społecznej nie działało na podobnych zasadach, jak inne tego typu firmy. Wypracowany zysk przeznaczało na realizację celów społecznych, tzn. finansował działalność Fundacji Bieszczadzkiej, która przeznaczała je na fundusz grantowy dla organizowanych przez nią lokalnych projektów, realizowanych przez członków Grupy Partnerskiej „Zielone Bieszczady". W pierwszym roku działalności zysk ten był niewielki – jedynie 15 tys. zł, jednak w 2010 r. okazał się dużo większy, ponieważ wyniósł 340 tys. zł (Szpak 2007; Cyło 2012).

Fundacja Bieszczadzka Partnerstwo dla Środowiska początkowo zdecydowała, że najprostszym rozwiązaniem dla organizowanego przedsiębiorstwa społecznego będzie uruchomienie go w formie wewnętrznej działalności gospodarczej tej organizacji. Nie wymagało to dużych nakładów finansowych, ani prowadzenia odrębnej księgowości i przygotowywania osobnego bilansu. Niestety po roku działalności Zielonego Roweru okazało się, że to rozwiązanie nie jest właściwe i efektywne. Firma nie miała osobowości prawnej, co wywoływało ograniczenia w jej funkcjonowaniu, ale stwarzało również zagrożenia dla Fundacji. Jak to wyglądało w praktyce prezentuje cytat z opracowania pod red. B. Kazior, A. Jarzębskiej i O. Gałek *Firma społeczna w rozwoju lokalnym*.

Autorzy tej publikacji stwierdzają, że: „Trudno było np. wytłumaczyć kontrahentowi, dlaczego na fakturze pojawiają się dane Fundacji, skoro rozmowy o ofercie prowadził z firmą «Zielony Rower». Taka «podwójna osobowość» powodowała również komplikacje w kontaktach z urzędami i klientami. Nie było też możliwości pozyskania dodatkowego kapitału od wspólników, jak ma to miejsce w spółce. W przypadku negocjacji kredytowych z bankiem należało przedstawiać dokumenty finansowe całej Fundacji, z których kondycja firmy była trudna do odczytania. W momencie kryzysowym słaba kondycja przedsiębiorstwa społecznego stanowiła wręcz zagrożenie dla płynności finansowej Fundacji Bieszczadzkiej oraz dla jej

relacji z partnerami lokalnymi w regionie. Dodatkowym problemem okazał się niejasny podział kompetencji i odpowiedzialności kadry organizacji i kierownictwa przedsiębiorstwa" (Kazior, Jarzębska, Gałek red. 2008, s. 33–34).

Opisane trudności i ograniczenia w rozwoju wpłynęły na konieczność zmiany formy prawnej firmy. Podjęto decyzję o zebraniu kapitału założycielskiego i stworzeniu spółki z o.o., której kierownik odpowiadał przed zarządem Fundacji. Zyski wypracowane przez spółkę miały być przekazywane na cele społeczne w ramach funduszu dotacyjnego (Funduszu Grantowego Grupy Partnerskiej „Zielone Bieszczady"[2]).

W funkcjonowanie przedsiębiorstwa społecznego zostało początkowo zaangażowanych 8 młodych, bezrobotnych osób, które długo nie mogły znaleźć pracy na lokalnym rynku. Ich zatrudnienie było dotowane w ramach projektu unijnego. W następnych latach część zatrudnionych osób podjęła decyzję o prowadzeniu samodzielnej działalności gospodarczej, współpracując dalej z „Zielonym Rowerem" i z Fundacją Bieszczadzką. Podstawą działalności tej firmy było organizowania i oferowanie ekologicznych form turystyki przyjazdowej w Bieszczady, a także proponowanie udziału w lokalnych warsztatach rękodzieła, możliwości zakupu produktów rękodzielniczych, charakterystycznych dla pogranicza Karpat Wschodnich.

Obok opisywanego przedsiębiorstwa społecznego z inspiracji Fundacji w lokalnym środowisku powstały inne przedsięwzięcia gospodarcze wykorzystujące dziedzictwo kulturowe regionu i możliwość współdziałania z touroperatorem (np. ekomuzea karpackie, restauracje). Jak wspomina jedna z właścicielek takiego „pomysłu biznesowego" pod nazwą „Rękoczyny. Pracownia Rękodzieła i Rzemiosła Artystycznego", Magdalena Stanisławska z Chmielna, „współpraca z Zielonym Rowerem pozwoliła […] w pewnym stopniu zwiększyć obroty […]. Organizowane u mnie warsztaty rękodzielnicze są dodatkową promocją" (Cyło 2012, s. 15). Jej oferta w postaci wyrabianych koronkowych serwetek, łemkowskich krywulek i batików oraz warsztatów ujawniających tajniki ich powstawania okazała się atrakcyjna dla turystów przyjeżdżających w Bieszczady, chcących aktywnie wypocząć w otoczeniu pięknej natury (jeżdżąc na rowerach, wędrując, podglądając ptaki itp.), a jednocześnie poznać kulturę i historię tych terenów.

[2] Szczegółowy opis autorskiego Modelu Bieszczadzkiej Gospodarki Społecznej, w których wpisuje się Zielony Rower został zaprezentowany w opracowaniu: Kazior B., Jarzębska A., Gałek O. (red.), *Firma społeczna w rozwoju lokalnym. Poradnik dla organizacji pozarządowych*, Fundacja Partnerstwa dla Środowiska, Kraków 2008, s. 13–14.

Powstanie Zielonego Roweru zainicjowało pozytywne zmiany w lokalnej społeczności. Pokazało, że proponowany sposób na rozwój regionu poprzez ekoturystykę przynosi sukcesy. Mieszkańcy uwierzyli w siebie i zaczęli dostrzegać w swoim otoczeniu niewykorzystany potencjał zasobów przyrodniczych, krajobrazowych, kulturowych i historycznych. Skłoniło to ich do współdziałania w ramach inicjatyw partnerskich i podejmowania indywidualnego ryzyka prowadzenia własnej działalności gospodarczej. W wyniku społecznego ożywienia i wiary w powodzenie pomysłu na ekoturystykę w następnych latach w Bieszczadach powstało kilka firm oraz kilkanaście stowarzyszeń. Niektóre z nich podjęły decyzje o stworzeniu spółdzielni socjalnych mających na celu działalność gospodarczą, której zyski będą przeznaczane na cele społeczne. Przedsiębiorstwa te ukierunkowały się na działalność produkcyjną i usługową, wytwarzanie lokalnych i regionalnych przysmaków kulinarnych i cukierniczych oraz ich dystrybucję, a także prowadzenie działalności restauracyjnej i kawiarnianej. Oferta tych i innych komercyjnych lokalnych firm wspomaga ofertę Zielonego Roweru i zapewnia właściwy i kompleksowy zestaw wartości uzyskiwanych przez ekoturystów w regionie Bieszczad.

Opisywane przedsiębiorstwo społeczne zmieniło swą nazwę 1 stycznia 2011 r. na Biuro Eko Podróży Zielony Rower. Zmodyfikowało też nieco działalność rozszerzając ją na tereny pogranicza w ramach Karpat Wschodnich, nadal jednak wykorzystując lokalne, bieszczadzkie zasoby (ludzkie, przyrodnicze, krajoznawcze i dziedzictwa kulturowego). Jego strategia biznesowa opiera się na trzech głównych elementach. Pierwszym z nich jest oferta jednodniowych wycieczek z przyrodnikiem, ornitologiem lub entomologiem pod nazwą „Dzikie Karpaty". Kierowane są do miłośników świata ptaków, owadów lub rzadkich gatunków roślin zasiedlających bieszczadzkie lasy i połoniny. Ta propozycja może być wykorzystywana przez turystów w różnym wieku (indywidualnych, grup zorganizowanych), ale także szkoły, gdyż może być realizowana w postaci zielonych szkół.

Drugim elementem jest oferta jednodniowych wycieczek pokazujących wielonarodowy, wielokulturowy charakter terenów Bieszczad, ich historycznego i kulturowego dziedzictwa. Podczas tych wypraw turyści oprowadzani są przez historyków, znawców cerkwi i ikon. Proponuje się im również warsztaty rękodzielnicze. W ofercie są takie trasy, jak: Szlak Ikon, Szlak Dobrego Wojaka Szwejka, Szlak Nadsańskich Umocnień (Linia Mołotowa). W przypadku tej oferty Zielony Rower łączy siły z partnerami ze Słowacji i Stowarzyszeniem Pro Carpathia w celu szerokiego zaprezentowania wielokulturowości terenów Karpat.

Ostatnim filarem oferty turystycznej są tzw. „Karpaty dla aktywnych", czyli pakiet letnich usług turystycznych dla pasjonatów pieszych wycieczek, rajdów rowerowych, propozycje dla żeglarzy i kajakarzy. Oferta zimowa zawiera natomiast pozycje rekreacji dla turystów, chcących skorzystać ze możliwości wypadów na nartach biegowych lub rakietach śnieżnych (Cyło 2012; Pyzocha 2014).

Podsumowanie

Ekoturystyka wiąże się z udostępnianiem turystom indywidualnym i małym grupom zorganizowanym unikatowej oferty turystycznej i rekreacyjnej w stosunkowo nietkniętych obszarach przyrodniczych z możliwością czerpania przyjemności i radości z korzystania z bogactw natury oraz towarzyszących jej innych walorów i wartości tych obszarów (kulturowych, etnograficznych i historycznych) bez wywierania negatywnego wpływu turystów na środowisko naturalne i otoczenie społeczne. Jej koncepcja stwarza ogromną szansę dla niektórych lokalnych społeczności, które dotychczas były w stagnacji lub rozwijały się bardzo wolno i nierównomiernie. W tradycyjnym modelu rozwoju lokalnego nie mają one odpowiednich warunków do wykorzystywania swych specyficznych zasobów (ciekawych niezniszczonych zasobów przyrodniczych, krajoznawczych, unikatowego dziedzictwa kulturowego, potencjału ludzkiego o bardzo różnorodnych, zanikających w nowocześniejszych społecznościach umiejętnościach, sprzyjającej określonym inicjatywom gospodarczym polityce lokalnej). Obszary, charakteryzujące się takim problemami rozwojowymi, cechuje wysoka stopa bezrobocia, rosnąca liczba niezamożnych, biernych i coraz starszych mieszkańców, wyludnianie się (młodsze pokolenie szuka pracy i miejsca do życia w innych regionach i poza krajem). Coraz trudniej jest w takich warunkach władzy lokalnej właściwie wypełniać jej zadania (np. w zakresie usług społecznych).

Przedstawiony przykład Bieszczad i działającej w nich Fundacji Bieszczadzkiej Partnerstwo dla Środowisko z Leska pokazuje, że możliwe jest znalezienie wyjścia z takiej trudnej sytuacji poprzez połączenie ekonomii społecznej i jej podmiotów z ekoturystyką. Wymaga to na pewno silnego zaangażowania lokalnych liderów, którzy potrafią dostrzec potencjał specyficznych zasobów danego terytorium i znaleźć środki finansowe na rozwój (np. w ramach wspierania ekonomii społecznej), skupić wokół siebie osoby gotowe podjąć ryzyko prowadzenia nietypowej działalności gospodarczej non-profit. To, co w krótkim lub średnim okresie wydaje się jedynie działaniem zmierzającym do zmniejszenia problemu bezrobocia lub integracji wykluczonych w ramach przedsiębior-

stwa społecznego działającego na potrzeby ekoturystyki, w długim okresie staje się elementem długookresowej strategii rozwoju lokalnego.

Bibliografia

Alter K.S., *Przedsiębiorstwo społeczne w szerszym kontekście*, w: Wygnański J.J. (red.), *Przedsiębiorstwo społeczne. Antologia kluczowych tekstów*, FISE, Warszawa 2008.

Bohdziewicz-Lulewicz M., Sutuła J., *Ekonomia społeczna jako instrument rozwoju regionu oraz społeczności lokalnych*, „Ekonomia Społeczna". Wydanie specjalne, 2012, nr 2, s. 51–63.

Brelik A., *Marketing terytorialny a kreowanie regionów*, Zeszyty Naukowe SGGW, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing 2010, nr 3(52), s. 322–328.

Cyło A., *Zielony Rower – firma na turystycznym szlaku*, „Biznes i Etos", 2012, nr 3, s. 14–16, http://gospodarkapodkarpacka.pl/news/view/1796/zielony-rower-firma-na-turystycznym-szlaku (20.11.2014).

Defourny J., *Przedsiębiorstwo społeczne w poszerzonej Europie: koncepcja i rzeczywistość*, w: „Ekonomia społeczna" II Europejska Konferencja Ekonomii Społecznej Kraków 2004, Związek Lustracyjny Spółdzielni Pracy, Ministerstwo Polityki Społecznej, Warszawa 2005.

Hausner J., *Ekonomia społeczna jako kategoria rozwoju*, w: J. Hausner (red.), *Ekonomia społeczna a rozwój*. Skrypt 1, MSAP UE w Krakowie, Kraków 2008, s. 11–25.

Hausner J., Laurisz N., *Czynniki krytyczne tworzenia przedsiębiorstw społecznych. Przedsiębiorstwo społeczne. Konceptualizacja*, w: Hausner J. (red.), *Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce. Teoria i praktyka*, MSAP UE w Krakowie, Kraków 2008.

Kazimierczak T., *Zrozumieć ekonomię społeczną*, w: T. Kazimierczak, M. Rymsza (red.), *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2007.

Kazior B., Jarzębska A., Gałek O. (red.), *Firma społeczna w rozwoju lokalnym. Poradnik dla organizacji pozarządowych*, Fundacja Partnerstwa dla Środowiska, Kraków 2008.

Kaźmierczak T., Przybysz I., Potkańska D., *Przedsiębiorstwa społeczne: czynniki trwałości*. Raport z I fazy monitoringu przedsiębiorstw społecznych, Warszawa 2011, http://centrumklucz.pl/cwps/wp-content/uploads/Przedsiebiorstwa_spoleczne_czynniki_trwalosci.pdf (12.11.2014).

Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2014, Monitor Polski Dziennik 2014 r., poz. 811, t. 1.

Kwaśnicki W., *Gospodarka społeczna z perspektywy ekonomii liberalnej*, „Trzeci Sektor" 2005, nr 2, s. 10-35.

Para A., *Zasady zrównoważonego rozwoju turystyki – bariery i szanse dla branży turystycznej*, Wyższa Szkoła Turystyki i Języków Obcych, Zeszyty Naukowe Turystyka i Rekreacja, 2013, 11(1), s. 5–15.

Pearse J., *Social Enterprise in Anytown*, Calouste Gulbenkian Foundation, London 2003.

Plan rozwoju lokalnego powiatu leskiego na lata 2004–2013, Starostwo Powiatowe w Lesku, Fundacja Wiedza i Rozwój, Nowy Sącz 2004, www.starostwolesko.home.pl/. /plan_rozwoju_lokalnego_powiatu_leski (18.11.2014).

Prądnicki C., *Wykluczeni*, „Biznes i Etos", 2012, nr 3, s. 4–5.

Pyzocha B., *Przedsiębiorczość i podejmowane inicjatywy na szlaku Greenway „Zielony Rower*", wystąpienie na Międzynarodowej Konferencji Greenways „Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w oparciu o zintegrowane produkty turystyczne – Szlaki Greenways", Lublin 20–23.10.2014, http://ksow.pl/fileadmin/user_upload/ksow.pl/PROJEKTY_2014/Szlaki_Greenways/Bogus%C5%82aw_Pyzocha_PL.pdf (20.12.2014).

Raftowicz-Filipkiewicz M., *Marketing terytorialny jako narzędzie budowania przewagi konkurencyjnej gmin Doliny Baryczy*, „Nauki o Zarządzaniu" 2013, nr 1(3), s. 57–68.

Szpak J., Karpackie *Centrum Turystyki Aktywnej „Zielony Rower" zaprasza*, http://www.ekonomiaspoleczna.pl/wiadomosc/273757.html (15.10.2014).

Québec Declaration on Ecotourism, World Ecotourism Summit, Québec 19–22 May, 2002, http://www.gdrc.org/uem/eco-tour/quebec-declaration.pdf (14.11.2014).

Zaręba D., *Ekoturystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

Zaręba D., *Ekoturystyka i odkrywanie dziedzictwa. Zbiór dobrych praktyk*, Fundacja Fundusz Partnerstwa, Fundacja Partnerstwo dla Środowiska, Kraków 2008.

Ecotourism as an area of activity of social economy entities

Summary

The article discusses the use of ecotourism in the activity of social economy entities. Ecotourism is a way of sustainable local development, the opportunity for revival and rebirth of the local communities, growth of citizens' entrepreneurship and reduction of the social and economic problems that precious natural and cultural areas of Poland face. Its purpose is to discuss such projects in Poland and to demonstrate that they can impact positively on the development of local communities. As an example of this kind of initiative is shown in detail the activity of the company called Zielony Rower Przedsiębiorstwo Społeczne created by Fundacja Bieszczadzka Partnerstwo dla Środowiska. In article preparation were used various sources of literature, information collected on the website devoted to the social economy, documents and elaborations of the Foundation. The case study was the basic research method.

Translated by: *Irena Łącka*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-17

MARLENA PROCHOROWICZ
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

Działalność obiektów hotelowych w kierunku ochrony środowiska

Wprowadzenie

W ostatnich latach wzrasta ruch turystyczny nie tylko krajowy, ale również zagraniczny. Jest to umotywowane większymi dochodami obywateli, swobodą przekraczania granic, jak również chęcią poznania tradycji, kultury, sztuki oraz kuchni innych narodów. Polska dla innych nacji jest równie atrakcyjna. Według oszacowań Activ Group[1] w 2013 roku było 72,3 mln przyjazdów cudzoziemców, o 8,8% więcej niż w poprzednim roku. Liczba przyjazdów turystów szacuje się na około 15,8 mln (o 6,8% więcej niż w 2012 r.). Jak twierdzą przybysze, do pełni szczęścia w turystyce brakuje w naszym regionie gwarantowanej pogody. Bogata polska baza noclegowa jest na coraz wyższym poziomie, a wykwalifikowana kadra stała się marką naszego rynku turystycznego.

Tendencję wzrostową w latach 2012–2013 (szczególnie w przypadku turystów) wzmocnił także napływ obcokrajowców na mistrzostwa Euro 2012 oraz popularność Polski w kolejnym roku. Na wzrost przyjazdów do Polski wpływ miał także wzmożony ruch odwiedzających jednodniowych. Był efektem otwarcia w lipcu 2012 roku małego ruchu granicznego z Federacją Rosyjską. (ruch przy granicy z Obwodem Kaliningradzkim).

[1] K. Janczak, K. Patelak, *Zagraniczna turystyka przyjazdowa do Polski*, Wydawnictwo Activ Group, MSiT, Łódź 2014, s. 22–28.

Dzięki bogatej bazie noclegowej, gastronomicznej i kulturalnej, a także szerokiej akcji promocyjnej Polska stała się krajem często wybieranym przez turystów nie tylko europejskich.

W badanym okresie najwięcej miejsc noclegowych było w hotelach (208,6 tys.) oraz w ośrodkach wczasowych (111,8 tys.). Trzy województwa, w których było najwięcej miejsc noclegowych (pomorskie, małopolskie i zachodniopomorskie) dysponowały 298,0 tys. miejsc, co stanowiło 43,9% ich łącznej liczby w Polsce. Najwięcej miejsc noclegowych całorocznych było w województwach: małopolskim, dolnośląskim i zachodniopomorskim – razem 180 tys., czyli 38,7% ich liczby w całej Polsce.

Województwo zachodniopomorskie posiada jedną z największych baz noclegowych w Polsce. To tutaj rozwija się bardzo prężnie turystyka uzdrowiskowa, wodna oraz agroturystyka. Pięć uzdrowisk zachodniopomorskich, tj. Dąbki, Kamień Pomorski, Kołobrzeg, Połczyn Zdrój i Świnoujście to uzdrowiska, bogate w pokłady borowiny i źródła solankowe, często wykorzystywane do zabiegów leczniczych. Również wiele gospodarstw rolnych w ramach różnicowania działalności, ze względu na odejście od produkcji roślinnej bądź zwierzęcej przygotowało swoje wolne pokoje i niezagospodarowane budynki na przyjęcie agroturystów. Baza noclegowa powiatów regionu stanowi około 12% ogółu bazy kraju, przy powierzchni stanowiącej 7,3% powierzchni kraju.

Najliczniejszą grupę turystycznych obiektów noclegowych w 2013 roku stanowiły ośrodki wczasowe (321 wobec 319 przed rokiem), w dyspozycji których pozostawało 41,9% miejsc noclegowych (wobec odpowiednio 43,9%). Znaczną część bazy turystycznej województwa stanowiły także hotele (104 wobec 93) i inne obiekty hotelowe, których liczba nie zmieniła się w ciągu roku (83). Największą liczbą miejsc, po ośrodkach wczasowych, dysponowały hotele (13,1% wobec 10,5% przed rokiem) oraz zakłady uzdrowiskowe (8,3% wobec 9,4%)[2].

Turyści korzystający z obiektów noclegowych na terenie województwa zachodniopomorskiego cenią sobie wypoczynek w hotelach przyjaznych środowisku. Już nie tylko woda, powietrze i gleba powinny zdaniem kuracjuszy być czyste, ale również właściciele obiektów powinni wprowadzać działania przyczyniające się do ochrony zasobów przyrody, jak również stosować działania proekologiczne wewnątrz obiektów.

[2] www.stat.gov.pl

Celem artykułu jest wskazanie działań proekologicznych na przykładzie wybranych obiektów turystycznych regionu zachodniopomorskiego. Autorka przeprowadziła badania w hotelach, ale również w gospodarstwach agroturystycznych. W badaniach posłużono się metodą sondażu diagnostycznego, przeprowadzonego w oparciu o wywiad kwestionariuszowy. Badaniem ankietowym, które przeprowadzono w 2013 i 2014 roku, objęto 25 hoteli oraz 25 gospodarstw agroturystycznych. Na potrzeby artykułu wybrano 10 hoteli.

1. Turystyka zrównoważona i ekoturystyka

Turystykę zrównoważoną można zdefiniować jako „koncepcję rozwoju turystycznego przyjaznego środowisku w regionach wiejskich oraz miastach, w małych ośrodkach turystycznych oraz wielkich centrach rozrywkowych i wypoczynkowych (…)[3]. Termin ekorozwój został wprowadzony w czasie I konferencji ONZ „Człowiek i środowisko" w Sztokholmie w 1972 r. Pojęcie to zostało ostatecznie sformułowane na sesji ONZ w 1975 r. Przyjęto wówczas, że społeczeństwo realizuje ideę ekorozwoju, gdy:

- uznaje nadrzędność wymogów ekologicznych, których nie należy zakłócać przez wzrost cywilizacji oraz rozwój kulturalny i gospodarczy,
- jest zdolne do samosterowania swoim rozwojem w celu utrzymania homeostazy i symbiozy z przyrodą,
- respektuje oszczędną produkcję i konsumpcję oraz wykorzystywanie odpadów,
- dba o przyszłościowe konsekwencje podejmowanych działań.

Funkcjonowanie organizacji turystycznej zgodnie z zasadami ekorozwoju zapewnia:

- poszerzenie kręgu klientów i zdobycie ich lojalności,
- dobre stosunki z lokalnymi społecznościami,
- zdobycie lub poprawa „zielonego wizerunku" na tle konkurencji,
- zgodność działań z obowiązującym ustawodawstwem dotyczącym ochrony środowiska,

[3] D. Zaremba, *Ekoturystyka – wyzwania i nadzieje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.

– realizowanie zasady ciągłego doskonalenia zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju (ekorozwoju)[4].

Od lat organizacje krajowe i międzynarodowe zajmował się promowaniem ekoturystyki, między innymi: Ecotourism Socjety (TES), World Tourism Organisation (WTO), World Resources Institute (WRI), World Widce Fund for Nature (WWF), National Audubon Society, Tourism koncern i Council of Europe (Eko Bałtyk 1999)[5].

Edukacja ekologiczna, ochrona środowiska naturalnego, tradycja i kultura obszarów wiejskich jest celem działania europejskiej organizacji ECEAT (European Centra for Ecological Agriculture and Tourism), której Polska jest członkiem. Już w latach 90. XX w. ekoturystykę promowano poprzez projekt „Ekoturystyka – urlop u ekorolników".

W Polsce działa Fundacja Partnerstwo dla Środowiska, organizując wiele konkursów na dofinansowanie działań związanych z ekoturystyką, m.in. na tworzenie ekomuzeów. Z kolei Instytut na rzecz Ekorozwoju wydał publikację *Ekopolityka w turystyce: raport o zmianach możliwych i potrzebnych*.

Najważniejsze, to dążyć do realizacji trzech celów ekoturystyki:

– ekologicznego: zapewnienie ochrony przyrody i krajobrazu oraz kształtowanie poparcia dla terenów chronionych wśród społeczności lokalnych oraz turystów,
– społecznego: zapewnienie turystom ciekawego i wartościowego pobytu na łonie natury, poprawę jakości życia ludności miejscowej, szerzenie zasad i potrzeby rozwijania turystyki zrównoważonej oraz zagwarantowanie różnym grupom społecznym czerpania korzyści i przyjemności z istnienia terenów chronionych;
– ekonomicznego: wspieranie zrównoważonego rozwoju gospodarczego w najbardziej wrażliwych i cennych regionach świata, co przyczynia się do rozwoju gospodarki narodowej danego kraju, likwidowania bezrobocia i dostarczania środków finansowych na cele ochrony przyrody[6].

[4] S. Kozłowski, *Ekorozwój: wyzwanie XXI wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa 2002, w: J. Krupa, B. Wysokińska, *Edukacja ekologiczna w rozwoju współczesnej turystyki*, s. 244.

[5] K. Zięba, *Ekoturystyka – nadzieje z nią wiązane*, w: *Turystyka i ekologia w gospodarce wolnorynkowej*, red. K. Wiktorowski, Wydawnictwo Akademia Rolnicza w Szczecinie, Szczecin 2002, s. 101-104.

[6] R. Karczewski, *Natura 2000 a Ekoturystyka*, http://natura2000.org.pl/imgekoprojekty.

2. Charakterystyka wybranych obiektów turystycznych

Turystyka jest branżą, z rozwojem której wiele osób wiąże swoją przyszłość zawodową. Tendencje światowe, europejskie i w Polsce wymuszają także na rynkach usług turystycznych konieczność inwestowania w kapitał ludzki oraz coraz większą profesjonalizację kadr zarówno bezpośrednio obsługujących ruch turystyczny, jak i zarządzających rozwojem regionalnej gospodarki turystycznej[7]. Kształcenie w tej dziedzinie umożliwia dziś wiele placówek edukacyjnych, począwszy od szczebla ponadgimnazjalnego. Licea oferują możliwość kształcenia w klasach o profilu turystyka i rekreacja czy hotelarstwo, a w technikach o profilu gastronomicznym i hotelarskim. W ofercie szkół wyższych znajdują się takie kierunki, jak turystyka i rekreacja, hotelarstwo, gospodarka turystyczna, ochrona środowiska[8]. Dziś możemy poszczycić się nie tylko dobrą jakością bazy noclegowej, ale również wszechstronną fachową kadrą.

W końcu lipca 2012 r. na terenie województwa znajdowały się trzy hotele oznaczone najwyższą 5-gwiazdkową kategorią (przed rokiem jeden) i 21 hoteli o 4-gwiazdkowym standardzie. Jednocześnie 29,4% miejsc hotelowych mieściło się w 37 hotelach średniej klasy, oznaczonych 3-gwiazdkową kategorią (wobec 38,8% przed rokiem).

Jako przykłady działań proekologicznych wybrano jeden hotel pięciogwiazdkowy, trzy hotele czterogwiazdkowe, trzy hotele trzygwiazdkowe i trzy dwugwiazdkowe (tab. 1). Warto zaznaczyć, że liczba gwiazdek przy nazwie hotelu sugeruje klientom, jaki standard posiada dany hotel. Jednak w zależności od kraju poziom może być inny, mimo tej samej ilości odznaczeń. Gwiazdki mówią raczej o orientacyjnej cenie noclegu, im ich więcej, tym coraz drożej[9].

[7] W. Fedyk, Z. Paliga, *Kształcenie kadr dla rekreacji i turystyki jako czynnik poprawy efektywności rozwoju turystyki aktywnej na Dolnym Śląsku na przykładzie AWF Wrocław*, w: *Zarządzanie wiedzą w turystyce a efektywność gospodarki turystycznej* (red. M. Morawski), Interior Multimedia i Wydawnictwa, AWF Wrocław 2012, s. 141–155.

[8] N.Kowalska-Stępień, *Działania proekologiczne w obiektach hotelowych województwa zachodniopomorskiego*, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie, Szczecin 2013, s.15–16.

[9] http://hotelmarysienki.pl/standardy-dla-wszystkich-hoteli/standardy dla wszystkich hoteli.

Tabela 1

Charakterystyka wybranych hoteli województwa zachodniopomorskiego

Nazwa hotelu	Miejscowość	Kategoria hotelu	Rok rozpoczęcia działalności	Liczba miejsc noclegowych	Liczba osób zatrudnionych
Aquarius Spa	Kołobrzeg	*****	2009	413	173
Amber Baltic	Międzyzdroje	****	1991	372	204
Apollo	Darłowo	****	2007	35	19
Willa Hoff	Trzęsacz	****	2005	50	20
Alma	Barlinek	***	1995	80	54
Rycerski	Szczecin	***	2006	54	20
Wodnik Spa	Ustronie Morskie	***	1995	100	32
Ibis	Szczecin	**	2002	103	23
Podzamcze	Szczecin	**	2006	14	8
Resiedence	Szczecinek	**	2001	27	13

Źródło: opracowanie własne na podst. N. Kowalska-Stępień, *Działania proekologiczne*…, s. 42.

Do analizy celowo wybrano hotele, które rozpoczęły działalność w różnych latach oraz hotele o różnej kategorii. Mimo iż hotele Amber Baltic i Aquarius dzieli prawie dwadzieścia lat, to jednak dzisiaj bardzo podobnie przedstawiają się działania w kierunku ekologii. Wszystkie z wymienionych prowadzą działalność gastronomiczną. Modne w ostatnich latach usługi z zakresu spa&wellness oferują prawie wszystkie hotele, zależy to w dużej mierze od wielkości hotelu, a także od zapotrzebowania wśród wypoczywających (zgodnie z wcześniej przeprowadzonym badaniem rynku przez zarządzających obiektem). Nawet jeśli nie ma typowych gabinetów czy basenów, to można przyjemnie spędzić czas w przyhotelowych siłowniach.

Zatem, jakie działania proekologiczne stosują obiekty noclegowe?

Przykładem wprowadzania działań proekologicznych jest hotel Aquarius w Kołobrzegu, gdzie zainstalowano inteligentny system zarządzania energią, co pozwala na zmniejszenie jej zużycia oraz mniejszą emisję gazów cieplarnianych. We wszystkich kranach znajdujących się w hotelu zastosowano perlatory. Dzięki nakładkom dochodzi do zwiększenia strumienia wody przez znaczne jej napowietrzenie, co pozwala zmniejszyć zużycie wody od 15% do 60%. Zabiegi w Centrum Kosmetycznym przeprowadzane są na bazie produktów, które nie są testowane na zwierzętach[10].

[10] http://www.aquariusspa.pl/pl/hotel-spa-nad-morzem/hotel-przyjazny-srodowisku.

Działania proekologiczne przejawiają się na różnych etapach świadczenia usługi. Powszechnie stosowaną metodą wpływu na decyzje konsumenckie i postawy turystów są informacje (broszury, etykiety, ulotki), które najczęściej umieszczane są w pokojach. Przykładem mogą być informacje o zakazie palenia w hotelu, oszczędzaniu energii elektrycznej, segregacji odpadów.

W działalności hoteli istotnym problemem są wytwarzane odpady w związku z dużą ilością serwowanych napojów w małych butelkach, stosowania ręczników papierowych oraz ogromną ilością odpadów opakowaniowych generowanych przez część kuchenną hotelu. Skuteczna gospodarka odpadami w turystyce powinna opierać się na uniwersalnej zasadzie trzech R, a mianowicie:

- Reduce – ograniczenie ilości wytwarzanych odpadów,
- Reuse – powtórne użycie tego, co do użycia nadal się nadaje,
- Recycle – odzysk surowców ze wszystkich możliwych strumieni odpadów[11].

Gospodarka odpadami realizowana jest poprzez stosowanie segregacji. Wykorzystuje się pojemniki i worki o określonym kolorze: biały na bezbarwne szkło, żółty na plastik, czerwony na metal, zielony na szkło kolorowe, niebieski na papier, czarny na odpady organiczne, szary do opakowań metalowych. Spośród badanych obiektów 53% posiada pojemniki na baterie (53%), puszki (7%) i szkło (40%).

Odpady organiczne i zlewki odbierane są z hoteli przez wyspecjalizowane firmy obsługujące dany teren w zakresie wywozu odpadów. Np. hotel Aquarius SPA przekazuje zużyty olej firmie Electrowinds Poland, która specjalizuje się w utylizacji odpadów oraz przetwarzaniu ich w energię elektryczną. Jest to jedyny przykład obiektu wykorzystującego wtórne odpady wytworzone w związku ze swoją działalnością.

W obiektach hotelowych ważne jest również wprowadzenie energooszczędnych rozwiązań technicznych, które ograniczyłyby koszty (właściwe rozmieszczenie oświetlenia, zastosowanie oświetlenia typu LED). Przykładem mogą być, oprócz energooszczędnego oświetlenia, wygaszacze światła oraz czujniki światła. Obiekty posiadają również energooszczędne urządzenia (np. windy i wieże chłodnicze).

[11] I. Staromiejska (red.), *Czysta turystyka, czyli odpowiedź na potrzeby współczesnego turysty*, Fundacja Partnerstwo dla Środowiska, Kraków 2011, www.fpds.pl/media.

Opłacalne dla budynku może być wytwarzanie samodzielnie części lub całości potrzebnej energii. Najbardziej powszechna jest technologia słoneczna, czyli kolektory słoneczne[12]. Najczęściej są one montowane na dachu budynku, czasem bezpośrednio na ziemi, jeśli mają wytworzyć bardzo dużo energii. Powody prowadzenia działań ekologicznych w hotelach to m.in.: ograniczenie skutków działania hotelu na środowisko, obniżenie kosztów, korzyści marketingowe oraz lepszy wizerunek i reputacja[13].

Spośród badanych obiektów, Aquarius Spa posiada własną pralnię. Ponadto hotel Aquarius Spa korzysta z usług pralni zewnętrznej. We wszystkich hotelach rozpoczęto program wymiany ręczników i pościeli na życzenie klienta. Stosowanie takich procedur pozwala na oszczędność wody, gdyż nie zawsze wszystkie ręczniki są wykorzystane przez gościa.

Ochrona środowiska to także wielokrotne wykorzystanie opakowań na żywność lub środki czystości. Najczęściej z opakowań wielokrotnego użytku lub też zwrotnych korzystały hotele o wyższym standardzie: Amber Baltic, Radisson Blu, Aquarius Spa. Tylko jeden obiekt (pięciogwiazdkowy hotel Aquarius Spa) oferuje swoim gościom ekologiczne kosmetyki, a także ekologiczną żywność.

Warto nadmienić, iż nowo powstający Baltic Park Molo w Świnoujściu będzie pierwszym kompleksem hotelowym w Polsce budowanym zgodnie z surowymi wytycznymi amerykańskiego certyfikatu (w międzynarodowym systemie Leadership in Energy and Environmental Design – LEED). Otwarcie pierwszego 5-gwiazdkowego hotelu z Aquaparkiem i promenadą zaplanowano na 2016 rok, a całego kompleksu z drugim hotelem i molo do 2020 roku. Będzie to pierwszy „zielony" hotel w Polsce[14].

Działania proekologiczne związane są również z wyższymi kosztami prowadzenia obiektu. Ze względu na wyższą jakość ceny za dobę również różnie się kształtują w poszczególnych hotelach. Ceny za miejsce noclegowe w pokoju dwuosobowym (poza sezonem) kształtują się orientacyjnie od 110 zł (Ibis), 120 zł (Wodnik Spa), 140 zł (Willa Hoff, Alma), 160 zł (Apollo), 180 zł (Resiedence, Podzamcze), do 225 zł (Rycerski), 280 zł (Amber Baltic) i 420 zł (Aquarius Spa).

[12] *Czysta energia, budownictwo niskoenergetyczne – nowe spojrzenie w ochronie środowiska naturalnego,* Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2012.

[13] J. Krupa*, Działania proekologiczne w turystyce szansą na jej zrównoważony rozwój*, Zeszyt Naukowy TiR nr 13, Wyższa Szkoła Języków Obcych, Warszawa 2014, s. 5–23.

[14] http://strefynieruchomosci.blog.pl/2014/05/27/pierwszy-zielony-hotel-w-polsce-baltic-park-molo.

Hotel Ibis Szczecin, jako jedyny z ankietowanych, brał udział w Programie Ochrony Środowiska „Goście Ziemi", prowadził działania zmierzające do uzyskania certyfikatu ISO 14001. Głównymi czynnikami decydującymi o skutecznym wprowadzeniu ISO 14001 są polityka korporacyjna i prawodawstwo, a czynniki towarzyszące, to postrzeganie korzyści dostosowania do standardów ISO, postawa dyrekcji hotelu, tendencje rynkowe, ograniczenia handlowe, oczekiwania klientów oraz presja konkurencji.

Tabela 2

Działania proekologiczne w wybranych hotelach

Nazwa hotelu	Informacje w pokojach	Segregacja odpadów	Pralnia wewnętrzna–zewnętrzna	Ekologiczna żywność / kosmetyki	Oświetlenie energo-oszczędne
Aquarius Spa	+	+	Z	+	+
Amber Baltic	+	+	Z	+	+
Apollo	+	+	W/Z	+	+
Willa Hoff	+	+	Z	+	+
Alma	+	+	Z	–	+
Rycerski	–	–	Z	–	–
Wodnik Spa	+	+	Z	+	+
Ibis	+	+	Z	–	+
Podzamcze	+	–	Z	–	–
Resiedence	+	–	Z	–	+

Źródło: opracowanie własne na podst. N. Kowalska-Stępień, *Działania proekologiczne…*, s. 57.

Istnieją jednak pewne bariery w podejmowaniu działań proekologicznych, a są to najczęściej:

- dostrzeganie niepowodzeń we wdrażaniu i realizacji polityki proekologicznej na rynku (niski efekt konkurencyjności),
- niedostateczna wiedza w zakresie działań proekologicznych,
- priorytety ekonomiczne nad ekologicznymi (brak zaufania i sprzeczność celów),
- większe koszty działań bieżących oraz inwestycji,
- wyższa cena usług, a tym samym ograniczenie popytu,
- różne postrzeganie usprawnień i korzyści,
- brak funduszy kapitałowych[15].

[15] J. Krupa, K. Krupa, *Działania proekologiczne czynnikiem konkurencyjności w sektorze usług*, w: *Innowacje ekologiczne w rozwoju społeczno-gospodarczym*, red. L. Woźniak, J. Krupa, J. Grzesik, Wydawnictwo WSIiZ, Rzeszów 2006, s. 115–132.

Podsumowanie

Warto zwracać uwagę na pomoc państwa polskiego i organizacji pozarządowych, by promować ekoturystykę poprzez kampanie informujące turystów o pozytywnym i negatywnym wpływie ich zachowań na środowisko. Działania w kierunku poprawy i ochrony środowiska powinny dotyczyć oznakowania obiektów turystycznych, usług, informacji dla odwiedzających. Taka akcja informująca i propagująca ochronę środowiska powinna być rozpoczęta już w szkołach podstawowych, a poprzez zabawę także wśród przedszkolaków, przyszłych turystów.

Wyzwania środowiskowe wymagają wdrożenia nowych wzorców postępowania przez właścicieli obiektów oraz personelu. Podstawą będzie tu odpowiedni proces szkolenia. Stworzenie procedur i przestrzeganie ich może w znacznej mierze przyczynić się do wymiernych rezultatów w zakresie ochrony środowiska. W badanych obiektach turystycznych odbywały się szkolenia, w których uczestniczyli pracownicy hoteli: Aquarius Spa, Ibis, Wodnik Spa, Amber Baltic. Szkolenia takie odbywały się co roku, w zależności od potrzeb i zmiany kadry. Przykładem może być „Ekologia w turystyce – to się opłaca", projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej.

Często wdrożenie rozwiązań prośrodowiskowych w hotelach napotyka na przeszkody. Pierwszą jest połączenie aspektów środowiskowych z podstawowymi funkcjami hotelu. Ten problem może dotyczyć każdego obiektu, bez względu na jego lokalizację i wielkość. Druga przeszkoda to wpływ globalnych warunków społeczno-politycznych i ekonomicznych na przemysł turystyczny. Warunki te mogą kształtować rentowność hoteli, a to ma znaczenie przy pozyskiwaniu funduszy na kapitałochłonne rozwiązania technologiczne. Trzecią przeszkodą może być rosnący sceptycyzm wobec wprowadzenia globalnych standardów środowiskowych[16].

[16] A. Kasim, *Towards a wider adoption of environmental responsibility in the hotel sector*, „International Journal of Hospitality and Tourism Administration" 2007, no. 8, s. 25–49, za M. Stuczyński, *Odpowiedzialność hotelarstwa za środowisko w kontekście turystyki zrównoważonej*, w: A. Rapacz (red.), *Wyzwania współczesnej polityki turystycznej. Problemy funkcjonowania rynku turystycznego*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 258, Wrocław 2012, s. 85.

Bibliografia

Janczar K., Patelak K., *Zagraniczna turystyka przyjazdowa do Polski*, Wydawnictwo Activ Group, MSiT, Łódź 2014.

Kasim A., *Towards a wider adoption of environmental responsibility in the hotel sector,* „*International Journal of Hospitality and Tourism Administration"*, 2007, no. 8, s. 25–49, za M. *Stuczyński, Odpowiedzialność hotelarstwa za środowisko w kontekście turystyki zrównoważonej*, w: A. Rapacz (red.) *Wyzwania współczesnej polityki turystycznej. Problemy funkcjonowania rynku turystycznego*. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 258, 2012.

Karczewski R., *Natura 2000 a Ekoturystyka*, http://natura2000.org.pl/imgekoprojekty.

Kowalska-Stępień N., *Działania proekologiczne w obiektach hotelowych województwa zachodniopomorskiego*, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie, Szczecin 2013.

Kozłowski S. *Ekorozwój: wyzwanie XXI wieku*, w: J. Krupa, B. Wysokińska, *Edukacja ekologiczna w rozwoju współczesnej turystyki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

Krupa J., *Działania proekologiczne w turystyce szansą na jej zrównoważony rozwój*, Zeszyt Naukowy TiR nr 13, Wyższa Szkoła Języków Obcych, Warszawa 2014.

Milewska M., Włodardzyk B., *Hotelarstwo*, Wyższa Szkoła Turystyczna w Łodzi, Łódź 2005,

Staromiejska I. (red.), *Czysta turystyka, czyli odpowiedź na potrzeby współczesnego turysty*, Fundacja Partnerstwo dla Środowiska, Kraków 2011, www.fpds.pl/media.

Zaremba D., *Ekoturystyka – wyzwania i nadzieje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.

Zięba K., *Ekoturystyka – nadzieje z nią wiązane*, w: *Turystyka i ekologia w gospodarce wolnorynkowej*, red. K. Wiktorowski, Wydawnictwo Akademia Rolnicza w Szczecinie, Szczecin 2002, s. 101–104.

Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do 2020 roku, Szczecin 2005.

http://www.aquariusspa.pl/pl/hotel-spa-nad-morzem/hotel-przyjazny-srodowisku.

http://strefynieruchomosci.blog.pl/2014/05/27/pierwszy-zielony-hotel-w-polsce-baltic-park-molo.

http://hotelmarysienki.pl/standardy-dla-wszystkich-hoteli/standardy dla wszystkich hoteli.

www.stat.gov.pl

Activity of hotel facilities towards the environmental protection

Summary

The tourists using accommodation facilities in West Pomerania province appreciate a holiday in environmentally friendly hotels. Not only water, air and soil should be clean, according to patients and customers, but also the owners should contribute to the protection of natural resources, as well as be focused on eco-friendly activities inside the buildings. This article aims to identify environmental actions on selected tourist facilities of West Pomeranian region. The author conducted a study in hotels and agritourism farms. The diagnostic survey based on a structured interview was used as a method of research. The survey, which was conducted in 2013, included 10 hotels and 10 agritoursm farms. The hotels of different categories were selected for the analysis in order to compare their environmental activities.

Translated by: *Jacek Prochorowicz*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-18

GABRIELA RUTKOWSKA, PIOTR WICHOWSKI,
MAREK SROK
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Analiza możliwości wykorzystania pomp ciepła dla budynku mieszkalnego zlokalizowanego w Euroregionie Beskidy

Wprowadzenie

Obecnie światowa energetyka poszukuje alternatywnych źródeł energii odnawialnych. Obok paliw konwencjonalnych, z powodzeniem obserwujemy próby wykorzystania odnawialnych źródeł energii. Energia odnawialna to energia, której zasoby odtwarzają się w sposób naturalny, bez ingerencji człowieka, której wykorzystanie nie powoduje zmiany stanu źródła tej energii ani zakłócenia środowiska naturalnego (Gronowicz 2008). Aby energię tę wykorzystać, należy ją przekształcić. Można tego dokonać wykorzystując pompę ciepła, czyli urządzenie odzyskujące ciepło z otoczenia i przekazujące do odbiornika (Langley 2001). Dzięki pompie ciepła możliwe jest przetwarzanie niskotemperaturowego ciepła na wyższy poziom energetyczny. Umożliwia to efektywne wykorzystanie ciepła w celu ogrzewania pomieszczeń, przygotowania ciepłej wody użytkowej, ogrzewania wody w basenach oraz wentylacji i klimatyzacji (Kampa 2008). Pompy ciepła pracują na odwrotnej zasadzie niż tradycyjne systemy ogrzewania. Korzystają z zasobów energii zakumulowanej przez otaczające środowisko, posiadającej temperaturę niższą, niż wymagana jest do ogrzewania budynków czy wody użytkowej i podwyższają ją do niezbędnego poziomu (Rubik 2011).

Stąd też potrzeba badań, w ramach których poznajemy możliwości zastosowania pomp ciepła w systemie ogrzewania budynku mieszkalnego, przygoto-

wanego pod wynajem zarówno w lecie, jak i w zimie. W warunkach polskich do współpracy z pompami ciepła najbardziej nadają się systemy centralnego ogrzewania typu wodnego. Wynika to z faktu, że CO wodne jest najbardziej rozpowszechnionym systemem centralnego ogrzewania. Pompa ciepła w tym systemie może pracować zarówno jako jedyne źródło ciepła, jak i równoległe bądź alternatywne (Niezgoda 1996; Szargut 1997).

1. Cel i metoda badawcza

Celem analizy było ustalenie parametrów pracy solankowej pompy ciepła (SPC) wytwarzającej energię cieplną na potrzeby ogrzewania oraz przygotowania cieplej wody użytkowej (CWU) w budynku mieszkalnym, przeznaczonym pod wynajem, położonym na południu Polski w III strefie klimatycznej w Euroregionie Beskidy. Przyjęto wykorzystanie dolnego źródła ciepła w postaci poziomych kolektorów gruntowych w usytuowanych w gruntach gliniastych wilgotnych lub piaszczystych suchych. W poszczególnych wariantach pracy pompy, górne źródło ciepła stanowi wodna instalacja grzewcza o parametrach: temperatura wody zasilającej grzejniki 55°C, temperatura wody powrotnej 45°C lub odpowiednio 45°C/35°C. Przyjęto monowalentny system pracy pompy ciepła.

Analizę przeprowadzono przy wykorzystaniu komputerowego programu symulacyjnego Vito-WP firmy Viessmann (www.wiessmann.pl). Po wprowadzeniu danych dotyczących lokalizacji oraz sezonowego zapotrzebowania na ciepło, dla założonych parametrów gruntu oraz temperatur instalacji grzewczej program obliczył niezbędną powierzchnię działki, na której zlokalizowana będzie wężownica absorbera. Dodatkowo określił jej długość, średnicę oraz wielkość przepływu solanki. Dla przyjętych powierzchni absorbera program wyznaczył czas pracy pomp w poszczególnych wariantach oraz ilość uzyskiwanej energii cieplnej, a także współczynnik efektywności pompy (COP).

2. Charakterystyka budynku mieszkalnego

Analizowany budynek położony jest na południu Polski w III strefie klimatycznej w Euroregionie Beskidy w miejscowości Jawor. Jawor jest obecnie prężnym ośrodkiem z rozwijającym się sektorem handlu i usług. W okolicy znajduje się florystyczny rezerwat przyrody Wąwóz Myśliborski i zbiornik retencyjny Słup. Najbliższa stacja meteorologiczna zlokalizowana w Bielsku-Białej odda-

lona jest o ok. 20 kilometrów. Budynek jednorodzinny wolnostojący posadowiony jest na działce o powierzchni 714 m^2. Budynek został wybudowany w latach 70. XX wieku, posiada powierzchnię użytkową 88,21m^2. Poddany został modernizacji w 2000 roku. Kondygnacja mieszkalna składa się z 3 pokoi, kuchni, przedpokoju, łazienki oraz spiżarni. Na kondygnacji parteru ściany zewnętrzne wykonano jako warstwowe z gazobetonu gr. 24 cm oraz cegły pełnej gr. 12 cm ocieplone styropianem gr. 8 cm. Budynek przez cały rok jest wynajmowany. Centralne ogrzewanie wodne zostało zmodernizowane na początku 2000 roku. Istniejące stare żeliwne grzejniki zastąpiono stalowymi grzejnikami płytowymi typu Compact 11 i 22 firmy Purmo (www.purmo.com) Ciepła woda jest przygotowywana w sezonie grzewczym w zasobniku o pojemności 100 litrów współpracującym z instalacja CO.

3. Charakterystyka energetyczna budynku

Obliczenia sezonowego zapotrzebowania na ciepło wykonano zgodnie z metodyką zawartą w normach (PN-EN 1254: 2003, PN-EN 13790: 2009) oraz rozporządzeniu (Rozporządzenie…). Przeprowadzona charakterystyka energetyczna pozwoliła na określenie zapotrzebowania na energię użytkową, końcową i pierwotną w analizowanym budynku. Zebrane dane przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1

Zapotrzebowanie na energię użytkową i końcową

Rodzaj energii	Zasilana instalacja	Zapotrzebowanie sezonowe (kWh/rok)	Zapotrzebowanie sezonowe w odniesieniu do powierzchni (kWh/rok/m^2)
Energia użytkowa	do ogrzewania $Q_{H,nd}$	10 730,21	121,64
	do podgrzania CWU $Q_{W,nd}$	602,18	6,83
	Suma energii $Q_{H,nd} + Q_{W,nd}$	11 332,39	128,47
Energia końcowa	do ogrzewania Q_{KH}	12 056,42	136,68
	do podgrzania CWU Q_{KW}	1003,63	11,38
	Suma energii Q_K	13 060,05	148,06
Energia pierwotna	do ogrzewania Q_{PH}	13 836,41	156,86
	do podgrzania CWU Q_{PW}	1103,99	12,52
	Suma energii Q_P	14 940,40	169,37

Źródło: opracowanie własne.

4. Analiza wykorzystania pomp ciepła w budynku

Do obliczenia i optymalizacji instalacji z gruntowym wymiennikiem ciepła wykorzystano program symulacyjny firmy Viessmann (www.wiessmann.pl). Porównano następujące warianty pracy pompy ciepła:

- grunt glina wilgotna, temperatura źródła górnego (grzejniki) 55/45,
- grunt glina wilgotna, temperatura źródła górnego (grzejniki) 45/35,
- grunt piasek suchy, temperatura źródła górnego (grzejniki) 55/45,
- grunt piasek suchy, temperatura źródła górnego (grzejniki) 45/35.

Po wprowadzeniu danych badanego budynku do programu, uzyskano miesięczne zapotrzebowanie na ciepło (rys. 1).

Rysunek 1. Miesięczne zapotrzebowanie na ciepło

Źródło: opracowanie własne.

Zapotrzebowanie dla wszystkich rozpatrywanych wariantów jest jednakowe, gdyż wynika ono z lokalizacji budynku i jego energochłonności, a nie z zastosowanej pompy ciepła. Najwyższe zapotrzebowanie na ciepło obserwujemy w okresie zimowym, kiedy występują najniższe temperatury zewnętrzne. W okresie od czerwca do września zapotrzebowanie na ciepło wynika wyłącznie z przygotowania ciepłej wody użytkowej.

Obliczony czas pracy pomp dla analizowanych wariantów gruntowo-wodnych przedstawiono w tabeli 2. Czas ten jest zróżnicowany. Najdłużej pracować będzie pompa w gruncie gliniastym wilgotnym przy temperaturze górnego źródła ciepła na poziomie 45°C/35°C, najkrócej natomiast w gruncie piaszczystym suchym na poziomie 45°C/35°C. Związane jest to z rodzajem gruntu. Absorber w gruncie gliniastym pobiera wyższe jednostkowe ilości ciepła, jednakże w czasie trwania sezonu grzewczego na skutek wyziębienia źródła dolnego następuje w kolektorze spadek temperatury solanki i gruntu w otoczeniu kolektora większy niż ma to miejsce w przypadku kolektora poziomego w gruncie piaszczystym. Grunty gliniaste charakteryzują się niższym współczynnikiem filtracji w stosunku do gruntów piaszczystych, co powoduje wolniejszą migrację ciepła i wilgoci w tych gruntach.

Tabela 2

Czas pracy pomp

Rodzaj gruntu i temperatura źródła górnego	Do ogrzewania budynku (h/rok)	Do przygotowania CWU (h/rok)	Suma (h/rok)
Grunt glina – źródło górne 55°C/45°C	1177	200	1377
Grunt glina – źródło górne 45°C/35°C	1487	258	1745
Grunt piasek – źródło górne 55°C/45°C	1110	190	1300
Grunt piasek – źródło górne 45°C/35°C	1406	245	1651

Źródło: opracowanie własne.

W tabeli 3 zestawiono wielkość pobranego ciepła z dolnego źródła. Wielkości pobranego ciepła z płaskiego kolektora poziomego będą wyższe dla parametrów pracy instalacji 45°C/35°C dla gruntu gliniastego i piaszczystego.

Tabela 3

Wielkość pobranego ciepła z kolektora gruntowego

Rodzaj gruntu i temperatura źródła górnego	Do ogrzewania budynku (kWh/rok)	Do przygotowania CW (kWh/rok)	Suma (kWh/rok)
Grunt glina – źródło górne 55°C/45°C	8476	1344	9820
Grunt glina – źródło górne 45°C/35°C	8778	1318	10196
Grunt piasek – źródło górne 55°C/45°C	8645	1375	10020
Grunt piasek – źródło górne 45°C/35°C	8923	1351	10274

Źródło: opracowanie własne.

5. Roczna wartość współczynnika efektywności (COP)

Porównując roczne wartości współczynnika efektywności (bez energii pomocniczej) najlepsze parametry na poziomie 4,4 uzyskano dla gruntu piaszczystego i parametrów pracy grzejników na poziomie 45°C/35°C. Najniższą wartość współczynnika na poziomie 3,9 odnotowano dla absorbera usytuowanego w gruncie z gliny i parametrach pracy górnego źródła 55°C/45°C. Dane dotyczące dolnego źródła przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4

Wybrane wyniki obliczeń SPC dla analizowanych wariantów

Rodzaj gruntu	Powierzchnia absorbera (m^2)	Długość absorbera (m)	Liczba obiegów	Strumień przepływu (m^3/h)	Współczynnik efektywności COP
Glina wilg. 55/45	235	240	2	2,3	3,9
Glina wilg. 45/35	216	220	2	1,8	4,2
Piasek suchy 55/45	587	599	4	2,3	4,1
Piasek suchy 45/35	518	528	4	1,8	4,4

Źródło: opracowanie własne.

Z uzyskanych danych wynika, że niezbędna powierzchnia działki pod kolektor płaski gruntowy waha się w przypadku wartości skrajnych od 587m^2 dla gruntu piaszczystego (55/45) do 216 m^2 dla gruntu gliniastego (45/35). Dla kolektora w gruncie piaszczystym przy pracy górnego źródła z wartością 55/45 wielkość działki, na której usytuowany jest budynek, okazała się niewystarczająca. Działka ma powierzchnię 714 m^2, ale poziomego absorbera gruntowego nie można sytuować pod budynkiem zajmującym 121 m^2 oraz powierzchniami utwardzonymi działki zajmującymi 35 m^2. Liczba obiegów (pętli) w absorberze wyniosła 2 dla rozpatrywanych wariantów dla gruntu gliniastego oraz 4 w przypadku wariantów z gruntem piaszczystym. Dla wszystkich wariantów dobrano poziomy wymiennik ciepła w postaci wężownicy wykonanej z rury polietylenowej o średnicy zewnętrznej 40 mm i grubości ścianki 3,7 mm. Długość poziomego wymiennika zlokalizowanego w gruncie piaszczystym, przy parametrach źródła górnego 55°C/45°C okazała się najdłuższa i wyniosła 599 m. Do kalkulacji program z bazy danych przyjmuje zróżnicowane jednostkowe ilości pobieranego ciepła z 1m wymiennika w zależności od rodzaju gruntu, jego uwilgotnienia i głębokości usytuowania rurociągu.

Podsumowanie i wnioski

Ograniczeniem w stosowaniu pomp ciepła w budownictwie mieszkaniowym jednorodzinnym nie jest brak technologii czy dostępności pomp ciepła, które występują na rynku o mocach dostępnych praktycznie do każdego typu budynku jednorodzinnego. Barierą w wykorzystaniu gruntowych pomp ciepła z płaskimi kolektorami poziomymi może okazać się natomiast zbyt mała powierzchnia działki niezbędna do ułożenia kolektora o żądanej mocy. Należy także wskazać na ograniczenie spowodowane źródłem ciepła na poziomie górnym. Dotyczy to zwłaszcza istniejących budynków jednorodzinnych niepoddanych termomodernizacji, gdzie występuje centralne ogrzewanie wodne typu grzejnikowego. Spadek parametrów grzewczych źródła górnego do wartości 55°C/45°C lub 45°C/35°C niezbędnych do efektywnej pracy pomp ciepła może powodować konieczność głębokiej ingerencji w istniejący system grzewczy. W niektórych sytuacjach może to doprowadzić do konieczności całkowitej wymiany instalacji centralnego ogrzewania a nie tylko poszczególnych grzejników.

Przeprowadzone badania pozwoliły na wyciągnięcie wniosków:

1. Miesięczne zapotrzebowanie analizowanego budynku na ciepło będzie najwyższe w miesiącach grudzień-luty, kiedy to wyniesie 2000–2500 kWh. Wynika to z faktu, że w tym okresie występują najniższe temperatury zewnętrzne, a ciepło potrzebne jest zarówno do ogrzewania, jak i przygotowania CWU.
2. Powierzchnia poziomego gruntowego wymiennika ciepła przy gruntach gliniastych wilgotnych jest prawie 2,5-krotnie mniejsza w porównaniu do gruntów piaszczystych suchych.
3. Dla dobranych powierzchni wymiennika gruntowego czas pracy SPC jest najdłuższy w przypadku wykorzystania gliny wilgotnej i parametrów górnego źródła 45°C/35°C i wynosi 1745 h/rok. Czas pracy SPC jest najkrótszy dla wariantu; piasek suchy i parametru górnego źródła 55°C/45°C i wynosi 1300 h/rok.
4. Dla analizowanych przypadków najkorzystniejszy współczynnik efektywności uzyskano w wariancie; piasek suchy, temperatura 45/35. Współczynnik ten wynosi 4,4.
5. Współczynnik efektywności pompy ciepła jest wyższy przy współpracy z niskotemperaturowymi górnymi źródłami ciepła.
6. Dla płaskiego kolektora gruntowego pracującego w gruncie piaszczystym i parametrach górnego źródła na poziomie 55°C/45°C powierzchnia działki okazała się niewystarczająca.

Bibliografia

Gronowicz J., *Niekonwencjonalne źródła energii pomp ciepła. Dobór gruntowych wymienników ciepła. „Technika chłodnicza i klimatyzacyjna”*, 2008 nr 4 (95),.

Kampa M., Castanas E., *Human health effects of air pollution, „Environmental Pollution„*,2008, Vol. 151, Issue 2.

Langley B.C., *Heat Pump Technology*, Prentice Hall 2001.

Niezgoda B., *Ekonomiczność stosowania pomp ciepła do ogrzewania budynków mieszkalnych w warunkach polskich. „Technika Chłodnicza i Klimatyzacyjna”*, 1996, nr 6.

Rubik M., *Pompy ciepła w systemach geotermii niskotemperaturowej*, Multico Oficyna Wydawnicza 2011.

Szargut J., *Pompy ciepła w systemach grzewczych*, Materiały Seminarium Komitetu Problemów Energetyki PAN, Kraków/Zakopane, maj 1997.

Zaręba D., *Ekoturystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN 2010.

PN-EN 12524: 2003, Materiały i wyroby budowlane – Właściwości cieplno-wilgotnościowe – Tabelaryczne wartości obliczeniowe.

PN-EN 13790: 2009, Energetyczne właściwości użytkowe budynków. Obliczanie zużycia energii na potrzeby ogrzewania i chłodzenia.

Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 6.11.2008 r. w sprawie metodologii obliczania charakterystyki energetycznej budynku i lokalu mieszkalnego lub części budynku stanowiącego samodzielną całość techniczno-użytkową oraz sposobu sporządzania i wzorów świadectw ich charakterystyki energetycznej (Dz.U. nr 201, poz. 1240).

www.purmo.com/ Katalog techniczny grzejniki płytowe.

www.viessmann.pl/pl/strefa_projektanta/oprogramowanie/vito-wp.html.

Analysis of the possibilities of using heat pumps for residential building located in the Beskids Euroregion

Summary

For a rent-intended demonstration dwelling house, placed in the Beskids Euroregion, heat pumps were chosen and the absorber area was calculated for the given object with the use of a computer program Vito-WP Viessmann. Basing on the performed energetic characteristics of the building, the work of a brine heat pump in a monovalent system was analyzed. A lower heat source was assumed in the form of horizontal ground collectors placed in humid clay as well as in dry sand subsoil. There was presented the influence of feeding of the upper heat source with the parameters 55°C/45°C and 45°C/35°C on the work parameters of heat pump.

Translated by: *Gabriela Rutkowska*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-19

JACEK WITKOWSKI
Politechnika Lubelska

Bariery rozwoju usług ekoturystycznych w województwie lubelskim

Wprowadzenie

Coraz więcej usługodawców prowadzących swoją działalność na obszarach wiejskich jest zainteresowanych nową formą turystyki, w której kluczową rolę odgrywa obcowanie ze środowiskiem przyrodniczym połączone z pozytywnym stosunkiem do kwestii jego ochrony[1]. Ekoturystyka może być szansą szczególnie dla terenów cechujących się słabiej rozwiniętą infrastrukturą, gdyż fakt ten może być paradoksalnie postrzegany jako zaleta przez prawdziwych miłośników przyrody. O zaspokajanie potrzeb tych ostatnich muszą jednak zadbać kwatero dawcy, kierując do nich odpowiednie produkty turystyczne. Bez odpowiedniej wiedzy, środków oraz wsparcia zadanie to mogłoby okazać się naprawdę trudne również dla tych osób, które już obecnie prowadzą działalność usługową, lecz generalnie poprzestają na oferowaniu noclegów oraz wyżywienia. Tematem artykułu są problemy, z jakimi potencjalnie mogłaby się zetknąć ta grupa, chcąc poszerzyć swoją ofertę z myślą o zagospodarowaniu rosnącego popytu ekoturystycznego. Wnioski zostały sformułowane na podstawie badania ankietowego, którym objęto grupę właścicieli certyfikowanych gospodarstw położonych w granicach województwa lubelskiego.

[1] Na temat definicji zob. więcej m. in. w: D. Zaręba, *Ekoturystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 48.

1. Charakterystyka wybranej literatury przedmiotu

Temat rozwoju usług ekoturystycznych jest coraz obficiej reprezentowany w literaturze, tym bardziej, że podejmują go zarówno naukowcy, których bardziej interesuje szeroko rozumiana problematyka rozwoju obszarów wiejskich, jak i badacze, którym bliższe są koncepcje dotyczące ochrony środowiska i przyrody. Jeśli chodzi o pozycje polskojęzyczne, można już znaleźć całe monografie poświęcone ekoturystyce, ale także publikacje, których autorzy prezentują wyniki swoich badań empirycznych przeprowadzonych na określonej grupie podmiotów lub dotyczących konkretnych obszarów. Jedną z pozycji, w której zagadnienie zostało przedstawione w sposób całościowy, jest książka D. Zaręby pt. *Ekoturystyka*, w której Autorka przeprowadza dyskusję samego pojęcia oraz dość obszernie omawia uwarunkowania dla rozwoju tej formy wypoczynku uwzględniając także czynniki o charakterze lokalnym. Wielostronnie do problemu podchodzi się w publikacji będącej wynikiem realizacji projektu „Eko-Roztocze" sfinansowanego w latach 2009–2010 w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki. Wachlarz tematów jest tu szeroki, począwszy od przygotowania biznesplanu, a na wspieraniu rozwoju turystyki na poziomie regionalnym kończąc[2]. O różnych modelach ekoturystyki na obszarach przyrodniczo cennych pisze A. Machnik. Wyróżnia wśród nich model adaptacyjny, edukacyjny, wyrafinowany oraz rodzinny. Samą ekoturystykę nazywa elitarną formą turystyki, konkludując na podstawie własnych badań przeprowadzonych w terenie, że wielu turystów nigdy nie wyjdzie poza pierwszy z wymienionych wyżej modeli, w którym osobę wypoczywającą charakteryzuje brak doświadczenia i małe wymagania[3]. B. Woś porusza w jednym z artykułów problem współpracy właścicieli gospodarstw agroturystycznych z pracownikami parków krajobrazowych i narodowych zauważając, że może to być sposobem tworzenia ciekawego produktu ekoturystycznego, w które mogłyby być zaangażowane również pojedyncze osoby nie zajmujące się na co dzień świadczeniem usług w turystyce, lecz obdarzone konkretnymi umiejętnościami[4]. Wyniki badań przeprowadzonych wśród urzędników lokalnych

[2] *Ekoturystyka szansą rozwoju Roztocza*, red. J. Parchomiuk, Wydawnictwo „Pietrzak", Lublin 2010

[3] A. Machnik, *Wybrane modele ekoturystyki realizowane na obszarach przyrodniczo cennych*, „Geoturystyka" 2010, nr 2 (21), s. 22–24.

[4] B. Woś, *Ekoturystyka szansą zrównoważonego rozwoju terenów wiejskich*, „Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich" 2009, nr 5, s. 22.

odpowiedzialnych za promocję w 57 gminach województwa małopolskiego prezentują z kolei A. Kotala i A. Niedziółka, próbując w oparciu o nie scharakteryzować stan infrastruktury ekoturystycznej w tym regionie. Autorzy ci piszą między innymi, że w Małopolsce jedną z rozpowszechnionych form agroturystyki jest agroekoturystyka, gdzie żywność w gospodarstwach produkowana jest tylko metodami ekologicznymi. Podsumowując wyniki swoich badań wytykają samorządowcom małą aktywność przy pozyskiwaniu środków unijnych na poprawę infrastruktury turystycznej połączoną z niedocenianiem jej roli w działaniach służących turystyce, jak również wspominają o braku możliwości skutecznego wpływania na sferę turystyczną w przypadku większości gmin[5]. O formach potencjalnego wsparcia rozwoju usług ekoturystycznych przez władze lokalne pisze M. Matlegiewicz, zaliczając do nich między innymi szkolenia i doradztwo, wprowadzanie do programów nauczania w szkołach problematyki z zakresu ekologii czy też promocję produktów ekologicznych[6]. Autorka ta akcentuje wpływ ekoturystyki na gospodarkę obszarów wiejskich, podobnie jak S. Kulczyk i W. Lewandowski, którzy w swojej pracy traktują tę odmianę turystyki jako jedną z form zrównoważonego rozwoju[7].

Przykładem pracy, w której omówiono możliwości realizacji idei ekoturystyki na obszarze chronionym jest publikacja M. Mazurczaka, traktująca o przedsięwzięciach podjętych w Parku Narodowym „Ujście Warty". Mowa jest tam nie tylko o konkretnych obiektach infrastruktury, ale także podjęto wśród innych wątek zróżnicowanego poziomu dopuszczalnego zagospodarowania turystycznego oraz natężenia ruchu turystycznego w czterech strefach o różnych funkcjach ochronnych w parkach narodowych i krajobrazowych, tj. strefie ochrony ścisłej, ochrony czynnej, ochrony krajobrazowej oraz strefie tzw. otuliny[8]. Autor niniejszego tekstu także prezentował już wyniki badań, w których

[5] A. Kotala, A. Niedziółka, *Stan i perspektywy rozwoju infrastruktury ekoturystycznej w województwie małopolskim*, „Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich" 2009, nr 5, s. 32, 36.

[6] M. Matlegiewicz, *Ekoturystyka jako przyjazna środowisku forma turystyki*, Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis 2009, „Oeconomica" nr 275 (57), s. 64.

[7] S. Kulczyk, W. Lewandowski, *Ekoturystyka „zieloną ścieżką" do Europy*, w: *Studia ekologiczno-krajobrazowe w programowaniu rozwoju zrównoważonego. Przegląd polskich doświadczeń u progu integracji z Unią Europejską*, red. M. Kistowski, Wydawnictwo Bogucki, Gdańsk 2004, s. 115–121.

[8] M. Mazurczak, *Realizacja założeń ekoturystyki na obszarze Parku Narodowego „Ujście Warty"*, „Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej" 2009, z. 23, s. 208–210.

przedmiotem zainteresowania były produkty oferowane przez gospodarstwa agroturystyczne oraz obecność w nich komponentu ekoturystycznego[9].

2. Cel, metodyka badań oraz opis próby badawczej

W dalszej części pracy zostaną omówione wyniki badania, jakie zostało przeprowadzone na grupie 26 właścicieli obiektów infrastruktury turystycznej działających w gminach województwa lubelskiego. Celem analizy było stwierdzenie, jakie bariery widzą w tym, aby swoją ofertę w większym niż dotychczas stopniu kierować do osób zainteresowanych ekologią i ochroną przyrodą.

W badaniu wykorzystano metodę ankietową opartą na kwestionariuszu liczącym 33 pytania o charakterze zamkniętym. Respondenci zaznaczali odpowiedzi osobiście.

Wszystkie obiekty, których dotyczyło badanie, posiadają certyfikat Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne" i są usytuowane w różnych częściach regionu, w pobliżu obszarów cennych przyrodniczo. Niektórzy z usługodawców ze względu na propozycje kierowane pod adresem osób przyjezdnych już mogliby zostać zaliczeni do grona oferentów produktów ekoturystycznych, niemniej większość z nich koncentruje się głównie na udzielaniu noclegów wraz z wyżywieniem prowadząc działalność zbliżoną do agroturystycznej. Warto nadmienić, że wszyscy właściciele to rolnicy, dla których turystyka to uboczne źródło dochodów.

3. Krótka charakterystyka województwa lubelskiego pod kątem uwarunkowań dla rozwoju ekoturystyki

Na terenie województwa lubelskiego występuje stosunkowo wiele atrakcji turystycznych, które mogą potencjalnie przyciągać uwagę osób chcących uprawiać ekoturystykę. Według danych GUS z 2009 roku obszary prawnie chronione zajmują ponad 22% powierzchni województwa, na co składają się w szczególności: 2 parki narodowe (Roztoczański i Poleski), 17 obszarów chronionego krajobrazu, 17 parków krajobrazowych, 87 rezerwatów przyrody, 1402 pomniki

[9] M.in.: J. Witkowski, *Rola gospodarstw agroturystycznych w rozwijaniu ekoturystyki na obszarach przyrodniczo cennych na przykładzie wybranych obiektów działających w powiecie bialskim*, w: *Turystyka na obszarach przyrodniczo cennych*, red. M. Jalinik, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2010.

przyrody, 2 zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, 164 użytki ekologiczne, 4 stanowiska dokumentacyjne oraz 122 obszary Natura 2000. Można tam spotkać wiele cennych gatunków roślin i zwierząt, z których niektóre są unikatowe w skali kraju i Europy (np. żółw błotny w Poleskim PN)[10].

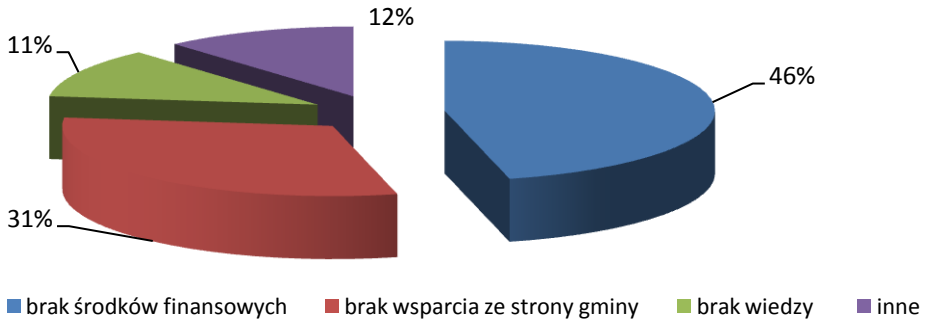
Audyt turystyczny przeprowadzony na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego w 2008 roku pokazał, że w regionie zlokalizowanych było w tamtym czasie 857 obiektów noclegowych, z czego blisko połowę stanowiły gospodarstwa agroturystyczne oraz inne obiekty wiejskie (47,5% ogólnej liczby), przy czym wyraźnie podkreślono, że liczba ta jest zdecydowanie zaniżona w porównaniu z rzeczywistą ilością (problem ewidencjonowania). Z kolei większość obiektów bazy gastronomicznej była zlokalizowana w większych miastach regionu. Ponadto stwierdzono obecność 78 szlaków turystycznych pieszych o łącznej długości 3185 km (przyrost o około 10% zarówno ilości jak i długości w porównaniu z 2000 rokiem), jak również ponad 30 szlaków rowerowych (potrojona ilość od 2000 roku). Odnotowano przy tym dopiero pojawianie się pierwszych szlaków konnych o charakterze lokalnym oraz brak znakowanych szlaków wodnych. W konkluzjach zwrócono uwagę między innymi na to, że wykorzystanie turystyczne obszarów prawnie chronionych na Lubelszczyźnie jest ciągle dalekie od oczekiwań oraz że słabemu nasyceniu infrastrukturą turystyczną towarzyszy małe jej zróżnicowanie i nierównomierne rozmieszczenie[11].

4. Wyniki badań

W jednym z pytań poproszono kwaterodawców o wybranie spośród wymienionych jednego czynnika, który ich zdaniem najbardziej utrudniłby rozpoczęcie działalności w sektorze usług ekoturystycznych, gdyby zdecydowaliby się na taki rodzaj działalności. Niemal połowa osób wypełniających kwestionariusz wskazała na brak środków finansowych, podczas gdy prawie co trzeci ankietowany uznał, że najistotniejszą barierą byłby w takim przypadku brak pomocy ze strony lokalnego samorządu. Tylko trzech rolników wskazało na brak wiedzy na temat prowadzenia gospodarstwa ekoturystycznego (rys. 1).

[10] *Program Ochrony Środowiska Województwa Lubelskiego na lata 2012–2015 z perspektywą do roku 2019*, Lublin 2012 (załącznik do Uchwały Nr XXIV/398/2012, Sejmik Województwa Lubelskiego, 30 lipca 2012 r.), s. 37–38.

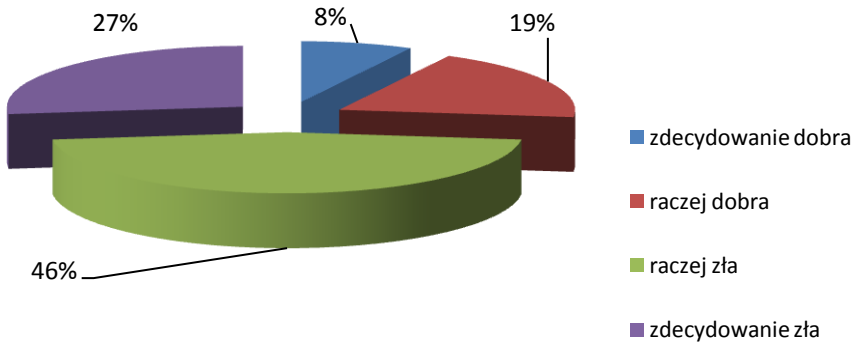
[11] *Audyt Turystyczny Województwa Lubelskiego*, Polska Agencja Rozwoju Turystyki, Warszawa, lipiec 2008.

Rysunek. 1. Główny czynnik utrudniający zmianę profilu działalności usługowej w kierunku ekoturystyki

Źródło: opracowanie własne.

Prawdopodobnie duża część pytanych rolników uważa brak pieniędzy za wiodącą przeszkodę, ponieważ w ogóle negatywnie ocenia swoją sytuację materialną. Jedynie 27% respondentów (7 z 26) mówi o swoim położeniu ekonomicznym jako o zdecydowanie dobrym bądź raczej dobrym (rys. 2).

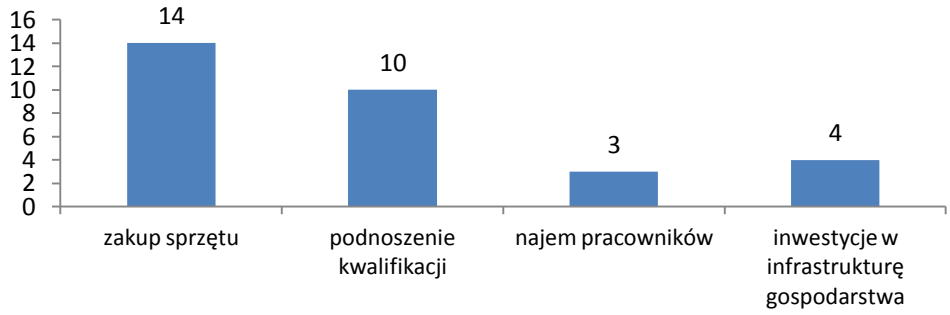

Rysunek. 2. Ocena sytuacji ekonomicznej właścicieli gospodarstw

Źródło: opracowanie własne.

Spośród pozostałych usługodawców mniej więcej co drugi stwierdza, że nie zdecydowałby się na zaangażowanie finansowe w nowe przedsięwzięcia.

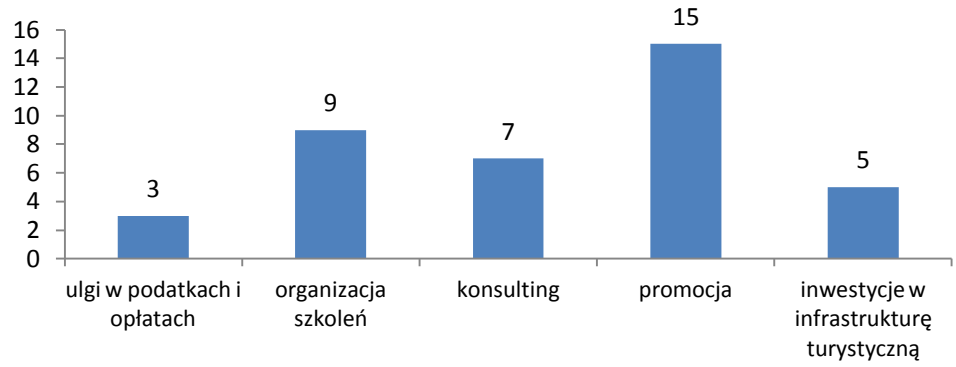
Z odpowiedzi udzielonych w innym miejscu wynika, że chodziłoby tu w pierwszym rzędzie o zakupy dodatkowego sprzętu oraz finansowanie własnego dokształcania (rys. 3).

Rysunek. 3. Przeznaczenie nakładów finansowych w przypadku zmiany profilu działalności
Źródło: opracowanie własne.

Dla ankietowanych poważną barierą w rozwijaniu usług ekoturystycznych jest także bierna postawa lokalnych władz, które mając do dyspozycji pewne instrumenty oddziaływania, nie wykazują dostatecznego zaangażowania we wspieranie prywatnej przedsiębiorczości w tym sektorze. Najczęściej wybieraną metodą wsparcia okazała się promocja gminy oraz terenów położonych w jej granicach (15 wskazań) (rys. 4). Wprawdzie samorządy przeważnie deklarują podejmowanie zadań związanych z marketingiem terytorialnym, co łatwo zauważyć przeglądając chociażby teksty strategii rozwoju gmin, niemniej najczęściej nie przekłada się to lub przekłada tylko w niewielkim stopniu na sferę realnych działań. Nieco mniej ważna dla respondentów jest aktywność urzędników zarówno na polu organizacji różnego rodzaju szkoleń, jak i specjalistycznego doradztwa. Zaskakuje natomiast dość małe zainteresowanie poprawą lokalnej infrastruktury ekoturystycznej, które wykazuje jedynie co piąty kwaterodawca (5 z 26). Trzeba przyznać, że na tym polu jest wiele do zrobienia, zwłaszcza jeśli chodzi o finansowanie przez urzędy gmin konkretnych przedsięwzięć w ramach dbania o lokalne zasoby przyrodnicze i ich ochronę. Jak pokazują wyniki ankiety, którą Autor przeprowadził jeszcze w 2008 roku wśród wójtów gmin lubelskich, najchętniej przeznacza się tam środki finansowe na edukację ekologiczną

oraz sadzenie drzew i krzewów[12], co z punktu widzenia osób chcących oferować produkty ekoturystyczne mogłoby okazać się niewystarczające. Tylko trzech rolników świadczących usługi turystyczne chciałoby skorzystać z ulg w podatkach i opłatach świadczonych na rzecz budżetu gminy.

Rysunek 4. Oczekiwane formy wsparcia ze strony władz lokalnych

Źródło: opracowanie własne.

Na osobne omówienie zasługuje kwestia stosunku badanych właścicieli do posiadanej wiedzy oraz umiejętności przydatnych w nowej formie aktywności. W świetle wyników badań należy stwierdzić, że w większości uważają oni swoje kwalifikacje oraz doświadczenie już nabyte w toku dotychczasowej działalności za generalnie wystarczające dla prowadzenia działalności w ekoturystyce (20 z 26 respondentów), niemniej część z nich (15 właścicieli) widziałaby jednak potrzebę doskonalenia swoich umiejętności, zwłaszcza jeśli chodzi o przyjazną środowisku eksploatację zasobów przyrodniczych. Warto w tym miejscu nadmienić, że jedynie trzy osoby podały, że mają wykształcenie przyrodnicze lub mają za sobą jakieś przeszkolenie, a dwie inne zadeklarowały posiadanie uprawnień przewodnika turystycznego.

[12] J. Witkowski, *Zaangażowanie samorządów gminnych w działania na rzecz ochrony przyrody na przykładzie gmin województwa lubelskiego*, „Ekonomia i Środowisko" 2008, nr 1 (33), s. 123–124.

Podsumowanie

Rozwój ekoturystyki na danym terenie jest determinowany przez wiele czynników. Z pewnością do ważniejszych należy rozwinięta infrastruktura turystyczna, którą tworzą między innymi podmioty oferujące osobom przyjezdnym odpowiedni produkt. Na drodze kreowania tego produktu może występować wiele barier, niektóre z nich mogą wręcz uniemożliwić zaistnienie na lokalnym rynku usług ekoturystycznych.

Na podstawie wyników badań zaprezentowanych w niniejszej pracy można stwierdzić przede wszystkim występowanie problemu z potencjalnym zabezpieczeniem środków finansowych przez kwaterodawców, jak również swoiste poczucie ich osamotnienia wynikające z braku odpowiedniego wsparcia ze strony władz lokalnych. Od urzędników oczekiwano zwłaszcza bardziej wzmożonej akcji marketingowej oraz pomocy przy organizowaniu szkoleń i szeroko rozumianego doradztwa. Właściciele bazy noclegowej mają raczej mocne przekonanie o swojej wiedzy i umiejętnościach w kontekście prowadzenia działalności usługodawczej w ekoturystyce, choć duża ich część widziałaby jednocześnie potrzebę podnoszenia kwalifikacji. Wydaje się, że osoby te mają potencjał, który pod pewnymi warunkami mógłby zostać wykorzystany dla dobra turystyki oraz środowiska.

Bibliografia

Audyt Turystyczny Województwa Lubelskiego, Polska Agencja Rozwoju Turystyki, Warszawa, lipiec 2008 r.

Ekoturystyka szansą rozwoju Roztocza, red. J. Parchomiuk, Wydawnictwo Pietrzak, Lublin 2010.

Kotala A., Niedziółka A., *Stan i perspektywy rozwoju infrastruktury ekoturystycznej w województwie małopolskim*, „Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich" 2009, nr 5.

Kulczyk S., Lewandowski W., *Ekoturystyka „zieloną ścieżką" do Europy*, w: *Studia ekologiczno-krajobrazowe w programowaniu rozwoju zrównoważonego. Przegląd polskich doświadczeń u progu integracji z Unią Europejską*, red. M. Kistowski, Wydawnictwo Bogucki, Gdańsk 2004, s. 115–121.

Machnik A., *Wybrane modele ekoturystyki realizowane na obszarach przyrodniczo cennych*, „Geoturystyka" 2010, nr 2 (21).

Matlegiewicz M., *Ekoturystyka jako przyjazna środowisku forma turystyki*, Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis 2009, „Oeconomica" nr 275 (57), s. 59–66.

Mazurczak M., *Realizacja założeń ekoturystyki na obszarze Parku Narodowego „Ujście Warty”*, „Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej” 2009, z. 23.

Program Ochrony Środowiska Województwa Lubelskiego na lata 2012–2015 z perspektywą do roku 2019, Lublin 2012 (załącznik do Uchwały Nr XXIV/398/2012, Sejmik Województwa Lubelskiego, 30 lipca 2012 r.).

Witkowski J., *Rola gospodarstw agroturystycznych w rozwijaniu ekoturystyki na obszarach przyrodniczo cennych na przykładzie wybranych obiektów działających w powiecie bialskim*, w: *Turystyka na obszarach przyrodniczo cennych*, red. M. Jalinik, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2010.

Witkowski J., *Zaangażowanie samorządów gminnych w działania na rzecz ochrony przyrody na przykładzie gmin województwa lubelskiego*, „Ekonomia i Środowisko” 2008, nr 1 (33).

Woś B., *Ekoturystyka szansą zrównoważonego rozwoju terenów wiejskich*, „Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich” 2009, nr 5.

Zaręba D., *Ekoturystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

Barriers to the development of ecotourism services in Lublin province

Summary

The theme of the article is the issue of the development of entrepreneurship in rural areas in a relatively new type of tourism, which is an ecotourism. In the initial section the most important factors for its development were briefly discuissed. In the empirical part the results of the survey were presented, which was conducted among farmers pursuing their activities in the Lublin province. The main objective of the research was to determine what obstacles the owners see in this to be able to a greater extent than previously guided their products also to those who appreciate the ecological ways of spending free time. Among the issues that were raised in the questions are: assistance from the municipal offices , expertise and economic situation. Respondents major constraint in the development of their activities see in their own difficult financial position and then point to the lack of specific top-down support. At the same time the owners of farms attach less weight to classical economic instruments, such as reductions in local taxes and fees.

Translated by: *Jacek Witkowski*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-20

IWONA BĄK
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

Atrakcyjność środowiska przyrodniczego w województwie zachodniopomorskim a aktywność turystyczna turystów zagranicznych

Wprowadzenie

Funkcjonowanie turystyki, od jej początków po formy współczesne, pozostaje nierozerwalnie związane ze środowiskiem przyrodniczym. Jak wykazują badania ankietowe, większość turystów poszukuje takich miejsc do spędzenia wolnego czasu, które zapewniają spokój, czyste powietrze i możliwość obcowania z naturą (Bąk 2005, s. 75–80). Potrzeba kontaktu człowieka z przyrodą jest cechą wrodzoną, a jej wyrazem we współczesnym, mocno zurbanizowanym świecie jest aktywność turystyczna. Intensywność ruchu turystycznego zależy od wielu czynników. Zdaniem wielu autorów skalę tego ruchu determinuje poziom atrakcyjności turystycznej destynacji. Atrakcyjność turystyczna jest pojęciem złożonym i trudnym do jednoznacznej oceny, ponieważ oprócz istniejących obiektywnie warunków środowiska przyrodniczego, kulturowego czy społecznego, istotną rolę w wartościowaniu odgrywa czynnik psychologiczny (Potocka 2009, s. 19). W literaturze z zakresu turystyki atrakcyjność turystyczną definiuje się jako siłę, z jaką dane miejsce, obiekt lub zjawisko przyciąga odwiedzających lub jako stopień nasycenia wydzielonych układów przestrzennych określonymi czynnikami (Rapacz 2004, s. 57). Do podstawowych czynników zalicza się najczęściej: walory turystyczne, stan zagospodarowania turystycznego i stopień dostępności komunikacyjnej. Często do wymienionych powyżej czynników dodaje się jeszcze jeden, dotyczący poziomu zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego (Jedlińska, Szubert-Zarzeczny 1994; Bąk 2007).

Ogólnoświatową zmianę w mentalności współczesnego człowieka, zwaną potocznie „powrotem do natury", można uznać za fenomen końca XX wieku. W latach osiemdziesiątych na forum międzynarodowym odbyły się pierwsze dyskusje na temat konieczności zmiany podejścia do rozwoju turystyki. Pojawiły się wówczas terminy „turystyki łagodnej i zrównoważonej", która dotyczy szeroko pojętej koncepcji rozwoju turystycznego przyjaznego środowisku w regionach wiejskich oraz miastach, w małych ośrodkach turystycznych oraz wielkich centrach rozrywkowych i wypoczynkowych itp., koncepcji, która dotyczy wszystkich znanych rodzajów turystyki po dokonaniu stosownej ich „ekologizacji" (Zaręba 2000). Również w Polsce obserwuje się nowe tendencje dotyczące rozwoju turystyki przyjaznej środowisku. Władze wielu gmin i miejscowości turystycznych wychodzą z założenia, że jedynie czyste środowisko i nieskażona przyroda mogą przyciągnąć turystów i zachęcić ich do ponownego odwiedzenia regionu. Inwestują więc w poprawę czystości wód i powietrza, tworzą szlaki turystyczne, dbają o szatę roślinną itp.

Celem artykułu jest analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu atrakcyjności powiatów województwa zachodniopomorskiego z punktu widzenia możliwości rozwoju w nich turystyki przyjaznej środowisku naturalnemu. Ponadto poruszono tu zagadnienie wpływu atrakcyjności turystycznej obszaru recepcji turystycznej na intensywność zagranicznego ruchu turystycznego. Jest to zagadnienie bardzo istotne z ekonomicznego punktu widzenia. Turyści zagraniczni, dokonując wydatków na różnego rodzaju dobra i usługi turystyczne, stanowią źródło przychodów i tym samym stają się istotnym elementem rozwoju społeczno-gospodarczego destynacji.

1. Przyrodnicze walory turystyczne województwa zachodniopomorskiego

Województwo zachodniopomorskie ze swoim potencjałem turystycznym może stać się w najbliższej przyszłości jednym z najbardziej atrakcyjnych euroregionów, charakteryzuje się bowiem występowaniem atrakcyjnych walorów turystycznych, zwłaszcza naturalnych. Posiada urozmaicone wybrzeże morskie z czystymi plażami, jeziora, rzeki, zwarte kompleksy leśne. W 2012 roku na jego terenie znajdował się 1 park narodowy, 116 rezerwatów i 5 parków krajobrazowych. Łączna powierzchnia obszarów o szczególnych walorach przyrodniczych stanowiła 21,1% powierzchni województwa, a na 1 mieszkańca przypadało

2803 m^2 takich obszarów, wobec 2634 m^2 w kraju. Podczas spływów kajakowych i wycieczek można zobaczyć zabytkowe młyny i elektrownie wodne, największe w Europie wrzosowiska, zabytki architektury sakralnej, słowiańskie grodziska, bunkry, zapory i inne pozostałości umocnień Wału Pomorskiego, a także rzadkie gatunki zwierząt (Turystyka… 2014, s. 1). Ponadto atrakcyjność województwa zwiększają walory uzdrowiskowe takich miejscowości jak: Kamień Pomorski, Kołobrzeg i Połczyn Zdrój, gdzie występują naturalne pokłady borowiny i źródła solankowe.

Wiele zachodniopomorskich miejscowości turystycznych posiada znaczenie międzynarodowe i uzdrowiskowe. Potwierdzeniem dużej atrakcyjności obszarów województwa pod względem turystycznym jest jego udział w krajowej bazie turystycznej. W województwie zlokalizowana jest największa baza noclegowa w kraju (17,6% miejsc noclegowych Polski), rozmieszczona w 1293 obiektach turystycznych (13,2% obiektów w kraju). Więcej obiektów noclegowych w 2013 roku posiadało jedynie województwo pomorskie (14,7% obiektów w Polsce) i województwo małopolskie (14,3% obiektów w Polsce)[1].

2. Turyści zagraniczni w województwie zachodniopomorskim

Wśród osób nocujących w turystycznych obiektach zbiorowego zakwaterowania istotną grupę stanowili turyści zagraniczni. W 2013 roku województwo zachodniopomorskie odwiedziło 501,8 tys. cudzoziemców, czyli 24% wszystkich turystów korzystających z bazy noclegowej. Niemal trzy czwarte gości zagranicznych korzystało z noclegów w obiektach hotelowych (72,8% wobec 69,8% w 2012 r.). Spośród pozostałych rodzajów turystycznych obiektów zbiorowego i indywidualnego zakwaterowania najczęściej wykorzystywali ośrodki wczasowe (12,1% wobec 13,9% w 2012 r.)[2].

W ciągu ostatniej dekady liczba turystów zagranicznych odwiedzających województwo zachodniopomorskie wzrosła o 165 tys., tj. o 48,9% (tab. 1). Obcokrajowcy najczęściej korzystali z obiektów zlokalizowanych w powiecie kołobrzeskim, mieście Szczecinie, mieście Świnoujście oraz powiecie kamieńskim. W jedenastu powiatach odnotowano wzrost gości zza granicy w ciągu badanej dekady, od 10,8% w Koszalinie do 21,80% w powiecie łobeskim, w którym co

[1] Obliczenia własne na podstawie (Turystyka …2014).
[2] Obliczenia własne na podstawie (Turystyka …2014).

prawda liczba obcokrajowców korzystających z bazy noclegowej nie przekraczała 0,1% wszystkich korzystających z noclegów w województwie. Pozytywnie w tym względzie wyróżnia się miasto Świnoujście, gdzie w roku 2013 w porównaniu z 2003 udział turystów zagranicznych korzystających z bazy noclegowej zwiększył się dwukrotnie – z 9% do 18,7%. W dziesięciu powiatach zaobserwowano spadek odwiedzających w ciągu badanej dekady. Najdotkliwiej dotknął on powiat pyrzycki, który w 2013 r. odwiedziło tylko 40 turystów zagranicznych, wobec 780 w 2003 r. (spadek o 94,9%). Istotne spadki obcokrajowców odnotowano również w powiatach: świdwińskim (spadek o 52,7%), szczecineckim (spadek o 49,2%), wałeckim (spadek o 37,4%), stargardzkim (spadek o 37,4%) i goleniowskim (spadek o 35,8%).

Tabela 1

Turyści zagraniczni korzystający z noclegów w powiatach województwa zachodniopomorskiego w latach 2003 i 2012–2013

Powiaty	2003		2012		2013		
	liczba	w %	liczba	w %	liczba	w %	2003 = 100
województwo	337 004	100,0	462 608	100,0	501 830	100,0	148,9
białogardzki	1014	0,3	919	0,2	851	0,2	83,9
choszczeński	61	0,0	444	0,1	327	0,1	536,1
drawski	1494	0,4	2078	0,4	1869	0,4	125,1
goleniowski	1316	0,4	630	0,1	845	0,2	64,2
gryficki	12 334	3,7	18 715	4,0	19 256	3,8	156,1
gryfiński	3805	1,1	3799	0,8	3470	0,7	91,2
kamieński	31 461	9,3	45 046	9,7	50 659	10,1	161,0
kołobrzeski	76 150	22,6	132 852	28,7	148 065	29,5	194,4
koszaliński	9065	2,7	12 995	2,8	14381	2,9	158,6
łobeski	15	0,0	47	0,0	342	0,1	2280,0
myśliborski	4068	1,2	2297	0,5	3007	0,6	73,9
policki	774	0,2	6739	1,5	6898	1,4	891,2
pyrzycki	780	0,2	67	0,0	40	0,0	5,1
sławieński	2034	0,6	10039	2,2	7864	1,6	386,6
stargardzki	6823	2,0	4169	0,9	4274	0,9	62,6
szczecinecki	3539	1,1	1690	0,4	1798	0,4	50,8
świdwiński	1905	0,6	1229	0,3	902	0,2	47,3
wałecki	2958	0,9	2163	0,5	1851	0,4	62,6
Koszalin	4900	1,5	5102	1,1	5427	1,1	110,8
Szczecin	142 178	42,2	131 575	28,4	135 650	27,0	95,4
Świnoujście	30 330	9,0	80 013	17,3	94 054	18,7	310,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (Turystyka … 2004; Turystyka …2014).

O zróżnicowaniu ruchu turystów zagranicznych w poszczególnych jednostkach terytorialnych świadczy poziom wskaźnika Charvata (liczba udzielonych noclegów przypadająca na 1000 mieszkańców). Analiza tego wskaźnika wskazu-

je, że najpopularniejsze wśród turystów zagranicznych był powiat kołobrzeski oraz miasto Świnoujście, w których na 1000 mieszkańców przypadało ponad 14 tys. noclegów udzielonych obcokrajowcom. Analiza wartości wskaźnika Charvata ukazała znaczne zróżnicowanie przestrzenne, współczynnik zmienności przekroczył 218%. Średnia liczba noclegów udzielonych turystom zagranicznym w 2013 r. wyniosła 2021 na 1000 mieszkańców, natomiast wartość mediany wskazuje, że w połowie badanych powiatów liczba udzielonych noclegów nie przekroczyła 133. W czterech powiatach (kamieńskim, gryfickim, koszalińskim i sławieńskim) wskaźnik Charvata przekroczył 1000, a w siedmiu nie przekroczył nawet 80 noclegów na 1000 mieszkańców.

Województwo zachodniopomorskie w latach 2012–2013 najczęściej odwiedzali obywatele państw należących do Unii Europejskiej. Wśród odwiedzających ten region najwięcej było turystów z Niemiec, którzy stanowili w 2013 roku prawie 78% zagranicznych gości korzystających z turystycznych obiektów noclegowych. Niespełna 11% odwiedzających stanowili obywatele państw skandynawskich, tj. Danii (6%), Szwecji (3%) i Norwegii (1,8%). Udział turystów z pozostałych państw był mało znaczący i wynosił od 1,42% do 0,32%.

3. Materiał i metoda badawcza

Do analizy przestrzennego zróżnicowania poziomu atrakcyjności turystycznej powiatów województwa zachodniopomorskiego w 2013 roku wykorzystano wstępnie 14 cech (wskaźników) charakteryzujących z jednej strony atrakcyjność środowiska przyrodniczego (stymulanty), a z drugiej mierzących poziom jego zanieczyszczenia (destymulanty)[3]:

X_1 – lesistość w %,

X_2 – powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronionych w % powierzchni ogółem,

X_3 – pomniki przyrody na 1 km^2,

X_4 – ścieki przemysłowe i komunalne ogółem wymagające oczyszczenia w hm^3 na 1 km^2,

X_5 – pobór wody ogółem w hm^3 na 1 km^2,

X_6 – ludność korzystająca z oczyszczalni ścieków w % ludności ogółem,

[3] Doboru cech diagnostycznych do klasyfikacji obiektów z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej dokonano m.in. w pracach: (Bąk 2007, 2012).

X_7 – emisja zanieczyszczeń pyłowych powietrza z zakładów szczególnie uciążliwych w tysiącach ton na 1 km^2,

X_8 – emisja zanieczyszczeń gazowych powietrza z zakładów szczególnie uciążliwych w tysiącach ton na 1 km^2,

X_9 – zanieczyszczenia pyłowe powietrza zatrzymane w urządzeniach do redukcji zanieczyszczeń w % zanieczyszczeń wytworzonych,

X_{10} – zanieczyszczenia gazowe powietrza zatrzymane w urządzeniach do redukcji zanieczyszczeń w % zanieczyszczeń wytworzonych,

X_{11} – odpady (z wyłączeniem komunalnych) wytworzone w ciągu roku ogółem w tonach na 1 km^2,

X_{12} – odpady komunalne zebrane w ciągu roku w tys. ton na 1 km^2,

X_{13} – nakłady na środki trwałe służące ochronie środowiska w zł na 1 mieszkańca,

X_{14} – nakłady na środki trwałe służące gospodarce wodnej w zł na 1 mieszkańca.

Badając podobieństwo zmiennych za pomocą współczynników korelacji zauważono występowanie bardzo silnej zależności między niektórymi cechami. W związku z tym do ostatecznego doboru cech diagnostycznych zastosowano dodatkowo podejście formalne – metodę parametryczną zaproponowaną przez Hellwiga (Nowak 1990, s. 28–29). W tym celu wyznaczono macierz współczynników korelacji między potencjalnymi cechami diagnostycznymi a następnie wyznaczono cechy centralne i izolowane, które utworzyły bazowy układ cech. W ten sposób do dalszej analizy zaklasyfikowano następujące cechy: X_2, X_3, X_4, X_9, X_{10}, X_{14}.

W celu stworzenia rankingu powiatów zastosowano taksonomiczny miernik rozwoju oparty na sumach standaryzowanych. Zastosowanie taksonomicznego miernika pozwala na przeprowadzenie porównań rozwoju obiektów wielocechowych. Im większą wartość przyjmuje miernik, tym wyższym poziomem zjawiska odznacza się obiekt. Konstrukcja zmiennych syntetycznych wykorzystuje różne sposoby normalizacji cech diagnostycznych (Sobczyk, s. 89–96). W artykule zastosowano standaryzację cech. Standaryzacja wartości cech diagnostycznych powoduje, że przy budowie miernika uważa się je za jednakowo ważne. Opierając się na metodzie sum standaryzowanych konstrukcja syntetycznego miernika wykorzystuje następującą formułę:

$$g_i = \frac{1}{m}\left[\sum_{j\in S}\frac{y_{ij}-\overline{y}_j}{s_j}+\sum_{j\in D}\frac{\overline{y}_j-y_{ij}}{s_j}\right],$$

gdzie: S – zbiór numerów cech będących stymulantami, D – zbiór numerów destymulant, $\bar{y}_j$ – średnia arytmetyczna cech, s_j – odchylenie standardowe cech.

W kolejnym kroku budowy miernika stosuje się następujące przekształcenia:

$$g_i' = g_i - \min_i g_i \quad g_i'' = \frac{g_i'}{\max_i g_i'}, \quad i = 1, \ldots, n.$$

Wykorzystanie wzoru na g_i' powoduje przesunięcie skali miernika g_i do punktu zerowego, a przekształcenie następne g_i'' prowadzi do ustalenia górnego kresu syntetycznego miernika równego 1. Ostatecznie syntetyczne mierniki jakości mieszczą się w przedziale <0, 1>. Na podstawie wartości miernika syntetycznego można wyodrębnić cztery grupy typologiczne, obejmujące obiekty o wartościach miernika z następujących przedziałów:

grupa 1: $g_i'' \geq \overline{g_i''} + s_{g_i''}$, grupa 2: $\overline{g_i''} + s_{g_i''} > g_i'' > \overline{g_i''}$, grupa 3: $\overline{g_i''} > g_i'' \geq \overline{g_i''} - s_{g_i''}$, grupa 4: $g_i'' < \overline{g_i''} - s_{g_i''}$,

gdzie: g_i'' – syntetyczny miernik rozwoju dla i-tego obiektu, $\overline{g_i''}$ – wartość przeciętna syntetycznego miernika rozwoju, $s_{g_i''}$ – odchylenie standardowe syntetycznego miernika rozwoju.

4. Ranking powiatów województwa zachodniopomorskiego pod względem atrakcyjności środowiska przyrodniczego

W tabeli 2 przedstawiono wyniki klasyfikacji oraz grupy typologiczne powiatów województwa zachodniopomorskiego pod względem atrakcyjności środowiska przyrodniczego.

Jak wynika z tabeli większość powiatów województwa zachodniopomorskiego w 2013 roku osiągnęła poziom atrakcyjności środowiska przyrodniczego powyżej przeciętnego w województwie. Najbardziej atrakcyjne turystycznie okazały się trzy powiaty: gryfiński, Koszalin i wałecki. Na wysoki poziom taksonomicznego miernika rozwoju w tych powiatach największy wpływ miały następujące czynniki: duża powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona w % powierzchni ogółem, duża liczba pomników przyrody, wysokie nakłady na środki trwałe służące gospodarce wodnej w zł na 1 mieszkańca, a także duża dbałość o środowisko przyrodnicze. W wymienionych powiatach odnotowano najwyższe

wskaźniki dotyczące udziału zatrzymanych w urządzeniach do redukcji zanieczyszczeń powietrza w % zanieczyszczeń wytworzonych.

Tabela 2

Kolejność powiatów pod względem taksonomicznego miernika poziomu atrakcyjności środowiska przyrodniczego w 2013 roku

Numer miejsca	Powiat	Wartość miernika g_i	Nr grupy typologicznej
1	gryfiński	1,0000	I (bardzo atrakcyjne)
2	Koszalin	0,9900	
3	wałecki	0,9770	
4	myśliborski	0,8251	II (atrakcyjne)
5	drawski	0,8189	
6	choszczeński	0,7597	
7	goleniowski	0,7145	
8	koszaliński	0,7008	
9	kołobrzeski	0,6818	
10	szczecinecki	0,6569	
11	policki	0,5943	
12	stargardzki	0,5868	
13	świdwiński	0,4778	III (przeciętnie atrakcyjne)
14	gryficki	0,4444	
15	białogardzki	0,4164	
16	sławieński	0,3542	
17	łobeski	0,3112	
18	kamieński	0,2809	IV (nieatrakcyjne)
19	Świnoujście	0,2441	
20	Szczecin	0,1437	
21	pyrzycki	0,0000	

Źródło: obliczenia własne.

Druga z wyodrębnionych grup jest najliczniejsza, gdyż obejmuje niespełna 43% badanych jednostek przestrzennych. Wyodrębnione w ramach tej grupy powiaty posiadają zbliżony poziom stanu środowiska przyrodniczego. Najniższym poziomem atrakcyjności charakteryzują się cztery powiaty. Można je traktować jako obiekty, które ze względu na przyjęte cechy charakteryzują się stosunkowo niską atrakcyjnością środowiska naturalnego i jednocześnie wysokim stopniem jego zanieczyszczenia.

W celu ustalenia siły związku między poziomem atrakcyjności środowiska naturalnego powiatów województwa zachodniopomorskiego a aktywnością turystyczną mierzoną liczbą przyjazdów turystów zagranicznych wykorzystano współczynnik korelacji liniowej Pearsona. Obliczenia dokonano na podstawie wyznaczonych wartości miernika syntetycznego atrakcyjności dla poszczególnych powiatów i liczby turystów zagranicznych korzystających z noclegów w 2013 r. Wyznaczona wartość współczynnika równa –0,33 świadczy o umiar-

kowanej ujemnej zależności pomiędzy badanymi zmiennymi. Okazuje się, że ponad 62% obcokrajowców odwiedza powiaty należące do III i IV grupy typologicznej, czyli o niskiej lub nawet złej jakości środowiska naturalnego. Natomiast z noclegów w regionach o najlepszej jakości (I grupa) korzysta jednie 2,5% gości zagranicznych. Oznacza to, że dla obcokrajowców odwiedzających województwo zachodniopomorskie stan środowiska przyrodniczego ma niewielkie znaczenie, a wpływ na ich decyzje dotyczące odwiedzin mają niewątpliwie inne czynniki, np. położenie nadmorskie powiatów, wielkość i znaczenie dużych miast, rozwój gospodarczy danego regionu[4].

Podsumowanie

W pracy dokonano próby klasyfikacji powiatów województwa zachodniopomorskiego pod względem atrakcyjności środowiska naturalnego, wykazano w tym zakresie duże przestrzenne zróżnicowanie między powiatami. Nie wpływa to jednak na rozkład przestrzenny zagranicznego ruchu turystycznego. Wyniki potwierdzają znane tendencje, dotyczące koncentracji zagranicznego ruchu turystycznego w miastach i miejscach o dobrej dostępności komunikacyjnej. Powiaty, dla których miernik syntetyczny osiągnął najwyższe wartości wcale nie są bardziej popularne od tych, które charakteryzują się niższą jakością środowiska przyrodniczego. Wynika z tego, że atrakcyjność środowiska przyrodniczego destynacji nie decyduje o wielkości liczby przyjazdów turystów zagranicznych. Często o sile przyciągania turystów do danego regionu decyduje także wiele zróżnicowanych elementów subiektywnych, wśród których dużą rolę odgrywa czynnik psychologiczny powodujący, iż dany region (np. powiat) może być różnie postrzegany przez odwiedzających turystów.

Bibliografia

Bąk I., *Analiza taksonomiczna rozwoju ekoturystyki w województwie zachodniopomorskim*, Folia Universitatis Agriculturae Stetinensis, „Oeconomica" nr 245 (44), Wydawnictwo Akademii Rolniczej, Szczecin 2005.

Bąk I., *Atrakcyjność regionów turystycznych w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem warunków ekologicznych*, w: *Statystyka w praktyce społeczno-gospodarczej*, red. W. Ostasiewicz, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2007.

[4] Do podobnych wniosków doszedł K. Niewiadomski (2009, s. 84–86) badając zależności pomiędzy czynnikami środowiska przyrodniczego i gospodarczego a ruchem turystycznym w grupach województw Polski. W konkluzji autor stwierdził, że rozwijanie ruchu turystycznego na podstawie tylko walorów środowiska przyrodniczego może mieć jedynie ograniczony zakres.

Bąk I., *Przestrzenne zróżnicowanie atrakcyjności produktu turystycznego oraz wykorzystania bazy noclegowej w województwie zachodniopomorskim*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 664, „Ekonomiczne Problemy Turystyki" nr 2 (18), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2012.

Jedlińska M., Szubert Zarzeczny U., *Gospodarka turystyczna*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1994.

Niewiadomski K., *Czynniki różnicujące ruch turystyczny w woj. podlaskim*, Wiadomości Statystyczne nr 12, GUS, Warszawa 2009.

Nowak E., *Metody taksonomiczne w klasyfikacji obiektów społeczno-gospodarczych*, PWE, Warszawa 1990.

Ochrona Środowiska 2013, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2013.

Potocka I., *Atrakcyjność turystyczna i metody jej identyfikacji*, w: *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki. Tom III. Walory turystyczne. Potencjał turystyczny. Plany rozwoju turystyki*, red. Z. Młynarczyk, A. Zajadacz, Wydawnictwo Naukowe im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2009.

Rapacz A. (red.), *Współpraca i integracja w turystyce w euroregionie Nysa w perspektywie członkostwa w Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2004.

Sobczyk M. *Syntetyczny miernik jakości środowiska przyrodniczego*. w: *Klasyfikacja i analiza danych, problemy teoretyczne. Taksonomia*, z. 2, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1995.

Turystyka w województwie zachodniopomorskim w latach 2001–2003, Urząd Statystyczny w Szczecinie, Szczecin 2004.

Turystyka w województwie zachodniopomorskim w 2013 r., Urząd Statystyczny w Szczecinie, Szczecin 2014.

Zaręba D., *Ekoturystyka. Wyzwania i nadzieje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.

The attractiveness of the natural environment of West Pomeranian voivodeship and tourist activity of foreign tourists

Summary

The main goal of the article is analysis of spatial diversity of districts attractiveness of West Pomeranian voivodeship from point of view of development of the environmentally-friendly tourism. In the analysis were used the indicators characterizing the attractiveness of the environment and indicators to measure the level of pollution. Classification of districts was made using the taxonomic measure of development based on standardized sums. Furthermore, the article raises the question of the impact of tourism attractiveness of tourist reception area on the intensity of foreign tourism.

Translated by: *Iwona Bąk*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-21

ANNA BIAŁK-WOLF
Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Gdańsku

Kulturowy aspekt ekoturystyki w rozwoju regionalnym

Wprowadzenie

Kultura może być traktowana jako zasób regionu. Najczęściej jest określana jako zestaw norm, zwyczajów i zachowań[1]. Inne ważne jej przejawy dotyczą zaufania, respektowania innych i pewności w zakresie uzyskiwania pozytywnych efektów włożonej pracy[2]. Kultura należy do tzw. miękkich czynników lokacyjnych, które jest trudno uchwycić i zmierzyć[3]. Pojęcie kultury obejmuje też kulturę życia codziennego. Jest ona trudna do naśladowania i imitacji, co może z kolei pozytywnie przyczynić się do osiągnięcia przewagi konkurencyjnej danego regionu. „

Z kolei najczęściej przytaczaną definicją ekoturystyki jest ta autorstwa Międzynarodowego Towarzystwa Ekoturystycznego, mówiąca o tym, iż ekoturystyka to „świadoma podróż do naturalnych miejsc przyrodniczych, która z jednej strony pomaga chronić środowisko naturalne, a z drugiej podtrzymuje dobrobyt lokalnych mieszkańców"[4]. Mimo częstego cytowania powyższej definicji panuje jednakże przekonanie, iż nie istnieje jedna uniwersalna definicja tego pojęcia. Na potwierdzenie tej tezy warto przytoczyć fakt, iż D. Fennell[5] zidentyfikował aż 85 definicji ekoturystyki.

[1] H. Briassoulis, *Sustainable Tourism and the question of the commons*, „Annals of Tourism Research" 2002, vol. 29, no. 4, s. 1067.

[2] G. Tabellini, *Culture and Institutions: Economic Development in the Regions of Europe*, „Journal of the European Economic Association" 2010, vol. 8, no. 4, s. 679.

[3] H. Pechlaner, E. Innerhofer, M. Bachinger, *Standortmanagement und Lebensqualität*, w: H. Pechlaner, M. Bachinger, (red.), *Lebensqualität und Standortattraktivität*: *Kultur, Mobilität und regionale Marken als Erfolgsfaktoren*, Berlin 2010, ESV-Verlag, s. 13–34.

[4] R. N. Okech, *Developing urban ecotourism in Kenyan cities: A sustainable approach*, „Journal of Ecology and Natural Environment" 2009, vol. 1, no. 1, s. 1.

[5] D. Fennell, *A content analysis of ecotourism definitions*, „Current Issues in Tourism" 2001, vol. 4, s. 403–421.

Generalnie można wskazać na dwie grupy definicji. Po pierwsze są to definicje normatywne, które zakładają, iż pojęcie to powinno być stosowane zgodnie z wcześniej przyjętymi zasadami. Drugą grupę tworzą definicje deskrypcyjne, w których analizuje się użycie tego pojęcia w praktyce. Brak zgodności w zakresie definiowania tego terminu wynika również z faktu, iż ekoturystyka stała się nie tylko pojęciem naukowym, ale także politycznym. Co więcej, zarówno zachowanie pojedynczego turysty, jak również struktura pakietu turystycznego może zawierać elementy kwalifikujące daną podróż jako ekoturystykę, oraz inne elementy, które jednocześnie to wykluczają. Ponadto, nastawienie do różnych aspektów ekoturystyki różni się nie tylko wśród poszczególnych interesariuszy, ale także między państwami i tradycjami kulturowymi. Te czynniki wpływają na trudności w stworzeniu uniwersalnej definicji tego pojęcia[6].

Występują dwa skrajne podejścia do zagadnienia ekoturystyki. Z jednej strony wyróżnia się holistyczny model ekoturystyki, w którym podkreśla się systemowy charakter ekoturystyki, składającej się z połączonych i zintegrowanych jednostek. Z drugiej strony identyfikuje się cząstkowe podejście, gdy następuje koncentracja zainteresowania wyłącznie na wybranych aspektach środowiska, które wydają się szczególnie atrakcyjne. Należy podkreślić, iż aspekty kulturowe zdecydowanie częściej pojawiają się w podejściu holistycznym, które integruje działalność człowieka w ekosystem[7].

Analiza różnych definicji ekoturystyki wskazuje, iż oprócz aspektów dotyczących środowiska naturalnego pojawiają się także takie elementy, jak: edukacja ekologiczna, zaangażowanie lokalnych społeczności, podróżowanie w małych grupach, znaczenie lokalnej kultury, mała skalę występowania, zyski finansowe dla lokalnej społeczności, możliwość spędzenia czasu z rodziną[8]. R.E. Krider i in.[9] twierdzą, iż generalnie w definicjach ekoturystyki dominuje pięć obszarów: środowisko naturalne, ochrona, kultura, korzyści dla lokalnej ludności i edukacja. Również w polskim obszarze językowym podkreśla się, iż ekoturystyka jest „ściśle związana z przyrodą i rdzenną kulturą obszarów o wysokich walorach naturalnych"[10].

---

[6] R. Buckley, *Defining ecotourism: consensus on core, disagreement on detail*, w: *International Handbook on Ecotourism*, R. Ballantyne, J. Packer, (red.) Edward Ekgar Publishing Limited, UK, 2013, s. 9.

[7] D. Weaver, *Comprehensive and minimalist dimension of ecotourism*, „Annals of Tourism Research" 2005, vol. 32, no 2, s. 440–441, 444.

[8] J. Higham, M. Lück, *Urban Ecotourism: A Contradiction inTerms?*, „Journal of Ecotourism" 2002, vol. 1, no 1, s. 37–38; W. Lu, S. Stepchenkova, *Ecotourism experiences reported online: Classification of satisfaction attributes*, „Tourism Management" 2012, vol. 33, s. 703.

[9] R.E. Krider, A. Arguello, C. Campbell, S. Fraser, J.D. Mora, *Trait and Image Interaction in Ecotourism Preference*, „Annals of Tourism Research" 2010, vol. 37, no 3, s. 780.

[10] D. Zaręba, *Ekoturystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 36.

Należy zauważyć, iż szczególne miejsce wśród definicji ekoturystyki zajmuje edukacja oraz kultura, przy czym motyw edukacyjny ekoturystyki można potraktować jako przejaw motywacji kulturowych[11]. Tak więc definicje ekoturystyki oferują najczęściej kombinację ochrony ekologicznej i kulturowej oraz podniesienie lokalnej świadomości w zakresie ochrony tychże walorów.

Kolejnego argumentu na rzecz istotnej roli kultury w rozwoju ekoturystyki dostarcza analiza charakterystyki samych ekoturystów. Studia przypadków pokazują, iż są dla nich istotne nie tylko elementy związane bezpośrednio ze środowiskiem naturalnym, ale również zasoby kulturowe[12]. Badanie przeprowadzone przez S. Dolnicar i in.[13] wskazują, iż w 20% zidentyfikowanych definicjach ekoturystów pojawiają się elementy kultury (zainteresowanie, poszanowanie, zaangażowanie) jako ważne części składowe podróży.

Podsumowując można więc wykazać, iż związki między ekoturystyką a kulturą są wielopłaszczyznowe i dotyczą następujących elementów:

- zachowanie dziedzictwa kulturowego stanowi element wielu definicji ekoturystyki,
- budowanie kulturowej świadomość uczestników ruchu turystycznego stanowi jedno z głównych zadań ekoturystyki[14],
- wspieranie dobrobytu lokalnych mieszkańców stanowi również cel ekoturystyki, a główną cechą tychże mieszkańców jest ich kultura,
- kultura stanowi obok środowiska naturalnego główny zasób regionów, którego ochrona powinna być celem zarządzania zrównoważonego,
- przyjmuje się, iż ekoturystyka stanowi trzon turystyki zrównoważonej, w której element kultury jest mocno akcentowany,
- pojawiają się koncepcje filozoficzne (taoizm, konfucjanizm), w myśl których podkreśla się, iż kultura nie jest przeciwstawieństwem natury, a „człowiek wraz ze swoją działalnością jest częścią”[15],
- badanie wskazują, iż kultura stanowi ważny motyw podróży ekoturystów.

---

[11] A.M. v. Rohrscheidt, *Turystyka kulturowa – wokół definicji*, „Turystyka Kulturowa” 2008, nr 1, www.turystykakulturowa.org, s. 18.

[12] W. Lu, S. Stepchenkova, *Ecotourism…*, s. 703.

[13] S. Dolnicar, V. Yanamandram, E. Juvan, *Ecotourists: who are they and what should we really call them*?, w: *Handbook…*, s. 98.

[14] A. Kaczmarska *Możliwości rozwoju agro- i ekoturystyki w Polsce na przykładzie województwa śląskiego*, „Oeconomia” 2010, nr 9 (4), s. 214–215.

[15] J. Higham, M. Lück, *Urban Ecotourism…*,., s. 38, R. Buckley, C. Catar, Z. Linsheng, T. Chen, *SHENGTAI LUYOU: Cross-Cultural Comparison in Ecotourism*, „Annals of Tourism Research” 2008, vol. 35, no. 4, s. 960.

1. Wpływ kultury na rozwój regionalny

Istniej wiele badań dotyczących wpływu kultury na rozwój regionalny[16]. Wykazano też związki między kulturą a rozwojem turystyki na danym terenie[17]. Szczególną rolę w przypadku wpływu ekoturystyki na rozwój regionu ma kultura regionu, którą można opisać jako „system wspólnych wierzeń, ideologii, zrozumienia i konwencji"[18]. Do wyjaśnienia związków między ekoturystyką a rozwojem regionalnym może okazać się pomocny jeden z paradygmatów nowej ekonomii instytucjonalnej, w myśl którego w kulturze upatruje się możliwości wyjaśnienia różnic w rozwoju poszczególnych regionów[19]. Czynniki zaliczane do sfery kultury mogą być więc uznane za elementy przesądzające o powodzeniu danego regionu. Wynika to z faktu, iż to kultura danego regionu wpływa na to, czy jesteśmy w stanie sobie zaufać, czy jesteśmy skłonni do ryzyka i na ile jesteśmy otwarci na nowości[20]. Te czynniki z kolei mają bezpośredni wpływ na innowacyjność i przedsiębiorczość w regionie, będące niekwestionowaną podstawą rozwoju. To właśnie niematerialne i trudno uchwytne elementy, takie jak np. zaufanie mogą się stać bazą tworzenia efektywnych więzi gospodarczych[21].

2. Rola kultury w rozwoju ekoturystyki i fundamentalne znaczenie lokalnych społeczności

Kultury danego regionu nie można analizować w oderwaniu od jego mieszkańców, gdyż to oni są jej głównym nośnikiem. Duże znaczenie w konsumpcji turystycznej mają dobra niematerialne, obejmujące głównie kulturę,

[16] Przykładowo: Y. Aoyama, *Entrepreneurship and Regional Culture: The Case of Hamamatsu and Kyoto*, „Japan Regional Studies" 2009, vol. 43, no. 3, s. 495–512; G. Tabellini, *Culture and Institution…;* J. Heley, G. Gardner, S. Watkin, *Cultures of local economy in a Celtic fringe region*, „European Urban and Regional Studies" 2011, vol. 19, no. 4, s. 366–382.

[17] A. Białk-Wolf., H. Pechlaner, C. Nordhorn, *The role of culture in building regional innovation systems and its impact on business tourism – The case of the Nuremberg Metropolitan Region*, Poznań „University of Economics Review", 2013, vol. 13, no. 4, 2013 s. 111–128.

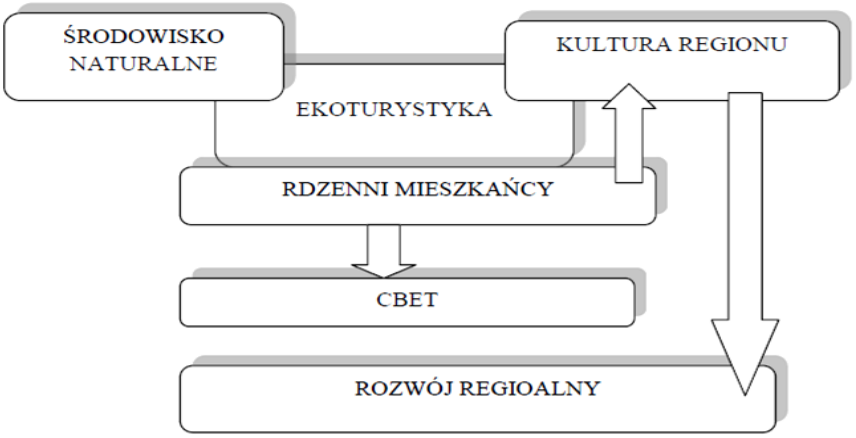
[18] James, A., *Demystifying the Role of Culture in Innovative Regional Economies*, „Regional Studies" 2005, vol. 39, no. 9, s. 1199.

[19] K. Kostro, *Zagadnienia kulturowe w ekonomii*, Gospodarka Narodowa, 2009, nr 3, s. 51–52.

[20] F. Tödling, P. Van Reine, S. Dörhöfer, *Open Innovation and Regional Culture – Findings from Different Industrial and Regional Settings*, „European Planning Studies" 2011, vol. 19, no. 11, s. 1887.

[21] Potwierdzenie tej tezy znajdziemy w badaniach K. Czernek, *Instytucje jako uwarunkowania współpracy w regionie turystycznym – ujęcie z perspektywy nowej ekonomii instytucjonalnej*, w: Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, „Gospodarka turystyczna w regionie. Przedsiębiorstwo. Samorząd. Współpraca" 2011, nr 157, s. 401–4011.

a także szersze pojęcie, które można określić jako „charakter miejsca"[22], w dużej mierze również determinowany przez mieszkańców. Wśród naukowców panuje zgoda odnośnie do istotnej roli rdzennych mieszkańców w rozwoju ekoturystyki. Są oni traktowani jako jej beneficjenci i szerzej – jako główni jej interesariusze[23].

Rysunek1. Wpływ kultury jako elementu ekoturystyki na rozwój regionalny
Źródło: opracowanie własne.

W literaturze ekoturystyka jest często analizowana w kontekście koncepcji *community-based tourism*, gdzie podkreśla się, że celem rozwoju turystyki na danym terenie jest odrodzenie i zachowanie tradycyjnej kultury miejscowej ludności i sposobu ich życia. Myśl ta została rozwinięta jako *community-based ecotourism* i uznana za formę zrównoważonego rozwoju społeczności[24], która ma za zadanie wspierać ochronę środowiska, kulturę, a także umożliwić lokalnej społeczności generowanie nowych źródeł pozyskiwania środków do życia[25]. Kluczowym jej elementem jest własność prywatna danej społeczności i podejmowanie decyzji dotyczących rozwoju turystyki właśnie przez społeczności lokalne[26], stanowiące kom-

[22] H. Briassoulis, *Sustainable….*, s. 1067.

[23] H. Zhang, S. L. Lei, *A structural model of residents' intention to participate in ecotourism: The case of a wetland community*, „Tourism Management" 2012, vol. 33, s. 916.

[24] A. Stronza, J. Gordillo, *Community Views of Ecotourism*, „Annals of Tourism Research" 2008, vol. 35, no. 2, s. 448–468.

[25] L. Tran, P., *Walter Ecotourism, gender and development in northern Vietnam*, „Annals of Tourism Research" 2014, vol. 44, s. 116.

[26] C. Byczek, *Blessings for All? Community-Based Ecotourism in Bali Between Global, National, and Local Interests – A Case Study*, ASEAS – „Austrian Journal of South-East Asian Studies" 2011, 4, s. 81–106.

binację przestrzeni, ludzi i społecznych interakcji między nimi. W analizie tej koncepcji zwraca się jednakże uwagę na problemy dotyczące samego pojęcia społeczności (*community*), gdyż są one są bardzo zróżnicowane wewnętrznie[27].

Synteza wiedzy z zakresu ekoturystyki, koncepcji *community-based ecotourism* oraz wpływu kultury na rozwój regionalny ukazuje, iż to mieszkańcy danego regionu mogą stanowić kluczowy czynnik umożliwiający rozwój regionu. Pozwala ona także na stworzenie teoretycznego modelu ukazującego wzajemne powiązania i między analizowanymi elementami. Zostało to przedstawione na rysunku 1.

Podsumowanie

Jak wykazano w części pierwszej niniejszego referatu, kultura wykazuje szczególne znaczenie w ekoturystyce, która bazuje głównie na roli społeczności lokalnej. Również zagadnienie zasobów kulturowych wiąże się nierozerwalnie z problematyką lokalnych mieszkańców. Analiza ekoturystyki poprzez jej kulturowe aspekty pokazuje, iż kluczowym czynnikiem umożliwiającym jej rozwój jest kapitał społeczny na danym terenie. Związki te są wielorakie. Po pierwsze, rdzenni mieszkańcy są nośnikiem kultury, a więc inwestycje w kapitał społeczny przyczyniają się do rozwoju kultury na danym terenie. Ta z kolei ma bezsprzecznie pozytywny oddźwięk nie tylko w zakresie wzrostu zainteresowania danym terenem przez turystów (kultura to ważny czynnik motywujący ekoturystów), ale również staje się ciekawym miejscem dla potencjalnych nowych mieszkańców, przyciąga inwestycje, a w konsekwencji przyczynia się do szeroko pojmowanego rozwoju gospodarczego regionu[28]. Co więcej rozwój kapitału społecznego zwiększa świadomość na temat roli kultury, ekologii, a także poczucia wpływu na własne życie i umiejętności podejmowania decyzji, co z kolei stanowi bazę *community-based ecotourism*. Pewnego wsparcia tej tezy dostarczają badania H. Zhang i S. Lei[29], zgodnie z którymi wiedza miejscowej ludności na temat środowiska naturalnego pozytywnie wpływa na stosunek do rozwoju ekoturystyki na tym obszarze. Z kolei badania M. Iorio i G. Wall[30] wskazują, iż decydujący wpływ na rozwój turystyki w regionie ma charakterystyka lokalnych mieszkańców. Nawet jeśli

[27] M. Iorio, G. Wall, *Behind the masks: Tourism and community in Sardinia*, „Tourism Management" 2012, no. 33, s. 1441.

[28] R. Scherer, *Synergien zwischen Standortmarketing, Wirtschaftsförderung und Tourismusmarketing*, w: Pechlaner, H., Bachinger, M. (red.), *Lebensqualität und Standortattraktivität. Kultur, Mobilität und regionale Marken als Erfolgsfaktoren*, Erich Schmidt Verlag, Berlin 2010, s. 286.

[29] H. Zhang, S. Lei, *A structural model of residents' intention to participate in ecotourism: The case of a wetland community*, „Tourism Management" 2012, vol. 33, s. 916–925.

[30] M. Iorio, G. Wall, *Behind the masks…*, s. 1440–1449.

autorzy ci nie posługują się w omawianym artykule pojęciem kultury, to zgodnie z przyjętą na wstępie definicją, analizowane przez nich cechy lokalnych mieszkańców można zaliczyć do aspektów kultury regionu.

Podsumowując można przyjąć, iż rozwój kultury wpływa zarówno na stronę popytową, jak i podażową ekoturystyki, a w dalszej perspektywie przyczynia się do rozwoju regionu. Połączenie dwóch zagadnień (rozwoju regionalnego i ekoturystyki) ukazało możliwości rozwoju ekoturystyki poprzez aspekt kulturowy, który to może przyczynić się do rozkwitu regionu zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju, przy czym podstawę tego rozwoju stanowią rdzenni mieszkańcy. Można stwierdzić, iż występują silne związki synergiczne między rozwojem kultury w regionie i ekoturystyką w oparciu o miejscową ludność. Zagadnienie to wymaga jednakże dalszych badań empirycznych.

Bibliografia

Aoyama, Y., *Entrepreneurship and Regional Culture: The Case of Hamamatsu and Kyoto*, „Japan Regional Studies", vol. 43, no. 3, 2009, s. 495–512.

Białk-Wolf, A., Pechlaner, H., Nordhorn C., *The role of culture in building regional innovation systems and its impact on business tourism – The case of the Nuremberg Metropolitan Region*, „ Poznań University of Economics Review" 2013, vol. 13, no. 4, s. 111–128.

Briassoulis, H., *Sustainable Tourism and the question of the commons*, „Annals of Tourism Research" 2002, vol. 29, no. 4, s. 1065–1085.

Buckley, R., *Defining ecotourism: consensus on core, disagreement on detail*, w: *International Handbook on Ecotourism*, R. Ballantyne, J. Packer (red.), Edward Ekgar Publishing Limited, UK, 2013, s. 9–14.

Buckley, R., Catar, C., Linsheng, Z., Chen, T., SHENGTAI LUYOU: *Cross-Cultural Comparison in Ecotourism*, „ Annals of Tourism Research"2008, vol. 35, no. 4, s. 945–968.

Czernek, K., *Instytucje jako uwarunkowania współpracy w regionie turystycznym – ujęcie z perspektywy nowej ekonomii instytucjonalnej*, w: Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, „Gospodarka turystyczna w regionie. Przedsiębiorstwo. Samorząd. Współpraca" 2011, nr 157, s. 401–411.

Dolnicar, S., Yanamandram, V., Juvan, E., *Ecotourists: who are they and what should we really call them?*, w: *International Handbook on Ecotourism*, R. Ballantyne, J. Packer (red.), Edward Ekgar Publishing Limited, UK, 2013, s. 95–107.

Fennell D., *A content analysis of ecotourism definitions*, „Current Issues in Tourism" 2001, vol. 4, s. 403–421.

Heley, J., Gardner, G., Watkin, S., *Cultures of local economy in a Celtic fringe region*, „European Urban and Regional Studies" 2011, vol. 19, no. 4, s. 366–382.

Higham J., Lück M., *Urban Ecotourism: A Contradiction in Terms?* „Journal of Ecotourism" 2002, vol. 1, no. 1, s. 36–51.

Iorio M., Wall G., *Behind the masks: Tourism and community in Sardinia*, „Tourism Management" 2012, no. 33, s. 1440–1449.

James, A., *Demystifying the Role of Culture in Innovative Regional Economies*, „Regional Studies" 2015, vol. 39, no. 9, s. 1197–1216.
Kaczmarska A., *Możliwości rozwoju agro- i ekoturystyki w Polsce na przykładzie województwa śląskiego*, „Oeconomia" 2010, nr 9 (4), s. 211–223.
Kostro, K., *Zagadnienia kulturowe w ekonomii*, „Gospodarka Narodowa" 2009, nr 3, s. 27–59.
Krider R.E., Arguello A., Campbell C., Fraser S., Mora J.-D., *Trait and Image Interaction in Ecotourism Preference*, „Annals of Tourism Research" 2010, vol. 37, no. 3, s. 779–801.
Lu W., Stepchenkova, S., *Ecotourism experiences reported online: Classification of satisfaction attributes*, „Tourism Management" 2012, vol. 33, s. 702–712.
Okech R. N., *Developing urban ecotourism in Kenyan cities: A sustainable approach*, „Journal of Ecology and Natural Environment" 2009, vol. 1, no. 1, s. 1–6.
Pechlaner, H., Innerhofer, E., Bachinger, M., *Standortmanagement und Lebensqualität*, w: Pechlaner, H., Bachinger, M. (red.), *Lebensqualität und Standortattraktivität: Kultur, Mobilität und regionale Marken als Erfolgsfaktoren*, ESV-Verlag, Berlin, 2010, s. 13–34.
Rohrscheidt A.M., *Turystyka Kulturowa – wokół definicji*, „Turystyka Kulturowa" 2008, nr 1, www.turystykakulturowa.org, s. 4–21.
Scherer, R., *Synergien zwischen Standortmarketing, Wirtschaftsförderung und Tourismusmarketing*, in: Pechlaner, H., Bachinger, M. (red.), *Lebensqualität und Standortattraktivität. Kultur, Mobilität und regionale Marken als Erfolgsfaktoren*, ESV-Verlag, Berlin 2010, s. 275–290.
Stronza, A., Gordillo, J., *Community Views of Ecotourism*, „Annals of Tourism Research" 2008, vol. 35, no. 2, s. 448–468.
Tabellini, G., *Culture and Institutions: Economic Development in the Regions of Europe*, „Journal of the European Economic Association" 2010, vol. 8, no. 4, s. 677–716.
Tran, L., Walter, P., *Ecotourism, gender and development in northern Vietnam*, „Annals of Tourism Research" 2014, vol. 44, s. 116–130.
Tödling, F., Van Reine, P., Dörhöfer, S. *Open Innovation and Regional Culture – Findings from Different Industrial and Regional Settings*, „European Planning Studies" 2011, vol. 19, no. 11, s. 1885–1907.
D. Weaver, *Comprehensive and minimalist dimension of ecotourism*, „Annals of Tourism Research" 2005, vol. 32, no. 2, s. 439–455
Zaręba D., *Ekoturystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
Zhang H., Lei S. L., *A structural model of residents' intention to participate in ecotourism: The case of a wetland community*, „Tourism Management" 2012, vol. 33, s. 916–925.

Culture as an element of ecotourism in regional development

Summary

This paper addresses questions regarding the culture as an element of ecotourism. Having demonstrated that the term "ecotourism" is only vaguely defined, reasons for this shortfall are presented, whereupon the paper continues with examining the interplay between ecotourism and culture. Culture is shown to be a phenomenon shaping the regional development. An interesting theoretical basis for further considerations is provided by the concept of "community-based ecotourism". The paper ends with the proposal of a theoretical framework highlighting the role of culture as an element of ecotourism and its impact on regional development.

Translated by: *Anna Białk-Wolf*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-22

JAN KRUPA, ŁUKASZ STOKŁOSA
Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie

Winnice oraz imprezy winiarskie atrakcją turystyczną regionu

Wprowadzenie

Turystyka winiarska stała się bardzo modnym zjawiskiem, a dane statystyczne pokazują, iż jest obecnie najszybciej rozwijającą się gałęzią światowego przemysłu turystycznego. W regionie podkarpackim z każdym rokiem wzrasta liczba winnic, jak i gospodarstw zajmujących się enoturystyką, co staje się stałym elementem krajobrazu regionu, a nie tylko chwilową modą, przeniesioną z innych krajów.[1]

W rozwoju winiarstwa dużą rolę odegrały kupieckie szlaki winiarskie, dzięki którym nastąpił rozwój niektórych miast. Doskonałym przykładem jest Krosno, które w 1559 roku otrzymało prawo do składowania wina i pozostałych towarów sprowadzonych z Węgier. Utworzone w regionie podkarpackim szlaki winne są dobrym elementem promocji enoturystyki oraz szeroko pojętego winiarstwa na tym obszarze.

Enoturystyka związana jest nie tylko ze zwiedzaniem winnic czy winiarni i degustowaniem win. Są to również różnego rodzaju prezentacje i szkolenia związane z zakładaniem winnicy, uprawą winorośli, zbiorem owoców oraz produkcją wina i jego przechowywaniem. Droga do sukcesu podkarpackich winiarzy prowadzi m.in. przez rozwój enoturystyki oraz tworzenie szlaków winnych jako atrakcji turystycznej oraz szansy na dodatkowe źródło dochodów dla małe-

[1] J. Krupa, M. Dul, *Perspektywy rozwoju turystyki winiarskiej w woj. podkarpackim*, w *Przestrzenne, gospodarcze i humanistyczne aspekty turystyki*, red. M. Gwóźdź, K. Szpara, Wydawnictwo Konsorcjum Akademickie, Kraków–Rzeszów–Zamość 2009, s. 55–70.

go gospodarstwa winiarskiego. Takie oferty stają się bardzo popularnym i ważnym produktem turystycznym na całym świecie. To także dobry i powszechnie wykorzystywany sposób promocji regionów.

Celem artykułu było przedstawienie istoty oraz znaczenia rozwoju gospodarstw winiarskich i enoturystyki jako alternatywy wzbogacającej gospodarkę agro-eko-turystyczną w regionie podkarpackim.

Podjęto próbę uzyskania od mieszkańców Rzeszowa i okolic informacji dotyczących opinii i wiedzy w zakresie determinantów rozwoju enoturystyki, głównych motywów podróży oraz atrakcyjności oferty w gospodarstwach winiarskich. Ponadto pozyskano informacje dotyczące uczestnictwa w imprezach winiarskich, znajomości produktów turystycznych związanych z winem, jakimi są m.in. szlaki winne.

W niniejszym badaniu posłużono się podstawową metodą badań, jaką jest sondaż ankietowy oraz obserwacja własna. Narzędziem badawczym był anonimowy kwestionariusz ankiety złożony z 17 pytań o charakterze zamkniętym i metryczki. Dobór próby badawczej był losowy. Dokonano przeglądu materiałów źródłowych z problematyki winiarstwa oraz enoturystyki. Z uwagi na ograniczone możliwości wydawnicze analiza danych dotyczy tylko wybranych zagadnień.

1. Enoturystyka – szczególny rodzaj turystyki kulinarnej

Turystyka winiarska (enoturystyka) jest stosunkowo nową formą turystyki w Polsce, gdyż dopiero w przeciągu ostatnich kilkunastu lat zdobyła uznanie wśród turystów oraz producentów wina. Cechą charakterystyczną enoturystyki jest jej związek z elementami kultury regionalnej oraz lokalnej, gdyż obejmuje również udział turysty w licznych imprezach kulturowych oraz zwiedzanie zabytkowych obiektów, umożliwiając tym samym poznanie dziedzictwa kulturowego danego regionu[2].

Turystykę winiarską definiuje się jako podróże mające na celu zdobywanie informacji związanych z szeroko rozumianą kulturą winiarską oraz rozwojem posiadanej wiedzy winiarskiej. Enoturyści, którzy biorą udział w różnego

[2] B. Dec, J. Krupa, *Możliwości wzbogacenia oferty turystycznej w obszarze turystyki winiarskiej na Podkarpaciu,* w: *Zrównoważona turystyka szansą ochrony środowiska naturalnego, dziedzictwa kulturowego i rozwoju gospodarczego gmin Pogórza Dynowskiego,* red. J. Krupa, Związek Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego, Dynów 2014, s. 151–162.

rodzaju wyprawach, posiadają wspólne zainteresowania i upodobania, mające związek z podróżowaniem. Zazwyczaj koncentrują się na częstszych, kilkudniowych wyjazdach w ciągu roku, a nie na jednym długim wyjeździe wakacyjnym. Najczęstszym miejscem noclegowym są dla nich pensjonaty i hotele o wysokim standardzie, interesuje ich lokalna kuchnia, kultura, zabytki i sztuka, a przed wyjazdem próbują dowiedzieć się jak najwięcej o miejscu, do którego zmierzają. Najczęstszymi motywami, jakimi kierują się w podjęciu decyzji o wyjeździe enoturystycznym są: chęć poznania regionalnych win, ich degustacja oraz zakup, który dokonywany jest zazwyczaj w winnicy, kontakt z lokalną kuchnią, tradycjami kulinarnymi i winiarskimi. Jest to okazja do poznania konkretnych producentów i win, przyjrzenia się procesowi winifikacji, zwiedzenia zakładów produkujących wina oraz szansa odpoczynku od miasta w malowniczych terenach wiejskich, w gronie najbliższych.

Imprezy winiarskie stanowią nieodłączny element turystyki winiarskiej. Wspomagają promocję regionu, winnic, a przede wszystkim rodzimych win. W ramach enoturystyki organizuje się cykliczne imprezy różnego typu: festiwale, targi wina, degustacje itd. Wino doskonale komponuje się z potrawami kuchni regionalnej, dlatego też często prezentowane jest podczas imprez promujących potrawy tradycyjne i regionalne.

Region podkarpacki jest obecnie najbardziej liczącym się polskim regionem winiarskim, obejmującym trzy duże skupiska winnic: obszar wokół Jasła i Dębicy, wokół Rzeszowa w dolinie Wisłoka oraz tereny w dolinie Sanu wokół Jarosławia i Przemyśla. Łącznie w regionie występuje ponad 150 winnic. Na rozwoju enoturystyki najwięcej korzystają małe gospodarstwa winiarskie[3], których właściciele zainteresowani są organizacją płatnych usług z zakresu edukacji winiarskiej (szkolenia) oraz udostępnianiem do zwiedzania winnicy wraz z degustacją połączoną z informacjami z zakresu produkcji i przechowywania win.

Efektem dobrej współpracy winiarzy w regionie podkarpackim było utworzenie Podkarpackiego Szlaku Winnic w 2008 r. (obejmującego ponad 50 winnic) i Jasielskiego Szlaku Winnego w 2014 r. (rys. 1) oraz organizowanie cyklicznych, kilkudniowych imprez związanych z winem, takich jak:

[3] M. Dul, J. Krupa, *Winnice jako atrakcja turystyczna województwa podkarpackiego,* w: red. J. Rak, *Środowisko przyrodnicze i walory turystyczne południowo-wschodniej Polski i Zachodniej Ukrainy*, Wydawnictwo Muzeum Regionalnego w Brzozowie, Brzozów 2011, s. 41–63.

Międzynarodowe Dni Wina w Jaśle oraz Festiwal Win Węgierskich im. Portiusa i Wyszehradzki Festiwal Wina i Turystyki w Krośnie[4].

Rysunek 1. Jasielski Szlak Winny
Źródło: http://www.podkarpackie.travel/pl/jasielski-szlak-winny (17.10.2014).

[4] J. Krupa, *Winnice produktem regionalnym powiatu jasielskiego*, w: *Problemy ochrony przyrody, korzystania ze środowiska i promocji walorów turystycznych południowo-wschodniej Polski, wschodniej Słowacji i zachodniej Ukrainy*, red. J.R. Rak, Wydawnictwo Muzeum Regionalnego w Brzozowie, Brzozów 2012, s. 279–313.

W ramach imprez przygotowywane są dla turystów i mieszkańców dodatkowe atrakcje związane z serwowaniem specjałów regionalnej kuchni, kiermaszem sztuki ludowej i rękodzieła artystycznego, konkursami z nagrodami oraz prezentacją zespołów folklorystycznych z kraju i zagranicy, a uzupełnieniem całości są wieczorne koncerty w wielobarwnym klimacie. Należy nadmienić, że równie ważnym i znanym zagłębiem winiarstwa w Polsce jest region zielonogórski. W ramach Dni Zielonej Góry organizowana jest impreza pn. „Winobranie", największe święto wina w Polsce.

2. Wyniki badań i ich omówienie

W okresie kwiecień–maj 2014 roku wśród mieszkańców Rzeszowa i okolic zostały przeprowadzone badania ankietowe, w których wzięło udział 113 respondentów. Strukturę badanej próby przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1

Charakterystyka respondentów

Wyszczególnienie cech	Liczba osób (N)	Wartość procentowa
Płeć		
Kobieta	69	61,1
Mężczyzna	34	38,9
Wiek		
18–25	18	15,9
26–35	27	23,9
36–45	41	36,3
46–60	21	18,6
61 lat i powyżej	6	5,3
Miejsce zamieszkania		
Miasto	71	62,8
Wieś	42	37,2

Źródło: opracowanie własne.

Kobiety stanowiły 61,1%, natomiast mężczyźni 38,9%. Wśród ankietowanych przeważały osoby w przedziale wiekowym 26–45 lat (60,2%), natomiast

18,6% respondentów stanowiły osoby w wieku 46–60 lat. Przeważali respondenci mieszkający w mieście (62,8%).

Kwestionariusz ankiety zawierał 17 pytań o charakterze zamkniętym oraz 3 pytania metryczkowe. Analiza uzyskanych danych wskazuje, że zarówno kobiety (55%), jak i mężczyźni (57%) interesują się zagadnieniami związanymi z winiarstwem i enoturystyką. Nieco mniejszy odsetek osób nie wyraża zainteresowania tą tematyką, ale wykazuje chęć poznania specyfiki tej formy turystyki, tj. wśród kobiet – 35% i mężczyzn – 25%. Niewielka liczba osób w ogóle nie jest zainteresowana tematyką winiarstwa (kobiety – 10%, mężczyźni – 18%). W związku z powyższym można stwierdzić, że nie zauważono wpływu płci na zainteresowanie winiarstwem.

Jak wynika z badań, zarówno osoby mieszkające na wsi, jak i w mieście, w większości interesują się winiarstwem (odpowiednio: 54 i 58%). Nieco mniej osób ze wsi i miasta zdecydowanie nie interesuje się winiarstwem (odpowiednio: 33 i 27%), zaś jeszcze mniejszy odsetek w obu grupach nie interesuje się tą tematyką, jednakże wykazuje chęć zapoznania się z nią (odpowiednio: ze wsi – 13%, z miasta – 15%). Można stwierdzić, iż miejsce zamieszkania nie wpływa na zainteresowanie winiarstwem.

Większość badanych (56%) interesuje się winiarstwem, z czego najwięcej osób (39%) od kilku kilkunastu lat. 44% osób wyraziło brak zainteresowania, w tym 14% ankietowanych całkowicie nie interesuje się winiarstwem i nie zamierza zapoznawać się z tą tematyką.

W odpowiedzi na pytanie dotyczące uczestnictwa w wyjazdach enoturystycznych (możliwość wyboru nie więcej niż dwóch odpowiedzi) większość ankietowanych potwierdziła swój pobyt w winnicy oraz w imprezach winiarskich (57,5%) z możliwością degustacji regionalnych win. Najbardziej znane badanym osobom oferowane usługi i wyroby w zakresie turystyki winiarskiej były: degustacja oraz zakup wina u producenta (23% wskazań) oraz możliwość zwiedzania gospodarstwa, tj. winnicy i winiarni (21%).

Co ósmy respondent zna enoturystyczną ofertę pobytu, tj. możliwość noclegu i wyżywienia (13%) oraz uczestnictwa w spotkaniach i konkursach winiarskich (12%). Z kolei co dziesiąta osoba słyszała o możliwości uczestniczenia w programach edukacyjnych (np. szkolenie w zakresie uprawy winorośli, produkcji i przechowywania wina).

Odpowiedzi na pytanie dotyczące głównych motywów wyjazdów do gospodarstw enoturystycznych (przy możliwości wyboru tylko dwóch odpowiedzi) zamieszczono w tabeli 2.

Ankietowani wyrażali różne opinie na temat głównego motywu, decydującego o wyborze turystyki winiarskiej. Co trzeci badany wybrał motyw zakupu wina bezpośrednio u producenta. Znaczący odsetek badanych wskazał na motyw poznawania regionów winiarskich i lokalnych tradycji oraz kulinarnych specjałów (26,5%). Ponadto wskazano na chęć poszerzenia swojej wiedzy na temat produkcji wina i jego walorów (23,9%), odbycie wycieczki szlakiem winnic oraz doznanie specyficznej atmosfery miejsc, gdzie powstaje wino (30,1%). Najmniej osób za ważny motyw uznało potrzebę spotkania z prawdziwym winiarzem.

Tabela 2

Motywy wyjazdów enoturystycznych

Wyjazdy enoturystyczne	Liczba wskazań	Wartość procentowa
Poznawanie nowych i rodzimych win oraz ich degustacja	24	21,2
Zakup wina z polskiej winnicy	33	29,2
Poznawanie polskich tradycji i regionów winiarskich oraz kulinarnych specjałów	30	26,5
Okazja do wypoczynku i spędzenia czasu w odmienny sposób	32	28,3
Poszerzenie swojej wiedzy na temat wina	27	23,9
Spotkanie z prawdziwymi winiarzami	16	14,2
Wycieczka szlakiem winnic i specyficzna atmosfera miejsc, gdzie powstaje wino	34	30,1

Źródło: opracowanie własne.

Większość badanych (56%) nigdy nie słyszała, że w województwie podkarpackim istnieje Podkarpacki Szlak Winnic oraz że planowane jest utworzenie Jasielskiego Szlaku Winnego. Niewielki procent respondentów potrafił wymienić nazwy stowarzyszeń skupiających producentów wina w regionie podkarpackim, tj. Stowarzyszenia Winiarzy Podkarpacia (rok założenia 2008 r.) oraz Stowarzyszenia Winnice Doliny Sanu (2006 r.).

Niemal połowa respondentów (49%) uczestniczyła w Rzeszowskich Targach Wina, zaś co piąty badany w Międzynarodowych Dniach Wina w Jaśle

(19%). W pozostałych wymienionych w ankiecie imprezach winiarskich uczestniczył stosunkowo niewielki odsetek badanych osób.

Za najbardziej atrakcyjne, dodatkowe usługi oferowane w winnicy – prowadzonej jako gospodarstwo agro-enoturystyczne, duża liczba respondentów uznała możliwość skorzystania z noclegu, degustacji potraw kuchni regionalnej (38,9%) oraz udziału w imprezie przy ognisku i grillu (28,3%). Znaczący odsetek badanych, tj. 23,0%, skorzystałby również z jazdy konnej oraz możliwości pracy w gospodarstwie lub winnicy (15,9%) (tab. 3).

Tabela 3

Dodatkowa oferta usług w winnicy/gospodarstwie agroturystycznym

Dodatkowe usługi	Liczba wskazań	Wartość procentowa
Nocleg	50	44,2
Kuchnia regionalna	44	38,9
Ognisko i grill	32	28,3
Jazda konna	26	23,0
Łowienie ryb	7	6,2
Wypożyczenie sprzętu rekreacyjnego	12	10,6
Możliwość pomocy w pracach w winnicy	18	15,9

Źródło: opracowanie własne.

W kwestii długości pobytu w gospodarstwie enoturystycznym, najczęściej wybieraną przez respondentów odpowiedzią był kilkudniowy wyjazd (69%), rzadziej jednodniowy. Podczas pobytu respondenci chcieliby poznać walory przyrodnicze i kulturowe najbliższej okolicy (46%), korzystać z ośrodków sportu (23%) oraz uczestniczyć w lokalnych i regionalnych imprezach (21%). Co trzeci badany uważa, że takie wyjazdy powinny być organizowane przez właścicieli winnic i winiarni, a nie przez biura podróży (14%) oraz powinny mieć charakter indywidualny (24%).

Zdecydowana większość badanych (67%) uważa, że obecna enoturystyka w regionie nie jest dostatecznie rozpropagowana. Zaledwie 7% z nich było odmiennego zdania. Z kolei co czwarty badany (26%) nie ma zdania na ten temat. W opinii respondentów enoturystyka jest interesującą formą spędzania czasu wolnego, zwłaszcza dla amatorów dobrego jedzenia i picia (30%) oraz dla każdego, kto jest ciekaw świata (32%). Znacząca cześć badanych wskazywała, iż enoturystyka jest idealnym rozwiązaniem dla firm na wyjazdy motywacyjne lub integracyjne (18%) oraz rodzin z dziećmi na wspólne wycieczki poza miasto (17%).

Grupa badanych (37%) wyraziła opinie, że za sprawą turystyki winiarskiej rozwija się lokalna i regionalna kultura. 23% ankietowanych wskazało na rozwój bazy gastronomicznej, a co dziesiąty badany na rozwój bazy noclegowej (11%) oraz rozwój infrastruktury sportowo-rekreacyjnej (10%). Innymi korzyściami płynącymi z rozwoju enoturystyki jest tworzenie nowych miejsc pracy oraz poprawa jakości życia mieszkańców regionów winiarskich. Jedynie 13% respondentów uważa, że turystyka winiarska nie ma wpływu na rozwój regionu, lecz służy interesom indywidualnym.

Wśród korzyści społecznych wynikających z rozwoju enoturystyki ankietowani najczęściej wskazywali promowanie tożsamości regionów (40,7%) oraz poszerzenie wiedzy o życiu i kulturze różnych środowisk (31%). Zdaniem 27,4% osób korzyścią dla regionu jest wzmacnianie więzi ze środowiskiem, nawiązywanie stosunków interpersonalnych oraz aktywizacja zarobkowa mieszkańców (15,9%). Wzrost aktywności społecznej jednostki jest korzyścią społeczną wynikającą z enoturystyki w opinii 13,3% ankietowanych, zaś powstrzymywanie migracji w celach zarobkowych – tylko 10,6% badanych. Nieliczni respondenci wskazywali na przenikanie wzorów zachowań i wartości do społeczności lokalnej (8%).

Zdaniem 52% ankietowanych władze samorządowe oraz polityka rządu nie wspierają promocji i rozwoju winnic oraz turystyki winiarskiej. Odmiennej opinii było zaledwie 4% badanych. Z kolei 44% osób nie ma zdania w tej kwestii. Co trzeci respondent jest zdania, że informacje dotyczące enoturystyki można uzyskać z mass mediów (telewizji, radia, internetu, prasy) lub bezpośrednio od właścicieli winnic i osób zainteresowanych tematem winiarskim.

Podsumowanie

Turystka winiarska, określana jako enoturystyka, to stosunkowo nowy produkt turystyczny nie tylko dla regionu, ale również dla całego kraju. Po dotarciu do Polski przyjęła się jako nowy typ współczesnej formy turystyki kulturowej[5]. Winiarze zaczęli postrzegać tę formę spędzania wolnego czasu jako dodatkowe źródło dochodów dla swoich gospodarstw.

[5] Z. Kruczek, *Współczesne formy turystyki kulturowej*, Rozdział XIII *Enoturystyka*, AWF Poznań 2009, s. 22–30.

Ewa Wawro[6], sekretarz Stowarzyszenia Winiarzy Podkarpacia twierdzi, iż gospodarstwo winiarskie odwiedzane przez enoturystów może rozwinąć typowe usługi agroturystyczne, jak noclegi i wyżywienie. Usługi typu „pokój ze śniadaniem" oferuje w tej chwili większość gospodarstw winiarskich. W warunkach Podkarpacia bardzo wysoki standard oferty turystyki winiarskiej nie jest tak bardzo wymagany. Współczesny enoturysta oczekuje głównie czystego, wygodnego pokoju z własną łazienką i małym aneksem kuchennym.

Rozwijające się szlaki enoturystyczne, takie jak Podkarpacki Szlak Winnic czy Jasielski Szlak Winny to również, dobry i powszechnie wykorzystywany sposób promocji regionu. Materiały promujące szlaki zawierają nie tylko informacje o winnicach i winiarzach, ale także notki odnoszące się do geograficznych, historycznych i kulturowych ciekawostek danego regionu[7].

Pomimo tego, iż enoturystyka jest stosunkowo nową formą turystyki w Polsce, ma ona już zauważalny wpływ na rozwój miejscowości związanych z uprawą winorośli i produkcją wina. Stwarza nowe możliwości dochodów nie tylko gospodarstwom winiarskim i agroturystycznym, ale także społeczności lokalnej zaangażowanej w świadczenie usług okołoturystycznych.

Z roku na rok winiarze starają się nie tylko modernizować swoje zaplecze przydatne do produkcji wina, ale także ulepszają i powiększają swoją ofertę enoturystyczną. Wkładają mnóstwo wysiłku, aby sprostać coraz to wyższym wymaganiom turystów. Można stwierdzić, że niewielkie gospodarstwa winiarskie stają się trwałym elementem krajobrazu regionu.

Wnioski

1. Enoturystyka rozwija się w Polsce, a zwłaszcza w regionie podkarpackim w szybkim tempie i cieszy się coraz większym zainteresowaniem. Może stanowić specyficzny oraz rozpoznawalny produkt turystyczny.
2. Enoturystyka jest szansą promocji małych miasteczek i regionów, które nie mają do zaoferowania turyście nic szczególnego, poza walorami przyrodniczymi i nielicznymi zabytkami.

[6] E. Wawro, *Winnice w Polsce*, Mulico Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2011, s. 32–33.

[7] B. Dec, J. Krupa, *Promocja regionu poprzez enoturystykę*, w: *Wpływ zasobów przyrodniczych oraz dziedzictwa kulturowego, kulinarnego i przemysłowego na atrakcyjność turystyczną regionu Karpaty – Podkarpacie – Roztocze*, red. J.R. Rak, Muzeum Regionalne w Brzozowie, Brzozów 2014.

3. Rozwój enoturystyki przyczynia się do powstawania nowych miejsc pracy oraz do wzrostu świadomości kultury winiarskiej i wiedzy o winie.
4. Zauważa się brak spójnych przepisów prawnych i podatkowych, ułatwiających prowadzenie gospodarstw winiarskich i sprzedaż wina.
5. Zauważa się, jak na razie, małe zainteresowanie biur podróży i hoteli organizowaniem *wine tours,* a funkcjonujące w Polsce firmy turystyczne nie traktują tej formy turystyki jako ważnego profilu swojej działalności.
6. Droga do sukcesu podkarpackich winiarzy prowadzi m.in. przez rozwój enoturystyki oraz tworzenie szlaków winnych jako atrakcji turystycznych, elementu promocji oraz szansy na dodatkowe źródło dochodów dla małych gospodarstw winiarskich.

Bibliografia

Dec B., Krupa J., *Możliwości wzbogacenia oferty turystycznej w obszarze turystyki winiarskiej na Podkarpaciu*, w: *Zrównoważona turystyka szansą ochrony środowiska naturalnego, dziedzictwa kulturowego i rozwoju gospodarczego gmin Pogórza Dynowskiego*, red. J. Krupa, Związek Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego, Dynów 2014.

Dec B., Krupa J., *Promocja regionu poprzez enoturystykę*, w: *Wpływ zasobów przyrodniczych oraz dziedzictwa kulturowego, kulinarnego i przemysłowego na atrakcyjność turystyczną regionu Karpaty – Podkarpacie – Roztocze*, red. J.R. Rak, Muzeum Regionalne w Brzozowie, Brzozów 2014.

Kruczek Z., *Współczesne formy turystyki kulturowej*, Rozdział XIII, *Enoturystyka*, AWF, Poznań 2009.

Krupa J., Dul M., *Perspektywy rozwoju turystyki winiarskiej w woj. podkarpackim*, w: *Przestrzenne, gospodarcze i humanistyczne aspekty turystyki*, red. M. Gwóźdź, K. Szpara, Wydawnictwo Konsorcjum Akademickie, Kraków–Rzeszów–Zamość 2009.

Krupa J., *Winnice produktem regionalnym powiatu jasielskiego*, w: *Problemy ochrony przyrody, korzystania ze środowiska i promocji walorów turystycznych południowo-wschodniej Polski, wschodniej Słowacji i zachodniej Ukrainy*, red. J.R. Rak, Wydawnictwo Muzeum Regionalnego w Brzozowie, Brzozów 2012.

Wawro E., *Winnice w Polsce*, Mulico Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2011.

Vineyards and wine events as a tourist attraction of the region

Summary

Podkarpackie region is currently the most interesting place on the wine map of Poland. For many years Jaslo is referred as "the capital of reborn Polish winemaking". The rapid development of enotourism in the region indicates the great potential of this industry, expressed by the growing number of wineries, wine trails, as well as the increasing number of events related to wine tourism.

The aim of this article is to present the essence of enotourism and the opinions of the respondents in terms of the purpose and conditions of development of enotourism farms in the Podkarpackie region, the attractiveness of emerging wine trails and wine events organized as a network tourist product. In addition, the presentation of winemaking as an alternative enriching the agri-eco-tourism economy in the region.

Translated by: *Łukasz Stokłosa*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-23

MAŁGORZATA BORKOWSKA-NISZCZOTA
Politechnika Białostocka

Rola władz samorządowych w rozwoju turystycznych struktur klastrowych w ujęciu teoretycznym oraz empirycznym

Wprowadzenie

Władze samorządowe są jednym głównych podmiotów tworzących klastry turystyczne, obok świata biznesu oraz ośrodków naukowo-badawczych. Aby struktury takie mogły zaistnieć potrzebny jest inicjujący je lider. Jednym z nich może być samorząd jako przedstawiciel sektora publicznego, zwłaszcza wstępnie w przypadku braku inicjatyw sektora prywatnego. Władze samorządowe szczebla regionalnego i lokalnego mogą odegrać kluczową rolę zarówno w powstaniu, jak i dalszym rozwoju tych stosunkowo nowych modeli biznesowych. W tym celu powinny zostać wykorzystane przez władze odpowiednie instrumenty wsparcia.

Niniejszy artykuł ma charakter teoretyczno-empiryczny. Celem rozważań teoretycznych jest ukazanie roli samorządu terytorialnego w inicjowaniu i rozwijaniu współpracy klastrowej w turystyce, w szczególności przedstawienie działań oraz instrumentów, jakie mogą być wykorzystane przez władze publiczne w ramach polityki wspierania klastrów na różnych etapach ich rozwoju. Dla realizacji tego celu zastosowano metodę badań literaturowych. Druga część artykułu oparta jest na wynikach badań ankietowych przeprowadzonych wśród podmiotów funkcjonujących w trzech turystycznych strukturach klastrowych z makroregionu Polski Wschodniej. Prezentuje ich ocenę odnośnie współpracy władz samorządowych z przedsiębiorstwami będącymi uczestnikami klastra oraz oczekiwane formy wsparcia klastrów ze strony władz.

1. Samorząd jako podmiot i inicjator struktur klastrowych w turystyce

Klastry to geograficzne skupiska wzajemnie powiązanych firm, wyspecjalizowanych dostawców, jednostek świadczących usługi, firm działających w pokrewnych sektorach i związanych z nimi instytucji w poszczególnych dziedzinach, konkurujących ze sobą, ale także współpracujących[1]. W klastrach następuje łączenie potencjałów sektora prywatnego, badawczo-rozwojowego oraz publicznego, które sprzyja rozwojowi społeczno-gospodarczemu, podnosi konkurencyjność oraz wyzwala dodatkowe zasoby dla rozwoju nowych produktów i usług.

Klastry występują w różnych gałęziach gospodarki, także w gospodarce turystycznej, choć są strukturami stosunkowo młodymi. Z reguły powstają w regionach turystycznych. Na rozwój klastrów turystycznych wpływa wiele czynników, takich jak: walory i atrakcje turystyczne, infrastruktura turystyczna, ruch turystyczny, sektory pokrewne i wspomagające. Kluczowym czynnikiem jest współpraca władz, instytucji wspomagających oraz instytucji naukowych i badawczych z przedsiębiorstwami.

W strukturze klastrów turystycznych występują podmioty branży turystycznej oraz paraturystycznej, świadczące usługi turystyczne i komplementarne, które stanowią podstawę działalności klastra. Kolejnym podstawowym podmiotem są ośrodki naukowo-badawcze. Ich zadaniem jest prowadzenie badań rynku turystycznego i produktów turystycznych, wyszukiwanie innowacyjnych rozwiązań wdrażanych przez klaster oraz budowanie nowych modeli współpracy w ramach klastra. Rola władz samorządowych polega na tworzeniu warunków, które sprzyjałyby powstawaniu klastrów, propagowały jego idee, zachęcały lokalnych i zewnętrznych inwestorów do zaangażowania się w budowanie struktury klastrowej. Oprócz wymienionych podstawowych podmiotów składających się na klasyczne ujęcie klastra, w strukturze klastra turystycznego mogą występować organizacje non-profit. Ich rola sprowadza się do propagowania działań z zakresu rozwoju turystyki, budowania pozytywnego wizerunku regionu jako atrakcyjnego turystycznie oraz promowania regionalnych produktów turystycznych, w szczególności oferty klastra turystycznego[2].

[1] M.E. Porter, *Porter o konkurencji*, PWE, Warszawa 2001, s. 246.

[2] S. Dyrda-Maciałek, *Badanie marketingowych uwarunkowań funkcjonowania klastrów turystycznych*, rozprawa doktorska, Zabrze 2010, s. 91–92.

Jednym z najskuteczniejszych podmiotów występujących w roli inicjatora współpracy klastrowej może być samorząd szczebla lokalnego i regionalnego. Władze publiczne mogą skutecznie inicjować kontakty między firmami i zapewnić im zaplecze doradcze. Rola samorządu, poza inicjowaniem powiązań klastrowych, powinna polegać na dalszych działaniach sprzyjających ich rozwojowi, m.in. poprzez finansowanie czy budowanie właściwych relacji z uczestnikami klastra[3]. Zadaniem władz samorządowych jest także wsparcie działalności klastrów przez stymulowanie przepływu wiedzy, redukowanie zakłóceń w przepływie informacji i koordynacji działań oraz wzmacnianie współpracy pomiędzy przedsiębiorstwami oraz przedsiębiorstwami a instytucjami generującymi wiedzę[4]. Efekty tych działań zależą jednak od wiedzy na temat ich roli w budowie klastrów oraz zaangażowania włodarzy i pracowników samorządowych. Wsparcie ze strony władz jest szczególnie istotne w początkowej fazie rozwoju inicjatyw klastrowych. Są one bowiem bardzo wrażliwe na ograniczenie publicznego wsparcia i w przypadku jego zmniejszenia wiele z nich przestaje funkcjonować[5].

W praktyce zaangażowanie samorządów w problemy rozwoju klastrów jest niewystarczające[6]. Realizowany w latach 2011–2012 przez Polską Agencję Przedsiębiorczości projekt na rzecz promocji klastrów i klasteringu „Polskie klastry i polityka klastrowa" miał poprawić tę sytuację. W szczególności miał dostarczyć rzetelnej wiedzy na temat roli urzędników w budowie klastrów, przyczynić się do wzrostu świadomości roli klastrów i znaczenia gospodarki opartej na klastrach wśród administracji lokalnej[7].

Wsparcie dla rozwoju struktur klastrowych ze strony władz samorządowych powinno być szczególnie istotne z uwagi na generowane przez klastry korzyści zewnętrzne. W przypadku klastrów turystycznych dotyczą one: wzmocnienia atrakcyjności regionu poprzez innowacyjne, wysokiej jakości produkty i usługi; kompleksowej oferty zaspokajającej wiele potrzeb turystycznych; lepszej promocji obszaru i większej rozpoznawalności regionu; przyciągnięcia nowych turystów i inwestorów oraz związanych z tym większych wpływów

[3] J. Kaźmierski, *Rozwój i zarządzanie strukturami klastrowymi w regionie*, Wydawnictwo Uniwersytetu łódzkiego, Łódź 2012, s. 15.

[4] B. Mikołajczyk, A. Kurczewska, J. Fila, *Klastry na świecie. Studia przypadków*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2009, s. 27.

[5] A. Pilarska, *Wsparcie dla samorządów rozwijających klastry, dokument elektroniczny*, w: *Internetowy serwis księgowego sfery budżetowej*, http://iskb.infor.pl/gospodarka-samorzad/wiadomosci/129784,Wsparcie-dla-samorzadow-rozwijajacych-klastry.html, (15.09.2014).

[6] J. Kaźmierski, *Rozwój i zarządzanie…*, s. 15.

[7] A. Pilarska, *Wsparcie dla samorządów rozwijających klastry*...

z podatków; nowych inwestycji w regionie – rozwoju infrastruktury technicznej, społecznej i otoczenia biznesu, przyczyniających się do rozwoju społeczno-gospodarczego; poprawy warunków bytowych społeczności lokalnych i większych perspektyw zatrudnienia wpływających na wzrost zamożności. Struktury klastrowe mogą mieć swój udział w aktywnym kreowaniu procesów innowacyjnych, rozumianych jako działania mające na celu osiągnięcie przewagi konkurencyjnej regionu. Dzięki współpracy klastrowej można też w bardziej skuteczny sposób wdrażać koncepcję rozwoju zrównoważonego. Przyczynia się do tego większa możliwość aplikacji technologii oszczędzających środowisko, szybszego reagowania na problemy przeciążenia funkcji ekologicznej, lepszego wykorzystania zasobów, ekologizacji konsumpcji itp.

Badania polskich klastrów turystycznych, a szczegółowo Beskidzkiej 5 ukazują, iż polskie przedsiębiorstwa turystyczne potrzebują w sieci wyraźnego uczestnictwa władz samorządowych. Wpływ samorządów umacnia ich poczucie bezpieczeństwa. Zgodnie z wynikami badań przeprowadzonych na przełomie lat 2007–2009 wśród przedsiębiorców zainteresowanych uczestnictwem w klastrze Beskidzka 5, gwarancja stabilności układu powiązań dzięki udziałowi władz jest jedną z przyczyn podjęcia decyzji o przystąpieniu do klastra. Najmniejsze obawy dotyczące klastrowania rodzi też nadmierna ingerencja władz. W przypadku Beskidzkiej 5 liczne uczestnictwo jednostek samorządu terytorialnego w klastrze jest jego siłą i kluczowym czynnikiem sukcesu[8].

Inne badania dotyczące współpracy w sektorze turystyki między przedsiębiorstwami turystycznymi a samorządami terytorialnymi przeprowadzono w regionie leszczyńskim. Badania wśród samorządów z 2006 roku wykazały ich aktywność w Stowarzyszeniu Organizacja Turystyczna Leszno-Region oraz oferowanie przez władze rozmaitych możliwości wsparcia działań gestorów usług turystycznych. Lokalna branża turystyczna z kolei nie dostrzega zainteresowania władz rozwojem turystyki (na co wskazały badania podmiotów gospodarki turystycznej z lat 2005, 2006, 2008). Z badań wynika jednakże, iż stroną mniej aktywną w podejmowaniu współpracy jest lokalna branża. Nie współpracuje ona ani z władzami, ani ze stowarzyszeniem (z wyjątkiem

[8] J. Staszewska, *Klaster perspektywą dla przedsiębiorców na polskim rynku turystycznym*, Difin, Warszawa 2009, s. 112–133.

dwóch podmiotów spośród dwustu), bardzo ograniczona jest też współpraca gestorów usług ze sobą[9].

Badania przeprowadzone z kolei w roku 2010 wśród wybranych podmiotów gospodarki turystycznej działających na terenie powiatu leszczyńskiego pokazują już współpracę z wieloma przedsiębiorstwami turystycznymi, władzami lokalnymi, stowarzyszeniami, instytucjami naukowymi i badawczymi oraz ich zainteresowanie współpracą w ramach klastra. Idea klastra jest w ich opinii interesująca i perspektywiczna, jednakże wymaga równomiernego i uczciwego zaangażowania współdziałających podmiotów[10].

2. Działania i instrumenty władz samorządowych służące wspieraniu struktur klastrowych

Władze publiczne pełnią ważną, jeśli nie fundamentalną rolę we wspieraniu klastrów. Takiego zdania jest większość menedżerów firm zrzeszonych w klastrach działających w Unii Europejskiej[11]. Na funkcji wspierającej powinna skupiać się polityka władz samorządowych wobec klastrów. Polityka oparta na klastrach to zespół działań i instrumentów wykorzystywanych przez władze różnych szczebli w celu zwiększania konkurencyjności gospodarki, poprzez stymulowanie rozwoju istniejących bądź tworzenie nowych systemów klastrowych[12].

Raport „Klastry Innowacyjne w Europie – analiza statystyczna i przegląd obecnych polityk wsparcia" z 2007 roku przedstawia obszary, w których sektor publiczny na ogół wspiera rozwój klastrów. Są to: rozwijanie umiejętności i kompetencji zasobów ludzkich, zwiększenie masy krytycznej podmiotów gospodarczych, rozwijanie przedsiębiorstw na nowych rynkach, wzmocnienie interakcji

[9] J. Śniadek, A. Zajadacz, *Współpraca przedsiębiorstw turystycznych z samorządem terytorialnym jako czynnik rozwoju turystyki w regionie leszczyńskim*, w: *Gospodarka turystyczna w regionie. Przedsiębiorstwo. Samorząd. Współpraca*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 50, 2009, s. 83–85.

[10] A. Zajadacz, J.Śniadek, *Klaster turystyczny jako forma współpracy podmiotów gospodarki turystycznej w powiecie leszczyńskim*, (w:) *Gospodarka turysyczna w XXI wieku*, Zeszyty Naukowe nr 19, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlu i Usług w Poznaniu, Poznań 2010, s. 177–179.

[11] J. Kaźmierski, *Rozwój i zarządzanie...*, s. 125.

[12] M. Leśniewski, *Koncepcja klastra w kształtowaniu rozwoju regionalnego – ujecie teoretyczne. Zarys problemu*, Acta Scientifica Acta Demiae Ostorviensis, Sectio A, 2012, nr 1, Wydawnictwo WSBiP, Ostrowiec Św. 2012, s. 72.

biznesowych, zwiększenie nakładów na prace badawczo-rozwojowe i działania innowacyjne, usprawnienie otoczenia biznesu[13].

Jednym z priorytetów władz samorządowych powinno stać się usuwanie przeszkód na drodze do rozwoju i do podnoszenia poziomu istniejących oraz pojawiających się gron, między innymi przez wsparcie promocji przedsiębiorstw, wpływanie na rozwój szkolnictwa, odpowiednie inwestycje w infrastrukturę oraz maksymalne skrócenie drogi biurokratycznej w zakresie otwierania nowych firm czy pozyskiwania publicznych środków wsparcia. Zadaniem władz jest także wspieranie bazy ekonomicznej regionu i jej specjalizacji, podniesienie efektywności i tworzenie nowoczesnego otoczenia biznesu, wspieranie i poszukiwanie firm, które mogą być szczególnie korzystne dla dalszego rozwoju regionu, przeciwdziałanie wszelkim przejawom protekcjonizmu, takim jak cła czy bariery prawne[14].

Rozwój inicjatyw klastrowych oraz klastrów może być wspierany ze środków i programów publicznych. Finansowanie jest z reguły dostępne przez pewien okres i wymaga często współfinansowania. Wymaga też powołania konkretnej struktury o określonej podmiotowości prawnej oraz wystartowania w konkursie, w którym trzeba przedstawić przemyślaną strategię i plan działania inicjatywy oraz potencjalne znaczenie danego klastra. W zależności od konstrukcji programów wsparcie dla klastrów może przewidywać finansowanie tylko działań o charakterze koordynacyjnym i budowania sieci (np. kosztów biura) lub mieć też szerszy charakter i przewidywać finansowanie innych działań, np. specjalistycznych szkoleń lub doradztwa, prac analitycznych zlecanych na zewnątrz, inwestycji w laboratoria i prace badawczo-rozwojowe[15]. Programy publiczne mogą odgrywać istotną rolę w promowaniu współpracy, poprzez preferowanie projektów kooperacyjnych kilku podmiotów, podczas oceny wniosków o finansowanie zgłaszanych do konkursów w ramach programów wsparcia.

Władze samorządowe muszą być gotowe do wspierania konstruktywnych zmian w systemie edukacyjnym (w programach kształcenia w szkołach różnych szczebli) w celu dostosowania go do trendów społeczno-gospodarczych oraz obecnych i przyszłych kwalifikacji potrzebnych w klastrze. Nowoczesne formy

[13] L. Palmen, M. Baron, *Przewodnik dla animatorów inicjatyw klastrowych w Polsce*, Warszawa 2008, s. 37–39.

[14] M. Leśniewski, *Koncepcja klastra w kształtowaniu...*, s. 71–72.

[15] T. Brodzicki, M. Dzierżanowski, M. Koszarek, S. Szultka, *Przewodnik dobrych praktyk w zakresie clusteringu*, Gdańsk 2008, s. 30.

współpracy w gospodarce można bowiem jedynie rozwijać, jeżeli ludzie są do tego przygotowani[16]. Dla rozwoju struktur klastrowych zasadne wydaje się także uruchomienie programu szkoleń, związanych z istotą idei klasteringu, w tym popularyzacją samego modelu kooperencji, jak i znaczenia współpracy typu klastrowego dla poprawy efektywności poszczególnych typów uczestników.

Do najczęściej stosowanych przez władze samorządowe instrumentów wspierających rozwój klastrów, należą:

- usprawnienie obiegu informacji,
- wspieranie rozwoju instytucji naukowych, badawczych, szkoleniowych oraz sieci współpracy między nimi,
- tworzenie platform współpracy firm i instytucji naukowo-badawczych,
- wspieranie idei wspólnego marketingu całego klastra,
- dofinansowanie konsultingu i szkoleń z zakresu nowych metod organizacji i procesów technologicznych,
- rozbudowa infrastruktury technicznej,
- prowadzenie działań promocyjnych całego regionu,
- przyciąganie inwestycji np. poprzez odpowiednią politykę podatkową[17].

Inne działania władz, które mogą wpływać pozytywnie na powstawanie i rozwój klastrów to: stworzenie centrum clusteringu, tworzenie centrów technologii, inkubatorów na potrzeby klastra oraz komórek organizacyjnych ds. klastrów w urzędach administracji samorządowej[18].

Wspieranie rozwoju klastrów powinno być wpisane w politykę strategiczną regionu. Władze powinny stworzyć programy wyłaniania, a następnie stymulowania rozwoju konkretnych klastrów. Tworzone przez władze samorządowe strategie rozwoju powinny w sposób bezpośredni adresować potrzeby zidentyfikowanych bądź potencjalnych klastrów o dużym znaczeniu dla gospodarki oraz proponować konkretne rozwiązania[19]. Ze względu na znaczenie polityki klastrowej dla rozwoju regionów także w regionalnych strategiach innowacji jeden z podrozdziałów powinien dotyczyć regionalnej polityki klastrowej, w którym ujęte byłyby priorytety, cele i strategie rozwoju klastrów.

---

[16] L. Palmen, M. Baron, *Przewodnik dla animatorów*..., s. 37–39.

[17] W. Putkiewicz, D. Stokowska, *Region a klastry*, w: *Klastry jako narzędzia lokalnego i regionalnego rozwoju gospodarczego*, red. E. Bojar, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin 2006, s. 229.

[18] B. Plawgo (red.), *Rozwój struktur klastrowych w Polsce Wschodniej*, Warszawa 2007, s. 375.

[19] T. Brodzicki, S. Szultka, P. Tamowicz, *Polityka wspierania klastrów. Najlepsze praktyki. Rekomendacje dla Polski*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2004, s. 36.

Zgodnie z koncepcją inteligentnej specjalizacji promowanej przez UE każdy region powinien skoncentrować swoje wysiłki na niewielkiej liczbie priorytetów czy specjalizacji gospodarczych o istotnym potencjale innowacyjnym. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010–2020 zakłada, iż nowoczesnym instrumentem polityki regionalnej w zakresie wspierania korzystnych specjalizacji regionalnych bądź lokalnych jest wspieranie rozwoju klastrów. Wsparcie powinno być skierowane szczególnie do klastrów o największym potencjale konkurencyjnym. W związku z powyższym władze regionalne powinny zintegrować wsparcie publiczne wokół wybranych klastrów o kluczowym znaczeniu dla gospodarki regionu. Rekomenduje się także ograniczanie finansowana koordynatorów klastrów ze środków publicznych na rzecz finansowania projektów składanych przez klastry. W zależności od celów regionalnej strategii innowacji i potrzeb regionu strumienie finansowania mogą być kierowane na różne obszary – od inwestycji w infrastrukturę, poprzez projekty badawczo-rozwojowe, po inwestycje w kapitał ludzki.

Władze samorządowe powinny stymulować zarówno koordynatorów, jak i przedsiębiorstwa w klastrze do spełnienia wymogu określonej „masy krytycznej" przez przyznawanie dodatkowych punktów w projektach dla klastrów o odpowiednio dużej liczbie członków i odpowiedniej strukturze podmiotów. Wsparcie koordynatorów klastrów powinno dotyczyć procesu analizy potencjału klastrów i budowania profesjonalnych strategii rozwoju[20].

Władze publiczne często stoją przed dylematem, w jaki sposób interweniować używając konkretnych narzędzi polityki gospodarczej. Zbyt wysoki poziom interwencji (zarówno finansowych jak i organizacyjnych) może spowodować, że podmioty gospodarcze zaangażują się tylko w przypadku, kiedy będzie to dla nich wygodne lub opłacalne. Brak będzie wtedy prawdziwego zaangażowania i identyfikacji z danym rozwiązaniem. Z drugiej strony, zbyt niski poziom wsparcia (głównie finansowego) w pierwszej fazie rozwoju nowych inicjatyw, może spowodować ostrożność ze strony uczestników inicjatyw klastrowych, a w konsekwencji utratę pewnych szans, które się pojawiają[21].

Należy mieć na uwadze to, iż określona polityka stosowana przez władze samorządowe może być szkodliwa dla rozwoju klastra i firm w nim działających oraz całego obszaru. Przeważnie ta szkodliwość wynika z: zastosowania zbyt

[20] J. Hołub-Iwan (red.), *Benchmarking klastrów w Polsce – edycja 2012. Raport z badania*, PARP, Warszawa 2012, s. 178–182.

[21] L. Palmen, M. Baron, *Przewodnik dla animatorów inicjatyw*..., s. 37–39.

szczegółowych narzędzi wsparcia, niedostosowania narzędzi do charakteru klastra, zbytniej aktywności władz na terenie klastra i przez to nadmiernej zależności danego obszaru od pomocy publicznej oraz utrwalenia postaw nastawionych wyłącznie na pomoc zewnętrzną[22].

Idea nowoczesnego klasteringu wymaga odejścia przez władze od forsowania własnej koncepcji rozwojowej. Władze powinny inicjować przedsięwzięcie, wyznaczać lokalizację, preferowane sfery współpracy, zachęcać do uczestnictwa poprzez system stymulant. Jako istotny element struktury klastra powinny działać w swoim zakresie kompetencji na rzecz wspólnego celu oraz stworzonej przez wszystkich uczestników wspólnej wizji rozwojowej. Nowoczesny model nie zwalania władz z ich funkcji, ale wymaga „mądrego współuczestnictwa" w inicjatywie, podjęcia raczej działań o charakterze stymulacyjnym czy pośredniczącym[23]. Uczestnicy sektora publicznego muszą nauczyć się aktywnych metod uczestnictwa w inicjatywach klastrowych, bez przejmowania odpowiedzialności za wszystkie działania i rezultaty[24].

3. Oczekiwane formy wsparcia dla klastrów turystycznych ze strony władz samorządowych w świetle badań ankietowych

3.1. Metodyka badań

Jednym z celów szerszych badań przeprowadzonych w 2014 roku wśród podmiotów należących do trzech polskich klastrów turystycznych z makroregionu Polski Wschodniej była ocena dotychczasowej współpracy władz samorządowych z przedsiębiorstwami będącymi uczestnikami struktur klastrowych oraz określenie przez badanych oczekiwanych form wsparcia dla klastrów ze strony władz.

Pozostałe problemy badawcze (które nie były przedmiotem rozważań w ramach niniejszego artykułu) dotyczyły m.in.: przyczyn, oczekiwań i obaw związanych z przystąpieniem podmiotów do klastra, spodziewanych i dotychczasowych korzyści dla podmiotów i regionu, barier i problemów w działalności klastrowej.

---

[22] W. Putkiewicz, D. Stokowska, *Region a klastry*, w: *Klastry jako...*, s. 229.

[23] M. Rosińska-Bukowska, *Klastering jako element polityki rozwoju regionalnego (ocena wybranych inicjatyw klastrowych województwa łódzkiego)*, w: Folia Geographica Socio-Oeconomica 2012, nr 12, s. 64–66.

[24] O. Solvell, G. Lindqvist, Ch. Ketels, *Zielona Księga Inicjatyw Klastrowych. Inicjatywy klastrowe w gospodarkach rozwijających się i w fazie transformacji*, PARP, Center For Strategy and Competitiveness, 2006.

W badaniach brali udział członkowie Klastra Marek Turystycznych Polski Wschodniej, Klastra Uzdrowisko Supraśl oraz Innowacyjnego Klastra Zdrowie i Turystyka „Uzdrowiska – Perły Polski Wschodniej". Łącznie klastry te obejmują swoim działaniem wszystkie 5 województw należących do makroregionu Polski Wschodniej.

Klaster Marek Turystycznych Polski Wschodniej działa od 2012 roku na obszarze województwa podlaskiego i warmińsko-mazurskiego. W ramach klastra współpracują 33 podmioty. Członkami klastra w 75,7% są przedstawiciele biznesu, w 6% sektora nauki i badawczo-rozwojowego oraz w 18,2% sektora około biznesowego.

Klaster Uzdrowisko Supraśl funkcjonuje od 2011 roku na obszarze województwa podlaskiego. Skupia 30 członków. Udział procentowy przedstawicieli poszczególnych sektorów w klastrze przedstawia się następująco: sektor biznesu – 70%, sektor nauki i badawczo-rozwojowy – 19%, otoczenie biznesu i instytucje wspierające stanowią 20%.

Innowacyjny Klaster Zdrowie i Turystyka „Uzdrowiska – Perły Polski Wschodniej" powstał w 2009 roku i obejmuje swym zasięgiem obszar trzech województw: podkarpackiego, świętokrzyskiego i lubelskiego. Liczy 34 członków, którzy reprezentują sektor biznesu w 67,6%, sektor nauki w 5,9%, sektor około biznesowy w 5,9% oraz sektor publiczny w 20,5%.

Badania miały charakter pilotażowy. W badaniach wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego oraz technikę ankietowania. Sposób przeprowadzania badań był ściśle związany z wyborem kanału komunikacji i metody dotarcia do respondentów. Była to droga elektroniczna. Do badań wytypowano 40 podmiotów, biorąc pod uwagę strukturę badanych klastrów. Ostatecznie w badaniach wzięło udział 34 respondentów. Udział respondentów w odniesieniu do poszczególnych sektorów wyniósł odpowiednio: z sektora biznesu – 64,7%, z sektora publicznego – 8,8%, z sektora nauki i badawczo-rozwojowego – 8,8% oraz sektora około biznesowego – 17,6%.

3.2. Wyniki badań

W ramach prowadzonych badań w jednym z pytań poproszono respondentów (członków struktur klastrowych) o wyrażenie swojej opinii odnośnie do współpracy na linii władze samorządowe – przedsiębiorcy. Współpraca ta mogła być oceniona za pomocą następującej skali tekstowej: „zdecydowanie pozytyw-

nie", „raczej pozytywnie", „ani pozytywnie, ani negatywnie" oraz „raczej negatywnie" i „zdecydowanie negatywnie".

Z przeprowadzonych badań wynika, iż współpraca władz samorządowych z sektorem prywatnym, tj. przedsiębiorcami funkcjonującymi w klastrach jest na stosunkowo dobrym poziomie. Znaczny odsetek respondentów – 61,77% ocenia ją pozytywnie, w tym 47,06% zdecydowanie pozytywnie. Odmiennego zdania co do tej współpracy było 26,47% badanych, oceniając ją raczej negatywnie. Żaden z ankietowanych podmiotów nie wystawił oceny zdecydowanie negatywnej. Grupa 11,76% respondentów nie potrafiła się jednoznacznie ustosunkować do tej współpracy.

Kolejne pytanie skierowane do badanych miało na celu rozpoznanie oczekiwanych form wsparcia dla klastrów ze strony władz. Było to pytanie wielokrotnego wyboru. Ankietowani mieli do wyboru 10 wariantów odpowiedzi oraz możliwość wskazania własnej.

Badania pokazują, iż władze samorządowe mają do wykonania ważne zadania. Stąd istotne jest ich aktywne uczestnictwo w strukturach klastrowych.

Największa grupa respondentów – 91,18% jako oczekiwaną formę wsparcia wskazała pomoc przy ubieganiu się o środki unijne. Duży udział we wskazaniach respondentów miały też dwie inne odpowiedzi: pomoc w poszukiwaniu partnerów biznesowych, wskazana przez 82,35% podmiotów oraz organizacja szkoleń dla członków klastra z udziałem procentowym 76,47.

Poza wyżej wyszczególnionymi formami wsparcia, przedstawiciele struktur klastrowych spodziewają się od władz pomocy w postaci: finansowania wspólnej promocji (wyrobów, usług, inicjatyw) – 61,76%; tworzenia platform współpracy firm i instytucji naukowo-badawczych – 50%; wspierania rozwoju instytucji naukowo-badawczych – 47,06%; rozbudowy infrastruktury technicznej – 38,24%. Najmniejsza grupa badanych jako zadania dla władz samorządowych wskazała: finansowanie wspólnych projektów inwestycyjnych – 29,41% oraz zachęcanie nowych przedsiębiorców do uczestnictwa w klastrze – 26,47%.

Żaden z respondentów nie oczekuje ze strony władz finansowania bieżącej działalności koordynatora klastra.

Podsumowanie

Struktury klastrowe, w tym klastry turystyczne, mogą powstawać i rozwijać się za sprawą aktywności władz samorządowych. Według M. Portera (2001)

zalecane jest wręcz działanie czynnika publicznego w kreowaniu i stymulowaniu rozwoju klastrów. W artykule ukazano szeroki zakres ukierunkowanych na ten cel możliwych działań oraz instrumentów wsparcia ze strony władz. Wśród ważniejszych wymienić należy wspieranie rozwoju interakcji i powiązań między uczestnikami poprzez m.in. budowę platform kooperacji, finansowanie projektów z programów publicznych, inwestowanie w infrastrukturę, organizację szkoleń, wspieranie zmian w systemie edukacyjnym, promocję klastrów, poszukiwanie i zachęcanie nowych firm do współpracy w klastrze. Angażowanie się administracji w tego typu inicjatywy może przełożyć się na większą skuteczność klastrów.

Niezwykle istotne jest aktywne uczestnictwo władz w strukturach klastrowych. Potwierdzają to także wcześniejsze badania przeprowadzone na przykładzie klastra Beskidzka 5. Aktywne działanie władz stanowi gwarancję stabilności dla klastra.

Przeprowadzone badania wskazują, iż podmioty funkcjonujące w turystycznych strukturach klastrowych makroregionu Polski Wschodniej oczekują od władz samorządowych wielu form wsparcia dla klastrów. Do najbardziej pożądanych należą: pomoc przy ubieganiu się o środki unijne, pomoc w poszukiwaniu partnerów biznesowych oraz organizacja szkoleń dla członków klastrów.

W związku z tym, że badania miały charakter pilotażowy dla uzyskania miarodajnych i obiektywnych wyników potrzebne są dalsze badania we wszystkich obecnie funkcjonujących klastrach turystycznych Polski Wschodniej. Dotychczasowe badania autorki opracowania pozwoliły zidentyfikować 16 takich struktur. Badania powinny dotyczyć wielu ważnych aspektów funkcjonowania struktur, m.in. podstawowych cech klastrów, zachodzących w nich procesów, konkretnych efektów współpracy. Na wzór badań benchmarkingowych realizowanych przez PARP (w odniesieniu do klastrów przemysłowych), powinny być prowadzone badania klastrów turystycznych. Przedmiotem przyszłych badań i analiz powinna być także polityka klastrowa władz, w szczególności różnego typu dokumenty programowe.

Bibliografia

Brodzicki T., Szultka S., Tamowicz P., *Polityka wspierania klastrów. Najlepsze praktyki. Rekomendacje dla Polski*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2004.

Brodzicki T., Dzierżanowski M., Koszarek M., Szultka S., *Przewodnik dobrych praktyk w zakresie clusteringu*, Gdańsk 2008.

Dyrda-Maciałek S., *Badanie marketingowych uwarunkowań funkcjonowania klastrów turystycznych*, rozprawa doktorska, Zabrze 2010.

Hołub-Iwan J. (red.), *Benchmarking klastrów w Polsce – edycja 2012. Raport z badania*, PARP, Warszawa 2012.

Kaźmierski J., *Rozwój i zarządzanie strukturami klastrowymi w regionie*, Wydawnictwo Uniwersytetu łódzkiego, Łódź 2012.

Leśniewski M., *Koncepcja klastra w kształtowaniu rozwoju regionalnego – ujecie teoretyczne. Zarys problemu*, Acta Scientifica ActaDemiae Ostorviensis, Sectio A, 1/2012, Wydawnictwo WSBiP, Ostowiec Św. 2012.

Mikołajczyk B., Kurczewska A., Fila J., *Klastry na świecie. Studia przypadków*, Difin, Warszawa 2009.

Palmen L., Baron M., *Przewodnik dla animatorów inicjatyw klastrowych w Polsce*, Warszawa 2008.

Pilarska A., *Wsparcie dla samorządów rozwijających klastry, dokument elektroniczny*, w: *Internetowy serwis księgowego sfery budżetowej*, http://iskb.infor.pl/gospodarka-samorzad/wiadomosci/129784,Wsparcie-dla-samorzadow-rozwijajacych-klastry.html, (15.09.2014).

Plawgo (red.), *Rozwój struktur klastrowych w Polsce Wschodniej*, Warszawa 2007.

Porter M.E., *Porter o konkurencji*, PWE, Warszawa 2001.

Putkiewicz W., Stokowska D., *Region a klastry*, w: red. E. Bojar, *Klastry jako narzędzia lokalnego i regionalnego rozwoju gospodarczego*, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin 2006.

Rosińska-Bukowska M., *Klastering jako element polityki rozwoju regionalnego (ocena wybranych inicjatyw klastrowych województwa łódzkiego)*, w: Folia Geographica Socio-Oeconomica 2012, nr 12.

Solvell O., Lindqvist G., Ketels Ch., *Zielona Księga Inicjatyw Klastrowych. Inicjatywy klastrowe w gospodarkach rozwijających się i w fazie transformacji*, PARP, Center For Strategy and Competitiveness, 2006.

Staszewska J., *Klaster perspektywą dla przedsiębiorców na polskim rynku turystycznym*, Difin, Warszawa 2009.

Śniadek J., Zajadacz A., *Współpraca przedsiębiorstw turystycznych z samorządem terytorialnym jako czynnik rozwoju turystyki w regionie leszczyńskim,* w: *Gospodarka turystyczna w regionie. Przedsiębiorstwo. Samorząd. Współpraca*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 50, Wrocław 2009.

Zajadacz A., Śniadek J., *Klaster turystyczny jako forma współpracy podmiotów gospodarki turystycznej w powiecie leszczyńskim*, w: *Gospodarka turystyczna w XXI wieku*, Zeszyty Naukowe nr 19, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlu i Usług w Poznaniu, Poznań 2010.

The role of local authorities in the development of tourism clusters structures from the theoretical and empirical objective

Summary

In this article, the first part, which is devoted to theoretical considerations, shows the role of local government in initiating and developing cooperation in the tourism cluster. Particular attention was paid to various activities and support instruments that can be used by public authorities, both at the stage of establishing mutual relations, as well as in the later period of the functioning of the cluster. The second part of the article is based on the results of surveys. Shows the forms of support from the local authorities, aimed at stimulating their development, expected by the entities operating in the tourism cluster structures of macro-region of Eastern Poland.

Translated by: *Małgorzata Borkowska-Niszczota*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-24

WOJCIECH BROCKI, WAWRZYNIEC WAWRZYNIAK,
PRZEMYSŁAW CZERNIEJEWSKI
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

Morskie połowy rekreacyjne szansą rozwoju społeczno-gospodarczego strefy brzegowej Bałtyku

Wprowadzenie

W artykule przedstawiono wybrane aspekty morskich połowów rekreacyjnych, na tle połowów rekreacyjnych ogółem, w wybranych państwach basenu Morza Bałtyckiego. Celem badań była przekrojowa prezentacja szans i zagrożeń związanych z rozwojem połowów rekreacyjnych na Bałtyku. Zakres przestrzenny pracy obejmował wybrane państwa bałtyckie. Wybrano metodę analizy krytycznej literatury. Dostępny materiał pochodził ze źródeł takich jak: OECD (Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju), FAO (Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa), WTO (Światowa Organizacja Handlu), Unia Europejska, ICES (Międzynarodowa Rada Badań Morza), instytuty naukowo-badawcze oraz innych. Należy podkreślić, że do tej pory nie jest prowadzona szczegółowa ewidencja związana z połowami rekreacyjnymi, w szczególności z morskimi połowami rekreacyjnymi. Decyduje to o małej wiarygodności wszelkich statystyk dotyczących tej działalności oraz dużych rozbieżności w informacjach podawanych przez różne źródła.

1. Podstawowe terminy i definicje

Rekreacja to „forma działania wybrana dobrowolnie przez człowieka ze względu na osobiste zainteresowania i dla własnej satysfakcji, podejmowana poza obowiązkami zawodowymi, społecznymi i domowymi w czasie wolnym od pracy" (*Wielka*… 1996). Obecnie słowo rekreacja najczęściej używane jest w trzech znaczeniach jako: określenie zespołu zachowań, które realizuje człowiek w czasie wolnym, utożsamienie z procesem wypoczynku, tj. regeneracją sił, usuwaniem skutków zmęczenia. Jest to rozwijające się dynamicznie zjawisko społeczno-kulturowe, którego podstawę stanowi wzrost ilości czasu wolnego oraz związane z nim formy zachowań ludzi. Rekreację dzieli się także umownie na dwie kategorie: rekreację bierną, która obejmuje takie zachowania jak np. opalanie się, słuchanie muzyki, oglądanie programu telewizyjnego oraz rekreację czynną, w której wyróżnia się formy o przewadze wysiłku fizycznego (rekreacja fizyczna) związane z ruchem mięśniowym, jak np. pływanie, bieganie, chodzenie po górach, gimnastykowanie się. Rekreacja rozwija zainteresowania i wzbogaca osobowość, rozładowuje napięcia nerwowe eliminując negatywne aspekty życia w warunkach wysoko rozwiniętej cywilizacji.

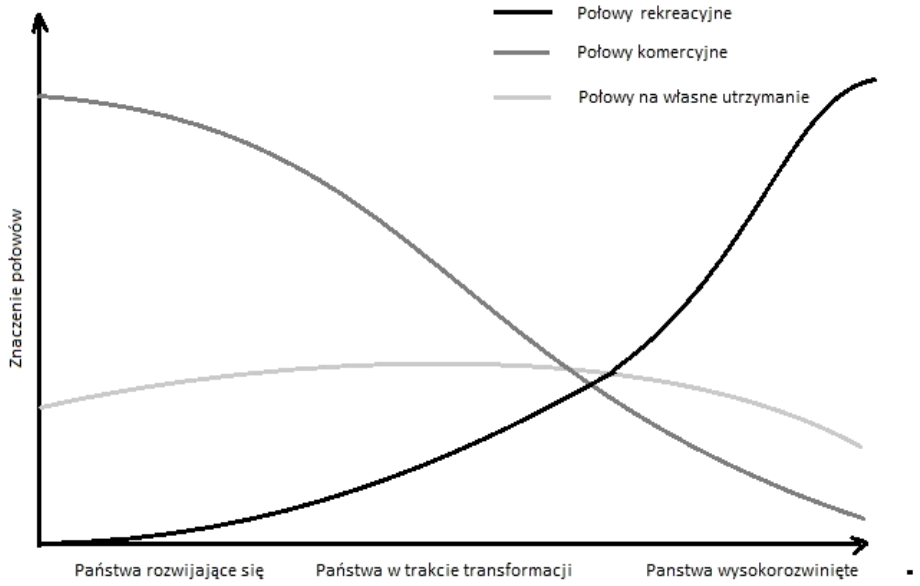
Termin połowy rekreacyjne jest określany i rozumiany w różnoraki sposób. Według ICES są to: „połowy żywych zasobów wodnych dokonywane głównie dla spędzania wolnego czasu i/lub dla konsumpcji osobistej" (Report… 2013, s. 1). Według Unii Europejskiej, połowy rekreacyjne i sportowe to: „wszystkie rodzaje aktywności związanej z poławianiem ryb nie prowadzone z pobudek komercyjnych" (Commission… 2001, s. 1799). Według FAO połowy rekreacyjne to: „połowy wszelkich zwierząt wodnych (głównie ryb), nie stanowiące głównego źródła zaspokojenia potrzeb żywieniowych, które nie są przeznaczone na sprzedaż (eksport, rynek krajowy i czarny rynek)" (Recreational… 2012, s. 2). Polska definicja połowów rekreacyjnych zawarta w rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi (Rozporządzenie… 2004, § 1) jest bardzo lakoniczna: „połowy w celach sportowo-rekreacyjnych, zwane dalej połowami, są prowadzone przy pomocy wędki lub kuszy". Ustawa o rybołówstwie (Ustawa… 2004) w artykule 28, pkt 6 zabrania wykorzystywać przy połowach rekreacyjnych narzędzi używanych przez rybołówstwo morskie (komercyjne). Wydaje się, że definicja FAO jest najbardziej adekwatna do tego, co rozumiemy pod pojęciem połowów rekreacyjnych. Są one prowadzone dla przyjemności, nie dla zaspokojenia głodu i nie na sprzedaż. Połowy

sportowe są zwykle wykonywane przy pomocy wędki. Połowy rekreacyjne mogą i powinny stymulować turystykę w strefie brzegowej.

W ramach unijnej strategii „niebieskiego wzrostu" sektor turystyki morskiej i nadmorskiej określono jako obszar o szczególnym potencjale, jeśli chodzi o wspieranie inteligentnego, zrównoważonego wzrostu gospodarczego angażującego społeczności lokalne. Jest to największy sektor gospodarki morskiej pod względem wartości dodanej brutto i stopy zatrudnienia, który według analizy niebieskiego wzrostu powinien wzrosnąć do 2020 roku o 2–3 proc. 51% miejsc noclegowych w Europie znajduje się w regionach przybrzeżnych (Turystyka… 2014). Warto połączyć turystykę morską i przybrzeżną z rekreacyjnym poławianiem ryb.

2. Socjoekonomiczne aspekty połowów rekreacyjnych

Połowy rekreacyjne, podobnie jak połowy komercyjne, mogą stanowić źródło: dochodów, żywności i zatrudnienia (Brocki 2012, s. 103–113). W miarę wzrostu zamożności społeczeństwa pojawia się nowa przesłanka, zawarta w nazwie połowy-rekreacja, i ona też staje się dominującym motywem prowadzenia połowów rekreacyjnych. Powyższe przesłanki maja zróżnicowaną wagę w zależności od tego, czy analizujemy połowy rekreacyjne w państwach wysoko rozwiniętych, w państwach znajdujących się na etapie transformacji, czy też w państwach rozwijających się. W miarę wzrostu poziomu rozwoju gospodarczego maleje znaczenie połowów komercyjnych i na własne utrzymanie, a rośnie znaczenie połowów rekreacyjnych. Zaspokojone potrzeby żywnościowe implikują potrzeby wyższego rzędu. Tendencje te odzwierciedla rysunek 1. Oczywiście relacja miedzy wzrostem znaczenia połowów rekreacyjnych i wzrostem zamożności społeczeństwa nie jest prosta. W pewnym momencie krzywa połowów rekreacyjnych zatrzymuje się na określonym poziomie, ze względu na osiągnięcie nasycenia w zaspokajaniu potrzeb tego rodzaju. Może także zacząć spadać, gdy pojawią się nowe atrakcyjniejsze formy spędzania wolnego czasu.

Rysunek 1. Zmiana znaczenia celów połowów ryb w zależności od poziomu rozwoju gospodarczego

Źródło: opracowanie własne w oparciu o (Recreational 2012, s. 21).

Światowe szacunki podają liczbę 700 mln rybaków rekreacyjnych, co stanowi 10% populacji (wahania są w przedziale 6,1–10,6%). Około 140 mln rybaków rekreacyjnych zamieszkuje Północną Amerykę, Europę i Oceanię (Recreational… 2012). Z tego około 58 milionów (2003) stanowili morscy rybacy rekreacyjni. W USA liczba rybaków rekreacyjnych wynosiła 60 mln osób, w Europie stanowią oni grupę 25 mln osób, z tego 8–10 mln to morscy rybacy rekreacyjni. Szacuje się, że rybacy rekreacyjni złowili w 2004 roku 47 mld sztuk ryb, co stanowiło 12% światowych połowów ryb w tym roku (The State… 2012, s. 122). W 2004 roku odłowy lądowe wyniosły 6,8 mln ton, a połowy morskie 71,3 mln ton (łącznie 78,1 mln ton) (The State… 2006, s. 4). Połowy rekreacyjne wyniosły więc 9,4 mln ton o wartości około 8,4 mld USD (przy przyjętej średniej wartości 1 tony – 894 USD), nieujętych w żadnych statystykach rybackich. Tak więc konsumpcja ryb na światowym rynku, po uwzględnieniu szacunku połowów rekreacyjnych oraz akwakultury (6,6 mln) była o około 9% wyższa niż podawały oficjalne statystyki. Liczbę rybaków rekreacyjnych oraz wielkość połowów rekreacyjnych w wybranych państwach OECD przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1

Liczba rybaków rekreacyjnych i ich połowy w poszczególnych państwach OECD

Rok	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Państwa	Liczba rybaków rekreacyjnych (szt.)								
Australia	..	..	..	..	3 362 990	..	..	..	..
Kanada	..	3 235 920	..	..	..	..	323 5920	..	..
Czechy	300 000	300 000	300 000	..	..	..	250 000	..	..
Dania	..	33 430	33 766	33 787	34 703	34 252	33 319	33 808	33 473
Estonia	..	..	46 000	46 000	50 000	62 000	61 000	69 000	69 000
Finlandia	185 8000	..	1 951 000	..	1 779 000	..	1 675 000	..	..
Niemcy	1 429 763	1 466 194	1 502 138	1 570 589	1 568 000	1 565 500	1 540 055	1 449 429	..
Grecja	13 6831	123 148	230 000	..	..	230 000	150 000	150 000	180 000
Węgry	..	..	..	..	..	378 646	371 774	369350	367 258
Irlandia	30 807	148	43	43	75,8	59,9	77,4	69,3	..
Norwegia	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Polska	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Słowacja	..	..	..	109 832	99 843	110 683	..	116 563	..
Hiszpania	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Szwecja	140 0000	..	1 000 000	905 000	975 000	907 607	995 000	..	..
USA	13 500 000	12 000 000	13 000 000	12 000 000	13 267 000	..	..	..	..
Państwa	Połowy ryb w tonach								
Australia	..	..	..	..	30 111	..	..	..	..
Kanada	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Czechy	4528	4242	4646	4276	4164	4112	3990	3859	4033
Dania	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Estonia	..	..	187,8	194,4	197,2	176,3	192,7	183,6	141,2
Finlandia	38 337	..	42 638	..	33 130	..	29 364	..	..
Niemcy	17 391	9567	7186	8497	8000	7500	9400	6500	..
Grecja	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Węgry	4371	4518	4725	4749	5116	4682	4404	4816	4742
Irlandia	106	46	49	41	75,8	59,9	77,4	69,3	..
Norwegia	891	995	1022	848	868	662	705	751	..
Polska	15 400	14 900	15 200	13 800	12 900	14 900	13 400	13 900	..
Słowacja	1602	1695	1716,36	1674	1656	1761,185	1608,231	1935,665	..
Hiszpania	48,4	28,15	..	..	..	..	..	..	..
Szwecja	26 060	..	18 000	..	11 800	..	11 230	..	..
USA	115 387	106 093	115 677	116 344	112 310	..	..	..	..

Źródło: (Recreational… 2014).

Dane w tabeli 1 obrazują, jaki jest obszar niewiedzy i braku wiarygodnych statystyk dotyczących połowów rekreacyjnych w państwach OECD, w skali świata sytuacja jest jeszcze gorsza. Tym bardziej, że dane pochodzące z uznawanego za wiarygodne źródło, jakim jest OECD, częstokroć różnią się od podawanych przez inne źródła, co znajdzie odzwierciedlenie w dalszej części artykułu.

Wzrost dobrobytu powoduje powstanie sektora połowów rekreacyjnych tworzonego przez sieć podmiotów uczestniczących lub pośrednio zależnych od rybołówstwa rekreacyjnego: ministerstwa i agencje (lokalne, krajowe i międzynarodowe), organizacje pozarządowe i stowarzyszenia wędkarskie, firmy produkujące i czarterujące łodzie oraz naprawiające łodzie i sprzęt rybacki, właściciele łodzi, właściciele marin, właściciele bazy hotelowej i gastronomicznej oraz szeroko rozumiany handel i transport. Oprócz rybaków (amatorów rekreacji) do grupy uczestników połowów rekreacyjnych dołączają: ich rodziny (27%), koledzy z pracy (13%), inni koledzy (21%), klienci biznesowi (11%) oraz kombinacje powyższych grup (28%) (Schmied 2014, s. 138). Każdy rybak rekreacyjny ponosi koszty zaspokajania swoich potrzeb, pozostawiając w miejscu pobytu, a także w drodze na łowisko określone, niemałe pieniądze.

W USA około 40 mln wędkarzy wydaje rocznie ponad 45 mld USD na sprzęt, transport, zakwaterowanie itp., to jest 10 razy więcej niż wartość wyładunków ryb z połowów komercyjnych. Efekt mnożnikowy daje 125 mld USD. Rekreacyjne połowy generują ponad milion miejsc pracy z łącznymi zarobkami 34 mld USD i 16 mld USD podatków. Prawie 900 mln USD co roku trafia do budżetów stanowych na ochronę lokalnego środowiska wodnego i rozwój rekreacji, co zapewnia coraz lepsze warunki uprawiania tego typu rekreacji (Marine… 2014). W Europie wydatki rybaków rekreacyjnych przekroczyły 25 mld euro rocznie. Według szacunków Europejskiego Związku Wędkarskiego 8–10 mln morskich wędkarzy rekreacyjnych wsparło gospodarkę kwotą 8–10 mld euro. Z powyższych danych wynika, że rybak rekreacyjny w USA wydaje przeciętnie około 1000 USD rocznie, a w UE 1000 euro rocznie. Dla porównania wartość handlu komercyjnymi produktami rybnymi w 25 krajach UE wyniosła 25 mld euro (Pawson i inni 2008, s. 339). Zwraca uwagę fenomen Finlandii, w której aż 31% ludności pasjonuje się połowami rekreacyjnymi. W państwach takich jak: Finlandia, Szwecja i Niemcy przy względnie stabilnej, w ostatnich latach, ilości rybaków rekreacyjnych maleje wielkość połowów rekreacyjnych, co może świadczyć o zmniejszeniu znaczenia konsumpcyjnego poławianych ryb i wzroście aspektów sportowych w połowach rekreacyjnych. Mówiąc inaczej, zdaniem autorów coraz większą część połowów rekreacyjnych stanowią ryby wrzucane z powrotem do wody. Oprócz aspektów sportowych świadczy to także o odpowiedzialności, jeżeli odrzuty dotyczą ryb niewymiarowych lub objętych ochroną.

Szacuje się, że sami tylko morscy rybacy rekreacyjni na świecie (50 mln osób w 2010 roku) wygenerowali 40 mld USD, wspierając ponad 954 000 zatrudnionych w tym sektorze (Recreational… 2014). Według badań norweskich, 1 ryba złowiona przez rybaka rekreacyjnego daje efekt ekonomiczny 10 razy większy, niż złowiona przez rybaka komercyjnego (Moksness i inni 2011, s. 1). W Polsce w 2009 roku szacunkowe przychody z wędkarstwa morskiego wyniosły 26 mln zł, a przychody komercyjnego rybołówstwa dorszowego – 49,4 mln zł (Radtke i inni 2010). W niektórych regionach dochody z rybołówstwa rekreacyjnego przewyższają dochody z rybołówstwa komercyjnego lub akwakultury. Wpływają one na podniesienie komfortu życia społeczności lokalnych, a także w mniejszym stopniu dostarczają wpływów do budżetu.

Poza czynnikami ekonomicznymi istotna jest rola aspektów społecznych rybołówstwa rekreacyjnego: dostarcza radości, jest przygodą, daje poczucie wspólnoty, stanowi lekcję natury, pozwala walczyć z rybą, uczy poprawnego obejścia z rybą, wyzwala chęć współzawodnictwa, umożliwia zjedzenie świeżej ryby, stanowi osobiste osiągnięcie, ustanawia relacje biznesowe i świadczy o osiągnięciu pewnego statusu społecznego (Schmied 2014, s. 3).

3. Przesłanki połowów rekreacyjnych w państwach basenu Morza Bałtyckiego

Warto poznać przesłanki, którymi kierują się mieszkańcy państw basenu Morza Bałtyckiego biorący udział w połowach rekreacyjnych. Jak wspomniano w poprzednim rozdziale, co odzwierciedla rysunek 1, w miarę bogacenia się społeczeństwa wzrasta ilość wolnego czasu, przeznaczanego na rekreację. Czy przy okazji rekreacji zaspokajane są także potrzeby w zakresie wyżywienia? Dlatego warto przeanalizować znaczenie ryb w wyżywieniu w poszczególnych państwach. Przedstawiono to w tabeli 2. W najbiedniejszych krajach bałtyckich, tj. na Litwie i Łotwie konsumuje się najwięcej białka rybiego i zwierzęcego. W krajach skandynawskich ten poziom jest stosunkowo wysoki. Niewysoka jest konsumpcja białka rybiego i zwierzęcego w Niemczech i Polsce, a najniższa jest w Estonii. Analiza danych zawartych w tabeli 2 pozwala na stwierdzenie, że konsumpcja białka rybiego i zwierzęcego nie zależy od poziomu PKB na osobę, ale od modelu konsumpcji w danym państwie. Widać to wyraźnie w krajach wysoko rozwiniętych, w których problem niedożywienia ma charakter marginalny.

Tabela 2

Udział ryb w konsumpcji białka zwierzęcego w państwach bałtyckich (bez Rosji) w 2011 roku

Lp.	Państwo	Konsumpcja ryb (kg/osobę)	Konsumpcja białka (g/dzień)			Udział białka rybiego w białku (%)	
			rybiego	zwierzęcego	ogółem	zwierzęcym	ogółem
1	Dania (1)	26,0 (5)	9,2 (3)	68,1 (4)	107,7 (3)	13,5 (4)	8,5 (4)
2	Estonia (5)	14,6 (6)	3,9 (8)	51,0 (8)	96,5 (8)	7,7 (7)	4,1 (8)
3	Finlandia (4)	35,4 (2)	10,2 (2)	69,6 (3)	112,5 (2)	14,7 (3)	9,1 (2)
4	Niemcy (3)	14,2 (7)	4,5 (7)	62,2 (5)	103,1 (5)	7,3 (8)	4,4 (7)
5	Łotwa (8)	27,7 (4)	8,7 (4)	57,5 (6)	97,1 (7)	15,1 (2)	8,9 (3)
6	Litwa (7)	43,5 (1)	16,6 (1)	75,4 (1)	124,3 (1)	22,0 (1)	13,4 (1)
7	Polska (6)	12,0 (8)	5,8 (6)	52,6 (7)	102,0 (6)	11,0 (5)	5,7 (6)
8	Szwecja (2)	31,1 (3)	8,4 (5)	70,9 (2)	107,0 (4)	11,8 (6)	7,8 (5)

Uwaga: Numerem w nawiasach oznaczono pozycję danego państwa w rankingu. Numery przy nazwie państwa – ranking wg PKB na osobę.

Źródło: opracowanie własne w oparciu o dane ONZ i Eurostatu (ranking PKB).

Dane z tabeli 1 pozwalają na ocenę, że liczba rybaków rekreacyjnych jest relatywnie największa w państwach najzamożniejszych. W małej, liczącej 5,4 mln mieszkańców Finlandii (4 miejsce w rankingu PKB na osobę) aż 31% mieszkańców pasjonuje się połowami rekreacyjnymi, na co wpływa z pewnością wysoki poziom jeziorności. W Szwecji (2 miejsce w rankingu PKB) – 10,5% ludności, w Estonii (5 miejsce w rankingu PKB) już tylko 4,7%. W Niemczech zaledwie 1,8% ludności bierze udział w połowach rekreacyjnych, ale stanowi to 1,5 mln osób. W najbogatszej w tym gronie Danii, zaledwie 0,6% ludności dokonuje połowów rekreacyjnych. Warto przypomnieć, że obejmują one zarówno środowisko morskie, jak i śródlądowe. Analiza powyższych danych pozwala na stwierdzenie, że nie tylko zamożność ma wpływ na to, jaka część społeczeństwa w czasie wolnym łowi ryby, ale wynika to z modelu kulturowego, z tradycji. W państwach z czołówki rankingu PKB, przy stabilnej w ciągu ostatnich kilku lat liczbie rybaków rekreacyjnych, zauważa się spadek wielkości połowów rekreacyjnych. W państwach biedniejszych wielkość połowów rekreacyjnych jest dość stabilna. Wydaje się, że w miarę wzrostu zamożności walory rekreacyjne tych połowów przeważają nad aspektami wyżywieniowymi, choć nie do końca jest to regułą. Większość połowów rekreacyjnych jest dokonywana przy użyciu wędki, ale np. w Finlandii stanowi to tylko 40%, 58% ryb jest poławianych przy pomocy sieci, koszy, pułapek itp. Te ryby zwykle są przeznaczane na cele konsumpcyjne (Vapaa 2012, s. 11). Natomiast proporcje pomiędzy morskimi połowami rekreacyjnymi i śródlądowymi zależą od warunków geologicznych (urozmaicona linia morska, fiordy, duża ilość jezior i rzek) oraz od tradycji.

W innych wypadkach, w miarę bogacenia się społeczeństw, rozwija się rekreacyjne poławianie ryb w morzu kosztem połowów w wodach śródlądowych.

4. Połowy rekreacyjne w wybranych państwach basenu Morza Bałtyckiego

Miejsca dokonywania połowów rekreacyjnych bywają ograniczone przez prawo własności. W większości krajów właścicielem wód przybrzeżnych jest państwo (z wyjątkiem Szwecji i Finlandii, gdzie występuje prywatna własność w niektórych miejscach). Z wyjątkiem Szwecji, we wszystkich bałtyckich państwach UE funkcjonuje publiczne prawo własności zasobów rybnych. We wszystkich państwach wymagane jest posiadanie licencji na morskie połowy rekreacyjne. W Niemczech w Meklemburgii i na Pomorzu Przednim istnieją różnice w tym zakresie (Pawson i inni 2008).

Tabela 3

Morscy rybacy rekreacyjni w państwach basenu Morza Bałtyckiego i Norwegii

Państwo	Długość linii brzegowej (km)	Liczba rybaków rekreacyjnych morskich (tys.)	Udział Rybaków rekreacyjnych morskich do rybaków ogółem (%) (3 : 5)	Liczba rybaków rekreacyjnych ogółem (w tys.)	Udział rybaków rekreacyjnych ogółem do liczby ludności (%) (5 : 7)	Liczba ludności (w mln)
1	2	3	4	5	6	7
Dania	7314	267	59,2	451	8,5	5,3
Estonia	3794			50*	3,6	1,4
Finlandia	1107	292	21,0	1390	26,7	5,2
Niemcy	2389	818	24,8	3300	4,0	82,2
Łotwa	531			200	8,3	2,4
Litwa	99					3,5
Norwegia	25 148			1450	32,2	4,5
Polska	491	50	8,3	600	1,6	38,6
Szwecja	3218	817	40,4	2020	22,7	8,9

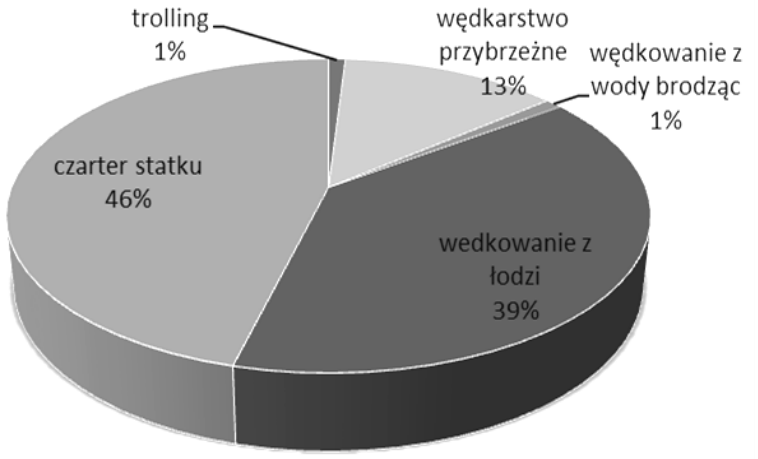
*– nie zawiera osób poniżej 18 lat

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Pawson i inni 2007, s. 11).

Większość danych zawartych w tabeli 3 pochodzi z opracowania „EU contract FISH/2004/011 on Sport Fisheries (or Marine Recreational Fisheries) in the EU, Prepared for The European Commission Directorate- General for Fisheries", którego autorami byli wybitni ekonomiści rybaccy z Wielkiej Brytanii. Zwracają uwagę duże

rozbieżności przy liczbie rybaków rekreacyjnych ogółem. W przypadku Danii jest to 451 tys. w stosunku do 34 tys. w publikacji OECD. Świadczy to o konieczności udoskonalenia statystyk w tym zakresie. Dotychczasowe szacunki opierają się najczęściej na ilości wydawanych licencji na połowy morskie i zezwoleń, które często nie są nigdzie rejestrowane. Analiza danych dotyczących liczby morskich rybaków rekreacyjnych wskazuje na ścisły związek tej formy spędzania wolnego czasu z korzystnymi warunkami geologicznymi, jakie stwarza długa linia brzegowa. Morskie połowy rekreacyjne są najpopularniejsze w Danii, Szwecji, Niemczech oraz Finlandii, i w tych państwach morscy rybacy rekreacyjni stanowią największy odsetek wśród rybaków ogółem. Urozmaicona, piaszczysta i na przemian kamienista, długa linia brzegowa, fiordy, brak przypływów i prądów pływowych (na Morzu Północnym przypływy wiosenne sięgają 4 m), stwarzają na Bałtyku korzystniejsze warunki do wędkowania morskiego niż na Morzu Północnym, co szczególnie doceniają mający możliwość wyboru Niemcy (Strehlov i inni 2012, s. 1770). Większość niemieckiej floty do połowów rekreacyjnych stacjonuje i pływa po Bałtyku.

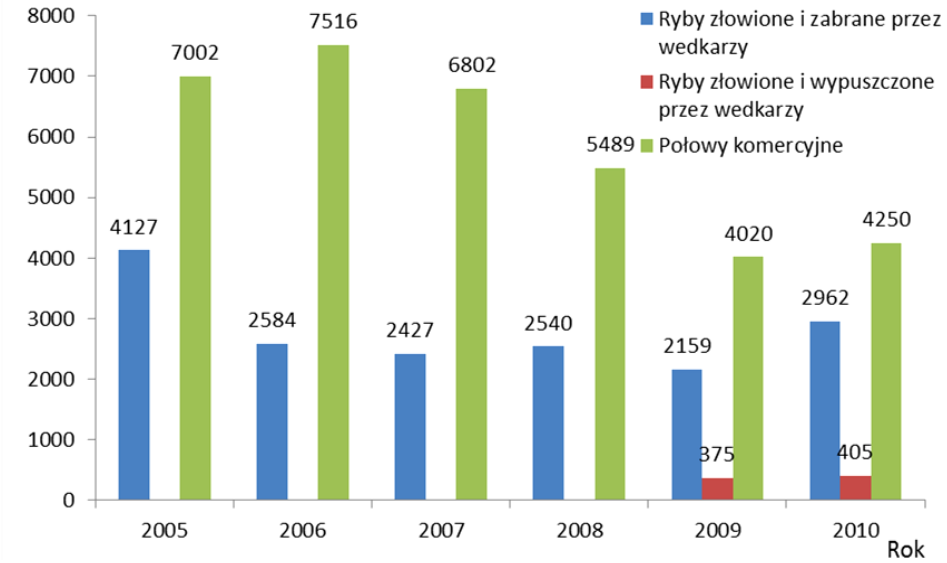
Morskie połowy rekreacyjne mogą być dokonywane przy użyciu różnych metod: z jednostki pływającej, z lądu i z wody. Mogą być wykorzystywane różne narzędzia połowu: wędki, haki, sieci, pułapki, a w przypadku skorupiaków (Szwecja, Finlandia i Estonia) zbiera się je ręcznie lub łapie w kosze. Najpopularniejszym narzędziem połowu na Bałtyku jest wędka. Najpopularniejsze metody połowu stosowane w morskich połowach wędkarskich dorsza na Bałtyku przedstawiono na rysunku 2.

Rysunek 2. Wędkarskie połowy rekreacyjne dorsza na Bałtyku według metod połowu

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Report… 2010, s. 80).

Najcenniejsze trofea w światowych połowach rekreacyjnych to tuńczyki, rekiny i delfiny. Najatrakcyjniejszym gatunkiem ryb poławianym przez rybaków rekreacyjnych na Bałtyku jest dorsz, pozostałe gatunki takie jak łosoś, troć, węgorz i płastuga stanowią relatywnie nieduże ilości połowów rekreacyjnych. Wśród Niemców popularne jest także poławianie śledzi. Poza tym w strefie przybrzeżnej, przy ujściach rzek, poławiane są gatunki słodkowodne, takie jak: sandacz, okoń itp. Połowy wybranych gatunków ryb, dokonywane przez wędkarzy rekreacyjnych stanowią konkurencję dla połowów dokonywanych przez rybaków komercyjnych, co widać na rysunku 3 w odniesieniu do Niemiec.

Rysunek 3. Niemieckie połowy dorsza (rekreacyjne i komercyjne) na Bałtyku

Źródło: (Strehlov i inni 2012, s. 1776).

Zauważalny w Niemczech jest spadek bałtyckich połowów komercyjnych dorsza i stosunkowo wysoki poziom połowów rekreacyjnych: od 24–70% wyładunków połowów komercyjnych (Strehlov i inni 2012, s. 1778). Według szacunków ICES na zachodnim Bałtyku (Dania, Szwecja i Niemcy) rekreacyjne połowy dorsza stanowią 25% ogółu wyładunków tej ryby (rekreacyjne + komercyjne) (Report 2013). W Polsce rekreacyjne połowy bałtyckiego dorsza szacuje się na około 1092–1351 ton rocznie, co stanowi około 10% połowów komercyjnych (Radtke i inni 2010). Rekreacyjne połowy łososia stanowią połowę łososi wyławianych z Bałtyku. W Danii 20% węgorza i 80% troci pochodzi z połowów rekreacyjnych (Fisheries… 2011).

5. Uwarunkowania morskich połowów rekreacyjnych na Bałtyku

Morskie połowy rekreacyjne w państwach Unii Europejskiej nie podlegają unijnym regulacjom prawnym. Jedyne unijne regulacje to Rozporządzenie Komisji UE nr 1639/2001 nakładające na państwa członkowskie obowiązek zbierania informacji i nadzoru nad rekreacyjnymi połowami tuńczyka błękitnopłetwego m.in. w Morzu Północnym i na Bałtyku, uzupełnione przez Rozporządzenie Komisji UE nr 1581/2004 rozszerzające listę gatunków objętych nadzorem w ramach połowów rekreacyjnych o dorsza. Połowy komercyjne w UE są regulowane przez Wspólną Politykę Rybołówstwa oraz przez rozporządzenia Rady UE. Nic nie stoi na przeszkodzie, żeby w połowach rekreacyjnych obowiązywały podobne regulacje jak przy komercyjnych, dotyczące na przykład: rozmiaru oczek w sieci, zabronionych gatunków, zamkniętych obszarów, okresów ochronnych i narzędzi połowowych. W większości państw podstawową różnicę miedzy połowami komercyjnymi i rekreacyjnymi stanowi fakt, że te pierwsze są ściśle ewidencjonowane, a drugie z kolei nie mogą być przedmiotem handlu. Państwa członkowskie mają pełną swobodę ustalania regulacji prawnych w tym zakresie, z której nadmiernie nie korzystają, bo jak inaczej można wytłumaczyć brak ograniczeń ilościowych w połowach rekreacyjnych dorsza (z wyjątkiem Polski – 7 sztuk), a większość połowów rekreacyjnych odbywa się w strefie 12 mil morskich, nie objętej jurysdykcją unijną. Często morskie połowy rekreacyjne są objęte mniej rygorystyczna kontrolą niż połowy śródlądowe. Występują konflikty miedzy rybakami rekreacyjnymi i komercyjnymi. Brak ewidencji połowów rekreacyjnych i ich narastająca skala, uniemożliwiają obiektywną ocenę stanu zasobów, co ma wpływ na ich stan oraz wysokość limitów połowowych. Niedostateczna kontrola powoduje notoryczne przekraczanie ograniczeń ilościowych przez rybaków rekreacyjnych. Prawdopodobne usprawnienie statystyk może wpłynąć na zmniejszenie limitów dla rybaków komercyjnych.

Istnieją także zagrożenia natury biologicznej. Narzędzia stosowane przez rybaków indywidualnych cechuje mała selektywność, co stanowi zagrożenie szczególnie dla osobników młodocianych (zwłaszcza dorsza). 85% dorszy umiera w ciągu 24 godzin po odrzuceniu ich z powrotem do wody, głównie z powodu bakteryjnego zakażenia rany. Urazy po haczykach goją się około 10 dni (Estimating… 2014). Narzędzia stosowane przez rybaków komercyjnych charakteryzuje większa selektywność.

Podsumowanie

W Polsce morskie połowy rekreacyjne, mimo dużej dynamiki, są wciąż mało popularne. Powolne bogacenie się społeczeństwa oraz wzrastająca ilość wolnego czasu sugerują rozwój wszelkich form rekreacji, zwłaszcza tych najbardziej aktywnych. Polska nie ma najatrakcyjniejszego, z punktu widzenia połowów rekreacyjnych, wybrzeża. Mało urozmaicona, bez fiordów, piaszczysta linia brzegowa zmusza do wypływania daleko w morze (zwykle około 20 km od brzegu) w poszukiwaniu atrakcyjnych miejsc do połowu. W Polsce większość jednostek przystosowanych do morskich połowów rekreacyjnych stacjonuje w Kołobrzegu, Darłowie, Ustce, Łebie i Władysławowie. Jak widać, tylko dwa porty leżą w województwie zachodniopomorskim, przy czym Kołobrzeg jest najbardziej wysunięty na zachód. Niewątpliwą atrakcję stanowiłyby rejsy ze Świnoujścia, Międzyzdrojów czy Dziwnowa. Wyszukiwarka Google rozwiewa wątpliwości, oferta jest skromna. W takiej sytuacji konkurencyjne są oferty wędkowania w Norwegii, Szwecji czy Danii. Szczególnie, że w tych krajach nie obowiązują rygorystyczne limity ilościowe, a wyjazdy grupowe są atrakcyjne cenowo w stosunku do wypraw krajowych. Wśród polskich morskich wędkarzy rekreacyjnych wciąż funkcjonuje przekonanie, że rejs musi się zwrócić. Brak dominujących aspektów sportowych, dominujące aspekty żywieniowe, świadczy o stosunkowo niskim poziomie zamożności społeczeństwa. Należy jednak pamiętać, że poziom zamożności społeczeństwa polskiego rośnie i przed morskimi połowami rekreacyjnymi istnieje duży potencjał rozwojowy. Dla amatorów wędkowania morskiego z głębi lądu zwykle jest obojętne, czy wypłyną z Kołobrzegu z Ustki czy Władysławowa. Należy zwrócić uwagę, że najsilniejsze ośrodki organizujące połowy dorsza znajdują się w portach o silnych tradycjach rybackich, kultywowanych od pokoleń.

W zachodniopomorskiem dominuje ludność napływowa, bez tradycji, i zaangażowania emocjonalnego w branży. Tam, gdzie nie ma emocji jest jednak miejsce na biznes. Być może potencjalni klienci rekrutują się spośród 370 tysięcy rybaków rekreacyjnych (z Czech i Słowacji) lub Ukrainy. Nie przyjadą oni na jednodniowe połowy dorsza, natomiast być może wypłyną na kilkudniowe rejsy po Bałtyku, dużymi jednostkami o odpowiednim standardzie. Korzystając z danych z tabel 2 i 3, można, opierając się na podobieństwach kulturowych i konsumpcyjnych, wysnuć przypuszczenie, że gdyby w Polsce morscy rybacy rekreacyjni stanowili ten sam procent w stosunku do rybaków

rekreacyjnych ogółem co w Niemczech, to ich liczba byłaby trzykrotnie większa, osiągając liczbę 150 tysięcy osób, generujących nowe miejsca pracy i dochody dla społeczności lokalnych oraz dla państwa. Przy pobytach trwających powyżej doby rekreacji morskiej towarzyszyłby rozwój turystyki morskiej, sektora zatrudniającego w UE 2,36 mln osób (1,1% całkowitego zatrudnienia). Turystyka morska i przybrzeżna to 3,2 mln zatrudnionych, generuje 183 mld euro przychodów, (1/3 ogólnych przychodów gospodarki morskiej UE) (*Coastal*… 2014).

Należy pamiętać o konieczności ucywilizowania, poprzez regulacje prawne, morskich połowów rekreacyjnych, stanowiących coraz większą konkurencję dla połowów komercyjnych i zagrożenie dla środowiska ze względu na brak uwzględniania ich przy ocenie stanu zasobów.

Bibliografia

Brocki W., *Odpowiedzialne rybołówstwo jako element zrównoważonego rozwoju*, ZUT, wydanie 2 uzupełnione, Szczecin 2014.

Coastal and martime tourism 2014. http://ec.europa.eu/maritimeaffairs/policy/coastaltourism /index_en.htm (12.10.2014).

Commission of the European Communities (CEC). 2001. Fisheries control in member states–Belgium. Commission Staff Working Paper, Commission of the European Communities. Brussels: SEC.

Definicje. 2014. http://www.intur.com.pl/definicje.htm (10.10.2014).

Estimating post-release mortality of cod in the Baltic Sea recreational fishery. 2014. http://www.ti.bund.de/en/startseite/institutes/baltic-sea-fisheries/research-areas/deutsches-meeresangelprogramm/projekte/sterblichkeit-von-dorschen.html (10.10.2014).

Fisheries management in the Baltic Sea. 2013. Oceana, Copenhagen, Denmark.

Kornak A.S., *Ekonomika turystyki*, PWN, Warszawa 1979.

Marine protected areas- a threat to recreational fishing. 2014. http:/ /advocacy. shimano.com publish/content/advocacy/en/us/index/government_affairs/marine_ protected_areas.download.-Par30parsys-0002).downloadFile.html/A%20Threat%20to% 20 Recreational% 20Fishing.pdf, (10.10.2014).

Moksness E., Glosoeter J., Lagaillarde G. i inni., 2011. *Effects of Fishing Tourism in a Coastal Municipality: a Case Study from Risor Norways*, „Ecology and Society" 16 (3), http://dx.doi.org/10.5751/ES-04290-160311.

OECD Review of Fisheries: Country Statistics. 2013. OECD Publishing.

OECD Review of Fisheries: Policies and Summary Statistics. 2013. OECD Publishing

Pawson M.G., Glenn H., Padda G., 2008. *The definition of marine recreational fishing in Europe*, „Marine Policy" 32.

Pawson.M.G., Tingley D., Padda G., Glenn H. 2007. EU contract FISH/2004/011 on Sport Fisheries (or Marine Recreational Fisheries) in the EU, Prepared for The European Commission Directorate- General for Fisheries. Cefas, Suffolk, UK.

Przecławski K. 1996. *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*, Albis, Kraków.

Radtke K., Dąbrowski H. 2010. *Połowy sportowo-rekreacyjne dorszy – trzy lata później.* „Wiadomości Rybackie" 7–8 (176).

Recreational fisheries. 2014. http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=FISH_RECRE. (15.10.2014).

Recreational fisheries, 2012. FAO Technical Guidelines for Responsible Fisheries, FAO of UN Rome.

Recreational Fishery Catches (a). 2014. http://www.ti.bund.de/en/startseite/institutes/baltic-sea-fisheries/research-areas/monitoring-and-assessment/recreational-fisheries/recreational-fishery-catches.html (10.10.2014).

Report of the ICES Working Group on Recreational Fisheries Surveys. 2013. (WGRFS), http://www.ices.dk/sites/pub/Publication%20Reports/Expert%20Group%20Report/acom/2013/WGRFS%202013/WGRFS%20Report%202013.pdf (20.10.2014).

Report of the Sub Group on Management Objectives and Strategies (SGMOS 10-06). 2010. Part e) Evaluation of multi-annual plan for Baltic cod. Scientific, Technical and Economic Committee for Fisheries (STECF), Vigo.

Rozporządzenie Ministra Rolnictwa I Rozwoju Wsi z dnia 9 lipca 2004 r. w sprawie szczegółowego sposobu i warunków prowadzenia połowów w celach sportowo-rekreacyjnych oraz wzorów sportowych zezwoleń połowowych (Dz.U. z dnia 22 lipca 2004 r.).

Schmied R.L. 2014. *Marine Recreational Fisheries: What are They*, http://procs.gcfi.org/pdf/gcfi_35-22.pdf, (12.10.2014).

Strechlov H.V., Schultz N., Zimmermann Ch., Hammer C., 2012. *Cod catches taken by the German recreational fishery in the western Baltic Sea, 2005–2010: implications for stock assessement and management*, „ICES Journal of Marine Science", 69 (10).

Terminologia turystyczna. Zalecenia WTO. 2012. Instytut Turystyki, Warszawa.

THE State of World Fisheries and Aquaculture. 2006. FAO, Rome.

THE State of World Fisheries and Aquaculture. 2012. FAO, Rome.

Tourism. 2014. http://www.merriam-webster.com/dictionary/tourism. (10.10.2014).

Turystyka morska. 2014. http://ec.europa.eu/maritimeaffairs/policy/coastal_tourism/index_pl.htm, (8.10.2014).

Ustawa z dnia 19 lutego 2004 r. o rybołówstwie. Dz.U. 2004, nr 62, poz. 574.

Wielka Encyklopedia Powszechna. 1996. PWN, Tom 5, Warszawa.

Vapaa-ajankalastus. 2012. Finnish Game and Fisheries Institute, Helsinki.

Marine recreational fishing opportunity for socio-economic development of the coastal zone of the Baltic Sea

Summary

Socio-economic development is accompanied by the increased amount of free time. Growing prosperity leads to the formation and development of the service sector targeting growing number of people having more spare time. We observe rapid development in services related to the satisfaction of growing needs in recreation and tourism. The sector of recreation sea fishing is growing dynamically, where 1 caught fish brings ten times more economic profits than fish caught by commercial fishermen.

Translated by: *Wojciech Brocki*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-25

MIESZKO CIESIELSKI
Instytut Kultury Europejskiej UAM w Gnieźnie

Doświadczenie krajobrazu jako element różniący turystykę alternatywną i turystykę masową[1]

Wprowadzenie

Turystyka alternatywna jest zwykle definiowana w opozycji do turystyki masowej. Znawcy problematyki wskazują przy tym na różne kryteria, za pomocą których przeprowadzane jest rozróżnienie między tymi typami. W niniejszym eseju również podjęte zostanie zagadnienie różnicy pomiędzy turystyką alternatywną a masową. Rozróżnienie to będzie przeprowadzone ze względu na dwa rodzaje doświadczania krajobrazu. Wydaje się bowiem, że idea turystyki alternatywnej zakłada swoiste „procesualne" i „uczestniczące" pojęcie krajobrazu, który rozumiany jest jako dynamiczna przestrzeń życia, a nie jako malowniczy widok rozpościerający się przed oczami zdystansowanego turysty. A zatem, celem stawianym w niniejszym artykule jest przybliżenie dwóch ujęć doświadczenia krajobrazu i wykazanie, że można je zaliczyć do cech różnicujących turystykę alternatywną i masową.

1. Turystyka alternatywna – zasadnicze rysy

Turystyka alternatywna jest stosunkowo nowym przejawem, charakteryzowanym na tle turystyki masowej, którą w tym kontekście można by też określić jako tradycyjną[2]. Różne czynniki wpłynęły na ukształtowanie się nowego modelu

[1] Tekst napisany w ramach projektu *Krajobraz kulturowy*; projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2011/01/B/HS1/01728.

[2] Na temat turystyki masowej zob. m.in.: J. Urry, *Spojrzenie turysty*, Wydawnictwo. Naukowe PWN, Warszawa 2007.

organizacji przedsięwzięć turystycznych. Ważnym elementem, niejako źródłem ideowym turystyki alternatywnej, jest sprzeciw wobec konsumpcyjnego modelu życia, który odbija swe piętno również w dziedzinie aktywności turystycznej.

„Nowi turyści – pisze A. Niezgoda – chcą omijać zatłoczone centra turystyczne, poszukują kontaktu z miejscową ludnością, przeciwstawiają się izolacji turystów w specjalnych enklawach. Często motywy ich podróżowania związane są z krajoznawstwem i edukacją”[3].

Definicji turystyki alternatywnej jest bardzo wiele – różni badacze bowiem, przyjmując odmienną perspektywę analizy, podkreślają takie, a nie inne aspekty związane z turystyką, co wpływa na jej rozumienie. Jak pisze A. Niezgoda:

„Współczesne pojęcie «turystyka alternatywna» wprowadza pewien zamęt do terminologii przedmiotu. Niektórzy uważają, że jest to każda forma turystyki «małej skali» w przeciwieństwie do turystyki masowej”[4].

Dodatkowe utrudnienie w dokładnym określeniu, czym ma być turystyka alternatywna, stanowi wielość czasami bliskoznacznych pojęć określających formy turystyki mniej lub bardziej przeciwstawianych turystyce masowej („tradycyjnej”); są to m.in.: turystyka „łagodna”, „odpowiedzialna”, „przyjazna środowisku”, „zrównoważona”[5].

Jedną ze strategii przyjmowanych przy definiowaniu turystyki alternatywnej jest wskazywanie jej istotnych cech i zestawianie ich z cechami turystyki masowej. Na podstawie rozważań D.B. Weavera[6] i A. Kowalczyka[7] można uwypuklić różnice w obrębie trzech następujących kryteriów: rynku, atrakcji i bazy noclegowej[8].

Otóż, jeśli chodzi o rynek, to turystyka alternatywna charakteryzuje się indywidualną organizacją podróży i brakiem wyraźnej sezonowości. Ponadto, trudno także wskazać na silnie dominujące miejsca, jako cel podróży turystycznych. Przeciwnie ma się rzecz w przypadku turystyki masowej. Tu mamy do czynienia z du-

[3] A. Niezgoda, *Obszar recepcji turystycznej w warunkach rozwoju zrównoważonego*, Wydawnictwo A E w Poznaniu, Poznań 2006, s. 33.

[4] A. Niezgoda, *Rola różnych koncepcji i form rozwoju turystyki w dążeniu do celów rozwoju zrównoważonego*, „Turyzm”, 2008, nr 18/2, s. 81.

[5] Tamże, s. 80–85. Por. też w: *Turystyka zrównoważona*, red. A. Kowalczyk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 25–31.

[6] D.B. Weaver, *Ecoturismin the context of Other tourism types*, w: *The Encyclopedia of ecotourism*, red. D.B. Weaver, CABI Publishing, Oxon – New York 2001, s. 73–83.

[7] *Turystyka zrównoważona…*, s. 29.

[8] Charakteryzując turystykę alternatywną i masową będziemy je rozumieć jako typy idealne w sensie weberowskim, czyli jako konstrukty myślowe przedstawiające zespół cech, które pozwalają jednoznacznie zdefiniować poszczególne pojęcie turystki, a które w rzeczywistości empirycznej z taką wyrazistością nie występują.

żymi pakietami turystycznymi, adresowanymi do masowego odbiorcy, sezonowością organizacji przedsięwzięć turystycznych oraz kilkoma dominującymi rynkami turystycznymi, preferowanymi przez większą część masowego odbiorcy.

Charakter atrakcji turystycznych jest również odmienny w obydwu typach turystyki. Normą turystyki alternatywnej jest niski stopień komercjalizacji i unikanie spreparowanych specjalnie dla turystów miejsc i wydarzeń wypełniających czas wycieczki, które mogą jawić się jako „standardowe" i „przewidywalne". Dąży się natomiast do zachowania „autentycznego" kontaktu zarówno z przyrodą jak i tubylczą ludnością, której zwyczajne, codzienne życie staje się jedną z atrakcji turystycznych. Zupełnie inaczej wygląda to w przypadku turystyki masowej, nastawionej na wysoki stopień komercjalizacji i duży poziom nagromadzenia różnego typu atrakcji, które czynią określone miejsce wyrwanym z przestrzeni zwyczajnego życia.

Turystyka alternatywna różni się od masowej także rodzajem bazy noclegowej. Jest ona w swoisty sposób rozproszona przestrzennie, a jej ograniczony rozmiar (niskie zagęszczenie) nie powoduje zjawiska „naprzykrzania się". Stylem architektonicznym infrastruktura noclegowa nie odbiega od miejscowej, rodzimej („nieturystycznej") zabudowy, co powoduje swoiste wkomponowanie się bazy noclegowej w przestrzeń danego miejsca. Odwrotnie jeśli chodzi o turystykę masową wymagającą dużego zaplecza noclegowego, które jest w wysokim stopniu przestrzennie skoncentrowane i zestandaryzowane, co sprawia, że jest ono „obce" i nie pasujące do lokalnego otoczenia.

Oprócz powyższych kryteriów, badacze wskazują także na charakterystyczną postawę turysty, która polega na próbie pokonania dystansu, jaki rodzi się pomiędzy „oglądającym turystą" a „oglądanym miejscem i ludnością". Turyści poszukują „głębokiego" kontaktu z otoczeniem, który jest związany z „autentycznym zainteresowaniem dziedzictwem kulturowym (zabytkami, folklorem, miejscami związanymi z ważnymi wydarzeniami itp.) oraz z ich uczestnictwem w szeroko rozumianym współczesnym życiu kulturalnym"[9].

I – dodajmy – ów „głęboki" kontakt może mieć miejsce nie tylko w odniesieniu do atrakcji kulturowych, obejmując uczestnictwo w praktykach społecznych i empatyczną więź ze społecznością lokalną, lecz także do przyrody, kiedy to natura zaczyna być postrzegana nie przez pryzmat malowniczego widoku, w którym zaangażowany jest tylko wzrok, ale jest odczuwana za pośrednictwem

[9] A. Kowalczyk, *Współczesna turystyka kulturowa – między tradycją a nowoczesnością*, w: *Turystyka kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, red. A. Kowalczyk, WGiSR, Warszawa 2008, s. 13.

również innych zmysłów, które łącznie umożliwiają odkryć i niejako „poczuć" różne wymiary przyrody.

Warto zatem wskazać dodatkowe kryterium różnicujące turystykę alternatywną od masowej, które nie jest związane z wielkością natężenia ruchu turystycznego, typem odwiedzanego miejsca, czy charakterystyką bazy noclegowej, zwłaszcza, że – jak podkreślają niektórzy badacze – w ostatnim czasie różnice w tych aspektach ulegają zatarciu. Wskazane niżej kryterium związane jest z dwojakim możliwym doświadczeniem krajobrazu: jako malowniczy widok bądź jako dynamiczna przestrzeń życia.

2. Dwa ujęcia krajobrazu: jako „idea" i jako „proces"

Krajobraz w perspektywie namysłu estetycznego może być rozumiany dwojako. B. Frydryczak mówi w tym kontekście o dwóch optykach, sensach krajobrazu wyznaczonych dwiema kategoriami estetycznymi: malowniczości (*the picturesque*) i wzniosłości.

„Linia demarkacyjna, przebiegająca między *the picturesque* a wzniosłością, stawia na przeciwległych biegunach ideę bezczasowości i ahistoryczności pięknej natury i historyczny, procesualny wymiar piękna, kontemplację i polisensoryczne doświadczenie, to co stałe i to co zmienne"[10].

Doświadczenie estetyczne krajobrazu może zatem przebiegać, z jednej strony, w postawie kontemplacyjnej, która ujawnia krajobraz jako „ideę" z charakterystyczną optyką zawierającą:

- bezczasowość, ahistoryczność,
- stałość,
- malowniczość,
- obrazowość,
- wizualność[11].

[10] B. Frydryczak, *Krajobraz. Od estetyki* the picturesque *do doświadczenia topograficznego*, Wydawnictwo PTPN, Poznań 2013, s. 49.

[11] Początki takiego pojmowania krajobrazu w praktykach podróżniczych zbieżne są z XVIII-wiecznym rozkwitem malarstwa pejzażowego; jak stwierdza A. Wieczorkiewicz: „w końcu XVIII wieku wzorce elitarnych podroży zaczęły ulegać zmianom (…). Natura zaczęła się wówczas jawić w nowym świetle. Podróżnych zachęcano do kontemplowania pięknych pejzaży. Patrzyli więc na nie jakby były obrazami, a opisywali tak, by wydobyć walor malowniczości", A. Wieczorkiewicz, *Apetyt turysty. O doświadczaniu świata w podróży*, TAiWPN Universitas, Kraków 2008, s. 103.

Z drugiej zaś strony, doświadczenie estetyczne może być inicjowane postawą uczestniczącą, przyjmującą optykę „procesu", dla której charakterystyczne są:

- czasowość i historyczność,
- procesualność,
- postrzeganie interakcji świata kultury i natury,
- polisensoryczność[12].

Obydwa sensy doświadczenia krajobrazu wyrazić można również przy pomocy kategorii działania. Można bowiem wyróżnić „bycie wobec" krajobrazu, które zakłada działanie bierne, nastawione wyłącznie na swoiste pozyskiwanie wrażeń wizualnych[13]. Podmiot takiego działania staje się neutralny, jest wyłącznie „pojemnikiem", do którego wrzucane są kolejne obrazki, będące wynikiem kontaktu z otoczeniem. Inaczej rzecz wygląda w przypadku „bycia w" krajobrazie, które jest działaniem aktywnym, niejako uczestniczącym w procesie tworzenia krajobrazu jako miejsca dynamicznych żywiołów i życia ludzkiego, które się z nimi zmaga, ale też z którymi harmonijnie koegzystuje.

„Pojęcie krajobrazu (…) mieszczące się w formule procesualnego rozumienia krajobrazu, wywołuje typ doświadczenia, które nie sposób wiązać ze spojrzeniem panoramicznym. (…) Spojrzenie panoramiczne dawało poczucie «brania krajobrazu w posiadanie», krajobraz uczestniczący, przez bezmiar oferowanych wrażeń, obejmuje nas «w swoje posiadanie»[14].

„Bycie w" krajobrazie zakłada ideę podmiotu twórczego, który jest nie tylko zbieraczem gotowych obrazków-widoków, lecz który niejako współtworzy krajobraz dzięki żywej interakcji z otoczeniem. To, jakie interakcje pomiędzy podmiotem a doświadczanym otoczeniem mają miejsce, jak głęboka i pełna jest relacja między nimi, wpływa w sposób istotny na „obraz" postrzeganego otoczenia.

---

[12] Źródeł takiego rozumienia krajobrazu badacze upatrują w romantyzmie; B. Frydryczak pisze w ten sposób: „Romantyczna «inność» natury bierze się z odmiennej sytuacji człowieka (…). Zmieniają się relacje człowieka z przyrodą (…), dotychczasowa linia demarkacyjna osadzona jak barierka w punkcie widokowym, zniknęła. (…) Kluczowa jest to rola podmiotu, najpierw obserwatora, który stopniowo przeobraża się w «partnera» natury i uczestnika krajobrazu", B. Frydryczak, *Krajobraz. Od estetyki* the picturesque *do doświadczenia topograficznego...*, s. 176.

[13] B. Frydryczak, *Krajobraz. Od estetyki* the picturesque *do doświadczenia topograficznego*..., s. 50. A. Berleant omawiając analogiczne rozróżnienie posługuje się pojęciami krajobrazu panoramicznego i krajobrazu uczestniczącego; zob. w: A. Berleant, *Art and Engagement*, Temple University Press, Philadelphia 1991, s. 62 i n.

[14] B. Frydryczak, *Krajobraz. Od estetyki* the picturesque *do doświadczenia topograficznego*..., s. 228.

3. „Przestrzeń życia" – doświadczenie krajobrazu specyficzne dla turystyki alternatywnej

Dwa zarysowane wyżej rodzaje doświadczenia krajobrazu można wykorzystać jako dodatkowe kryterium rozróżnienia turystki alternatywnej i masowej. Dla turysty masowego, doświadczającego widoków krajobrazowych typowa jest postawa zdystansowanego widza. Atrakcje polegające na poznawaniu pięknych widoków zwykle mają miejsce ze specjalnie do tego celu przygotowanych tarasów, z których turysta może obejrzeć panoramę okolicy. Choć może to być porywające doświadczenie krajobrazu, to jednakże nie pozwala ono przezwyciężyć dystansu, jaki nieuchronnie rodzi się między oglądającymi (często gromadnie) a przestrzenią oglądaną[15].

W ramach turystyki alternatywnej próbuje się odejść od zestandaryzowanych sposobów organizacji przedsięwzięć turystycznych z ich masowym charakterem, na rzecz zindywidualizowanych ofert zorientowanych na pogłębioną interakcję turysty z miejscem odwiedzanym. Dla tego typu turyzmu charakterystyczne wydaje się pojmowanie krajobrazu jako „przestrzeni życia", miejsca zmiennego, kształtowanego przez człowieka i jednocześnie człowieka kształtującego. Postawa polegająca na „byciu w" krajobrazie jest znamienna dla turysty alternatywnego.

Powyższe spróbujemy uzasadnić (w jakiejś mierze przynajmniej) na przykładzie dwóch odmian turystyki alternatywnej: winiarskiej i poprzemysłowej. Wybór ten podyktowany jest odmiennym charakterem miejsc zwiedzanych. W pierwszym przypadku mamy do czynienia ze specyficznym krajobrazem rolniczym, który choć zaliczany do krajobrazu kulturowego, wiele elementów konstytutywnych zawdzięcza przyrodzie. W drugim przypadku zaś, krajobraz jest w przeważającej mierze ukształtowany wyłącznie przez pozostałości ludzkiej działalności. Pomimo tej różnicy, zarówno krajobraz winiarski, jak i poprzemysłowy w pełni może być „odkryty" i doświadczony przez postawę szukającą w krajobrazie nie malowniczego widoku, lecz przestrzeni życia.

[15] Takie doświadczenie krajobrazu charakterystyczne jest m.in. w ramach tzw. wycieczek objazdowych, gdzie niejednokrotnie widok krajobrazowy ujmowany jest z jadącego autokaru; na ten temat pisze m.in. M. Kostaszuk-Romanowska, *Rola krajobrazu we współczesnych praktykach turystycznych*, w: *Krajobraz kulturowy*, red. B. Frydryczak, M. Ciesielski, Wydawnictwo PTPN, Poznań 2014, s. 239–250.

Jedną z odmian turystyki alternatywnej jest enoturystyka[16], organizowana w regionach uprawy winorośli i produkcji wina, gdzie obok atrakcji związanych z konsumpcją szlachetnych trunków i poznawaniem ich wytwarzania, ważnym jej walorem jest „krajobraz winiarski":

„Z uprawą winorośli jest związany pewien charakterystyczny typ krajobrazu kulturowego, na który składają się nie tylko winnice, ale również określony typ zabudowy wiejskiej, rozplanowanie budynków itp."[17]

Krajobraz enologiczny rozumiany jest jako rodzaj krajobrazu rolniczego, w którym zasadniczą rolę odgrywa nie rozpościerający się widok upraw, lecz swoista całość złożona – jak określa to D.J. Telfer[18], autor terminu „winescape" – z trzech elementów:

- winnic,
- działań związanych z uprawą, zbieraniem winorośli i przetwarzaniem winogron,
- miejscami produkcji i przechowywania wina.

Krajobraz winiarski jest raczej przestrzenią specyficznego życia wiejskiego, w którym element ludzkiego *praxis* związany z uprawą, a następnie produkcją win, wydaje się być najważniejszy. W krajobrazie regionów winiarskich najbardziej interesujący wydaje się być zawarty w nim ów proces swoistej współpracy człowieka z naturą we wspólnym dążeniu do jednego celu: wytworzenia najszlachetniejszego z trunków. Już samo doświadczenie takiego krajobrazu w jakiejś mierze zdradza turyście kształt i specyfikę życia lokalnej społeczności. Aby jednakże było możliwe takie doświadczenie, turysta musi przyjąć odpowiednią postawę. Musi przezwyciężyć dystans, który oddziela go od otoczenia; musi przestać być oglądającym turystą, a stać się zanurzonym w społeczności tubylczej smakoszem wina. Więcej jeszcze: powinien stać się wytwór-

[16] „Niezwykła popularność turystyki winiarskiej pozwala na wyodrębnienie jej jako osobnej formy turystyki kulturowej. Turystyka winiarska, czyli enoturystyka (z greckiego *oinos* – wino) nawiązuje do tak ważnego elementu życia człowieka, jakim jest przygotowanie i delektowanie się napojem szczególnym, jakim jest wino. Ta forma turystyki staje się obecnie modną i jest najszybciej rozwijającą się gałęzią światowego przemysłu turystycznego" – Z. Kruczek, *Enoturystyka w Polsce i na świecie*, s.1; http://www.proksenia.pl/download/enoturystyka_wspolczesne_formy_turystyki_kulturowej.pdf (29.10.2014).

[17] *Turystyka zrównoważona…*, s. 212.

[18] D.J. Telfer, *The Northeast wine route: wine tourism In Ontario, Canada and New York State*, w: *Wine tourism around the world: development, management and markets*, red. C.M. Hall, L. Sharples, B. Cambourne, N. Macionis, Butterworth–Heinemann, Oxford–Amsterdam–Boston–London–New York–Paris–San Diego–San Francisco–Singapore–Sydney–Tokyo 2002, s. 254, podaję za: *Turystyka zrównoważona...*, s. 213.

cą wina – zebrać grona, uczestniczyć w wytwarzaniu soku, butelkować itd. Zupełnie inaczej doświadczany i rozumiany jest krajobraz regionów winiarskich przez turystę tylko oglądającego piękne malownicze widoki, co jest charakterystyczne dla turystyki masowej, w porównaniu z turystą, który choć przez krótką chwilę całkowicie pozwolił, aby pochłonęła go praktyka życiowa ludzi i specyfika oglądanych miejsc, co wydaje się być istotnym wyznacznikiem turystyki alternatywnej.

Turystyka poprzemysłowa to inna odmiana turystyki alternatywnej i można ją ogólnie zdefiniować jako taką formę turyzmu, która „zainteresowana jest produkcją przemysłową, jej procesami, otoczeniem i efektami"[19].

Turystyka poprzemysłowa rozwija się często na terenach gospodarczo już nieaktywnych zgodnie z pierwotnym swym przeznaczeniem. Pozostałości w postaci budynków fabryk, całych kompleksów architektury przemysłowej, pomniejszych urządzeń i maszyn stanowią podstawową atrakcję turystyczną. Krajobraz poprzemysłowy dopełnia zestaw walorów takich miejsc.

Przywoływanie w pamięci minionych czasów – jak pisze J. Urry – „jest być może dominującą «praktyką» – spektaklem z udziałem „prawdziwych aktorów, którzy rozbudzają wspomnienia; i zwiedzających, którzy często współpracują, żeby wspomnienia wywołać"[20].

Celem turystyki poprzemysłowej nie jest tylko odwiedzenie i poznanie miejsc związanych z ośrodkami przemysłowo-produkcyjnymi minionych czasów. Ważniejsze wydaje się przeżycie polegające na przypomnieniu sobie „dawnego życia", kształtowanego sposobem produkcji, używanymi narzędziami oraz szeroko rozumianym otoczeniem – specyficznym krajobrazem, spajającym w całość poszczególne przejawy aktywności życiowej[21]. Jedną z ważniejszych atrakcji turystyki poprzemysłowej nie jest poznanie materialnych pozostałości technicznych, lecz dotarcie do wymiaru ludzkiego *praxis*, w swoisty sposób zachowanego i ukrytego w tychże pozostałościach.

[19] T. Jędrysiak, *Turystyka kulturowa w obiektach poprzemysłowych – zagadnienia ogólne*, „Turystyka Kulturowa" 2011, nr 6, s. 18. Por. M. Derek, *Turystyka przemysłowa jako forma turystyki zrównoważonej*, w: *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki. Turystyka zrównoważona*, red. Z. Młynarczyk, I. Potocka, A. Zajadacz, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2010, s. 33 i n.

[20] J. Urry, *Spojrzenie turysty…*, s. 166.

[21] Przeżyciowo-przypomnieniowy wymiar turystyki poprzemysłowej jest podkreślany przez różnych badaczy; zob. m.in. w: A. Mikos v. Rohrscheidt, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, GWSH Milenium, Gniezno 2008.

Taki wymiar spotkania ze zwiedzanym miejscem, odkrywającym praktykę człowieka, a nie tylko jej wytwór, jest możliwy z perspektywy „zaangażowanego widza", który nie poprzestaje na wzrokowym oglądzie i sfotografowaniu historycznej infrastruktury przemysłowej, lecz ponadto będzie miał możliwość praktycznego i „wielozmysłowego" kontaktu z budynkami i urządzeniami. Dla osiągnięcia takiego efektu niezbędne jest uruchomienie wybranych maszyn, możliwość praktycznej nimi manipulacji, przejście poprzez kolejne budynki fabryki zgodnie z procesem produkcyjnym, zapach wykorzystywanych substancji, odgłosy urządzeń itp. Taka forma uczestnictwa w miejscu historyczno-przemysłowym zakłada u swych podstaw aktywne „bycie w" krajobrazie, w tym przypadku krajobrazie poprzemysłowym, a nie „bycie wobec" krajobrazu.

Podsumowanie

Rozwijająca się coraz szybciej – i to w wielu swych odmianach – turystyka alternatywna wymaga specyficznego nastawienia turysty wobec miejsc zwiedzanych. Rozróżnienie przez teoretyków dwóch ujęć doświadczenia krajobrazu: zdystansowanego i wizualnego „bycia wobec" krajobrazu oraz zaangażowanego i wielozmysłowego „bycia w" krajobrazie, może się przysłużyć do pełniejszej charakterystyki turystyki alternatywnej w odróżnieniu od turystyki masowej.

Analiza dwóch odmiany turystyki alternatywnej: winiarskiej i poprzemysłowej, pozwala – w jakiejś mierze przynajmniej – uzasadnić tezę, że dla tego typu turystyki charakterystyczne jest rozumienie krajobrazu jako „przestrzeni życia", miejsca zmiennego, kształtowanego przez człowieka i jednocześnie człowieka kształtującego. Postawa polegająca na „byciu w" krajobrazie jest charakterystyczna dla turystyki alternatywnej – zindywidualizowanej, szanującej lokalne miejsca i ludzi oraz zmierzającej do głębszego, dynamicznego i autentycznego kontaktu czy wręcz utożsamienia się z miejscami odwiedzanymi.

Bibliografia

Berleant A., *Art and Engagement*, Temple University Press, Philadelphia 1991.

Derek M., *Turystyka przemysłowa jako forma turystyki zrównoważonej*, w: *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki. Turystyka zrównoważona*, red. Z. Młynarczyk, I. Potocka, A. Zajadacz, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2010.

Frydryczak B., *Krajobraz. Od estetyki* the picturesque *do doświadczenia topograficznego*, Wydawnictwo PTPN, Poznań 2013.

Jędrysiak T., *Turystyka kulturowa w obiektach poprzemysłowych – zagadnienia ogólne*, „Turystyka Kulturowa" 2011, nr 6.

Kostaszuk-Romanowska M., *Rola krajobrazu we współczesnych praktykach turystycznych*, w: *Krajobraz kulturowy*, red. B. Frydryczak, M. Ciesielski, PTPN, Poznań 2014.

Kowalczyk A., *Współczesna turystyka kulturowa – między tradycją a nowoczesnością,* w: *Turystyka kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, red. A. Kowalczyk, WGiSR, Warszawa 2008.

Kruczek Z., *Enoturystyka w Polsce i na świecie*, http://www.proksenia.pl /download/enoturysty kawspolczesne_formy_turystyki_kulturowej.pdf, s. 1–10; (29.10.2014).

Niezgoda A., *Obszar recepcji turystycznej w warunkach rozwoju zrównoważonego*, Wydawnictwo AE w Poznaniu, Poznań 2006.

Niezgoda A., *Rola różnych koncepcji i form rozwoju turystyki w dążeniu do celów rozwoju zrównoważonego*, „Turyzm" 2008, nr 18/2.

Rohrscheidt A. Mikos von, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, GWSH Milenium, Gniezno 2008.

Telfer D.J., *The Northeast wine route: wine tourism In Ontario, Canada and New York State*, w: *Wine tourism around the world: development, management and markets*, red. C.M. Hall, L. Sharples, B. Cambourne, N. Macionis, Butterworth–Heinemann, Oxford–Amsterdam–Boston–London–New York–Paris–San Diego–San Francisco–Singapore–Sydney–Tokyo 2002.

Turystyka zrównoważona, red. A. Kowalczyk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

Urry J., *Spojrzenie turysty*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

Weaver D.B., *Ecoturismin the context of Other tourism types*, w: *The Encyclopedia of ecotourism*, red. D.B. Weaver, CABI Publishing, Oxon–New York 2001.

Wieczorkiewicz A., *Apetyt turysty. O doświadczaniu świata w podróży*, TAiWPN Universitas, Kraków 2008.

A landscape as the element distinguishing alternative and mass tourism

Summary

The article addresses the issue of difference between alternative tourism and mass tourism. In various studies, the elements quoted most frequently in this context include specificity of the market (e.g. individual customers, lack of clear-cut seasons) types of attractions (e.g. genuine locations and events which have not been previously constructed, prepared or arranged, low concentration of attractions) and type of accommodation (dispersed accommodation facilities, native architectural styles). In turn, the author suggests two notions of experiencing landscape (distanced "being with respect to" landscape, i.e. outside of it, and participating "being in" the landscape) and employs them to draw a distinction between alternative and mass tourism. The concept of alternative tourism presupposes the latter understanding of experience, meaning a particular "processual" and "participant" notion of landscape. It is the landscape construed as a dynamic domain of life, not a picturesque view extending before the eyes of a distanced tourist, that constitutes a characteristic of alternative tourism.

Translated by: *Szymon Nowak*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-26

ROBERT GOLEJ
Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

Inteligentna specjalizacja – szansa czy zagrożenie dla rozwoju klastrów branży turystycznej

Wprowadzenie

Znaczący wpływ działań Unii Europejskiej na relacje rynkowe i kształtowanie życia gospodarczego domaga się poddania analizie, jak działania podejmowane przez nią w najbliższym czasie mogą wpłynąć na kondycję poszczególnych branż. Przedmiotem artykułu jest refleksja nad możliwymi skutkami wprowadzenia koncepcji inteligentnej specjalizacji na struktury klastrowe działające w branży turystycznej. Celem prowadzonych rozważań jest wskazanie, czy wdrożenie systemu inteligentnej specjalizacji będzie sprzyjać czy osłabiać rozwój klastrów branży turystycznej. W realizacji celu artykułu posłużono się metodą wstępnej analizy wybranych klastrów branży turystycznej oraz metodą scenariuszową. Metoda scenariuszowa polega na przewidywaniu przyszłej sytuacji w wyniku oddziaływania czynników zewnętrznych. Tak podjęte badania prowadzą do sformułowania konkluzji i rekomendacji zorientowanych na rozwój branży turystycznej.

W pierwszej kolejności zidentyfikowano pojęcie inteligentnej specjalizacji (skrót IS) oraz określono, na czym polega wdrożenie tej koncepcji w działaniach praktycznych. Kolejnym etapem realizacji celu jest określenie fazy rozwoju klastrów turystycznych w Polsce, ponieważ od fazy rozwoju zależy, jakich skutków należy się spodziewać w wyniku realizacji strategii IS. Fazę rozwoju klastrów turystycznych zidentyfikowano na podstawie analizy struktury klastrów turystycznych oraz analizy podejmowanych przez nie działań. W tym celu posłużono się

analizą ogólnodostępnych danych. W trakcie badań analizie poddano 20 klastrów turystycznych, w tym: Bałtycki Klaster sEaNERGIA, Innowacyjny Klaster Zdrowie i Turystyka „Uzdrowiska–Perły Polski Wschodniej", Karpacki Klaster Turystyczny, Klaster Jakości Życia „Kraina Podkarpacie", Klaster Kreatywny „Lokomotywa Kultury", Klaster Marek Turystycznych Polski Wschodniej, Klaster Turystyki i Rozwoju Regionalnego „Słońce Regionu", Kraina Miodu i Mleka – Klaster Turystyczny Województwa Opolskiego, Lubuska turystyka warta zachodu – LOTUR Lubuska, Małopolski Klaster Turystyczny BESKID, Mazurski Klaster Turystyczny, Transgraniczny Klaster Szlak Wodny Berlin – Szczecin – Bałtyk, Klaster Uzdrowisko Supraśl, Lubuski Szlak Wina i Miodu, Ciechocioński Klaster Uzdrowiskowy „Dolina Zdrowia", Lokalna Organizacja Turystyczna Toruń, Inowrocławska Lokalna Organizacja Turystyczna, „Wrota Borów" Chojnicko-Człuchowski Klaster Turystyczny, Elbląski Klaster Turystyczny, Jurajski Klaster Turystyki w Ogrodzieńcu, Malborski Klaster Turystyczny.

Znajomość etapu rozwoju klastrów turystycznych w Polsce oraz wskazanie działań praktycznych, jakie będą podejmowane w zakresie realizacji koncepcji inteligentnej specjalizacji pozwoli zaproponować scenariusz (symulację) opisujący skutki, jakie może wywołać wdrożenie tej koncepcji na klastry branży turystycznej.

1. Inteligentna specjalizacja

Nowa perspektywa finansowa Unii Europejskiej na lata 2014–2020 zakłada, że każdy region powinien sformułować Strategię Badań i Rozwoju na rzecz Inteligentnej Specjalizacji (Regional innovation strategies for smart specialisation, RIS3). Celem budowy tak skonstruowanej strategii jest racjonalizacja wydatków przeznaczonych na badania i rozwój. Racjonalizacja prowadzona jest w oparciu o zasadę kierowania środków na takie działania, które przyczynią się do rozwoju wydzielonych w strategii branż będących motorami rozwoju regionu (inteligentnymi specjalizacjami).

Koncepcja inteligentnej specjalizacji wyprowadzona jest z pojęcia inteligentnego rozwoju jednego z trzech głównych priorytetów Strategii Europa 2020. Strategia Europa 2020 to koncepcja rozwoju oparta na wiedzy i innowacji[1].

[1] Celem strategii Europa 2020 jest uzyskanie wzrostu gospodarczego z zachowaniem zasad: inteligentnego rozwoju − poprzez efektywne inwestycje w edukację, badania naukowe i innowacje; zrównoważonego rozwoju − poprzez zdecydowane przesunięcie w kierunku gospodarki ni-

Upraszczając, polega ona na identyfikacji priorytetowych obszarów, które będą otrzymywały wsparcie ze środków UE. Wsparcie to będzie miało charakter wielokierunkowy, bowiem zasada wpisywania się projektów w cele UE jest zasadą nadrzędną dla wszystkich projektów. Zatem uznanie określonej branży za obszar kluczowy i uznanie go jako obszar inteligentnej specjalizacji oznacza nic innego jak to, że środki unijnego wsparcia będą kierowane na realizację różnorodnych projektów, które bezpośrednio będą wpływały na rozwój obszarów inteligentnej specjalizacji.

Przy wyborze obszarów inteligentnej specjalizacji oceniano potencjał regionu rozumiany jako zasoby i możliwości, w tym potencjał innowacji. Obszary te wydzielano z uwzględnieniem przewagi konkurencyjnej regionu.

Idea koncepcji inteligentnej specjalizacji jest prosta i zasadza się na typowo biznesowym myśleniu strategicznym. Po pierwsze, definiuje się jednoznaczną i nierozwodnioną wizję rozwoju, zorientowaną na wykorzystanie istniejącego potencjału. W dalszej kolejności podejmuje się działania, aby strategia była konsekwentnie realizowana.

Do podstawowych celów RIS3 zaliczono[2]:

– ukierunkowanie wsparcia inwestycji na kluczowe krajowe lub regionalne wyzwania i potrzeby w celu zapewnienia rozwoju opartego na wiedzy,
– wykorzystywanie mocnych stron, przewagi konkurencyjnej i potencjału doskonałości każdego kraju/regionu,
– wspieranie innowacji technologicznej oraz wyprowadzonej z praktyki gospodarczej, dążenie do stymulowania inwestycji w sektorze prywatnym,
– pełne zaangażowanie partnerów oraz zachęcanie do innowacji i eksperymentów,
– oparcie strategii na faktach i objęcie jej odpowiednim systemem monitorowania i oceny wyników.

Ostatecznie zatem o wynikach systemowego wsparcia regionalnej gospodarki zadecyduje realne spojrzenie na zdolności, szeroko rozumiany potencjał, możliwości i potrzeby. Megalomania, czy inaczej patrzenie życzeniowe może spowodować, że wsparcie nie spotka się z realnym poparciem w zasobach, a tym

skoemisyjnej; oraz rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu, tworzenie nowych miejsc pracy i ograniczanie ubóstwa. Strategia wskazuje na pięć dalekosiężnych celów w dziedzinie zatrudnienia, innowacyjności, edukacji, walki z ubóstwem oraz w zakresie klimatu i energii.

[2] National/Regional Innovation Strategies For Smart Specialisation (RIS3), Cohesion Policy 2014–2020, Materiały informacyjne UE, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/smart_specialisation_en.pdf.

samym zostanie rozproszone nie wywołując zamierzonych prorozwojowych skutków.

2. Klastry

Pojęcie „klaster" w polityce gospodarczej najczęściej definiuje geograficzną koncentrację działalności gospodarczej oraz innowacyjnej[3].

Do powszechnie akceptowalnych cech klastra zalicza się:

– przestrzenną koncentrację,
– charakter ponadbranżowy,
– powiązania podmiotów o charakterze strategicznym oraz
– zależności klastra o charakterze społecznym.

Główną cechą wyróżniającą klaster jest forma alokacji zasobów, jaka dokonuje się w takiej organizacji. Nie ma ona klasycznego charakteru alokacji w postaci rynku (poprzez działanie mechanizmu rynkowego) ani organizacji, rozumianej jako hierarchiczna forma koordynacji alokacji zasobów[4]. Koordynacja działań klastra opiera się na hierarchii wyprowadzonej ze struktury podziału pracy oraz na działaniu mechanizmu cenowego. Przedsiębiorstwa intensyfikują współpracę w ramach łańcucha wartości oraz łańcucha logistycznego. Wejście na wyższy poziom współpracy wymaga nie tylko gęstej ilości kontraktów handlowych, wymagane jest także oparcie współpracy na sformalizowanych i niesformalizowanych normach prawnych i etycznych, czyli kontrakcie społecznym. Kiedy o pozycji rynkowej zaczyna decydować wiedza i innowacja, która alokowana jest przez skoncentrowaną geograficznie społeczność, coraz większego znaczenia nabiera koncentracja przestrzenna zasobów oraz wzajemne zaufanie. Ten rodzaj alokacji zasobów określany jest mianem społecznej formy alokacji, a mechanizmem koordynującym proces alokacji jest wzajemne zaufanie. Zwolennicy formy społecznej alokacji zasobów wskazują, że we współczesnej gospodarce oprócz klasycznych form alokacji zasobów należy zauważyć, że istnieje trzecia komplementarna do obu klasycznych forma alokacji. W klastrze zachodzi zatem alokacja zasobów z udziałem wszystkich trzech form. Taka forma alokacji określana jest terminem hybrydowej formy alokacji. Niektórzy badacze

[3] W związku z tym, że przedmiotem opracowania nie jest deskrypcja pojęcia klaster, wskazano przede wszystkim tylko główne jego cechy wyróżniające.

[4] Szeroko problem form alokacji zasobów podejmuje teoria kosztów transakcyjnych, która rozpatruje formy hybrydowe mieszczące się pomiędzy alokacją w formie rynkowej i formie organizacyjnej.

mówią, że mechanizm zaufania jest spoiwem pozwalającym na równoczesne działanie mechanizmu cenowego i hierarchii oraz że zaufanie pozwala na realizację postulatu równoczesnej współpracy i konkurowania. Takie widzenie klastra skutkuje sposobem jego analizy, ale również akcentem, jaki trzeba położyć przy kształtowaniu polityki klastrowej.

3. Specyfika klastrów turystycznych

Branża turystyczna poprzez:
- swoje powiązanie z wieloma branżami,
- dużą różnorodność usług w ramach kompleksowej oferty turystycznej,
- dużą ilość podmiotów i rozproszenie własnościowe,
- wrażliwość i możliwość eksploracji lokalnych zasobów kultury, przyrody, architektury, doznań i przeżyć, staje się niejako predysponowana do tworzenia i rozwoju struktur klastrowych.

Ważnym aspektem kształtowania oferty turystycznej obok zasobów przyrodniczych regionów mają duże inwestycje, których realizacja i późniejsze utrzymanie może być trudne dla pojedynczych przedsiębiorców.

W modelu potrójnej helisy ważnym uczestnikiem klastra obok przedsiębiorstw są organy administracji ze swoim oddziaływaniem przez plany, decyzje i inwestycje oraz podmioty sfery B + R, które swoimi rozwiązaniami wspierają rozwój branży. W przypadku branży turystycznej działania sfery B + R oddziałują w sposób bezpośredni i pośredni. Działaniami bezpośrednio skierowanymi na rozwój sfery B + R są:
- badania związane z optymalizacją procesu odpoczynku i regeneracji organizmu z wykorzystaniem lokalnych zasobów (sposoby eksploatacji tych zasobów i sposobów ich dystrybucji),
- reagowanie na zmiany potrzeb populacji w zakresie zdrowia,
- proponowanie systemów rozliczeniowych i wykorzystywanych w tym procesie systemów informatycznych, które są niezbędne do tworzenia zwartych propozycji produktowych,
- proponowanie rozwiązań zarządczych optymalizujących działalność klastra, w tym łatwość nawiązywania i realizacji kontraktów handlowych i społecznych,
- integrowanie ofert gastronomicznych, hotelowych, muzealnych, krajoznawczych, rekreacyjnych w spójne produkty turystyczne.

4. Krótka inteligentna specjalizacja a klastry

W filozofii inteligentnej specjalizacji klastry mogą być podstawowym narzędziem:

– identyfikacji obszarów priorytetowych – silnego przemysłu, zasobów regionalnych, wyznaczania priorytetów,
– podejmowania przez władze decyzji,
– wdrażania samej strategii (przez inwestycje i połączenia międzysektorowe).

Inteligentna specjalizacja wykorzystuje klastry jako narzędzie intensyfikacji i skuteczności podejmowanych przez UE wysiłków rozwojowych wykorzystując własności klastrów opartych na zaufaniu ułatwiającym transfer wiedzy i dyfuzję innowacji (dostęp do badań, edukacji, rozwój umiejętności). Kontynuacją myślenia łączącego koncepcję IS z klastrami jest w przypadku Polski wskazanie tzw. Krajowych Klastrów Kluczowych i Regionalnych Klastrów Kluczowych. Dramatycznym ograniczeniem w takim podejściu jest regionalizacja wyprowadzona z podziału politycznego kraju.

Analizując zestaw działań podejmowanych w perspektywie finansowej UE na lata 2014–2020 z uwzględnieniem koncepcji IS można wydzielić skutki działań:

– wzmocnienie inwestycyjne, możliwość realizacji przez organizacje klastrowe większych inwestycji niż podejmowanie działań rozproszonych,
– intensyfikacja transferu wiedzy (transfer technologii), orientacja badań na wzmacnianie obszarów IS,
– rozwój współpracy przedsiębiorstw w ramach klastra, przeniesienie akcentu współpracy z działań „miękkich" na działania „twarde" innowacyjne i związane z nimi działania inwestycyjne,
– integracja i harmonizacja działań infrastrukturalnych, społecznych, edukacyjnych, badawczych oraz biznesowych na obszarach inteligentnej specjalizacji.

5. Etapy rozwoju klastrów

Rozwój klastrów opisywany jest przez wiele różnorodnych modeli. Najbardziej znanym modelem rozwoju klastrów jest model M.E. Portera[5], który podzielił klastry według stadium rozwoju,: klastry embrionalne – powstające, klastry wzrostowe – rozwijające się, klastry dojrzałe – rozwinięte, klastry schyłkowe – „upadają-

[5] M. Porter, *Porter o konkurencji*, PWE, Warszawa 2001, s. 298–307.

ce". Ważną zaletą tego modelu jest wskazanie, że otwarcie się struktury klastra na zewnątrz na etapie dojrzałości pozwoli mu wejść w proces sanacji i uniknąć tym samym wejścia w fazę schyłkową. Podobnym do tego modelu jest model cyklu życia klastra M.P. Menzela oraz D. Fornahla. Autorzy, budując swój spójny model cyklu życia klastra, próbowali zidentyfikować siły sprawiające, że on powstaje, rozwija się, stabilizuje i upada. Wyróżnili cztery fazy jego rozwoju[6]:

– w fazie pierwszej klaster powstaje z pozornie niczym się niewyróżniającego zwyczajnego zgrupowania firm[7] poza tym, że spełnia ono dwa warunki, czyli co najmniej jedna z firm ma wystarczająco długotrwałą wizję rozwoju technologicznego, aby inne mogły nią podążyć oraz posiada zaplecze w lokalnym środowisku, np. naukowe, technologiczne lub polityczne, które pozwoli utworzyć wystarczającą masę krytyczną firm,
– w fazie drugiej liczba firm i zatrudnionych w nich ludzi ciągle wzrasta, a przedsiębiorstwa zaczynają się coraz bardziej specjalizować, wykorzystywać powstałą pomiędzy nimi synergię i w konsekwencji skuteczniej podejmować wspólne działania,
– w fazie trzeciej, nazwanej przez autorów fazą podtrzymywania, klaster znajduje się w stanie równowagi, czyli nie powstają nowe firmy ani nie zanikają stare,
– w ostatniej fazie cyklu życia klaster zaczyna upadać, co wiąże się z postępującym spadkiem zatrudnienia i liczebności firm w klastrze.

Oba te podejścia charakteryzują się logiką zakorzenioną w myśleniu organicznym. Innym podejściem jest spojrzenie na rozwój klastra z perspektywy dynamiki organizacji sieciowej. Takie podejście proponuje J. Góra odwołująca się w swoim modelu do koncepcji organizacji sieciowej, tła komunikacyjnego oraz hybrydowej formy alokacji zasobów w klastrze.

W swoim modelu J. Góra wydziela cztery etapy rozwoju[8] (co zostało zilustrowane na rysunku 1):

1) Etap negocjacji. Na tym etapie następuje selekcja partnerów w klastrze, ustalenie pozycji i ról w sieci społecznej klastra jako wynik oddziaływania tła komunikacyjnego. Przedsiębiorstwa dokonują ustaleń podziału korzy-

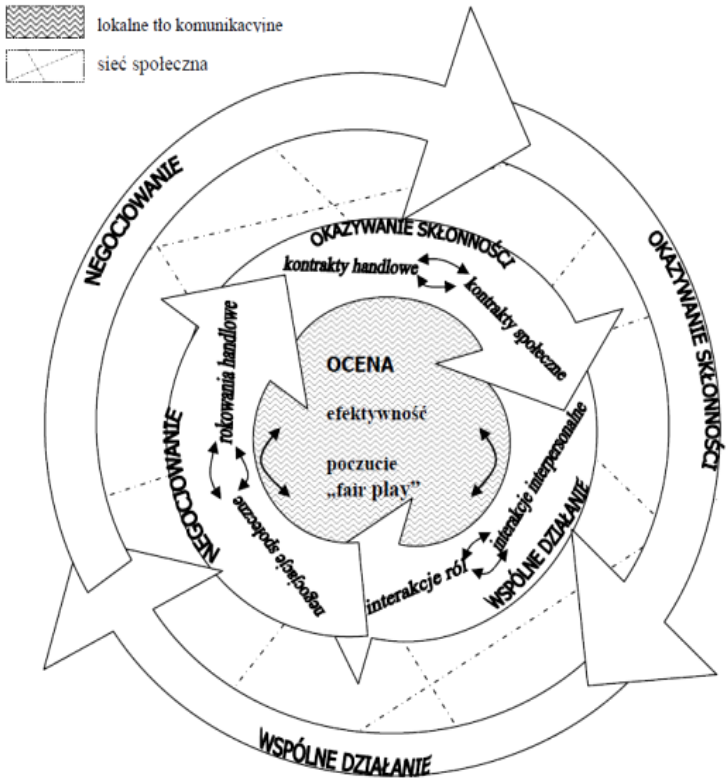
[6] M.P. Menzel, D. Fornahl, *Cluster life cycles - dimensions and rationales of cluster evolution*, „Industrial and Corporate Change", 2010, vol. 19, no. 1, s. 205–238.

[7] Nawet niekoniecznie zbliżonych branżowo.

[8] J. Góra, *Model dynamiki klastra jako narzędzie badania możliwości adaptacyjno-rozwojowych klastra*, materiały konferencyjne, IV Konferencja Naukowa z cyklu „Wiedza i innowacje", Uniwersytet Jagielloński 2008.

ści z realizacji wspólnego zamiaru strategicznego. Na tym etapie ustalane są również relacje z podmiotami z poza klastra (relacje globalne).

2) Etap okazywania skłonności do realizacji zamierzenia strategicznego. Na tym etapie podmioty konkretyzują sposób koordynacji działań i formalizują zawierane wcześniej kontrakty handlowe i społeczne. Następuje coraz większe otwarcie klastra na podmioty zewnętrze.
3) Etap wspólnego działania. To etap dojrzałości klastra, w którym podmioty realizują wspólny zamysł strategiczny, zanurzony coraz bardziej w lokalne tło komunikacyjne i relacje interpersonalne. Występuje coraz więcej kontraktów zewnętrznych – powiązań globalnych).
4) Ostatnim etapem, a zarazem pierwszym etapem kolejnego cyklu jest renegocjacja kontraktów. Dotychczasowe relacje nie ulegają rozpadowi, a jedynie przeobrażeniu.

Rysunek 1. Cykliczny model wzrostu klastra

Źródło: J. Góra, *Model dynamiki klastra jako narzędzie badania możliwości adaptacyjno-rozwojowych klastra, m*ateriały konferencyjne, IV Konferencja Naukowa z cyklu „Wiedza i innowacje", Uniwersytet Jagielloński 2008.

W swojej koncepcji J. Góra wskazuje na konieczność równoczesnego utrzymania dwóch typów równowagi. Pierwszy to równowaga pomiędzy kontraktami handlowymi a społecznymi w klastrze. Drugi typ równowagi to stan stabilności pomiędzy powiązaniami globalnymi i relacjami w klastrze. Dla długotrwałego i cyklicznego rozwoju klastra zdaniem J. Góry konieczne jest utrzymanie obu stanów równowagi.

6. Ocena etapu rozwoju klastrów branży turystycznej

W wyniku przeprowadzonych badań stwierdzono, że większość klastrów branży turystycznej realizuje głównie zadania o charakterze marketingowym, promocyjnym oraz przy budowaniu wspólnej oferty uzupełniającej główny profil działalności. Lokalne organy władzy samorządowej realizują programy rewitalizacji i inne programy wspierające bezpośrednio lub pośrednio branżę turystyczną. Są to jednak często działania nieskoordynowane i nie mieszczą się w jakiejś wspólnej wiązce celów strategicznych dla branży turystycznej.

O niskim poziomie relacji społecznych świadczy brak wspólnych działań, z którymi związany jest wysiłek inwestycyjny podmiotów, uczestników klastra. W praktyce oznacza to, że klastry są na etapie negocjacji, znają swoją obecną sytuację, wiedzą o możliwościach finansowania z UE większych inwestycji prowadzonych przez klastry, znają swoje potrzeby strategiczne i konieczność współpracy. Z drugiej strony nie wiedzą, jak podzielić przyszłe korzyści. Wydaje się, że stąd właśnie pochodzi główna bariera do dalszego rozwoju klastra. W subdziedzinach branży turystycznej nie ma tradycji współpracy, a nawet kontraktów handlowych. Hotele zawsze raczej ze sobą konkurowały niż współpracowały. Podobnie było z ofertami stoków narciarskich. Przykład ten podano specjalnie, ponieważ pokazuje on jak, wiele barier trzeba było pokonać, by wprowadzić w Polsce SkiPass, które od dekad są powszechne w ośrodkach narciarskich Europy zachodniej. Brak kontaktów handlowych utrudnia budowanie kontraktów społecznych i tworzenie atmosfery zaufania.

Odnosząc się do koncepcji organicznego rozwoju należy stwierdzić, że klastry branży turystycznej znajdują się w fazie początkowej, bowiem podmioty nie upatrują swojego sukcesu w doskonaleniu specjalizacji i budowaniu wspólnej komplementarnej oferty. Każdy z podmiotów chce raczej skupić jak największy portfel usług. Stąd ogromne obiekty turystyczne z własnym hotelem, basenem, restauracją, kawiarnią, dyskoteką, stokiem lub jeziorem, ofertą rehabilitacyjną, odnową itp.

Ważnym aspektem dla kierunków rozwoju gospodarki regionów są wskazania działań priorytetowych przez poszczególne województwa[9] w IS w obszarze możliwości badawczo-rozwojowych oraz aktywności biznesowej. Na rysunku 2 i 3 przedstawiono jak kształtuje się relacja pomiędzy priorytetowymi obszarami B + R, a kluczową działalnością biznesową w poszczególnych regionach Unii Europejskiej.

Rysunek 2. Obszary inteligentnej specjalizacji możliwości badań i innowacji – turystyka
Źródło: http://s3platform.jrc.ec.europa.eu.

Rysunek 3. Obszary inteligentnej specjalizacji aktywność biznesowa – turystyka
Źródło: http://s3platform.jrc.ec.europa.eu.

Jednoznacznie można zaobserwować, że w Polsce turystykę jako jeden z obszarów inteligentnej specjalizacji w obszarze prowadzenia badań i rozwoju wskazały cztery województwa, należą do nich: województwo zachodniopomorskie, pomorskie, podlaskie oraz świętokrzyskie. Natomiast w obszarze biznesu i docelowego rynku tylko trzy województwa wskazały turystykę jako kierunek rozwoju (świętokrzyskie, podlaskie i pomorskie).

Jako główny obszar rozwoju turystykę wskazały województwa pomorskie oraz zachodniopomorskie. W większości krajów Europy można zaobserwować,

[9] Nie wszystkie województwa przedstawiły kompletne strategie RIS3.

że w obszarze turystyki większość regionów zorientowana jest bardziej na działalność biznesową niż działalność badawczo-rozwojową.

Bardzo zastanawiające jest to, że województwo warmińsko-mazurskie nie wskazało turystyki jako obszaru swojej inteligentnej specjalizacji. W koncepcji IS zaproponowanej przez to województwo jest wskazanie na pojęcie „ekonomii wody" rozumianej jako konglomerat przedsiębiorstw z różnych branż, które łączy zależność od wody. W pojęciu tym mieści się również turystyka. Można postawić, z przekąsem, pytanie, czy tylko ta związaną z wodą.

7. Wpływ inteligentnej specjalizacji na klastry turystyczne

Jednym z zamierzeń powstania koncepcji obszarów inteligentnej specjalizacji jest wspieranie rozwoju poszczególnych obszarów w ich rdzennych zasobach. Prowadzić to będzie do ułatwienia dostępu do wsparcia ze środków pomocowych Unii Europejskiej przedsiębiorstwom znajdującym się w obszarze wskazanym przez region jako obszar inteligentnej specjalizacji. Takie podejście jest bardzo krzywdzące dla regionów o złożonej i różnorodnej strukturze branżowej. Cechą charakterystyczną jest wydzielanie obszarów inteligentnej specjalizacji na terenie województwa. Zdarza się niejednokrotnie, że w ramach jednego województwa znajduje się kilka silnych obszarów inteligentnej specjalizacji. Przykładem mogą być województwa południowe, które nie wskazały turystyki jako obszaru inteligentnej specjalizacji, pomimo że znaczna część południowego obszaru tych województw zorientowana jest na turystykę. Oczywiście z perspektywy całego województwa turystyka nie jest kluczową branżą decydującą o rozwoju całego regionu.

Nasuwa się zatem pytanie, czy z punktu widzenia branży turystycznej nie należy zweryfikować podejścia do ustalania granic regionów, dla których ustala się obszary inteligentnej specjalizacji.

W konkurencji pomiędzy regionami w branży turystycznej będą dominować te regiony, które będą kierować większą pomoc na rozwój turystyki, a zatem te, które wskazały właśnie turystykę jako obszar swojej wewnętrznej inteligentnej specjalizacji. Pytanie, jakie należy sobie zadać brzmi: czy nie należy spojrzeć na tworzenie obszarów dla inteligentnej specjalizacji w kontekście zasobów przyrodniczych. Jeżeli tak, to zarysowują się dwa główne obszary intensywnej aktywności turystycznej. Pierwszy to pas północny kra-

ju, drugi to pas południowy, w którym skupiona jest aktywność turystyczna i uzdrowiskowa.

Biorąc pod uwagę fazę rozwoju klastrów turystycznych należy stwierdzić, że wskazanie ich w obszarach IS nie musi wpłynąć na tempo rozwoju tej branży. Organizacyjnie, prawnie, społecznie klastry turystyczne nie są gotowe na wspólną reprezentację i realizację wspólnych dużych projektów inwestycyjnych. Podobnie sytuacja prezentuje się w orientacji badań i innowacji RIS3. Faza rozwoju klastrów może nie ułatwiać transferu wiedzy ze sfery B + R w obszar biznesu. Potrzebna jest inspiracja z projektów lokalnych, do których będą dołączone podmioty z lokalnych przedsiębiorstw branży turystycznej, aby mogły doświadczyć i zrozumieć istotę współpracy. Nieodzowna jest zatem rola silnego inicjatora i koordynatora, który stopniowo będzie oddawał miejsce lokalnej sieci społecznej, z zachowaniem gwarancji pozycji własnościowej podmiotów. Klastry turystyczne będą również korzystać z rozwoju innych dziedzin życia, jak np. kultury, rozwijając produkty turystyki kulturowej, czy targowe i wystawiennicze, rozwijając zaplecze hotelowe itp. Zagrożenia wynikające z niewłaściwego zdefiniowania obszarów inteligentnej specjalizacji to głównie:

– pogoń za tymi, których się nie da dogonić. W analizie obszarów priorytetowych regionów ważnym założeniem jest ich indywidualny charakter. Brak takiego założenia może powodować wystąpienie: ryzyka rozmycia efektu koncentracji wydatków, ryzyka wynikającego z klonowania niepasujących do warunków lokalnych rozwiązań.
– podział regionów jest zbyt uproszczony i ogólny, pokrywający się zasadniczo z obszarami województw.

Przy braku wskazania na turystykę jako obszar IS dla zachowania sprzyjających warunków funkcjonowania należy przy realizacji celów dla innych obszarów IS unikać konfliktów interesów i uwzględniać przy formułowaniu np. planów zagospodarowania przestrzennego, planów i decyzji inwestycyjnych, potrzeb związanych z rozwojem turystyki na wybranych obszarach.

Większy nacisk należy położyć na niwelowanie kosztów społecznych realizacji niektórych inwestycji, wydawanie decyzji i pozwoleń uwzględniających łagodzenie ich skutków społecznych. Przykładowo pozwolenie na eksploatację złóż piasku czy żwiru, skutkować może spadkiem wartości oferty turystycznej z uwagi na nadmierny ruch samochodów ciężarowych na

drogach lokalnych, nie wspominając o degradacji dróg, chodników czy zanieczyszczenia wynikającego z zapylenia.

Podsumowanie

Najważniejsze szanse dla rozwoju klastrów turystycznych wynikające z wskazania turystyki jako obszaru IS to:

– motywowanie do współpracy przedsiębiorców w ramach klastrów turystycznych i realizację inwestycji poprawiających szeroko pojęty produkt turystyczny, konieczność rozwoju relacji w klastrze (zdolności adaptacyjnych i rozwojowych) w celu realizacji projektów inwestycyjnych,
– rozwój współpracy sfery B + R ze sferą przedsiębiorstw w ramach klastrów, zwiększone nakłady na działalność B + R i współpracę sfery B + R ze sferą przedsiębiorstw,
– poszukiwanie i wdrażanie zintegrowanych strategii rozwoju dla branży turystycznej, integracja i harmonizacja działań infrastrukturalnych, społecznych, edukacyjnych, badawczych oraz biznesowych w obszarze turystyki,
– wspieranie inwestycji realizujących postulat redukcji emisji i zwiększenia technologii nisko-energochłonnych.

Bibliografia

Dyrda-Maciałek S., *Badanie marketingowych uwarunkowań funkcjonowania klastrów turystycznych*, praca doktorska, Zabrze 2010.

Góra J., *Model dynamiki klastra jako narzędzie badania możliwości adaptacyjno-rozwojowych klastra*, materiały konferencyjne, IV Konferencja Naukowa z cyklu „Wiedza i innowacje", Uniwersytet Jagielloński 2008.

Hermaniuk J., Krupa J. (red.), *Współczesne trendy funkcjonowania uzdrowisk – klastering*, PARP, Rzeszów 2010.

Menzel M.P., Fornahl D., *Cluster life cycles – dimensions and rationales of cluster evolution*, „Industrial and Corporate Change", 2010, vol. 19, no 1.

Peña N. A., Fernandez de Arroyabe J.C., *Business Cooperation from Theory to Practice*, Palgrave Macmillan, NowyJork 2002.

Porter M., *Porter o konkurencji*, PWE, Warszawa 2001.

Wierżyński W., *Klastering w branży turystycznej*, www.pi.gov.pl/parp/chapter _86196 .asp?soid=E 565ED9AD2444DDA96C2D1D3021D8D7A (30.10.2014).

National/Regional Innovation Strategies For Smart Specialisation (RIS3), Cohesion Policy 2014–2020, Materiały informacyjne UE, ec.europa.eu/regional_policy/ sources/ docgener/informat/2014/smart_specialisation_en.pdf.

Smart specialization opportunity or a threat for the development of the cluster in tourism industry

Summary

The content of this article is to identify opportunities and threats that arise from the implementation of the concept of smart specialization on the tourism industry in particular, on the development of clusters in this industry. The article briefly presents the concept of smart specialization. Also describes the current stage of development of the Polish tourism clusters in this context presents the potential impact of the introduction of smart specialization.

Translated by: *Robert Golej*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-27

MAŁGORZATA GAŁĄZKA
Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie

Turystyka w gminie Izabelin w opinii społeczności lokalnej[1]

Wprowadzenie

Turystyka zrównoważona opiera się na próbie osiągnięcia równowagi pomiędzy elementami społecznymi, ekologicznymi oraz ekonomicznymi, w związku z czym można ją traktować jako model idealny istniejący tylko w sytuacji osiągnięcia kompromisu pomiędzy tymi elementami (grupami interesu). W artykule skoncentrowano się na jednej z grup interesu zaangażowanej w kształtowanie turystyki zrównoważonej – społeczności lokalnej gminy Izabelin, która jest jedną z ośmiu gmin związanych terytorialnie z Kampinoskim Parkiem Narodowym.

W artykule dokonano analizy badań ankietowych przeprowadzonych wśród mieszkańców gminy Izabelin, których celem było m.in. poznanie opinii tej grupy interesu na temat turystyki na terenie gminy, wpływu Kampinoskiego PN na kształt oraz rozmiary ruchu turystycznego w gminie, poznanie potencjalnych korzyści lub niedogodności, jakich z faktu istnienia Parku doznają mieszkańcy gminy. Badaniom poddano także stosunek administracji lokalnej do turystyki na terenie gminy oraz Kampinoskiego PN i opinię na temat możliwości i barier nadania turystyce na tym terenie zrównoważonego charakteru.

[1] Badania prowadzono w ramach tematu badawczego DM 20 Akademii Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

1. Materiały i metody

W celu poznania opinii administracji lokalnej na temat rozwoju turystyki na terenie gminy Izabelin i Kampinoskiego PN, jak również w celu zbadania możliwości rozwoju turystyki zrównoważonej na tym terenie przeprowadzono wywiad kwestionariuszowy z przedstawicielem Urzędu Gminy Izabelin.

Badaniom poddano także mieszkańców gminy Izabelin, przeprowadzając w pierwszej połowie 2014 roku badania ankietowe, którymi objęto 114 osób. Kwestionariusze ankietowe rozprowadzane były bezpośrednio na terenach gminy, a część zamieszczona została w wersji elektronicznej na portalach społecznościowych oraz forach skupiających mieszkańców gminy. W analizie statystycznej w przypadku analizy zależności między zmiennymi jakościowymi zastosowano test niezależności chi-kwadrat na poziomie istotności 0,05, sprawdzając siłę związku za pomocą współczynnika V Cramera oraz (przy skali porządkowej) wyznaczając współczynnik τ (tau) Kendalla. W przypadku analizy zależności między zmienną ilościową a zmienną jakościową zastosowano testy nieparametryczne Manna-Whitneya oraz test Kruskala-Wallisa (oba na poziomie istotności 0,05).

W badaniu wzięło udział 65 kobiet oraz 49 mężczyzn. Spośród przebadanych 40% stanowiły osoby w wieku 45–64 lata, a następnie w przedziale wiekowym 25–44 lat (32%), osoby po 65 roku życia (16%) oraz ludzie młodzi do 24 roku życia (12%). Pod względem wykształcenia przeważali respondenci z wykształceniem średnim (51%) oraz wyższym (30%) w stosunku do osób z wykształceniem zawodowym (15%) i podstawowym (4%).

Pod względem wykonywanej pracy 31% respondentów to pracownicy umysłowi, natomiast po 14% stanowili pracownicy fizyczni i uczniowie lub studenci będący na utrzymaniu rodziców. Pozostali respondenci to gospodynie domowe (12%), emeryci lub renciści (11%) oraz prowadzący własną działalność gospodarczą (8%). Niewielki odsetek przebadanych stanowili bezrobotni (4%) i rolnicy (3%).

Większość przebadanych (56%) stanowili mieszkańcy terenów Kampinoskiego PN. Pozostali respondenci to mieszkańcy bliższej otuliny do 1 km od granic Parku (33%) i powyżej 1 km od jego granic (11%). Co ważne, zdecydowana większość ankietowanych (79%) mieszka w swojej miejscowości na terenie gminy Izabelin od urodzenia i nie przewiduje przeprowadzki do innej miejscowości.

2. Turystyka w gminie Izabelin

Gmina Izabelin położona jest przy północno-zachodniej granicy Warszawy i sąsiaduje z dzielnicą Bielany. Dysponuje ona ogromnym potencjałem turystycznym składającym się przede wszystkim z sąsiedztwa Kampinoskiego PN, który zajmuje około 85% powierzchni całej gminy[2].

Do znakomitych walorów przyrodniczych gminy zaliczają się głównie cztery Obszary Ochrony Ścisłej Kampinoskiego PN położone na jej terenie: Sieraków, Cyganka, Zaborów Leśny i Kalisko, prezentujące charakterystyczne dla Puszczy Kampinoskiej zespoły wydm, bagien i zbiorowisk leśnych[3]. Równie znaczące są walory kulturowe i historyczne o czym świadczy chociażby fakt, iż na terenie gminy znajduje się Truskaw – najstarsza wieś w Puszczy Kampinoskiej, o której wzmianki pochodzą z 1419 r.[4]

Położenie w bezpośrednim sąsiedztwie Warszawy oraz Kampinoskiego PN istotnie wpływa na wszystkie dziedziny życia w gminie oraz kształtuje kierunki dalszego rozwoju. Z roku na rok liczba mieszkańców gminy wzrasta, czego główną przyczyną jest migracja ludzi ze stolicy, którzy „uciekając" przed życiem w wielkim mieście szukają cichego miejsca nieopodal Warszawy. W 2013 roku gminę zamieszkiwało 10 523 osób, co oznacza, że od momentu powstania gminy, tzn. od 1995 roku, liczba ludności wzrosła o przeszło 40%[5].

Gmina Izabelin posiada opracowaną strategię rozwoju[6], w której rozwój zrównoważony uznano za podstawę zarządzania oraz element kształtowania procesów rozwoju społeczno-gospodarczego. Gmina nie posiada natomiast odrębnego dokumentu dotyczącego rozwoju turystyki, a kwestie te poruszane są w ogólnej strategii, w której jednak zajmują miejsce zupełnie poboczne, co może dziwić biorąc pod uwagę, iż jest to gmina z bardzo dużym potencjałem turystycznym.

---

[2] Powierzchnia gminy wynosi 65 km^2, z czego około 56 km^2 zajmują tereny Kampinoskiego PN. Pozostała część obszaru gminy wchodzi w skład otuliny. Największą część terenów Kampinoski PN zajmuje właśnie w gminie Izabelin, która jest jednocześnie jedną z mniejszych gmin związanych terytorialnie z Parkiem. Dane z wyników badań ankietowych przeprowadzonych w gminie oraz z pracy: A. Hibszer, M. Markowski, *Czy możliwe jest ograniczenie presji urbanizacyjnej – głównego zagrożenia antropogenicznego Kampinoskiego Parku Narodowego?*, Prądnik. Prace i Materiały Muzeum im. Władysława Szafera, nr 20, 2010, s. 216.

[3] *Strategia rozwoju gminy Izabelin do 2020 roku*, Respublic, Warszawa 2010, s. 50.

[4] L. Herz, *Puszcza Kampinoska*, Sport i Turystyka, Warszawa, 1990, s. 262.

[5] *Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2014 r*., GUS, Warszawa 2014, s.111.

[6] *Strategia rozwoju…*

W gminie nie prowadzi się badań dotyczących kwestii turystycznych, m.in. liczby odwiedzających, w związku z czym gmina nie posiada dokładnych danych statystycznych dotyczących wielkości ruchu turystycznego na jej terenie. Mimo to przedstawiciele gminy uważają, że w ciągu ostatnich 5 lat zaobser-wowano nieznaczny wzrost zainteresowania walorami turystycznymi gminy, a odwiedzający kierują się głównie motywami typowo rekreacyjnymi. Jednocześnie władze uważają, że nastawienie mieszkańców gminy do turystów w ostatnich latach zmieniło się pozytywnie i oceniają je jako przyjazne. Co ciekawe, władze gminy Izabelin uważają, że gdyby Puszcza Kampinoska nie była objęta ochroną w postaci parku narodowego, turystów byłoby prawdopodobnie więcej.

Wśród działań podejmowanych w okresie ostatnich 5 lat w zakresie tworzenia odpowiednich warunków dla rozwoju turystyki na terenie gminy przedstawiciele władz wskazywali na wydawanie materiałów informacyjno-rekla-mowych dotyczących walorów turystycznych gminy, wspieranie działań proekologicznych, a także wprowadzanie różnych form edukacji proekologicznej w szkołach (w tym zajęcia w Centrum Edukacji Kampinoskiego PN) oraz dbałość o harmonijny i estetyczny wygląd terenów zielonych i przyrodniczych. Ponadto wyremontowano kilka odcinków dróg leżących na terenie gminy i sfinansowano budowę parkingów.

Głównymi formami współpracy oraz wymiany pomysłów i poglądów dotyczących turystyki pomiędzy mieszkańcami a administracją lokalną są kontakty za pośrednictwem strony internetowej oraz organizowanie wspólnych akcji. Niestety nie są organizowane systematyczne, bezpośrednie spotkania z mieszkańcami, na których poruszane byłyby różne problemy z życia gminy.

Zdaniem administracji lokalnej głównymi utrudnieniami, na jakie napotykają mieszkańcy gminy z faktu istnienia na jej terenie Kampinoskiego PN, są zakaz poruszania się po niektórych drogach, ograniczenia w zakresie działalności gospodarczej oraz utrudnienia w rozwoju budownictwa.

Jednocześnie jako podstawową barierę utrudniającą rozwój turystyki wymieniano bezpośrednie sąsiedztwo aglomeracji warszawskiej, a także niedorozwój sieci komunikacyjnej na terenie miasta w postaci małej liczby ścieżek rowerowych doprowadzonych do granic miasta i zatłoczone oraz niedostosowane do ruchu codziennego i weekendowego drogi wyjazdowe.

3. Turystyka w gminie Izabelin w opinii jej mieszkańców

Na wstępie należy zaznaczyć, iż w żadnym z poniższych przypadków nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic pomiędzy przyjętymi zmiennymi (płeć, wiek, miejsce zamieszkania na terenie gminy).

Wśród najczęściej wymienianych przez respondentów korzyści zamieszkiwania na terenie Kampinoskiego PN lub w jego otulinie znalazła się możliwość spacerowania i uprawiania rekreacji na świeżym powietrzu, ponieważ wśród przebadanych odpowiednio 81% i 63% uznało, iż są to zdecydowanie największe korzyści, jakie daje im zamieszkiwanie na tym terenie. Powyższe odpowiedzi respondentów potwierdzają pojawiające się poglądy, iż Kampinoski PN traktowany jest przez ludność miejscową, jako zwykły las lub park miejski, miejsce odpowiednie na spacer. Z drugiej strony uważany jest za idealne miejsce do zamieszkania, zwłaszcza dla osób ceniących sobie spokój, walory przyrodnicze i bliskość dużego miasta. Inne, mniej znaczące dla respondentów korzyści, zaprezentowano w tabeli 1.

Tabela 1

Korzyści zamieszkiwania na terenie gminy Izabelin

Korzyści z zamieszkiwania na terenie lub w otulinie KPN:	Zdec. nie		Nie		Średnio		Tak		Zdec. tak		Razem	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Świeże powietrze, spokój, cisza	0	0	1	0,9	8	7,0	37	32,5	68	59,6	114	100
Spacerowanie po lesie	0	0	0	0	3	2,6	19	16,7	92	80,7	114	100
Rekreacja na świeżym powietrzu	0	0	0	0	4	3,5	38	33,3	72	63,2	114	100
Zbieranie grzybów i runa leśnego	4	3,6	7	6,3	18	16,2	35	31,3	48	42,6	112	100
Pozyskiwanie drewna	31	27,9	32	28,8	20	18,1	14	12,6	14	12,6	111	100
Zatrudnienie w KPN	32	32,3	42	42,3	17	17,3	7	7,1	1	1,0	99	100
Działalność edukacyjna Parku	12	11,5	17	16,3	39	37,5	22	21,2	14	13,4	104	100
Zajęcia dla dzieci i młodzieży	10	10,1	18	18,2	30	30,3	25	25,2	16	16,2	99	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonych badań.

Najczęściej wymienianymi przez respondentów niedogodnościami wynikającymi z mieszkania na terenie Kampinoskiego PN były: ograniczenia w zakresie budownictwa w niektórych wypadkach uniemożliwiające rozbudowę istniejących budynków (41%), zła komunikacja (stan dróg dojazdowych, natężenie ruchu, jakość połączeń komunikacyjnych – 25%) oraz słaba infrastruktura wodociągowa i kanalizacyjna (21%)

Wyniki badań pokazały, iż respondenci czują się związani z miejscem swojego zamieszkania, gdyż taki sam odsetek (po 39,5%) identyfikuje się z nim

bardzo mocno. Należy przypomnieć, iż 79% wszystkich ankietowanych mieszka na terenie gminy Izabelin od urodzenia, stąd tak mocne więzi z tym obszarem. Jedynie 2% osób przyznało, iż przywiązanie do miejsca zamieszkania jest słabe.

Zbadano także, jaką według mieszkańców funkcję spełnia Kampinoski PN w stosunku do społeczeństwa i społeczności lokalnych. Najczęściej wybieranymi (po 93% wskazań) były opinie, iż Park jest szansą na czyste środowisko oraz zachowanie cennych walorów przyrodniczych, które dzięki ochronie będą cieszyć nie tylko obecne, lecz również przyszłe pokolenia. Na kolejnym miejscu respondenci wskazywali na to, że Park jest idealnym miejscem wypoczynku dla mieszkańców i przyjezdnych (86%), a także stanowi szansę na wypromowanie gminy poza regionem (75%). Ważnym niewątpliwie jest, że respondenci nie postrzegają Kampinoskiego PN jako instytucji niepożądanej i odgórnie narzuconej przez państwo bez porozumienia ze społecznością lokalną oraz nie stanowi on elementu utrudniającego życie miejscowej ludności.

Wyniki badań wskazują, że 48% respondentów uważa, że turystyka wpływa na rozwój gminy, jednak nie spełnia roli wiodącej. Zdecydowanie mniejszy odsetek badanych (28%) postrzega ją jako ważny czynnik rozwoju gminy oraz niemający większego znaczenia (14%). Jedynie 3% uznało, że funkcja turystyczna jest zupełnie nieistotnym elementem, niemającym wpływu na rozwój gminy.

W rozwoju turystyki na danym obszarze niewątpliwie ważnym elementem jest stosunek społeczności przyjmującej do turystów. Przebadani mieszkańcy określili swój stosunek jako obojętny (42%) oraz przyjazny (39%). Pozostały odsetek (10%) przyznał, że ma niechętny stosunek do przyjezdnych, a 9% trudno było określić stopień swojego nastawienia. Warto zaznaczyć, że w większości mieszkańcy nie mają bezpośredniego kontaktu z odwiedzającymi gminę. Jednocześnie wartym odnotowania jest, że przebadani nigdy nie mieli konfliktów z odwiedzającymi tereny gminy, a najczęściej zauważanym wykroczeniem było pozostawianie przez turystów śmieci (47%).

Respondenci oceniali wielkość ruchu turystycznego na terenie ich gminy na poziomie średnim (46%) oraz wysokim (21%). Znacznie mniejszy odsetek uważał, że liczba turystów jest za mała (15%) czy za duża (10%). Warto zwrócić uwagę, że aż 68% ankietowanych uważa, że liczbę turystów na terenie gminy powinno się pozostawić bez zmian. Pozostałe 21% opowiedziało się za zwiększeniem ruchu turystycznego, a 11% z kolei za jego zmniejszeniem. Zdaniem respondentów w celu przyciągnięcia większej liczby turystów na tereny gminy powinno się m.in. poprawić infrastrukturę (84%), wesprzeć miejscową ludność

w rozwijaniu przedsiębiorczości (73%), inwestować w centra turystyczno-rekreacyjne (70%) oraz organizować szkolenia dla miejscowej ludności w zakresie otwierania i rozwijania działalności gospodarczej w turystyce (54%).

Pomimo że z odpowiedzi respondentów niejednokrotnie wynika, że nie są oni zainteresowani zwiększeniem ruchu turystycznego w gminie, a jeśli już to uważają, że jest to problem władz lokalnych i jedynie samorząd może podjąć działania aby zmienić tę sytuację, to jednak mieszkańcy gminy Izabelin dostrzegają korzyści jakie może przynieść zwiększenie liczby odwiedzających gminę. Opinie respondentów były zróżnicowane, jednak największy odsetek uważa, że rozwój turystyki na terenie gminy i Parku przyczyni się głównie do zwiększenia dochodów osób prowadzących działalność usługową (74%).

Tabela 2

Korzyści zwiększenia ruchu turystycznego w gminie

Korzyści ze zwiększenia liczby turystów w KPN:	Zdec. nie		Nie		Średnio		Tak		Zdec. tak		Razem	
		%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Nowe miejsca pracy	7	6,6	15	14,2	28	26,4	48	45,3	8	7,5	106	100
Zw. dochodów w dział. usługowej	1	0,9	6	5,5	21	19,3	69	63,3	12	11,0	109	100
Zw. wpływów do budżetu gminy	3	2,8	9	8,3	25	23,2	57	52,8	14	12,9	108	100
Poprawa infr. i dost. komunik.	5	4,6	14	12,8	29	26,6	50	45,9	11	10,1	109	100
Zw. liczby i dost. usług dla ludn.	3	2,8	15	14,2	34	32,1	45	42,4	9	8,5	106	100
Zw. liczby lokali rozrywkowych	5	4,7	17	16,3	35	33,3	41	39,0	7	6,7	105	100
Nowe i korzystne znajomości	4	3,8	13	12,4	32	30,5	46	43,8	10	9,5	105	100
Poprawa kultury osobistej mieszk.	10	9,5	21	20,0	41	39,0	26	24,8	7	6,7	105	100
Wzmocnienie więzi lokalnej	11	10,5	18	17,1	42	40,0	25	23,8	9	8,6	105	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonych badań.

Respondenci widzą także w rozwoju turystyki szansę m.in. na: zwiększenie wpływów do budżetu gminnego, a co za tym idzie wzrost nakładów na poszczególne miejscowości w gminie, co przyczyni się do poprawy w nich standardu i jakości życia (66%) oraz poprawę standardu infrastruktury i dostępności komunikacyjnej (56%).

Wśród głównych działań, jakie powinny podejmować zdaniem respondentów władze lokalne w celu rozwoju turystyki na terenie gminy, wymieniano dbałość o ład przestrzenny i estetyczny wygląd miejscowości, co stanowi czynnik przyciągający odwiedzających (97%) oraz możliwość pozyskiwania przez władze lokalne funduszy z Unii Europejskiej na ochronę przyrody i rozwój turystyki (97%). Na kolejnych miejscach respondenci zwracali uwagę na potrzebę zapewnienia bezpieczeństwa, zarówno turystom, jak i miejscowej ludności (93%), oferowanie pomocy

osobom chcącym rozwijać działalność turystyczno- rekreacyjną (79%) oraz na konieczność rozbudowy infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej (73%).

Respondenci oceniali także działania i osiągnięcia władz lokalnych w różnych dziedzinach działalności w pięciostopniowej skali. Średnio najwyżej ocenianymi okazały się kultura (średnia ocen 2,75), edukacja (2,66) oraz ochrona środowiska (2,32). Najgorzej respondenci ocenili natomiast działania władz lokalnych w zakresie transportu (1,95).

Tabela 3

Ocena osiągnięć władz lokalnych

Osiągnięcia władz lokalnych	Średnia	Odch. std.
Edukacja	2,66	±1,09
Ochrona zdrowia	2,18	±1,13
Ochrona środowiska	2,32	±1,05
Kultura	2,75	±1,11
Sport	2,29	±1,16
Turystyka i rekreacja	2,04	±1,14
Transport	1,95	±1,19
Gospodarka komunalna	2,10	±1,15
Porządek i bezpieczeństwo	2,25	±1,18

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonych badań.

Należy zauważyć, że działania podejmowane przez administrację lokalną w zakresie rozwoju turystyki zostały ocenione na względnie niskim poziomie, ze średnią ocen jedynie 2,04. Przypomnieć jednak można, iż w strategii rozwoju gminy Izabelin turystyka nie jest dziedziną, której poświęca się dużo uwagi i zajmuje ona miejsce poboczne, stąd również ma to zapewne przełożenie na oceny ludności miejscowej.

Podsumowanie

Podsumowując, badania prowadzono wśród osób nieprowadzących działalności gospodarczej w zakresie turystyki wychodząc z założenia, że czerpanie korzyści materialnych zmienia punkt widzenia na sprawy będące przedmiotem badań.

Z badań można wysnuć wniosek, że respondenci zamieszkujący tereny gminy Izabelin, a tym samym okolice Kampinoskiego PN, to przede wszystkim osoby traktujące miejsce swojego zamieszkania jako typową „sypialnię" o doskonałym położeniu niedaleko Warszawy. Przebadani są usatysfakcjonowani z miejsca zamieszkania, a główną korzyścią, jaką z tego tytułu czerpią, jest otaczająca ich przy-

roda Kampinoskiego PN oraz możliwości uprawiania różnych form aktywności turystyczno-rekreacyjnej.

Rozwój turystyki nie jest respondentom całkowicie obojętny i postrzegają ją jako jeden z czynników wpływających na ogólny rozwój gminy, jednocześnie opowiadając się jednak za pozostawieniem wielkości ruchu turystycznego na obecnym poziomie. Część przebadanych dostrzega korzyści płynące ze zwiększenia liczby odwiedzających tereny gminy, lecz kwestię rozwoju turystyki postrzegają jako problem administracji lokalnej, która ich zdaniem powinna podejmować działania w tym zakresie, również te polegające na motywowaniu i szkoleniu mieszkańców do prowadzenia działalności gospodarczej i usługowej związanej z turystyką.

Ważnym wydaje się fakt, że turystyka w strategii rozwoju gminy zajmuje miejsce poboczne pomimo bardzo dużego potencjału turystycznego, jakim dysponuje gmina Izabelin, opierającego się na wybitnych walorach Kampinoskiego PN. Gmina Izabelin jest gminą o typowo mieszkalnym charakterze, na który wpływ miał przede wszystkim rozwój aglomeracji warszawskiej. Władze lokalne postrzegają gminę jako kameralne miejsce zamieszkania o wysokim standardzie życia, na który wpływ ma także bliskość Kampinoskiego PN, który stanowi jeden z elementów stymulujących rozwój gospodarczy[7]. Wydaje się, że szansą na rozwój gminy pod względem turystycznym jest turystyka weekendowa, która wymaga jednak odpowiedniego zagospodarowania i infrastruktury, z której korzyści odnieśliby nie tylko odwiedzający, lecz także mieszkańcy, którzy mogliby prowadzić m.in. wypożyczalnie sprzętu turystyczno-rekreacyjnego czy gospodarstwa agroturystyczne. Jednak przeprowadzone badania pokazują, iż aby ten cel zrealizować, władze lokalne powinny skupić się na aktywizacji i motywacji społeczności lokalnej do otwierania tego rodzaju działalności. Warto przypomnieć, że aktywny udział społeczności lokalnej w rozwoju turystyki oraz osiągnięcie względnego kompromisu pomiędzy głównymi grupami interesu (społecznością lokalną, zarządzającymi obszarem chronionym oraz organizatorami turystyki) jest istotą nadania turystyce na danym obszarze zrównoważonego charakteru.

Bibliografia

Herz L., *Puszcza Kampinoska*, Sport i Turystyka, Warszawa 1990.

[7] *Strategia rozwoju gminy Izabelin do 2020 roku*, Respublic, Warszawa 2010, s. 9.

Hibszer A., Markowski M., *Czy możliwe jest ograniczenie presji urbanizacyjnej – głównego zagrożenia antropogenicznego Kampinoskiego Parku Narodowego?*, Prądnik. Prace i Materiały Muzeum im. Władysława Szafera, nr 20, 2010.
Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2014 r., GUS, Warszawa 2014.
Strategia rozwoju gminy Izabelin do 2020 roku, Respublic, Warszawa 2010.

Tourism in Izabelin community in the opinion of the local community

Summary

Article analyzes the survey of local communities of Izabelin, which its tourism potential draws mainly from the direct neighbourhood of the Kampinoski National Park. Purpose of the study was to know the opinion of the local communities on tourism in their community and to determine the degree of preparedness of local communities to implement the principles of sustainable tourism. Studies have shown that the respondents threat that place as a typical "bedroom" with an excellent location in close proximity of Warsaw. Respondents are very satisfied with their place of residence and they perceive a number of benefits, they might experience as a result of tourism development in their community. However, they consider that this is a local government problem and the local authority should take action in this regard.

Transleted by: *Małgorzata Gałązka*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-28

JOLANTA BARBARA JABŁONKOWSKA
Akademia Wychowania Fizycznego Wrocław

Ekologiczna świadomość backpackerów

Wprowadzenie

Środowisko naturalne (obok dziedzictwa kulturowego) stanowi jedną z ważniejszych atrakcji turystycznych. Turystyka bowiem otwiera m.in. perspektywy na poznanie bogactwa natury[1]. Jednakże jest w tej relacji dość powszechnie notowane dziś zagrożenie dla przyrody[2]. Stanowi je m.in. bezrefleksyjna konsumpcja turystów[3]. Tu wskazuje się szczególnie na odbiorców turystyki masowej[4]. Natomiast w różnych odmianach turystyki alternatywnej wielu badaczy wyróżnia pewną wrażliwość odbiorczą na środowisko naturalne[5], co może wynikać m.in. w znacznej mierze z niszowości tych form turystycznych oraz z określających je znamion motywacyjnych, które kierują wyborem miejsc podróżniczych destynacji, m.in. chęć poznawania miejsc o walo-

[1] K. Kożuchowski, *Walory przyrodnicze w turystyce i rekreacji*, Wydawnictwo Kurpisz S.A., Poznań 2005; P. Bohdanowicz, *Turystyka a świadomość ekologiczna*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006.

[2] W. Alejziak, *Turystyka w obliczu wyzwań XXI w.*, Albis, Kraków 1999; M. Baranowska -Janota, *Przyrodnicze obszary chronione i turystyka*, „Człowiek i Środowisko" 2001, t. 4, nr 25, s. 119–124.

[3] J. Kamieniecka, *Ekopolityka w turystyce. Raport o zmianach możliwych i potrzebnych*, Instytut na rzecz Ekorozwoju, z. 2, Warszawa 1998; S. Szewrański, *Rozwój zrównoważony*, Instytut Kształtowania i Ochrony Środowiska AR, Wrocław 2002.

[4] Z. Wilczek, *Ekologia w turystyce.*, Wydawnictwo Akademickie Wyższej Szkoły Społeczno-Przyrodniczej w Lublinie, Warszaw–Lublin 2004.

[5] W. Niemiec, *Turystyka alternatywna w zgodzie ze środowiskiem*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu, Nowy Sącz 2002; I. Jędrzejczyk, *Ekologiczne uwarunkowania i funkcje turystyki*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1995.

rach przyrodniczych, potrzeba przebywania w środowisku ekologicznym oraz potrzeba przeżycia rzeczywistych doznań na łonie natury.

Jednym z typów turystyki niemasowej, który w ostatnim dziesięcioleciu zaistniał w polskiej rzeczywistości pod angielską nazwą, jest backpacking[6]. Ten szczególny typ podróżowania w swej istocie zindywidualizowanego odbioru, kładzie nacisk nie tylko na jednostkowość przeżywania czy doświadczania inności kulturowej czy przyrodniczej, lecz także formuje specyficzny styl życia, oparty na świadomym istnieniu[7]. Podkreśla się, że charakteryzują go podstawowe znamiona definicyjne: indywidualizm (podróżowanie w pojedynkę), oszczędność (realizowanie wypraw niskim kosztem), nieformalność (planowanie i organizowanie wyjazdów we własnym zakresie) i niezależność (odbywanie podróży bez ścisłych ram czasowych i przestrzennych)[8]. Jest jednak jeszcze jedna cecha charakterystyczna dla backpackingu – aspekt społeczny i przyrodniczy. To swoisty styl podróżowania, wpisujący backpackera w sposób „świadomego" postrzegania otaczającej go rzeczywistości[9]. Backpacker to turysta z definicji poszukujący w bezpośrednim kontakcie ze społecznością lokalną oraz z otaczającą go – w przestrzeni jego podróży – przyrodą autentyzmu przeżyć i autonomii doświadczeń[10]. Jedną z ważniejszych motywacji uprawiania turystyki backpackerskiej jest chęć bycia bliżej natury[11]. A zatem to poszukiwanie m.in. piękna natury powinno – jak się wydaje – w sposób szczególny wpływać na poziom świadomości ekologicznej backpackerów i formować ich szczególną wrażliwość na środowisko naturalne.

W literaturze zagranicznej niewiele miejsca poświęcono zagadnieniom związanym ze świadomością ekologiczną backpackerów. Opublikowano kilka artykułów, w których omawiano np. skutki ekologicznej degradacji środowiska

[6] J. B. Jabłonkowska, *Backpacking a dwa pokolenia turystów – wstęp do badań nad definicją*, „Rozprawy Naukowe AWF we Wrocławiu, 2014, nr 46, s. 37–45.

[7] J.B. Jabłonkowska, *Backpacker tourism among Polish seniors*, w: *Education and upbringing in the educational school system*, red. K. Denek, A. Kamińska, P. Oleśniewicz, Oficyna Wydawnicza Humanitas, Sosnowiec 2013, s. 319–332.

[8] L. Murphy, *Exploring Social Interactions of Backpackers*, „Annals of Tourism Research" 2001, t. 28, nr 1, s. 50–67.

[9] S.A. Cohen, *Lifestyle travellers: Backpacking as a way of life*, „Annals of Tourism Research" 2011, t. 38, nr 4, s. 1535–1555.

[10] A. Sørensen, *Backpacker ethnography*, „Annals of Tourism Research" 2003, t. 30, nr 4, s. 847–867.

[11] P.L. Pearce, L. Murphy, E. Brymer, *Evolution of the backpacker market and the potential for Australian tourism*, Sustainable Tourism Pty Ltd., Gold Coast, Queensland 2009.

przyrodniczego, wynikające z rozwoju turystyki alternatywnej[12]; wzrost zainteresowania podróżami, umożliwiającymi ucieczkę od miejskiego zgiełku i nadmiernej komercjalizacji w doświadczenie przyjemności bezpośredniego kontaktu z naturą[13]; zainteresowanie edukacją ekologiczną, ekoturystyką i innymi formami turystyki indywidualnej w środowisku przyrodniczym[14]. Pearce, Murphy i Brymer zbadali w ujęciu ogólnym postawy backpackerów wobec zagadnień związanych z ochroną środowiska[15]; Cooper opisał ecoturystyczne doświadczenia backpackerów, podróżujących po Fraser Island[16].

1. Materiały i metody

Nie prowadzono dotychczas szerszych badań, które umożliwiłyby poznanie ekologicznej świadomości backpackerów i, wynikających z tej wiedzy, praktyk wobec środowiska naturalnego w czasie odbywania przez nich podróży. Dlatego w niniejszym badaniu skupiono się na próbie zdiagnozowania proekologicznych zachowań backpackerów i ich oczekiwań oraz na ich rozeznaniu w produktach turystycznych, opartych na technologii ekologicznej, wykorzystywanych przez nich podczas podróży.

Badanie przeprowadzono na przełomie września i października 2014 roku na stuosobowej grupie polskich backpackerów. Były to osoby w wieku 19–50 lat, które odbyły przynajmniej jedną samodzielną wyprawę o znamionach podróży backpackerskiej i same siebie określają mianem „backpacker". Posłużono się metodą ankietową. W badaniu wzięło udział 68 kobiet i 32 mężczyzn. 24% osób legitymował się wykształceniem średnim, 76% – wyższym. Respondenci w większości pochodzili z dużych miast (powyżej 100 000 mieszkańców – 69%). Grupę 25% – stanowili mieszkańcy miast mniejszych, liczących od 50 000 do 100 000 mieszkańców. Tylko 6% osób ankietowanych

[12] V. Smith, *Boracay, Philippines: a case study in 'alternative tourism'*, w: *Tourism Alternatives*, red. V. Smith, W. Earnington, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1992, s.135–160.

[13] M. Oppermann, *Regional Aspects of Tourism in New Zealand*, „Regional Studies" 1994, nr 28.

[14] C. M. Hall, *Ecotourism in Australia, New Zealand and the South Pacific: Appropriate tourism or a new form of ecological imperialism?* w: *Ecotourism: A sustainable option?*, red. E Cater i G. Lowman, John Wiley, Chichester, 1994, s. 137–157.

[15] P.L. Pearce, L. Murphy, E. Brymer, *Evolution*…, s. 43.

[16] M. Cooper, *Backpackers to Fraser Island: Why Is Ecotourism a Neglected Aspect of Their Experience?* „Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism" 2001, t. 1, nr 4, s. 45–59.

wskazało wieś jako miejsce swego zamieszkania. Aktywność zawodową zadeklarowało najwięcej osób: 57%. Kolejna grupa to studenci – 37% i bezrobotni – 6%.

2. Stan ekologicznej świadomości backpackerów

W kwestionariuszu ankiety wszyscy respondenci, określający siebie jako backpackerzy, zadeklarowali ekologiczną postawę wobec środowiska przyrodniczego (100%). Zaznaczyli, że posiadają niezbędną wiedzę do działań proekologicznych (100%). W pełni zgadzają się, że natura jest „dobrem najwyższym człowieka". Dlatego podczas podróży są świadomi, że należy w najwyższym stopniu podjąć wszelkie starania o jej ochronę, czyli – co doprecyzował respondent – „zwracamy uwagę na dbałość o środowisko naturalne, w którym przebywamy podczas wyjazdów backpackerskich". Wskazana deklaracja nie dała się w jakikolwiek sposób uwarunkować demograficznie. Swą pełną świadomość ekologiczną wskazali respondenci niezależnie od wieku, wykształcenia, wykonywanego zawodu czy aktualnego miejsca zamieszkania. Respondenci wyrazili swoje przekonanie, w zdecydowanej większości (100% mężczyzn i 86% kobiet), że turystyka backpackerska nie jest zagrożeniem dla środowiska naturalnego, ponieważ backpackerów, jako turystów w dużym stopniu zależnych od środowiska naturalnego, cechuje świadomość ekologiczna (86% wskazań), odpowiedzialność (79% wskazań) oraz wrażliwość na dobro natury (77% wskazań). „Środowisko backpackerskie – uzasadniał jeden z respondentów – jest najbardziej świadomą ekologicznie grupą turystów", ponieważ – na co wskazywali inni respondenci: „backpackerzy rozumieją naturę", „bo backpacking ma bardzo mocne powiązania z środowiskiem naturalnym", „ponieważ backpackerzy są wrażliwi na dobro naturalne", a „najczęściej dlatego, że są świadomi zagrożenia środowiska naturalnego i dlatego je respektują". „Nigdy nie spotkałem się – wyjaśniał respondent – z sytuacją, żebym widział naganne zachowanie backpackera względem środowiska/kultury. Doświadczyłem natomiast wiele zachowań, które powinny być wzorem i przykładem dla innych".

Ważnym motywatorem podejmowanych przez backpackerów działań na rzecz dbania o przyrodę jest wskazywana przez respondentów dojrzałość osobowa backpackerów: „W moim mniemaniu – uzasadniała respondentka – backpackerzy to z reguły osoby biorące odpowiedzialność za swoje zachowanie

i środowisko naturalne", „w zdecydowanej większości są to ludzie odpowiedzialni i rzetelni" a ich podstawową zasadą w kontakcie z naturą jest „nie szkodzić środowisku". Dlatego deklarowany w grupie respondentów „ekologiczny styl życia" nakierowuje ich na poszukiwanie „szczególnych środków ostrożności", tym bardziej że są „gośćmi w środowisku natury i muszą się podporządkować panującym w nim zasadom".

Wyłącznie 14% respondentów (z grupy backpackerek) zauważa pewne zagrożenie, jakie niesie lub może nieść turystyka backpackerska dla natury. Zagrożenia te wynikają z nieprzestrzegania zasad postępowania ekologicznego w środowisku naturalnym:

- używanie detergentów (mydła, szamponów, proszku do prania itd.) w środowisku naturalnym (myją się i piorą w rzekach, jeziorach itp.) – 47% wskazań,
- pozostawianie odpadów na szlakach, tworząc dzikie wysypiska śmieci – 43% wskazań,
- kupowanie produktów spożywczych w opakowaniach plastikowych – 36% wskazań,
- niszczenie przyrody dla zaspokojenia swoich potrzeb (palą ogniska w lesie, zrywają różne okazy roślin, płoszą zwierzynę itp.) – 29% wskazań,
- zachowywanie się głośno w środowisku naturalnym – 29% wskazań,
- używanie naczyń i sztućców jednorazowych – 14% wskazań,
- inne: „bezmyślne rozbijanie namiotów na terenach parków narodowych", „spalanie śmieci (również plastikowych) w lesie", „używanie aerozolu przeciw insektom", „palenie spirali przeciw komarom", „wydeptywanie własnych ścieżek poza wyznaczonymi szlakami" – 1% wskazań.

Ekologiczne myślenie i wartościowanie postaw wobec środowiska naturalnego jest wśród badanych backpackerów mocno nacechowane nie merytoryczną wiedzą, lecz intuicyjną, która wynika bardziej z poczucia ich dezaprobaty dla degradacji środowiska przyrodniczego, niż z potrzeby rozwijania terenów przyrodniczo cennych. W praktyce oznacza to, że przyroda jest dla nich wartością rzeczywistą, ale w wymiarze instrumentalnym. A przyjmowane postawy są zdeterminowane doświadczeniem jednostkowym, nie zaś wynikiem szczególnych preferencji ekologicznych.

3. Zachowania ekologiczne backpackerów podczas wyjazdów turystycznych

Prostą konsekwencją rozumienia zagadnień związanych z ekologią są określone zachowania wobec środowiska naturalnego i działania na rzecz ochrony przyrody. Im większa bowiem świadomość ekologiczna (m.in. rozeznanie w skutkach działalności człowieka na środowisko), tym rozsądniejsze i bardziej wyważone stają się zachowania w przestrzeni natury. Respondenci, deklarujący szczególne ukierunkowanie turystyki backpackerskiej na ekologiczną dbałość o środowisko naturalne, zostali poproszeni o wskazanie, w jaki sposób na co dzień podczas swoich wypraw podróżniczych prezentują postawę proekologiczną. Udzielone odpowiedzi pozwoliły na opracowanie rejestru ich czynności proekologicznych (tab. 1). W najwyższej grupie wskazań (ponad połowa zaznaczeń wszystkich respondentów) znalazły się trzy formy postępowania: dwie bezpośrednio wynikające z samodzielnego działania na rzecz przyrody – pozostawianie odpadów w miejscach wyznaczonych (96%), oszczędzanie wody i prądu (59%) oraz – jedna – związana z obywatelskim posłuszeństwem wobec norm ustawodawczych, obowiązujących w danym kraju – przestrzeganie zasad dotyczących ochrony środowiska naturalnego (88%).

W wynikach przeprowadzonych badań zarysowuje się szczególny charakter dbałości o środowisko, formowany różnicą płci. Kobiety zdają się szczególnie poczuwać do odpowiedzialności – osobistej – za środowisko naturalne (to w większości one wskazały, że segregują śmieci – 53%, oszczędzają wodę, prąd – 49%, ograniczają korzystanie z elektroniki – 60%, inwestują w produkty pochodzące z recyklingu – 25%). Mężczyźni bardziej zorientowani są na aspekt odpowiedzialności grupowej, ich czynności ogniskują się wokół działań wspólnotowych (oni w większym stopniu podporządkowują się zasadom prawnym, regulującym poruszanie się w świecie natury – 94%, poczuwają się do odpowiedzialności za innych turystów – 31% oraz wykazują zainteresowanie proekologiczną aktywnością ośrodków przemysłu turystycznego – 56%).

Poparcie dla idei ochrony przyrody wynika u respondentów z zaniepokojenia problemami niszczenia środowiska naturalnego. Ich zakres rozumienia spraw związanych z ochroną przyrody zbudowany jest na przekonaniu o sprawczej sile ich jednostkowych działań. Dbając o środowisko, zabezpieczają je przed degradacją. Jednakże, pomimo deklarowanej (szczególnej)

świadomości ekologicznej (86% wskazań), przejawiającej się w odpowiedzialnych zachowaniach (79% wskazań) oraz wrażliwości na dobro natury (77%), ich postawa proekologiczna ma charakter wybiórczy (za deklaracją idą czynności selektywne, np. niezaśmiecanie środowiska, dostosowywanie się do prawa regulującego postawy proekologiczne, oszczędzanie wody i prądu, nieużywanie worków foliowych, ograniczenie korzystania ze sprzętów elektronicznych itp.). Nie zostały wskazane żadne czynności, które wymagałyby wysiłku zmiany własnych nawyków konsumenckich, pozwoliłyby poprawić jakość środowiska i wsparłyby profilaktykę ekologiczną.

Tabela 1

Działania proekologiczne podejmowane przez respondentów (backpackerów) podczas odbywania ich podróży

Lista deklarowanych czynności wspierających ochronę środowiska naturalnego	Łącznie (%)	W tym:	
		kobiety (%)	mężczyźni (%)
Zostawiam odpady tylko w miejscach do tego przeznaczonych	96	100	88
Z pełną świadomością i konsekwencją przestrzegam, ustanowionych w danym kraju, zasad dot. ochrony środowiska	88	85	94
Oszczędzam wodę, prąd elektryczny	59	49	22
Ograniczam korzystanie z elektroniki, by jak najmniej wyrzucać zużyte baterie, akumulatory	47	60	19
Segreguję odpady	44	53	25
Nie korzystam z ośrodków turystycznych, które zatruwają środowisko naturalne	34	24	56
Sprzątam śmieci pozostawione przez innych turystów	27	25	31
Nie używam worków foliowych, naczyń plastikowych, jednorazowych sztućców	18	13	28
Korzystam z produktów, które zostały wykonane z materiałów odzyskanych w procesie recyklingu	17	25	0
Kupuję ekologiczną żywność	2	3	0

Źródło: opracowanie własne.

4. Działania instytucji i podmiotów gospodarczych na rzecz ochrony przyrody wskazywane przez respondentów

Backpackerzy odpowiedzialności za środowisko naturalne w miejscach turystycznych nie przypisują jedynie turyście jednostkowemu. Na najwyższym, a zatem i najważniejszym, szczeblu drabiny odpowiedzialności, lokalizują władze różnego szczebla, zarządzające określonym środowiskiem naturalnym (tab. 2). Im wyznaczają normatywny charakter działania na rzecz

ochrony środowiska (podejmowanie przede wszystkim czynności formalno-prawnych). W kompetencjach władz dostrzegają obowiązek monitorowania miejsc o szczególnych walorach przyrodniczych (94%), egzekwowanie od turystów postaw proekologicznych (91%), informowanie turystów o czynnościach dozwolonych bądź zakazanych na terenach cennych ze względu na przyrodę (66%). Zdaniem respondentów to przede wszystkim władza jest powołana do zarządzania postawami proekologicznymi turystów, natomiast ich (backpackerów) wkładem w ochronę przyrody staje się akt posłusznego dostosowania się do wyznaczonych zasad.

Tabela 2

Działania proekologiczne instytucji i podmiotów gospodarczych wskazywane przez respondentów

Lista działań instytucji i podmiotów gospodarczych wspierające ochronę środowiska naturalnego	Łącznie (%)	W tym:	
		kobiety (%)	mężczyźni (%)
Monitorowanie miejsc o szczególnych walorach przyrodniczych	94	91	100
Wymaganie prawem właściwych ekologicznie postaw w miejscach szczególnie chronionych (egzekwowanie proekologicznych zachowań np. mandatami)	91	87	100
Informowanie m.in. na tablicach o właściwych zachowaniach ekologicznych (nakazy i zakazy), umieszczone na trasach turystycznych i w miejscach szczególnie cennych ze względu na przyrodę	66	50	100
Instalowanie toalet w miejscach turystycznych	61	76	28
Montowanie kolektorów słonecznych w hostelach backpackerskich i innych ośrodkach turystycznych	39	26	66
Oczyszczalnie biologiczne w tych ośrodkach	26	24	31

Źródło: badania własne.

Kolejnymi podmiotami, od których respondenci oczekują szczególnej dbałości o środowisko naturalne, są inwestorzy, podejmujący działania gospodarcze w obszarze turystycznym. Od nich wymagają wkładu w infrastrukturę, która pozwoliłaby zabezpieczyć naturę przed skażeniem. Tak wyartykułowane oczekiwanie staje się dla ankietowanych osób kryterium wyboru ośrodka turystycznego (backpackerskiego) w trakcie odbywania przez nich podróży. Zwracają uwagę – jak określili – na wyposażenie go m.in. w odnawialne źródła energii, ekologiczne oczyszczalnie (65% wskazań).

Backpackerską dbałość o środowisko naturalne cechuje rodzaj społecznej relacji, którą mogą właściwie uformować przede wszystkim sankcje i regulacje prawne. Dlatego wszelkie regulaminy normatywizujące postawy i zachowania w środowisku naturalnym, które pozwalają zwiększyć bezpieczeństwo ekologiczne w relacji turysta–przyroda, posiada w odczuciu badanych backpackerów, najwyższy priorytet. Drugim staje się, formowana pod wpływem świadomości tej wzajemnej relacji zasada: nie szkodzić.

5. Technologiczne rozwiązania wspomagające ochronę przyrody w turystycznym ekwipunku backpackerów

Badaniu poddano stopień rozeznania backpackerów w produktach turystycznych, opartych na technologii ekologicznej. Wiedzę o rozwiązaniach technologicznych, sprzyjających ochronie przyrody potwierdziło 63% kobiet i tylko 34% mężczyzn. Różnica w proporcji jeszcze bardziej się powiększyła, gdy respondenci wskazali przedmioty, które zabierają ze sobą na wyprawy backpackerskie. Co czwarta ankietowana backpackerka i co drugi backpacker, przyznali, że – przygotowując swoją wyprawę – nie dbają o wyposażenie plecaka w produkty i sprzęty ekologiczne.

W ankiecie umieszczono wybrane produkty, które obecnie są oferowane w sklepach turystycznych jako ekologiczny ekwipunek podróżniczy (tab. 3). Respondenci wskazali: korbkową latarkę (26% wskazań), metalowe sztućce (22% wskazania), biodegradowalne środki higieny osobistej (17% wskazań), solarną ładowarkę (10% wskazań), kubeczek menstruacyjny (4% wskazań), turystyczną kuchenkę ekologiczną (3% wskazań), opakowania biodegradowalne (2% wskazań), odzież z materiałów pochodzących z recyklingu (2% wskazań) oraz składany prysznic (1% wskazań).

Tabela 3

Wybrane produkty turystyczne, oparte na technologii ekologicznej w ekwipunku backpackerów

Lista turystycznych produktów ekologicznych	Łącznie (%)	W tym:	
		kobiety (%)	mężczyźni (%)
Plecak z ogniwem solarnym i akumulatorem dla przenośnych urządzeń elektrycznych	0	0	0
Korbkowa latarka na dynamo zasilana ruchem korbki	26	28	22
Ładowarka solarna z panelem słonecznym i akumulatorem	10	4	22
Solarne etui z zewnętrznymi głośnikami dla odtwarzaczy mp3	0	0	0
Solarne etui z bankiem energii dla laptopa	0	0	0
Turystyczna kuchenka ekologiczna z termoelektrycznym silnikiem	3	4	0
Korbkowa golarka z dwoma elastycznymi ostrzami	0	0	0
Składany prysznic turystyczny	1	1	0
Kubeczek menstruacyjny	4	6	0
Odzież z materiałów pochodzących z recyklingu np. Biodegradowalny płaszcz przeciwdeszczowy ze skrobi ziemniaczanej	2	3	0
Śledzie biodegradowalne	0	0	0
Biodegradowalne środki higieny osobistej (mydełka, szampony, proszek z orzechów mydlanych z dużą zawartością saponiny)	17	22	6
Drewniane lub metalowe sztućce lub ze skrobi termoplastycznej	22	13	41
Opakowania celulozowe, otrębowe, ze skrobi, z kukurydzy, z trzciny cukrowej, z liści palmowych	2	1	1

Źródło: badania własne.

Odsetek osób przyznających się do korzystania z technologii ekologicznych jest niewielki. Najprawdopodobniej czynnikiem warunkującym jest ekonomika wyjazdowa. Cechą charakterystyczną bowiem wyjazdów backpackerskich jest minimalizacja środków wydatkowanych na realizację planów podróżniczych. Wszelkie zatem rozwiązania ekologiczne, które wymagają dodatkowego wkładu finansowego, stanowią ogromną zaporę dla backpackerów. „Sprzęt – deklarowała jedna z respondentek – i narzędzia turystyczne są bardzo drogie, a backpacking to turystyka niezamożnego portfela, zatem jest wiedza, są chęci, ale nie ma środków na realizację dobrych celów ekologicznych (ja za ekologiczną kuchenkę turystyczną musiałam zapłacić 550 zł! I kupiłam ją nie ze względu na środowisko, ale dlatego, że często przebywam z dala od ośrodków ludzkich, wśród dzikiej przyrody i muszę korzystać ze sprzętu ułatwiającego poradzenie sobie w trudnych warunkach przyrody)". Inny backpacker w uwagach do pytań ankietowych podjął próbę wytłumaczenia swojego niezaangażowania w posiadanie technologicznego sprzętu. W jego słowach zawarta

została esencja proekologicznych postaw backpackerskich: „jest w tej chwili moda na bycie eko. Sprzedaje się sprzęt ekologiczny, ubrania czy opakowania eko. Są to drogie gadżety, dla mnie najczęściej nieosiągalne finansowo. Dla dobra przyrody i nas wszystkich powinny być one tańsze i bardziej powszechne. Dopóki nie będą, rada jest jedna – trzeba być po prostu przyjacielem przyrody".

6. Dyskusja

W literaturze przedmiotu nie ma jednoznacznej oceny właściwych (odpowiedzialnych) postaw backpackerów wobec środowiska przyrodniczego. Pearce, Murphy i Brymer przypuszczają, że istnieje wśród backpackerów ekologiczna świadomość i wiedza o konieczności ochrony terenów cennych. Spisali wskazane przez badanych backpackerów działania, uznane za najbardziej przyjazne dla środowiska. Szczególne miejsce zyskały formy zakwaterowania sprzyjające ochronie środowiska (29,1%); wybieranie ekologicznych sposobów podróżowania np. rowerem (8,6%) czy organizowanie pieszych wędrówek, umożliwiających bezpośredni kontakt z naturą (5,8%). Wypunktowano także jako sprzyjające ochronie przyrody w podróżach backpackerskich m.in. korzystanie z ekologicznych pojemników na żywność, stosowanie form recyklingu w hostelach, piesze zwiedzanie, montowanie na trasach turystycznych toalet przyjaznych dla środowiska i śmietników, korzystanie z proekologicznych rekreacji na łonie natury (np. uprawianie sportów wodnych), korzystanie ze środków masowej komunikacji, poszerzanie obszarów chronionych, wykorzystanie słonecznej energii, oszczędzanie wody, a przede wszystkim rozwijanie świadomości ekologicznej[17], ponieważ – na co zwrócili uwagę Pearce, Murphy i Brymer – backpackerzy swoim zachowaniem niejednokrotnie budzą obawy o nadmierne zawłaszczenie zasobów przyrodniczych i obciążenie środowiska naturalnego przez zwiększoną swą turystyczną konsumpcję. Świadomość ekologiczną trzeba dopiero w backpackerach wypracować, wnioskował Cooper. Wskazywał, że z turystyki backpackerskiej wynikają problemy środowiskowe od zaśmiecania i braku właściwej utylizacji odpadów, poprzez niszczenie siedlisk krzewów i wydm. Kampanie edukacyjne, opisy w przewodnikach, takich jak Lonely Planet, tworzenie i upowszechnianie wiedzy o środowisku lokalnym (m.in. w backpackerskich

[17] P.L. Pearce, L. Murphy, E. Brymer, *Evolution*…, s. 42–43; 81–83.

enklawach) mogą stać się bardziej efektywnym działaniem wychowawczym niż zakazy chroniące przed degradacją otoczenia. Postulował, by nie tyle chronić środowisko przyrodnicze przed backpackerami, ile raczej wykorzystać ich potencjał do propagowania postaw ekologicznych[18].

Podsumowanie

Backpackerzy każdego, kto przyczynia się do degradacji świata przyrody, postrzegają jako natręta, który zagraża stabilizacji ekosystemu. Czują się związani swoistą relacją z przyrodą, relacją społeczną, ale brakuje im wiedzy uwzględniającej autoteliczną wartość przyrody. Stąd też ich zaangażowanie w dbałość o środowisko cechuje zdecydowanie postawa zachowawcza, zdominowana przez instrumentalny wymiar podejścia do przyrody. Światopogląd ekologiczny, który reprezentują, charakteryzuje intencjonalna dwubiegunowość (rodzaj ekologicznej ambiwalencji). Z jednej strony wpisują się w nurt proekologicznej troski o ochronę przyrody, postrzegają siebie jako szczególny typ turystów – „rozumiejących naturę". Z drugiej jednak strony nie ma w nich zgody na ponoszenie kosztów (szczególnie ekonomicznych) na rzecz środowiska. Oczekują działań ze strony władz i podmiotów gospodarczych. Są gotowi poddać się aktom i regulacjom prawnym wskazującym wzorce postępowania, stawiają siebie w roli uświadomionego konsumenta-decydenta, który na rynku usług turystycznych wspiera swym wyborem ekoinnowacyjność podmiotów gospodarczych. Ale w codziennym doświadczeniu, gdy w grę wchodzą inwestycje (np. finansowe) dla działań profilaktycznych, chroniących przyrodę, ignorują kryteria ekologiczne.

Bibliografia

Alejziak W., *Turystyka w obliczu wyzwań XXI w.*, Albis, Kraków 1999.

Baranowska-Janota M., *Przyrodnicze obszary chronione i turystyka*, „Człowiek i Środowisko", 2001, t. 4, nr 25.

Bohdanowicz P., *Turystyka a świadomość ekologiczna*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006.

Cohen S.A., *Lifestyle travellers: Backpacking as a way of life*, „Annals of Tourism Research" 2011, t. 38, nr 4.

[18] M. Cooper, *Backpackers…*

Cooper M., *Backpackers to Fraser Island: Why Is Ecotourism a Neglected Aspect of Their Experience?* „Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism" 2001, t. 1, nr 4.

Hall C.M., *Ecotourism in Australia, New Zealand and the South Pacific: Appropriate tourism or a new form of ecological imperialism?* [w:] *Ecotourism: A sustainable option?* red. E. Cater, G. Lowman, John Wiley, Chichester, 1994.

Jabłonkowska J.B., *Backpacker tourism among Polish seniors*, w: *Education and upbringing in the educational school system*, red. K. Denek, A. Kamińska, P. Oleśniewicz, Oficyna Wydawnicza Humanitas, Sosnowiec 2013.

Jabłonkowska J.B., *Backpacking a dwa pokolenia turystów - wstęp do badań nad definicją*, Rozprawy Naukowe AWF we Wrocławiu 2014, nr 46.

Jędrzejczyk I., *Ekologiczne uwarunkowania i funkcje turystyki*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1995.

Kamieniecka J., *Ekopolityka w turystyce, Raport o zmianach możliwych i potrzebnych*, Instytut na rzecz Ekorozwoju, z. 2, Warszawa 1998.

Kożuchowski K., *Walory przyrodnicze w turystyce i rekreacji*, Wydawnictwo Kurpisz S.A., Poznań 2005.

Murphy L., *Exploring Social Interactions of Backpackers*, „Annals of Tourism Research" 2001, t. 28, nr 1.

Niemiec W., *Turystyka alternatywna w zgodzie ze środowiskiem*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu, Nowy Sącz 2002.

Oppermann M., *Regional Aspects of Tourism in New Zealand*, „Regional Studies" 1994, nr 28.

Pearce P.L., Murphy L., Brymer E., *Evolution of the backpacker market and the potential for Australian tourism*, Sustainable Tourism Pty Ltd., Gold Coast, Queensland 2009.

Smith V., *Boracay, Philippines: a case study in 'alternative tourism'*, w: *Tourism Alternatives*, red. V. Smith, W. Earnington, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1992.

Sørensen A., *Backpacker ethnography*, „Annals of Tourism Research" 2003, t. 30, nr 4.

Szewrański S., *Rozwój zrównoważony*, Instytut Kształtowania i Ochrony Środowiska AR, Wrocław 2002.

Wilczek Z., *Ekologia w turystyce*, Wydawnictwo Akademickie Wyższej Szkoły Społeczno-Przyrodniczej w Lublinie, Warszawa–Lublin 2004.

Backpackers ecologic awareness
Summary

There is one particular and innovative type of the tourism which in its point teaches individual receiving and experiencing backpacking. It is emphasized that there are not only characteristic basic definitions: individuality, economy, informality, independence but the social aspect which differs it from other types of travelling. The defined backpacker looks for authenticity in contact with the local society and the surrounding nature. One of the most important motivations of backpacking is the will of being closer to the nature. This search of nature beauty should – as it is thought – develop the backpackers ecologic awareness level and form their particular sensitivity towards natural environment.

The aim of this research was to get knowledge of backpackers ecologic awareness, the apprenticeships undertaking in natural environment while traveling, diagnosing their proecologic expectations and knowledge of tourist products based on ecological technology.

The method used in the research was the questionnaire among one hundred group of Polish backpackers aged 19–50. They had at least one individual backpack travel and they define themselves as "backpackers".

Translated by: *Izabela Stanek*

EUROPA REGIONUM TOM XXIII ROK 2015
DOI: 10.18276/er.2015.23-29

JAROSŁAW LICHACY
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

Działalność organizacji turystycznych w Polsce na przykładzie Darłowskiej Lokalnej Organizacji Turystycznej

Wprowadzenie

Turystyka stanowi interdyscyplinarny obszar działań. Z punktu widzenia marketingu, należy traktować ją jako sektor gospodarki tworzący nowe wartości użytkowe (usługi) oraz formę aktywności ludzkiej generującą popyt na te usługi. Na sektor turystyczny składają się przedsiębiorcy turystyczni oraz obszary turystyczne, tzw. miejsca docelowe, zwane destynacjami, na których działają jednostki samorządu terytorialnego oraz organizacje turystyczne. Sektor turystyczny musi komunikować się ze swoimi nabywcami oraz całym społeczeństwem, aby przekonać, iż może lepiej i taniej zaspokajać ich potrzeby niż zrobią to konkurenci.

Turystyka to również jedna z najdynamiczniej rozwijających się dziedzin gospodarki w ostatnich dekadach. By jednak dalej dynamicznie się rozwijała, potrzebuje inicjatyw i współpracy wielu sektorów. W wielu państwach europejskich znaczący składnik PKB generowany jest właśnie przez branżę turystyczną, co jest odpowiednio uwidocznione w traktowaniu turystyki na poziomie rządowym. W Polsce turystka często ewoluowała w strukturach administracji rządowej, będąc w Ministerstwie Transportu i Gospodarki Morskiej, Ministerstwie Gospodarki (rok 2000), następnie w 2003 przeniesiono ją do Ministerstwa Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, w 2004 do Ministerstwa Gospodarki i Pracy, by w 2005 znalazła się chyba w najwłaściwszym resorcie, Ministerstwie Gospodarki. Jednak na krótko, bo już w 2007 roku utworzono Ministerstwo Sportu i Turystyki, które do chwili obecnej

jest organem właściwym ds. turystyki. Resort ten często określany jest mianem „Ministerstwo Sportu", co w istocie oddaje rzeczywistość. Turystyka, mimo że generuje olbrzymie zyski dla gospodarki krajowej, w tym resorcie zdominowana jest przez sport. Nie ujmując jego znaczenia, jest on dziedziną chłonącą środki budżetowe, a nie powiększającą dochody. Mimo to wyodrębnienie turystyki, jako działu administracji, było ważnym przejawem docenienia jej roli i znaczenia w gospodarce. Najważniejsze jednak znaczenie miały zmiany w organizacji i zarządzaniu turystyką jakie nastąpiły w latach 1999–2000: likwidacja Urzędu Kultury Fizycznej i Turystyki oraz utworzenie Polskiej Organizacji Turystycznej.

W wyniku powyższych zmian powstał trójstopniowy podział organizacyjny turystyki, co reguluje Ustawa o Polskiej Organizacji Turystycznej. Zmiany te nie stanowią o wyjątkowości Polski, ponieważ w krajach UE takie regulacje już istniały wcześniej, by w demokratyczny sposób realizować skomplikowane i różnorodne zadania wynikające z rozwoju turystyki. Doświadczenia tych państw pokazują, że właśnie najbardziej efektywnym systemem organizacyjnym turystyki, zwłaszcza w sferze promocji, jest układ oparty na współdziałaniu narodowych z regionalnymi oraz lokalnymi organizacjami turystycznymi, gdzie te ostatnie są filarami tego systemu.

Jednym z ważnych zapisów ustawy o Polskiej Organizacji Turystycznej wpisanych do zadań narodowej organizacji turystycznej jest inspirowanie do tworzenia Regionalnych oraz Lokalnych Organizacji Turystycznych. Usytuowane na najniższym szczeblu struktury organizacyjnej, Lokalne Organizacje Turystyczne spełniają bardzo ważną rolę w kreowaniu produktu turystycznego, promocji turystyki regionów, jak również partnerstwa na rzecz turystyki. Jednak to dopiero w ostatnich kilku latach dostrzega się ich znaczenie.

Autor referatu podejmuje próbę oceny, czy uregulowania ustawowe odnośnie do struktury organizacyjnej turystyki w Polsce, są akceptowalne i funkcjonalne na rynku lokalnym i regionalnym. Dokonuje tego w oparciu o wiedzę teoretyczną, ale również o wiedzę empiryczną.

Ustawodawca ustanawiając przedmiotową ustawę, miał na celu stworzenie sprawnie działającego, podobnego do funkcjonujących w państwach UE, systemu. Problem w tym, że Polskiej Organizacji Turystycznej dano jednoznaczną konstrukcję prawną i organizacyjną oraz zagwarantowano środki budżetowe na realizację zadań. Regionalnym i lokalnym organizacjom turystycznym pozostawiono zaś dowolność zarówno pod względem formuły prawnej, organizacyjnej jak i zasad finansowania ich działań. Nowelizacja Ustawy wskazuje wprawdzie na przepisy Ustawy

z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach, które powinny mieć zastosowanie przy tworzeniu regionalnych i lokalnych organizacji turystycznych, jednak nie mają one charakteru obligatoryjnego. W praktyce więc, organizacje te jako osoby prawne działają w oparciu o dwie ustawy, Ustawę z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach oraz Ustawę z dnia 25 czerwca 1999 r. o Polskiej Organizacji Turystycznej.

1. Polska Organizacja Turystyczna (POT)

Polska Organizacja Turystyczna, jako wyspecjalizowana instytucja państwowa, ma na celu promocję Polski za granicą oraz współpracę z samorządem terytorialnym i branżą turystyczną. Inicjuje ona szereg działań sprzyjających rozwojowi turystyki na terenie Polski. Przyczynia się to do komplementarnego zrozumienia turystyki przez samą branżę oraz władze samorządowe.

2. Regionalne Organizacje Turystyczne (ROT)

Regionalne Organizacje Turystyczne to płaszczyzna współpracy jednostek samorządu terytorialnego szczebla wojewódzkiego, organizacji branżowych oraz podmiotów gospodarczych działających w turystyce. Organizacje te tworzy się w celu zapewnienia profesjonalnej promocji turystyki regionu. Zadaniem regionalnej organizacji turystycznej jest:

– koordynowanie działań promocyjnych w województwie,
– promocja walorów turystycznych w kraju i za granicą,
– tworzenie regionalnego systemu informacji turystycznej,
– stymulowanie tworzenia i rozwoju produktów turystycznych w regionie,
– inspirowanie i tworzenie lokalnych organizacji turystycznych,
– doskonalenie kadr dla turystyki,
– prowadzenie analiz oraz badań w dziedzinie turystyki w regionie.

3. Lokalne Organizacje Turystyczne (LOT)

Lokalne Organizacje Turystyczne są organizacjami współpracy samorządu terytorialnego (zwłaszcza samorządu szczebla powiatowego i gminnego) oraz lokalnej branży turystycznej (szeroko rozumianej ze względu na heterogeniczny charakter gospodarki turystycznej). Zakresem ich działania jest promocja tury-

styczna obszaru obejmującego działalność tej organizacji, a w szczególności kreowania, tworzenia i promocji produktów turystycznych.

Do ważnych zadań lokalnych organizacji turystycznych należą również integracja społeczności lokalnej, gromadzenie i aktualizacja informacji o atrakcjach i produktach turystycznych oraz utrzymanie i prowadzenie lokalnych punktów informacji turystycznej.

Lokalne organizacje w większym stopniu jak regionalne wpływają na kreowanie polityki turystycznej. Tworzą przede wszystkim platformę do współpracy dla podmiotów działających w branży turystycznej i samorządów. To właśnie na samorządach szczególnie spoczywa inicjatywa tworzenia ich czy wspieranie już działających organizacji. Sprawnie działające LOT-y mogą bardzo mocno, na zasadach synergii, stymulować rozwój turystyki w regionie.

3.1. Darłowska Lokalna Organizacja Turystyczna w Dorzeczu Wieprzy Grabowej i Unieści (DARLOT)

Darłowska Lokalna Organizacja Turystyczna w Dorzeczu Wieprzy, Grabowej i Unieści to organizacja zrzeszająca powiat sławieński, miasto Darłowo, Sławno, gminy Sławno, Darłowo, Malechowo, Postomino, obszar Miasta i Gminy Polanów i Sianów, leżących na terenie powiatu koszalińskiego oraz przedsiębiorstwa z branży turystycznej, a także turystyczne organizacje pozarządowe. Uznanymi i rozpoznawalnymi w kraju kurortami leżącymi na terenie działania organizacji są Darłowo, Jarosławiec, Dąbki – najmłodsze polskie uzdrowisko. Wiele jest też innych, atrakcyjnych miejscowości turystycznych. Czyste powietrze, liczne lasy, rzeki i jeziora pozwalają na wypoczynek w bardzo różnej formie. Bazę turystyczną stanowi szeroka gama obiektów turystycznych. Począwszy od hoteli wysokiej klasy przez ośrodki wczasowe, kolonijne, sanatoria, parki wodne, parki rozrywki ruchowej i intelektualnej na gospodarstwach agroturystycznych i edukacyjnych kończąc. W regionie znajduje się także bardzo dużo cennych zabytków i ciekawych obiektów historycznych.

Według najnowszych danych Głównego Urzędu Statystycznego za rok 2013, powiat sławieński, w całości objęty działaniem organizacji, znalazł się na dziesiątym miejscu w kraju pod względem udzielonych noclegów. Wśród powiatów położonych nad morzem zajmuje on miejsce czwarte.

W klasyfikacji ogólnej, do której wliczane są takie miasta jak Warszawa, Kraków czy Gdańsk, powiat sławieński zajmuje piętnaste miejsce w Polsce wśród

trzystu osiemdziesięciu powiatów. Turystyka stanowi tu jedną z najważniejszych dziedzin gospodarki.

Darłowska Lokalna Organizacja Turystyczna formalnie powstała w 2012 roku, jednakże działania zmierzające do jej utworzenia czynione były już dużo wcześniej. Największą aktywność przejawiał w tych działaniach burmistrz największego ośrodka recepcji turystycznej, Darłowa. Wcześniej proponowana nazwa organizacji to: „Bałtycka Siódemka" nawiązująca do siedmiu gmin, jakie wstępnie miały ją tworzyć. Finalnie to starosta sławieński przejął inicjatywę tworzenia organizacji, biorąc za bazę teren jednostki samorządowej, którą zarządzał, powiększając ją o gminy sąsiednie w istocie należące również do tej administracji powiatowej w latach przed i zaraz po drugiej wojnie światowej. Z czasem, kiedy już uzyskano wstępną akceptację utworzenia organizacji wszystkich jednostek samorządowych, zaproszono do grupy inicjatywnej kilku największych przedsiębiorców branży turystycznej oraz organizacji pozarządowych zrzeszających podmioty turystyczne. Grupa inicjatywna stworzyła komitet założycielski i w sierpniu 2012 roku dokonała rejestracji Darłowskiej Lokalnej Organizacji Turystycznej w Dorzeczu Wieprzy Grabowej i Unieści. Nazwa nie przypadkowo nawiązuje do Darłowa, ponieważ to Darłowo jest stolicą turystyczną regionu, a uznano, że nazwa ma być jasna i czytelna. Uznano też zgodnie, że Darłowo będzie „lokomotywą" nowo powstałej organizacji.

Konstrukcja organów stowarzyszenia, bo zgodnie ze wskazaniami ustawowymi, organizacja otrzymała formę prawną stowarzyszenia, zabezpiecza interesy wszystkich sektorów ją tworzących. Przewagę liczebną w trzynastoosobowym zarządzie stanowią przedstawiciele samorządów (9 osób), pozostali to przedstawiciele przedsiębiorców branżowych (2 osoby) oraz organizacji pozarządowych (2 osoby). Komisja Rewizyjna nie posiada zapisów parytetowych i nie zasiada w niej żadna osoba reprezentująca JST. Można odnieść wrażenie, że nie zachowano proporcji sektorów i powstała hegemonia grupy samorządowej, jednak założeniem tego była chęć zagwarantowania trwałości projektu oraz dbałość o środki budżetowe samorządów. Argumentacją tego stanu rzeczy były również wcześniejsze doświadczenia, kiedy to została powołana inna organizacja turystyczna (Bałtycka Organizacja Turystyczna), której statut nie posiadał podobnej konstrukcji parytetowej. Przestała ona być aktywna po pół roku działalności, a samorząd niemający swojej odpowiedniej reprezentacji do chwili obecnej nie jest w stanie zainicjować jej likwidacji, mimo że mija dziesięć lat od jej powstania i organizacja nie funkcjonuje.

W chwili powstania Darłowskiej Lokalnej Organizacji Turystycznej do jej zarządu weszli wszyscy wójtowie, burmistrzowie partnerskich gmin oraz starosta sławieński jako prezes zarządu. Do wykonywania zadań powołano biuro oraz jego dyrektora. Sytuacja nie trwała jednak długo, bo tylko kilka miesięcy – do czasu, kiedy to przeanalizowano plany budżetowe organizacji na kolejny rok. Jasno z nich wynikało, że środki pochodzące ze składek będą niewystarczające na funkcjonowanie organizacji i realizację zakładanych celów. Organy stanęły przed decyzją o rozpoczęciu działalności gospodarczej. Nie było to jednak możliwe ponieważ blokadą była Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne (Dz.U. 1997, nr 106, poz. 679).

Z myślą o przyszłości nowo powstałej organizacji, członkowie zarządu w osobach wójtów, burmistrzów oraz starosty pojęli decyzję o wystąpieniu z niego. Ustępując, wskazali oni jednocześnie osoby, które będą ich reprezentowały. Na czele zarządu stanął przedstawiciel starosty sławieńskiego, wcześniej powołany dyrektor biura, pełniący jednocześnie funkcję szefa promocji powiatu w Starostwie Powiatowym. Taka konstrukcja pozwoliła Darłowskiej Lokalnej Organizacji Turystycznej podjąć działania uruchamiające działalność gospodarczą. Z perspektywy czasu okazało się, że decyzje te były słuszne, ponieważ organizacja z ich zastosowaniem funkcjonuje do dzisiaj, nie napotykając na większe bariery. Jest to też dobry przykład, że ustawa ta nie wpływa negatywnie na funkcjonowanie Lokalnych Organizacji Turystycznych prowadzących działalność gospodarczą.

W statucie organizacji znalazło się wiele zapisów określających jej cele i zadania. Główne to: promocja regionu w kraju i za granicą, kreowanie wizerunku regionu jako atrakcyjnego turystycznie, integrowanie jednostek samorządu terytorialnego, osób, instytucji i organizacji pozarządowych oraz przedsiębiorstw zainteresowanych rozwojem turystycznym regionu, inspirowanie, pomoc w tworzeniu oraz promocja lokalnych produktów turystycznych, a także organizacja i prowadzenie systemu informacji turystycznej.

Statut organizacji określa również zakres działalności gospodarczej, jaka może być prowadzona. Wśród działań, jakie mogą być podejmowane, w jej ramach znalazły się m.in. wydawanie materiałów promocyjnych, książek, gazet, czasopism, gadżetów oraz ich dystrybucja, działalność organizatora turystyki, rekreacyjna i kulturalna, usługi przewodnickie oraz badania rynku, szkolenia, kursy oraz reklama w szerokim znaczeniu tego pojęcia.

4. Główne działania Darłowskiej Lokalnej Organizacji Turystycznej

4.1. Promocja

Darłowska Lokalna Organizacja Turystyczna wykonuje dużą cześć działań promocyjnych w imieniu swoich członków, a prawie całość w imieniu jednostek samorządu terytorialnego. Każdego roku bierze udział w największych imprezach wystawienniczych. Wybór targów nie jest przypadkowy, ponieważ analizowane są regiony, z których przybywają na wypoczynek turyści. Nie oznacza to jednak, że nie zabiega ona o mieszkańców miast, w których obszar jej działania jest mniej popularny. W miejscowościach recepcji turystycznej obszaru działania Darłowskiej Lokalnej Organizacji Turystycznej najwięcej jest turystów z takich regionów jak Śląsk, w tym Dolny, Górny, Opolski, Mazowsze, Małopolska, Wielkopolska oraz region łódzki. To tam właśnie każdego roku kierowane są działania przypominające już znającym ten teren, by wracali, ale też zachęcające do przyjazdu nowych. Stoiska promocyjne na targach turystycznych w Katowicach, Krakowie, Wrocławiu, Opolu, Poznaniu, Łodzi czy w Warszawie, z przyjemnością odwiedzane są przez turystów tam zamieszkujących. Walory regionu i jego ofertę turystyczną prezentuje się również od chwili powstania organizacji na innych imprezach, np. podczas Jarmarku Kaziukowego w Poznaniu czy polskich obchodach Światowego Dnia Ziemi na Polu Mokotowskim w Warszawie. Akcentowany jest ekologiczny charakter regionu, wolnego od wielkiego przemysłu, o czystym środowisku naturalnym. Należy podkreślić, że region objęty jest w dużej części obszarem Natura 2000.

Akweny wodne, jakie tutaj się znajdują – rzeki Wieprza, Grabowa, Uniesta, jeziora przybrzeżne oraz basen Morza Bałtyckiego powodują, że jest to mekka dla wędkarzy. Koło terenowe Polskiego Związku Wędkarskiego jest również członkiem organizacji. Z wyżej wymienionych względów turystyka wędkarska stanowi ważny aspekt dla władz organizacji i dlatego każdego roku bierze ona udział w największej imprezie branżowej, jaką są targi „Rybomania" w Poznaniu. Ponad to, jako pierwsza w kraju Lokalna Organizacja Turystyczna uhonorowana została przez najważniejsze czasopismo branżowe „Wiadomości Wędkarskie" odznaką „Z nami na ryby".

Dla przedmiotowej organizacji targi są ważnym elementem promocji. Co prawda nie są to już te imprezy, na których zawiera się umowy, niemniej jednak pełnią nawet ważniejszą rolę, a mianowicie stanowią olbrzymią platformę

do kontaktów z potencjalnymi turystami. Właśnie tam wyspecjalizowana kadra dokonuje niezliczonych rozmów, zachęcając do wypoczynku. Mimo że w dobie internetu uważa się nagminnie, że targi to przeżytek, zdaniem osób decyzyjnych tej przykładowej organizacji, przeżytkiem nie są, a pełnią jedynie inną rolę. Łączą nowoczesne technologie z tradycyjnym sposobem komunikacji, do którego duża część turystów jest przyzwyczajona, nawet jeśli nowe rozwiązania techniczne są w ich użytkowaniu. Badania, jakie prowadzone są wśród turystów odwiedzających Centra Obsługi Turystycznej, pod nadzorem Katedry Turystyki Akademii Morskiej w Gdyni, wskazują targi jako jeden z ważnych czynników wyboru miejsca wypoczynku przez turystów. Targi to również miejsce na swoisty event, podczas którego w sposób zaplanowany przekazuje się informacje o regionie i ofercie turystycznej. Darłowska Lokalna Organizacja Turystyczna w maju 2015 roku będzie regionem wiodącym targów turystycznych „W Stronę Słońca" w Opolu. Mieszkańcy Śląska Opolskiego to pożądany target, dlatego też podczas kilkudniowej prezentacji zaprezentowany zostanie dorobek kulturalny oraz bardzo urozmaicona oferta turystyczna. W roku 2016 planowany jest podobny event, który zorganizowany zostanie na targach „Na styku kultur" w Łodzi.

Z przeznaczeniem na targi i imprezy zewnętrzne przygotowywane są materiały promocyjne. W 2014 roku opracowano i wydano dwukrotnie foldery o regionie, o produktach turystycznych z ukierunkowaniem na konkretnego turystę np. „Darlot z dzieckiem", „Darlot z historią", czy „Z Darlotem po zdrowie i urodę" (dziesięć ofert tematycznych). Wydane zostały również mapy z zaznaczeniem szlaków i ścieżek rowerowych. Liczba wszystkich wydawnictw to kilkadziesiąt tysięcy sztuk, a cześć z nich opracowano w języku polskim i niemieckim.

4.2. Informacja turystyczna

Informacja turystyczna to niezbędny składnik promocji turystycznej, ma ona służyć nie tylko turystom, ale również organizatorom wypoczynku grupowego i innych różnorodnych form turystyki. Z informacji turystycznej korzystają biura podróży, organizacje społeczne i animatorzy wypoczynku. System „it" uczestniczy w upowszechnianiu turystycznego modelu zagospodarowania wolnego czasu.

Darłowska Lokalna Organizacja Turystyczna prowadzi trzy całoroczne Centra Obsługi Turystycznej. W tym roku planuje uruchomić sześć punktów „it" sezonowych w mniejszych miejscowościach turystycznych. Nowatorskim sposobem jest nawiązanie współpracy z właścicielami miejscowych sklepów. To tam zostaną zlokalizowane regały z materiałami promocyjnymi o regionie, jego atrakcjach oraz bazie turystycznej. Przeprowadzone zostanie także szkolenie osób, które będą udzielały informacji turystom. Punkty zostaną specjalnie oznakowane.

Centra Obsługi Turystycznej oferują standardowo sprzedaż pamiątek, map, rozmaitych periodyków o regionie, ale również prowadzą sprzedaż biletów na rejsy na duńską wyspę Bornholm. Prowadzona jest też sprzedaż biletów autokarowych na całą Europę, biletów do Warszawy w sezonie letnim oraz biletów na wszelkie wydarzenia kulturalne, mecze, spektakle, koncerty w kraju, co stanowi bardzo dobrą ofertę dla mieszkańców.

Poza tym centra posiadają również wydzielone pomieszczenia stanowiące pracownie reklamowe, które wyposażone są w odpowiedni sprzęt i maszyny, gdzie przygotowuje się i wykonuje projekty na swoje potrzeby, ale także na zamówienia przedsiębiorstw turystycznych, samorządów czy mieszkańców. Pracownicy posiadają również wiedzę i możliwości do oprowadzania wycieczek po terenie.

Inne podejście do „it", otwarcie się również dla mieszkańców sprawiło, że działania organizacji turystycznej stały się znane w regionie, a tym samym bliskie jego mieszkańcom, nawet tym, którzy nie prowadzą działalności turystycznej. To bardzo ważny aspekt w działalności samej organizacji.

4.3. Inicjatywy ponadlokalne

Darłowska Lokalna Organizacja Turystyczna podejmuje szereg inny działań, które niekoniecznie natychmiast można uznać za działania promocyjne, ale które na pewno przyczyniają się do promocji regionu. Debata „Media a Turystyka" to najważniejsze z nich. Przedsięwzięcie ma na celu podejmowanie dyskusji na temat wpływu mediów na rozwój turystyki. Zorganizowano już trzy edycje debaty, a jej echa słyszalne są w całym kraju. To za sprawą samych uczestników, ale także ogólnopolskich mediów branżowych opisujących tę inicjatywę jako słuszną i potrzebną. Oceniana jest też jako jedyna taka dyskusja w kraju, a na pewno jedyna organizowana przez lokalną organizację tury-

styczną. Debata rozrasta się, a widać to chociażby po instytucjach patronujących trzeciej edycji. Została objęta patronatem prezesa Polskiej Organizacji Turystycznej, Zachodniopomorskiej Regionalnej Organizacji Turystycznej, Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej i patronatem naukowym rektora Akademii Morskiej w Gdyni. Uczestnikami dyskusji są przedstawiciele mediów ogólnopolskich branży turystycznej, nauki, organizacji i przedsiębiorców turystycznych. Począwszy od przyszłej edycji, debata posłuży również jako miejsce do dyskusji na temat wspólnej promocji całego Wybrzeża, a do inicjatywy włączą się Pomorska i Zachodniopomorska Regionalna Organizacja Turystyczna.

Kolejną inicjatywą Darłowskiej Lokalnej Organizacji Turystycznej jest „Regionalbus", wycieczki po regionie dla jego mieszkańców. Przedsięwzięcie finansowane jest ze środków pozyskiwanych z budżetu powiatu sławieńskiego oraz własnych, w myśl przysłowia „Swego nie znacie…". Wycieczka organizowana jest dwa razy do roku wiosna i jesienią. Dwa autokary wycieczkowiczów pod kierownictwem wyspecjalizowanych przewodników, pracowników Darlotu wyruszają w trasy, odwiedzając najciekawsze miejsca regionu. Są to atrakcje turystyczne odwiedzane przez turystów wypoczywających na tym terenie, a niekoniecznie będące punktem zainteresowania mieszkańców W jej trakcie organizowany jest posiłek, najczęściej również w ciekawym miejscu, przystań kajakowa, żeglarska. Na koniec dnia, po dziesięciu godzinach autokary zjeżdżają się w jednym miejscu na zakończenie. Dzisiaj impreza jest rozpoznawalna i oczekiwana, a w ciągu trzech ostatnich lat zorganizowano dziewięć jej edycji.

4.4. Szkolenia

Kolejną bardzo ważną inicjatywą są szkolenia dla branży turystycznej. W roku 2014 zorganizowano szkolenie „Profesjonalizm w obsłudze ruchu turystycznego", w którym wzięło udział ponad trzydzieści osób. Szkolenie przeprowadziła wysoko wyspecjalizowana kadra z zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie, Akademii Morskiej w Gdyni, Polskiej Organizacji Turystycznej oraz Zachodniopomorskiej Regionalnej Organizacji Turystycznej. Wysokiej jakości usługi świadczone w turystyce to podstawa na równi z jakością techniczną obiektów. Specjaliści oceniają, że nawet ważniejsza, ponieważ zdarza się, że obiekt turystyczny posiada pewne niedomagania techniczne, ale ma profesjonalną, miłą obsługę. Wtedy usterki techniczne schodzą na drugi plan, zadowolony turysta i tak wróci. W odwrotnym przypadku przy tak

dużej ilości dobrych technicznie obiektów, turysta może wybrać obiekt konkurencyjny. Planowane są kolejne szkolenia kierowane do branży turystycznej.

5. Współpraca transgraniczna

Nie tylko współpraca na terenie kraju jest objęta działaniami Darłowskiej Lokalnej Organizacji Turystycznej. Razem z Zachodniopomorską Regionalną Organizacją Turystyczną i Starostwem Powiatowym w Sławnie promuje ona region również poza granicami kraju. Berlin i dwudniowa impreza zorganizowana z okazji Dnia Dziecka na jednym z większych placów Alexander Platz, to miejsce, gdzie od dwóch lat organizacje wspólnie zachęcają mieszkańców niemieckiej stolicy do wypoczynku nad polskim morzem. Kolejną inicjatywą jest podjęcie partnerskiej współpracy z organizacją turystyczną działającą w regionie i kraju o zupełnie innej specyfice niż Polska. To Severný Spiš Pieniny ze Słowacji. Współpraca ta pokazuje, że wiele zależy od ludzi działających w tych organizacjach. Jednej i drugiej stronie zależy na promocji swoich regionów, czyli mają zbieżne cele. Mimo że to inne regiony, inne struktury organizacyjne turystyki w obu krajach, to współpraca jest bardzo pomocna w wymianie doświadczeń i informacji. Cenne są też same działania promocyjne zapoczątkowane przez obie organizacje. W ramach współpracy partnerskiej przekazywane są wzajemnie materiały promocyjne obu regionów. Bez dodatkowych kosztów informacje o możliwościach wypoczynku nad polskim morzem znajdują się na Słowacji, a w Centrach Obsługi Turystycznej Darlotu można dowiedzieć się, jakie możliwości wypoczynku oferuje się za południową granicą. Bardzo cennym jest, że słowacka organizacja objęła patronatem honorowym organizowaną przez Darłowską Lokalną Organizację Turystyczną, ubiegłoroczną edycję debaty „Media a Turystyka". Prezes tej organizacji wziął udział w konferencji, dzieląc się wiedzą na temat kształtu stosunków mediów z branżą turystyczną w jego kraju.

Podsumowanie

Nowa rzeczywistość gospodarcza kraju związana z absorbowaniem środków Unii Europejskiej, w tym także przeznaczonych na rozwój infrastruktury regionalnej, wpływa w bardzo dużym stopniu na rozwój turystyki. Powstaje wiele nowych obiektów turystycznych w regionach recepcji turystycznej, ale też już istniejące nabierają nowego, nowoczesnego kształtu, dostosowanego do

potrzeb i oczekiwań turystów. To właśnie teraz, bardziej niż kiedykolwiek, potrzebne są spójne i wspólne działania samych obiektów oraz jednostek samorządu terytorialnego. Szczególnie działania promocyjne, które zapewnią napływ turystów, co w efekcie poprawi kondycję finansową podmiotów turystycznych i tym samym wpłynie na rozwój regionu. Łącznikiem tych wysiłków powinny być właśnie Lokalne Organizacje Turystyczne. To w tych gremiach można tworzyć politykę promocji z korzyścią dla każdego z sektorów. Dobrze zarządzana organizacja, kumulując środki, ma wiele więcej możliwości niż pojedyncze obiekty czy samorządy na podejmowanie działań promocyjnych. Mając ponadto do dyspozycji odpowiednich specjalistów, może mieć olbrzymi wpływ na rozwój turystyki danego regionu i jego rozpoznawalność w kraju i zagranicą. Wskazana jako przykład, Darłowska Lokalna Organizacja Turystyczna, mimo że jest organizacją stosunkowo młodą, potrafiła w profesjonalny sposób określić swoje cele i je krok po kroku realizować, podejmując działania, które z natury mogłyby wydawać się nie dla niej przeznaczone. Podejmuje współpracę z Polską Organizacją Turystyczną, z Regionalną Organizacją Turystyczną, z ministerstwami, ale także z organizacjami działającymi na terenie innych krajów. Prowadzi działalność gospodarczą, której obroty w 2014 roku przewyższyły trzykrotnie dochody ze składek członkowskich. Czy w końcu podejmuje inicjatywy dotyczące problematyki ogólnokrajowej, takie jak debata „Media a Turystyka". Warto tutaj przytoczyć jedną z opinii, która ukazała się w ogólnopolskich mediach branżowych, opinii, która może być swoistą nagrodą dla tej organizacji, ale też stanowić bodziec do dalszego działania: „Darłowska Lokalna Organizacja Turystyczna należy niewątpliwie do grupy najbardziej kreatywnych: nie tylko mówi się tutaj o poszukiwaniu dróg, tworzenia i promowania innowacyjnych produktów turystycznych, ale te drogi się odnajduje. Wystarczy choćby spojrzeć na aktywność Darlotu na wielu targach turystycznych, wspaniale zaopatrzone i wyróżniające się wystrojem stoiska, a zwłaszcza profesjonalizm przedstawicieli. Darlot daje dobry przykład" (Piotrowski, *Darlot z mediami*…).

Wniosek z tego płynie taki, że Lokalne Organizacje Turystyczne są bardzo potrzebne, a jeśli są dobrze zarządzane, wykazują inicjatywę, inwencję i wolę współpracy, mogą przynieść wiele korzyści i pozytywnie wpływać na rozwój turystyki i regionu, w którym działają. Mogą też być doskonałym partnerem do współpracy przy podejmowaniu działań promocyjnych Polski, jako kraju przyjaznego turystom i dbającego o nich.

Bibliografia

J. Borzyszkowski, *Organizacja i Zarządzanie Turystyką w Polsce*, Warszawa 2011.

Darłowska Lokalna Organizacja Turystyczna, Statut, 2012.

Kodeks Dobrych Praktyk, www.pot.pl (15.12.2014 r.).

Kruczek Z., Walas B., *Promocja i informacja w turystyce*. Proksenia, Kraków 2010.

Migdal M., *Lokalna Organizacja Turystyczna, Forum LOT*, Szczecin 2014.

Piotrowski J.P., *Darlot z mediami za pan brat*, www.aktualnościturystyczne.pl (20.12.2014).

Piotrowski J.P., *Wraz z resztą unijnych krajów jesteśmy na właściwej drodze,* www.aktualnościturystyczne.pl (20.12.2014).

Turystyka 2013, Główny Urząd Statystyczny, Rzeszów 2013.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne Dz.U. 1997, nr 106, poz. 679.

Ustawa z dnia 25 czerwca 1999 r o Polskiej Organizacji Turystycznej Dz.U. z 1999 nr 62, poz. 689.

Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach Dz. U. 1989, nr 20, poz. 104.

www.pt.pl.

Activities of tourist organizations in Poland presented on the example of the Local Tourist Organization in Darlowo

Summary

The aim of the author was to show that local tourist organizations can conduct their business activities in accordance with the existing legislation concerning the tourism industry. The article points out that nowadays Local Tourist Organizations play an importance role in the development of tourism in the regions. A review of literature and the presented case have been used to prove that the impact of this basic organizational unit of the tourist industry in Poland is much greater than it is generally believed. It is these organizations that should comprise, and more and more frequently they do, tourism businesses, local governments and other entities which are concerned about the development of tourism in their regions.

The article presents The Local Tourist Organization in Darlowo, its background, and the most important elements of its business activity. This case made it possible for the author to prove that the Local Tourist Organization, as a basic unit of the tourism structure, acting in accordance with the existing legal regulations, has a lot of possibilities to create the region's tourism policy. It may take actions that will support tourism entities in improving their financial performance, as well as those that will stimulate the development of the tourism in the area.

Translated by: *Joanna Gębka*